

ТУРСУНОЙ СОДИҚОВА

АЁЛГА ҚАСИДА

САЙЛАНМА

ТОШКЕНТ – «О'ЗБЕКISTON» – 2013

УЎК: 821.512.133

КБК 84(5У)6

С 21

Содиқова, Турсуной.

С 21 Сайланма, Аёлга қасида. /Т. Содиқова. -
Тошкент: «O'zbekiston». 2008. -272 б.

ISBN 978-9943-01-193-9

Халқимизнинг дилбар шоираси, моҳир сўз устаси Турсуной Содиқованинг қўлингиздаги китобида инсон қалби кечинмалари, тирикликнинг моҳияти, аёл ва унинг дунёси ҳақида мушоҳада юритилади. Аёл – она, мўътабар зот, покиза олам. «Атиргул иси» китобининг давоми бўлган мазкур асар ёшларни Ватанга, эл-юртга, ўз анъаналаримизга содиқ, чин инсоний фазилатлар руҳида тарбиялашда катта аҳамиятга эга бўлади, деб умид қиламиз.

Китоб кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

УЎК: 821.512.133

КБК 84(5У)6

ISBN 978-9943-01-193-9

© «O'ZBEKISTON» NMIU, 2008, 2013.

МУАЛЛИФДАН

Ҳар бир инсон бир тажриба хонаси. Умринг ўтар экан, бу дунёнинг хуш-нохуш ранглари, турфа таъмларини қабул қила-қила жисму жонинг минг силкиниб, минг букилиб ва яна қайта-қайта расоланиб бораверар экан. «Аллоҳнинг ҳамма иши яхшиликка» эканлиги нақадар ҳақ! Ки кўргулигинг кўпайиб, ёшингга ёш қўшилган сари феълинг тиниб, ақлинг пишиб, зукко табибдай, тегрангдаги ҳодисотларни тиниқ уқадиган ва не ташхис қўйсанг, тўғри чиқадиган бўлиб қоларкан. Икки оғиз сўзинг билан кимдир йўлга тушиб турса, яқинларинг ва бола-чақаларингнинг муаммолари сен билан ечилиб турса, қандай мароқди! Аммо, «мана энди тажрибам бор, бу ёғига мазза қилиб яшайман-да», деганингда қарасангки, бу дунёнинг чиқар эшиги кўриниб қолади. Қулоқ солсанг, юрагингнинг соати ҳам сушт ураётгандай! «Ие, бу ёғи кун ботар-ку», — дейсан! «Мунча тез? Қўлимдан эндигина иш келганда-я!» — деб ичинг зил кетади! Аммо инсончиликнинг фарзи — кўнмоқ! Қисматдан қочиб бўлмас.

Разм солинса, аксарият ёши улуғлар насиҳатгўйликка мойил бўлиб қоладилар. Буни ҳаргиз уларнинг қусури деб бўлмас. Ўтиб бораётган одам савоб ва гуноҳлар ичида хомталаш бўлиб турган жондир! Бу ҳолат унинг хатолари тобора кўзига кўриниб, савоб ишларни кўпайтирай деса, умрини, кучини етказа олмаётган надоматли давридир. Киши билими ошиб-тошиб кетгани учун бировга ақл ўргатмайди. Билимдилар қаторига қўшилгунча хатолар, адашишлар заҳматини ўзи обдан тотгани учун ҳам, изидан келаётганларни огоҳлантиришга ошиқади,

осонроқ йўлни кўрсатгиси келади. Буни улар ўзларини поклаш учун, яъни Яратганнинг розилиги учун қилдилар. Бировнинг билмаганини куюниб билдираётган одам, яъни янги хатоларнинг олдини олаётган одам ўз гуноҳларидан Мосуво бўлаётган кишидир. Бу тавба қилишнинг энг чиройли йўлидир!

Катталар бизга «ундоқ қилманглар, ёмон бўлади, бундоқ қилманглар, ёмон бўлади», дея уқдиришарди. Аслида бу гапларнинг маъзида Қуръони карим ва Ҳадиси шариф мурожаатлари жамлигини мана энди уқдик.

Дилимиз, қўлимиз, тилимиздан кетаётган ҳар бир амалнинг жавоби қайтиши рост. Бошимизга тушган ҳар бир кунга фақат менимиз сабаблиги рост. Шундоқ экан, ҳар қадамда ўзимизни ўзимизга пойлоқчи қилиб қўйишимиз шарт! Айниқса, аёл тоифасига бу ҳушёрлик ғоят зарур! Оила об-ҳавосини аёл яратади. Аёлнинг атрофга келтирадиган фойдаси беҳад. Аммо зиёни ундан ҳам кўп! Бу хавотир камайиши учун қиз боланинг танглайини фақат илм билан кўтариш керак, илм билан тўйинтириб, илмдан либос кийинтириш керак, деган хулосага келасан киши!

Ҳадис илми яшаш, комил инсон бўлиш йўлларини кўрсатувчи нурдир. Агар уни ихлос билан мутолаа қилсангиз, дардингизга дармон топасиз, хатоларингизни пайқаб қоласиз, кўнглингизда хайрли иштиёқлар туғилади.

Мустақиллигимизнинг равнақи учун, кўзлаган режаларимизни сидқидилдан амалга ошириш учун фуқароларнинг маънавиятини юксалтириш, яъни шахснинг ўзига бўлган талабини ошириш, унинг ички имкониятларини юзага чиқаришга кўмаклашиш ғоят муҳимдир. Инсон қалбан покланмагунча жамиятга фойдаси бўлмас. Ҳадислар эса инсон руҳиятини тозаловчи халқчил, сингишимли омиллардан биридир.

Биз қирқта ҳадисга суянган ҳолда, Аллоҳдан мадад сўраб, инсон дунёсининг синоатлари, руҳият манзаралари, феълидаги афзалликлари ва нуқсонлари ҳақида мулоҳаза юритишга уриниб кўрдик. Илоҳим бизни сизнинг ризолигингизга етиштирсин!

Турсуной Раҳимжон қизи

РИЗОЛИК ИЗЛАБ...

(Ҳадислар талқини)

**Шайтон одамнинг қон
йўлидан юради.**

Ҳагис

Пайғамбаримиз (с.а.в) гўдаклик чоғлари далада ўйнаб юрган кунларининг бирида, осмондан фа-ришталар тушиб, уларнинг кўксиларини ёрадилар. Юракларини қўлларига олиб, сиқадилар. Қоп-қора қон силқиб тушади. «Ана энди сизда шайтоннинг ҳақи қолмади», — дейди улар ва юракни жойига қўйиб, болани асл ҳолатига келтирадилар...

Қиссадан ҳисса шуки, шайтон фақат пайғамбарларгагина таъсир қила олмаган. Унинг жами қасди Одам наслида! У иблисзода ёнингда фақат вақти-вақти билан, яъни пул-молинг кўпайганда ёки ночорликда ва ё яхши-ёмонга қўшилганингда пайдо бўлмайди, балки у умрингнинг охиригача томирингда, қонингда айланади. Юраги юрагингнинг ёнида уриб туради. Ҳар дақиқада кайфиятингга таъсир қилади. У сени ваҳималарда чарчатиб, ўзи роҳат қилади. Гумонлар билан кўнглингни йиғлатиб, ўзи қаҳқаҳа уради. Кўксингга ҳасад солиб, унинг ўтида бутун соғлигингни куйдириб, кул қилиб, ўзи қувватга тўлади!

Аллоҳ инсонга севмоқ-севилмоқ, жами гўзалликларни бунёд қилмоқ, ўз жонидан бола яратмоқ ва уни вояга етказмоқ имконларини берди. Бутун жисмига-ю умрига нур узатиб турадиган, «ТАФАККУР» деб аталган мўъжиза берди. Аммо бир шарт қўйди: «Мана сенга шунча мукофот, лекин умринг имтиҳон ичра кечади — шайтон ёнингда ҳамиша қутқу солиб туради. Тафаккуринг билан уни енгсанг, икки дунёинг обод, гар

шайтоннинг айтганини қилсанг, бу дунёда бахтсиз, у дунёда эса дўзахийдирсан!» — деди.

Биродар, умр бизники, оғрийдиган жон бизники бўлса, бахтсизлик бизни куйдириб турса, Аллоҳни-ю элнинг олдида жавоб берадиган биз бўлсагу, нега вужудимизни шайтон батамом эгаллагунча ғофил турамиз?

У аввал бизнинг кўнглимизни кўр қилади. Ҳеч қаеримиз оғримаётганидан, бошимизда бошпанамиз, ёнимизда яқинларимиз, умр йўлдошдай кўрғонимиз борлигидан мазза қилмай қўямиз. Минг бир рангда товланиб турган табиатдан, болаларимизнинг чулдираган овозидан завқланмай қўямиз. Шайтон гўзал ниятларимизни сиқиб чиқариб, ўрнига ношукрчилик тўлдиради! Кибр уруғини экади, яъни, «эринг сенинг тенгинг эмас, шу камбағалликда ўтаверасанми, фалончининг яшашини кўр, келининг ўғлингни эгаллаб олди, қайнонанг нега сенга танбеҳ беради, бир боплаб қўй, фалончиларга ёқиб олсанг, мартабанг кўтарилади, қўшнинг нега сендан ўтказиб тўй қилиши керак?» каби беҳосият ўйлар солади дилингга! Жуфтингдан айб топа бошлайсан, болаларингни силтаб, қайнонангга тумтайиб, келинга эгов бўлишга тушасан. Уларнинг ҳам ўз шайтонлари бор — ўзингга яраша жавоб қиладилар! Қарабсанки, уйинг кулфатхонага айланди. Шайтон ютди! Нариги дунёлик номаи аъмолингга «дилозор» деган тамға ҳам битилди. Бу дегани йўлинг дўзах томон бурилди!

Ёдимизда бўлсинки, биз шариф зотмиз. Аллоҳ бизни мусулмон яратган, яъни атрофга ва бандаларига яхшилик қилмоққа, икки чанқоқ кўз билан Аллоҳнинг неъматларини кўриб роҳатланмоққа ва шукроналар айтмоққа, булбул тил билан одамларнинг қулфи дилини очмоққа, қўлу оёқларимиз билан бу дунёнинг йўғини бор қилмоққа қодир қилиб яратган! Инсоннинг ҳар бир ҳужайрасида бир филнинг кучи бор. Ахир у сенга ва менга атаб берилган неъмат! Нега уни шайтонга

бой берамиз? Бизга берилган имконларга муносиб эканлигимизни исбот қилайлик — кучимизни **ЯХШИЛИККА ВА ФАҚАТ ЯХШИЛИККА** астойдил сарф этайлик, биродар!

* * *

Албатта дунё ширин ва кўркам – Аллоҳ таоло ўша дунёга эга қилиб қўйиб, қанақа амал қилишингизни кузатади. Мол-дунё ва хотинлар тўғрисида тақво қилинг, яъни молу дунё ва хотинлардан қўрқинг. Албатта бани исроилнинг аввалги фитнаси хотинлардан чиққан, огоҳ бўлинглар.

Ҳадис

Яна бир ҳадисда «Хотинлар шайтоннинг тузоғидир» дейилади. Бу гап сизга оғриқди текканини кўриб турибман, ойим! Аммо унинг маъзини холислик билан чақиб кўрайлик.

Ҳақиқатда ҳам аёл атрофнинг эътиборида турадиган Аллоҳнинг гўзал неъматидир. У неъматми, демак, унга эҳтиёжманд албатта бор! Унга интилиш бор, унга ёлвориш бор! Аслида, суйган, меҳр қўйган одамига талпинадилар.

Тоифадош, сенга одамларнинг ишқи, ихлоси тушиб турган пайтда чиндан ҳам кўркам эдинг, бегуноҳ эдинг! Айнан шу — кимдир амрингга шай турган ва ўзинг учун ҳам энг ёқимли кечаётган онларингда орага шайтон аралашади!

Эркак ҳам шу асногача балки хатосиз эди. Сенга меҳри бойланди, ойни сўрасанг-да олиб бергудай алфозга тушди. Чунки унинг ҳам шайтони ҳамлага ўтди! «Бундан зўр аёл дунёда бошқа йўқ, шошилиб қол, сен муҳаббатга йўлиқдинг, бу — муҳаббат! Зарури — шу, қолганидан кеч!» — дея қутқу сола бошлади.

«Тила тилагингни», — деб қистайди эркак. «Ўзи рози бўлиб сўраяпти-ку, кўнглингга келганини айтиб

қол», — дея ундайди сенинг шайтонинг! «Бу гап ўзидан чиқди-ку», — дейсан ўзинг ва кўнглингга келганини айта бошлайсан...

Ана шу жойда сен шайтоннинг тузофига илиндинг! У овини илинтириш учун сени ўртага қўйди! Гўл эркакинани гуноҳга тутиб бердинг. Сен — бор-йўғи тузоқсан, ўлжани эса тузоқ эгаси олади. Қарабсанки, ҳеч нарсасиз қолдинг, яъни энди омадинг чопмайди, ҳар ишингда ишқал чиқаверади. Чунки сен бировнинг гуноҳкор бўлишига сабаб бўлдинг. Эркакинг сени хурсанд қилиш учун кимларнингдир дилини оғритди, уларга эътиборини, бурч туйғусини унутди! Бу уятсизлик, ноинсофлик, қолаверса, енгилтаклиқдир! Шу ҳолатга тушган эркакини гўл дедик. Аммо унинг касрига қолиб турган — сен ундан ҳам гўлроқдирсан! Чунки шайтонга қўл берганингиз учун Яратган иккингишни ҳам тенг жазолайди!

Агар эркак Ҳадиси шарифнинг «яхши кўрган кишингни ўртачароқ яхши кўр, бир куни келиб, балки у ёмон кўрганинг бўлиб қолар» деган каломини таниганда эди, ўзини шайтоннинг ўлжасига айлантирмаган бўларди.

Сен ҳам ўша муборак китобдаги «Бир нарсани яхши кўришинг сени кўру кар қилиб қўяди» деган жойини ўқиб уққанингда эди, «боримни ҳам, жонимни ҳам сенга тутдим» деб турган эркакка хушёрроқ қарардинг. «Наҳот мен унинг ҳамма яқинларидан юқори турсам, мени топгунча унга суянчиқ бўлганларга мутлақо безъғибор бўлиб қолиши унинг нонкўрлиги эмасми? Уни кўру кар қилаётган мен эмасми?!» дейишинг керак эди.

«Хотинлардан тақво қилингиз, қўрқингиз» деган хитобда буюк огоҳлантириш бор. Ва бу мурожаат кўпроқ аёлларнинг зеҳнида жаранглаши лозим. Сабабки, эркак киши феълида тўрт эмас, минг фасли бор аёлдан эҳтиёт бўлишга кўпинча ожиздир. Бу ожизликка шафқат яна аёлдан сўралади.

Жуфтининг қай пардасини эзса, қандай оҳанг таралишини аёли чандон билади. Аёл бир сўз билан эрининг феълидаги исённи бостириши, бир сўз билан унинг кўксида ўлган илонни тирилтира олиши мумкин. Огоҳ бўл, эркак сув омборига қамалган бетизгин тўлқин, қай томонга бурсанг, ўша ёқни ювиб кетаверади. Шунинг учун ҳам, истасанг, тўрт тарафга қараб булбулдай чах-чахлайвер, аммо жуфтинг ёнида тилиннга қулф сол, фақат керак сўзнигина чиқар! Танишбилишларинг, яқинларинг ҳақидаги мулоҳаза-таҳлилларингни сўзлайверма, у бировдан ўринсиз совиб ёки унга ўринсиз исиб қолиши мумкин. Жуфтингга таъсиринг ўтаётганини сезган заҳотинг ўйла: бу етаклашининг охири гуноҳга тақалмайдими? Ҳеч кимга озор етмайдими? Ниятинг Аллоҳ рози бўладиган яхшиликми? Агар шундай ҳушёрликда турсак, шайтон ҳеч қачон бизни тузоққа айлантира билмас!

* * *

«Аллоҳ таоло: «Одам боласи даҳрни сўкгайдир, даҳр эрса – Мен эрурман, тун ҳам, кундуз ҳам Менинг илгимдадир!» – дейди», – деб айтган эканлар Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам.

Ҳагис

Даҳр бу сиз билан биз яшаб турган замон ва макондир. У шу туриши, яъни пасту баланди билан пешонамизга битилган. Биз шу замонга муносибмиз. Тўғрироғи, бизнинг феълимизга қараб замон яхши ёки ёмон бўлажақдир.

Даҳрнинг, яъни замоннинг бир парчаси оиламиздир, у мендир, жуфтимдир, боламдир! Ва ҳаммамиз биргалашиб, худди тўр тўқиган каби ўз тақдиримизни тўқиб борамиз. Гоҳо кўргуликлар рўпара келса: «Бу пешона-да! – деб оҳ урамиз! – Гуноҳим йўқ

эса-да, шу кўйга ташлади», – деб айбни худога тўнкаймиз. Баъзан эса, «Худо яхши кўрган бандасини қийнар экан», деб ўзимизни алқаб қўямиз, яъни кулфат ичра ҳам кибр билан турамиз! Аслида, Аллоҳ адолатда беназир! Тўғри, ҳар кимсага тақдирни унинг Ўзи юборади, фақат феълига қараб! Ҳеч банданинг қисмати бошқасиники билан алмашиб қолмайди! Ҳамма ўз экканини олади.

Аёл – вазир. Аёл – оилада эркакдан кейинги раҳбар. Адолатли қозиликни уйда аёл олиб бориши керак, энг маъқули шу. Шу боисдан ҳам, аввало, аёл илми ва тарбияли бўлсин деб тилайлик. Қизларнинг дунёқарашини бойитишга қасд қилайлик. Бунинг зарурлиги яна шундаки, болага кўпроқ онанинг феъл-атвори ўтади, рўзғор аравасини эркак тортади-ю, аммо кўзга кўринмас жилов аёлни қўлида бўлади. Оилани муроду мақсадига етказадиган ҳам, жарга қулатадиган ҳам аёлдир!

Дейлик, ўғлингиз гап қайтарадиган бўлиб қолди. Сиз зўр бериб орқаворотдан унинг жўраларини айблайсиз. «Уларга қўшилгандан бери шундай бўлиб қолди», – дейсиз, хато қиласиз! Келинг, шу биргина ҳолатни таҳлил қилиб кўрайлик. Болангизнинг бетгачопарлиги – уйингизда пиширилган ош! Биринчидан, ўғлингизга ўринли-ўринсиз танбеҳ бераверади отасини тия билганингизда, боланинг асаби бутунгидай ишдан чиқмасди! Иккинчидан, ака-укаларни бирининг олдида иккинчисини мақтаб ёки камситавермаганингизда, болада бундай нафрат уйғонмасди! Учинчидан, эр-хотин ўзаро ўринсиз можаролар ясаб, бир-бирини беҳурмат қиладиган хонадонда ҳам болалар ота-онанинг иззатини қилмай қўяди ва ҳоказо...

Бутунги ёшлар аввалгидай эмаслар, деб сиз даҳрни сўкманг. Аксинча, биз – катталар кўнгилдагидай эмасмиз. Ўз болангиз ўзингизга сапчияптими, унинг гувоҳлигида қилган хатоларингиз учун, Аллоҳ болангизнинг ўзидан жазо ясаб сизга юбораётир.

* * *

**Шошилмаслик Аллоҳдан,
шошилиш шайтондандир.**

Ҳагис

Шошилиш зўриқишга олиб келади. Қадамингни ўринсиз тезлаштирсанг, қоқилиб йиқилишинг мумкин. Қўл ҳаракатингга зўр берсанг, уни бунга уриштириб юборишинг, тилингни шошилтирсанг, нокерак гапни айтиб юборишинг, ақлингга газ боссанг, хом хуло-саларга келиб қолишинг мумкин. Айниқса, аёл шош-қалоқ бўлса, оиласида мувозанат бўлмайди. Ҳамма аёл ҳам сифат белгиси билан туғилмаслиги, унинг устига орада шайтон борлигини ҳисобга олсак, шошилишнинг зиёни беҳаддир.

Оила аъзоларингга гумон билан қарасанг, уларнинг асабларини бедавога, неча кунларингни қарога айлан-тирасан. Болаларинг тақдирини шошилиб ҳал қилиб, бахтсизликлар ясаб, армонларда тўзиб борасан ва ҳоказо...

Фақат ўзининг оиласини куйдирса майли-я, баъзан бир енгил ўйлайдиганнинг касри бир жамоага, бир жамоанинг шошқалоқлиги минг жамоага зиён етказиши мумкин. Масалан, маънавиятни юксалтириш бўйича Ҳукуматимизнинг қатор қарорлари чиқди. Бунга дарҳол жавоб бергилари келди-да, бир шошқалоқ бошлаб берди-ю туғуруқхонадан то машина паркигача «Маънавият хоналари» ташкил этила бошланди. Ваҳо-ланки, маънавият марказлари томонидан бундай кўрсатма берилмаган эди. «Қандай маънавий ишлар олиб боряпсиз?» деган саволга юзларида фахр билан обдан ялтилатилган, машҳур кишилар суратлари ва плакатларга тўлдирилган хонани кўрсатадилар. Шу билан гўё маънавият яратиб бўлинди! Текширувчи боргандагина очиладиган бу хоналар одам кирмагани учун, доим бўёқ ҳиди билан димиқиб туради, гиламлари ҳам ҳамиша яп-янги. Ҳар бир мактабда пештоқига «Маъ-

навият хонаси» деб ёзилган хона албатта бор! Айтингчи, маънавият бир хонага жамлаб қўйиладиган нарсами? Ахир мактабнинг ўзи яхлит бир маънавиятхона эмасми, мантиқ қани, биродар?

Маънавий тарбия — инсон дунёнинг бу эшигидан кириб, у эшигидан чиқиб кетгунигача давом этадиган илм бериш жараёни дегани! Маънавият инсондаги виждондир, ориятдир. Маънавият тарбияси шу ор, виждонни асраш, ўзини ва ўзгаларни асраш илмидир! Фазл йиғиб, *ВАТАН* ва *ХАЛҚ* деб аталган онаи муқаррамага муносиб бўлиш илмидир! Бундай муқаддас юмуш шошқалоқликни кўтарадими?

Мустақиллик бизга дин, виждон эркинлигини берди, офтоб юрагимизнинг ўртасидан балқигандай бўлди. Аммо яна шайтон оралади — шошқалоқ ҳудожўйлар кўпайди, маҳаллаларда шитоблик билан матчлар кўпая кетди. Қарабсизки, бу бир тўп ғоявий душманлар учун қулайлик бўлди. Заҳмини элу юрт торғди.

Етти-саккиз йил бурун ўтказилган бир давра суҳбатини эслаймиз: фаоллар билан бирга исломий илмга ихлос қўйган аёллар ҳам таклиф қилинган эди. Дил поклиги, бурч ва садоқат ҳақида гап кетарди. Мажлис аҳлининг асосий қисми бўлаётган гапларга хайрихоҳ эканлиги шундоққина кўриниб турар, аммо бир ёшгина жувоннинг менга тикилган нигоҳи жуда асабий эди. Ҳа деганда менинг ҳам кўзим шу аёлга тушаверди. Сўзимни бўлиб, унинг фикрини сўрадим, худди шуни кутгандай у бирданига портлади: «Бундай гўзал суҳбатлардан фойда йўқ! Ёшларнинг тарбияси яхши бўлсин десак, тезлик билан мактабларда қизлар билан ўғил болаларни ажратиб ўқитишга ўтиш керак! Ҳамма кўнгилсизликнинг сабаби ўшанда!» — деди иддао билан. Бу жувоннинг нияти яхши, аммо унинг фикрлашида бетоқатлик бор эди, агар у шу тутумда кетса, албатта қош қўяман деб кўз чиқараверади! Дарвоқе, китобхоналаримиз орасида ҳам унинг фикрини

маъқуллайдиганлар бордир, шунинг учун чоранинг тезини қидирадиган бу аёлга билдирган мулоҳазамни яна бир айтиб ўтай.

«Айтинг-чи, синглим, — дейман унга, сиз ҳам аралаш мактабда таҳсил кўргансиз, демак, ўзингизни айниган ҳисоблайсизми?» «Мен ундайлардан эмасман!» — дея хитоб қилади у...

Бу аёлнинг ўзидан бошқага бадгумонлик билан туришининг ўзи мусулмончиликдан эмас, бу бир. Иккинчидан, яхши ният сари бундай ғазаб, аламзадалик билан киришмайдилар. Пайғамбаримиз айтадилар: мусулмоннинг кўзга ташланадиган биринчи белгиси **ҲИЛМ**дир. Қолаверса, бирга ўқиганки қиз-ўғил айниб кетаверса, атрофда соғ одам қолармиди!

Ахлоқнинг яхши-ёмонлиги асосан зотга, тарбияга боғлиқдир. Боланинг аввал дилини поклаш керак, яъни гўзал ахлоқ илмини фан сифатида кўплаб соатларда ўқитиш, сингдириш керак. Ҳаромдан ҳазар, ҳалолга интилиш хоҳиши кишининг юрагидан сизиб чиқмас экан, у ўлжасини пойлаган ўғри мушукдай иш тутаверади. Асил инсонларнинг боласини қай даврага солманг, атрофини тозартирса тозартирадики, айнамайди. Ёмонга минг чора кўринг, алоҳида мактабда, ҳатто устидан қулфлаб қўйиб ўқитинг, барибир, девордан ошиб бўлса-да, ҳаром томоғини тераверади. Қолаверса, бутунги ўсмир қизу йигитни (ҳали гуноҳдан кўрқиш илмини тугал олмаган ёшларни) ўзаро қанча узоқлаштирсангиз, шайтон уларнинг бир-бирига қизиқишини шунча ортираверади.

Оз бўлса-да, энгилтабиат ёшларнинг учрашига сабаб, уларнинг аралаш ўқитилиши эмас, маънавий тарбияни етарли ололмаётганидир. Илм сингдиришнинг турфа усулларини қидирмаяпмиз, қидирсак-да шошилиб қўйиб, натижа ола билмаяпмиз. Бунинг учун, биз мураббийлар, яъни ота-оналар, муаллимлар, отинойилар, қўйинг-чи, ҳамма ёши улуғлар ёшлар қошида хижолатликмиз. Шошилмайлик, аммо изланишдан тинмайлик.

* * *

**Аёлларни фақат улуг одамлар
ҳурмат қилади. Уларни фақат
пасткаш одамлар хорлайди.**

Ҳагис

Қуёш аслида иккита! Бири кўкда, бири эса «Аёл» номи билан заминда яшайди. Аёл — малҳами дунё! У — нур манбаи! Жумла оламни Қуёш, одамлар қалбини эса Аёл иситиб туради! Демакки, кўкдаги Қуёш шу туришида ҳали мукамал эмас, унинг тўқислиги аёл биландир! Онасиз, опа-сингилсиз, умр йўлдош ва маҳбубасиз, қизингизсиз, хола-аммаларсиз ва ёки қўшни момоларсиз қолишни бир тасаввур қилинг-а! Тепангизда ўнта Қуёш бўлса-да, баҳорингиз қишга айланиб, ёзларингиз изғирин бўлгай!

Эркакдан ҳурмат сўралиши аёлнинг баҳосини ошириш учун ёки унинг «заифа» аталгани учун кўнглини кўтариш маъносида эмас, балки эркакнинг ундан қарзлари беҳад кўплиги учундир.

Эркакка рўбарў бўлгандан бошлаб, аёл босган ҳар уч қадамнинг иккитаси азият. Аммо Аллоҳ уни шу қисматга кўндириб қўйган. Бу ҳолатни у оддий яшаш тарзи деб билади, миннат қилмайди, фиғон чекмайди. Аёл ҳеч қачон ўзининг ҳурмат қилинишини сўрамайди! Ҳурмат кўргудай бўлса, ҳайрат ва ҳаяжон билан, мукофот тарзида қаршилайди! Ўзини бу даражотга муносиб кўрмай, баъзан хижолат чекиб ҳам қўяди. Унинг шу туришининг ўзи буюклик-ку, биродар!

«Эркакнинг қарздорлиги» деган гап кимларгадир ёқмас балки, ана ўшаларга икки оғиз сўз айтай! Сиз аёлга беписанд қараб, гуноҳга ботмангиз. Энг кичик мисолни олайлик, ҳар гал аёлингиз қўлингизга сув қўйиб, эгилиб сочиқ тутган пайтлар бўйингиз бир газ ўсмайдими? Сизни юқорига ўтқизиб, ўзи пойгакка чўккалаганда ўзингизни подшоҳ сезмайсизми? Гуллаб турган бодом новдасидай бир аёлнинг эшигингиздан

бош эгиб кириб, кўзингизга жавдираб, ҳаёт-мамотини сизга бағишлаб, қаттиқ остонангизга бош қўйиб яшай бошлашининг ўзи сизни кўкларга кўтармайдими?! Ўзининг неларнидир қумсаётган кўнглини ерларга кўмиб қўйиб, таомни сизга ёқадиганини пиширса! Сиз хуш кўрадиган чой дамласа, сизнинг дидингизга мослаб дастурхон безаса! Бу сиз учун осмоний мукофот эмасми? «Берган худога ёқибди» деган нақл бор. Аёл ҳузурини йўқотиб сизга ҳузур бераётир. Сизнинг бу хурсандлигингиздан Аллоҳ ҳам хурсанд. Аммо бандаларни рози қилиш сизнинг ҳам елкангиздаги юк! Ўзингиз ҳам аёлингизни меҳнатларига яраша хушнуд қилишни ҳар гал юрагингизга тутиб қўйинг, биродар!

Келтирган ҳадисимизнинг **«аёлларни фақат улуғ одамлар ҳурмат қилади»** жумласига эътибор қилинг. Аҳли аёлига иззат-икром кўрсатадиган эркалар жуда кўп. Аммо яхши аёлларнинггина ҳурматланиши ҳали катта савоб эмас. «Косанинг тагида ним коса» деганларидай, бу ҳадисда нозик бир ишора, яъни «кўнглингдагидай бўлмаган аёлингни ҳам ҳурмат қила бил» деган маъно ётадир!

Тили югурик, феъли тез ёки тутуми ёмон аёл энг хунук аёл. Мен ёки бошқа кимдир уни шундай аташимиз, ёмон кўришимиз мумкиндир. Аммо, ҳурматли эркак, сиз ҳаргиз бундай қила олмассиз! Ичингизда ёмон кўриб турсангиз ҳам, унга ёмонлик кўрсатмагайсиз. Бу инсофдан бўлмас, Аллоҳ ҳам рози бўлмас! Сабаби, хира тортиб қолган кўзни ўйиб ташлолмайсиз, оқсаётган оёқни кесиб юборолмайсиз, чунки улар шу туришида ҳам сизга керак, бу биринчидан. Иккинчидан, оёқлари гурсиллаган, кўзлари чарақлаган эди, улар сизнинг хизматингизда шундай ҳолга келдилар! Сизга мақбул бўлмай турган аёлингиз ҳам керагингиз, сиз учун фидо бир жондир, қолаверса, у ҳам бекорга бадфеъл бўлиб қолмаган!

Аёл сизга ёқмаган алфозда ҳам қозонингизни жазиллатиб, чирофингизни ёқиб юраверади, ўтингиздан

кириб кулингиздан чиқаверади. Юклик ҳолатида ҳам ўшандай, тиними йўқ. Ичидаги боласи унинг ўпка-жигарига чирмовиқдай ёпишиб, бағридаги бор мағзини шимиб турса ҳам (бекорга «оғир оёқ» демайдилар), оёқлари шишиб, бели узилай деса ҳам, ётиб олмайди, рўзфорнинг, сизнинг хизматингизни қилаверади! Сизнингча, ҳурмат унга бўлмай, кимга бўлсин?!

«Кўзи ёриди» дейдилар ва бекорга бундай демайдилар. Фарзанд кўриш жараёнида аёл қоронғу гўрни кўриб қайтади, «ё ҳаёт, ё мамот» дея қутқу солиб турган кўприқдан ўтади. Кўзи ёрир экан, аёл суякларининг қирсиллаб сурилаётганини эшитиб, этларининг узилаётганини билиб туради. Жони кўз косасидан чиқай деб турса-да, «дўхтиржон, нима қилсангиз ҳам, боламини тирик олинг» дея фарёд уради! Ўзим нима бўламан дейиш йўқ! Айтинг-чи, биродар, ҳурмат фақат унга бўлмай, кимга бўлсин?

Бола онанинг ҳамма аъзосидан узиб-юлиб олиниб, бола шаклига кирган вужуддир! У туғилганда қўллари мушт ҳолатда бўлади, қарангки, бола тушишда ҳам она қорнининг охирги намларини чангаллаб тушади. Яна бир мўъжизани кўринг, агар болани туғилган заҳоти онасининг қорнига дум ётқизиб қўйилса, ҳали кўзлари очилмай туриб, сирпана-сирпана она кўкрагини ўзи топади ва эммоққа тутинади!

Айтишларича, сут оқ рангдаги қон экан, демакки, бола туғилган заҳоти онасининг қонини сўришга тушади! Фарзанднинг «ширин душман» эканлигининг дастлабки мисоли шу! Болани вояга етказиш деган жанггоҳ ҳар бир онадан ўзини қурбонлиққа тортишни сўрайди. Қойил бўлингки, бу йўлда яхши аёл ҳам, ёмон аёл ҳам жонини бирдай тикади! Шунча жафо билан эришилаётган фарзанд эса, воҳ-воҳким, унинг номи билан эмас, «фалончизода» деб сизнинг номингиз билан аталади!

Ҳазрати эркак! Аёл сизнинг палагингизни кўпайтираман деб вайронага айланди! У сизнинг номингизни

ўчирмаслик учун жонидан кечишга тайёр турди! Бу фидойи жон камчилиги ошиб-тошиб кетганда ҳам, минг эмас, миллион ҳурматга лойиқ эмасми?!

Нуқсонни бор аёлининг аёллик ҳурматиани жойига қўйган эркак йигитнинг яхшисидир! Аллоҳ розилиги учун ҳам асранг аёлни! Бу *ХОКИСОР БУЮКЛИК*ка кўтармоқчи бўлган қўлларингизни ўзингиз суд қилинг! Унга бепарда сўзлар отмоқчи бўлган тилингизга оловлар босинг! Унинг тани сиҳатлигини ўйламаган кунларингизни қаро деб номланг! Аёлингизнинг тўлмайдиган турган кўнгли ва оғриб турган жонини тинглай билинг, улуғлашганингиз шу, азизим!

* * *

**Эркаклар хотинларга
итоат қилганларида ҳалокатга учрайдилар.**

Ҳади

Аёлнинг атрофингизда гирдикапалак бўлиши ҳали муҳаббат изҳори эмас, у фақат умр йўлдошлик юзидан сизнинг соғ ва хушнуд бўлишингиз учун қайғурмоқда. Бу юмушларни у фарз деб билади. Эркакнинг ҳам рўзғордаги энг ориятли юмуши аёлини соғлом асрашдир. Деймизки, Ватан — муқаддас, уни бало-қазодан ҳимоялаш эркакнинг шаъни, қиёмат қарзи! Аёлингиз эса болаларингизни ўз устухонлари аро ундириб, ўстирадиган иккинчи ватандир! Аммо Ватаннинг хунукчиройлиги, яхши-ёмони бўлмас. Агар сиз бор жойда у хароб бўлса, сизнинг тириклигингиз ёлғон! Боланингизга бағрингиз ачишса, оталикни жойига қўяман деса, онасининг жонини ҳурмат қилинг!

Аммо... бу орингни-ю, фурурингни аёлингизга қурбон қил дегани эмас! **«Эркак киши аёл устиндан раҳбардир»** дейилади яна бир ҳадисда. Нима учун ақлу макри қирқ туяга юк бўладиган, яралишдан жонсарак аёл раҳбар сайланмаяпти? Эрга итоатга буюриляпти? Бу

бежиз эмас. Аллоҳнинг ҳамма иши ҳисоб-китобли. У руҳият қонунларини заргарона ишлаб қўйган. Гар буздинг — ҳалокатга учрайсан.

Раҳбар — таъминловчи, раҳбар — ҳимоя қилувчи, раҳбар — иш тақсимловчи ва айниқса, назорат қилувчи! Ва раҳбар — санъаткор: важоҳатли ё мулоим, очиқ ё босиқ қиёфага кира билиши керак. Аллоҳ аёлни ўз жуфтини ана шундай қиёфада кўришга эҳтиёжманд яратган, бу Яратганнинг хоҳиши. Эркак ўшандай бўлолмаса, худонинг измидан чиққан бўлади ва жазоси тайиндир.

Ҳаётга бир разм солинг. Жуфти еру кўкка ишонмай, кўзига жавдираб турадиган, оғзидан чиққани ижро бўладиган аёл борки, эрига нисбатан лоқайд бўлади. Ҳатто кетма-кет кўрсатилаётган фидоликларни қувониб эмас, эринибгина қабул қилади. Кўряпсизми, эркак ўз меҳрига яраша меҳр ололмай турибди ва ололмайди ҳам! Чунки у атрофдаги бошқа қарзларини унутиш ҳисобига аёлига ортиқча берилди. Ундан ташқари, ўзининг ҳазратлигини унутди: унга жуфти беписанд бўлса-да, «хурмат» кўрсатаверди! Қолаверса, раҳбарона сир бой бермасликни унутди: аёлига юрагидаги борини тўкиб солаверди! Бундай кўйга тушган эр эса аёлнинг наздида бирдан ушоқланиб, бўйи ҳам пастлаб кетгандай туйила бошлайди! Унутмангки, эру аёл бир-бири учун ҳаргиз забт этилган чўққига айланиб қолмаслиги керак. Акс ҳолда, зерикиш бошланади. Инсон руҳиятини Яратган шундай ясаб қўйган. Эркак бош эгиб, изҳори муҳаббатга тушдими, тамом, аёлда кибр уйғонади ва ўзи билмаган ҳолда жуфтидан совий боради ва бу Аллоҳдан. Ҳалокатинг бирламчиси шу.

Рўзгор эр кишини сара-пучакка ажратадиган жанггоҳ. Йигитларжон, қулоғингизга қуйиб айтай, бозор ва уйнинг хўжалик ишлари фақат сизда бўлсин. Аёлингиз болға-теша, бозор халта ушламасин. Оиланинг кўча билан битадиган ҳамма муаммолари сиз орқали ўтсин. Минг кўйга тушсангиз ҳам, шуларга яранг! Аёлингиз

бу ишларга ишқибозлик билдирса ҳам, унинг маслаҳатини олинг, аммо майдонга ўзингиз тушинг. Эркакча тутум шу. Гар сиз буни удаламасангиз, турган гапки, бу юк аёлга қолади. Оқибатда, биринчидан, унинг бошқа юмушларига бу ҳам қўшилиб, вужудида зўриқиш бошланади. Бу дегани — у тажанг тортади, соғлиғи кетади ва носоғ болалар бера бошлайди. Иккинчидан, феълида эркакшодалик юзага келади, рўзгорингиздан ифбат кўтарилади. Бу сиз учун яна бир ҳалокатдир!

Фармонбардорлик ҳуқуқи ҳамиша ишни қотириб қўйган киши тарафдадир. Агар сиз тўрт мучангиз соғ бўла туриб, аҳли аёлингизни иссиқ-совуқдан, иснод ва хатардан ҳимоя қилолмасангиз, қозонини қайнатолмасангиз, ўз-ўзидан оиладаги овозингиз пасайиб боради! Энди аёлинг овози амри фармонга, сиз эса итоатга ўтасиз! Бу ҳам ҳалокат! Бу дегани аёлингиз изнингиздан чиқди, демак, синдингиз! Аёл рўзгор тортишда майдонда ёлғиз қолди, жуфти тирик туриб, ола хуржунни елкасига олди, ўксикланди, ғариблашди дегани! Энди унинг оҳи тутади сизни!

Борди-ю, топармон-тутармонлигингиз яхши дейлик, аммо аёлингиз сизга иш буюриб турса, шанғилаб танбеҳ берса, ўз иззатингизни ҳимоя қилолмасангиз, унинг жағини ёпиш учун ҳам айтганини бажараверсангиз, бундай хонадон ҳам хатарга тўла! Қизларингиз борган жойида эрларини хор қилади, келинингиз ўғлингизнинг елкасида юради! Аёлга ўринсиз итоаткорликнинг жавоби бу!

Эркакларнинг ҳар уч хатосининг иккитаси аёллари туфайлидир. Аёлингиз Аллоҳ рози бўладиган ишларгагина етакласа, маслаҳатларига қулоқ осинг. Мабодо, у меҳрибонлик билан чой узатиб, ўзингизни ўзингизга мақтаб туриб, молу дунёга, шон-шуҳратга хирс қўйдирмаяптими? Оға-иниларингизга, қўни-қўшиларга гиж-гижламаяптими? Онангиздан аразлашга, отангиз ўлмай туриб мерос талашишга сизни сошлаб қўймаяптими?

Агар шундай таъсирда бўлсангиз, ҳалокатга учраганингиз шу! Бу билан худо берган буюк неъмат – орвиждон, жигар-бағирдан жудо бўлдингиз! Энди сиз яшайверасиз, юрагингиз ураверади, фақат руҳсиз соатга айлангансиз, аёлингиз буровингизни нечага тўғрилаган бўлса, ўша вақтда беҳато жиринглашни биласиз, холос!

Эсингизда бўлса, бир ҳадисда «**Аёлларни улуғ одамлар ҳурмат қиладилар**» дейилган эди. Яна эслаб қолингки, аёлларни ҳурмат қилган одам ҳали улуғ эмас, ҳурмат қилиш меъёрини билган одам улуғдир. Жами эркакларга улуғлик тилайман.

* * *

**Ёнма-ён қурилган бинолар
бир-бирларини ушлаб турганидек,
мўминлар бир-бирини қувватлаб
туради.**

Ҳагис

Мўминликнинг бир кўриниши ҳамиша бировга яхшилик илиниш, яхши ниятларга рағбат бериш, ҳеч йўқ бировнинг ҳақиға самимий дуолар қилишдир. Аллоҳ бандаларини атоғи яхшиликка чорлайди. Азбаройи уларни суйганидан шундай қилади. Унинг чорловлари замирида бизга аталган мукофотлар ваъдаси бордир. Дейлик, сиз бировга мурувват кўрсатдингиз, шу заҳоти қўлу тилу дилингиз бунинг учун сизни олқишлайди. Чунки улар савоб ишлар учун яратилган эди, сиз юзларини ёруғ қилдингиз, Яратганнинг эса бунинг учун мукофоти тайин, бу бир! Иккинчидан, сиз хурсанд қилган одамнинг қувончи, розилиги Яратганни яна рози қилади, бу ҳам Аллоҳнинг янги тортиғи сизга келяпти дегани! Қолаверса, кимсани қувонтириб, аввало ўзингиз яйрайсиз. Қарабсизки, ўзингизда ва хурсанд қилган кишингизда бу кайфият туфайли янгидан-янги яхши ниятлар туғилади ва эвазига иккингиз учун яна устма-уст савоблар ёзилади.

Аллоҳ таоло айтади: **«Агар банда Менга бир қарич яқинлашса, Мен унга бир газ яқинлашаман. Агар банда Менга бир газ яқинлашса, Мен унга бир қулоч юраман. Агар у мен томонга юра бошласа, Мен унга томон югураман».** Аллоҳнинг сахийлигини-ю бизнинг гофиллигимизни қаранг, бировга қилган бир мурув-ватимизга жавобан ўн тухфа тайёрлаб турибди. Энди айтинг-чи, биродар, биз ҳар доим ҳам бир-биримизга мурувват билан яшашимизми?

Бир-бирингизни суянг дея чорлайди Қуръони карим! Беихтиёр хаёлим онамга учади. ... Мунчоқдай икки синглим қазо қилди. Менгача эса уч акам ўтган. Кўзидаги жоласи тинмагувчи онам яхши-ю ёмонга пайдар-пай мурувватлар кўрсатар ва мен – ёлғизгинани дуо қилишларини сўрарди. 13 ёшга етганимда ўғил укалик бўлдим. У эндигина атак-чечак босган кунларнинг бирида онам «болам, бугун яхши ният билан ҳовлима-ҳовли юрамиз» деди ва вазифамни тушунтирди. Ёпинчиққа ўраниб олган онам, ҳар бир ҳовлига кирар эканмиз, остонадаёқ чўккалаб олар ва мунғайганча қўлларини чўзиб жим ўтирарди. Мен эса қийқим мато сўраб кирганимизни ва укамга умр сўраб дуо қилишларини уқдирардим. Хонадон бекалари хайрихоҳлик билан елиб-югуриб қийқим-сийқим топиб чиқишар ва кўзларида ёш билан укам учун Худодан сўранардилар. Онам сим-сим йиғлаб юриб бу қийқимлардан жанда тикди. Укам беш ёшга киргунча фақат шуни кийди. Ҳар сафар бу қуроқ тўнни ювиб-тозалаб ўғлининг елкасига илар экан, онам «болам жанда эмас, элнинг дуоларини кийиб юрибди, кўрғони шу дуолар бўлади, иншооллоҳ» дерди қониқиш билан.

Жанда масаласи балки бидъатдир, аммо онам дуода хосият кўплигини билган ва шунинг учун ҳам дуолар гадоси бўлган экан...

Ҳар бир инсонда нур захираси бўлади. Яхшиликка отланган заҳоти бу нур уйғонади ва унинг юзида балқийди. Қарабсизки, атрофга даволовчи зарралар тарата

бошлайди. Онам беморланса, ихраб, ўнтаб, юрагингни шувиллатадиган бўлиб оғрир эди. Аммо қадрдонларидан бирортаси ҳол сўраб киргудай бўлса, дарҳол ўнглини қолар, зум ўтмай кирсангиз, хандон отиб ўтирган бўларди... Касалнинг катта-кичиги йўқ, ҳар қандай бемор икки йўл ўртасида туради. Ҳол сўраб келганнинг нурли юзи, икки оғиз меҳрли сўзи, Аллоҳ сабабчи қиламан деса, кишини ҳатто ўлимдан ҳам олиб қолиши мумкин.

«Ҳар бир банда Аллоҳнинг иморати, уни бузишга ҳеч кимга изн берилмайди» дейлади Қуръони каримда. Қасд билан, ҳасад билан бировнинг кўнглини вайрон қилган одам мўминликдан чиққан одамдир, энди у жазосини кутаверсин! Аммо яхшининг ҳам, ёмоннинг ҳам эгаси Худо, Унинг розилиги учун сахийликни, мурувватни барчага, ҳатто сизни ёқтирмаган ва сизга ёқмаганларга ҳам раво кўриш мўминликдандир. «Нима учун ёмон кўрган кишимга яхшилик қиларканман» деб торлик қилманг, биродар! Ҳақнинг Ўзи муқаддас Қуръоннинг ҳар саҳифасида «Мен афв этгувчиман» деб турибди-ю, «фалончини кечиролмайман» дейдиган бандаси унинг олдида ким бўлиб қолибди?! Қолаверса, сизнинг хуш кўришингизни билиб турадиган одамга мурувват қилсангиз, яна бир севиниб қўяди, холос, аммо ҳаяжонланмайди. Сизни ёмон кўрадиганга қилинг яхшиликни, ана ўшанда кўрасиз, у буни байрамдай қабул қилади, севинчларида мушаклар портлайди! Бори йўғи сиз унинг кўнглини кўтардингиз, холос. Аммо энг катта фойдани ўзингиз кўрасиз: боши берк кўчага кириб қолган талай ишларингиз энди ечимини топа-жақдир! Бу бахт-ку ахир!

Бирор яхши ишни бошлаб қўйиб, чўчиб турганларга раббат берсангиз, кучига куч қўшилади. Иморат солаётганга «ҳорма-бор бўл» қилиб хабар олсангиз, тилло бергандай бўласиз! Бировдаги фазилатларни сезганингизни ўзига сездирсангиз, сафдошларингизнинг яхши ишларини табриклай билсангиз ва улар ҳақида

атрофга ҳикоялар айтиб юрсангиз, унинг эмас, ўзингизнинг баҳоингиз ортади! Бир-бирини суяб яшаш бахти, қушдай учиб, яйраб яшаш лаззати мана шу!

Биродар, дарвозаларни тақиллатинг, эшик очганга «Бормисан, қуёшим» денг! Телефон жирингласа, гўшакка юрагингизни тутинг ва бағир бериб сўрашинг! Ёнингиздан ўтиб бораётганларни пичирлаб дуо қилинг, улар сизнинг атрофдаги устунларингиз, улар борки, сиз тикка юрибсиз. Мен ҳам қўлларимни кафтингизга қўйиб турибман, юрагимнинг томирларингизга томишини эшитяпсизми, азизим!

* * *

Одамларнинг юрадиган йўлидан тиканни (халақит берувчи нарсани) олиб ташлаган кишининг ўтган ва кейинги гуноҳларини Аллоҳ мағфират қилсин.

Ҳагис

Одамларнинг ўзидан кўра Аллоҳ уларни кўпроқ авайлайди. У доим бизнинг кўнглимизга солиб туради ва ўзимиз билмаган ҳолда кўплаб савоб ишларни адо этиб юрамиз: бировни ранжитмаслик учун гапни танлаб айтамыз; кимсанинг кўзига ботмаслик учун, у ёқбу ёғимизга қараб кўчага чиқамиз; одамларнинг кайфиятини кўтариш учун, дарвозамизнинг олдини ораста қилиб қўямиз.

Инсонларнинг корига яраш борасида икки тоифанинг — ҳунармандлар ва савдогарларнинг ҳам ўрни катта. Ҳунарманди билан савдогарининг имони бор юрт барқарор бўлади деган гап бор. Қўлдан кетгунча эмас, одамларни рози қилиш учун ихлос билан буюм ясаган ҳунарманднинг ҳабиби ҳам, табиби ҳам Аллоҳдир. Барака-ю бахт шунинг уйида! Савдогарлар эса манзилларга мол эмас, маърифат ва маданият ташийдилар. Назари тўқ кишигина бу касбга қўл урса яхши.

Ҳақиқий савдогарлар аввало дидли — халқининг маънавий юксалишини, саломатлигини ўйлаб мол танлайдиган, қасами инсоф ва доимо эҳсонли бўлганлар. Тарихимиздан маълумки, юрт учун кўплаб фойдаси текканлар шу тоифа вакилларидир.

Андижонда бутун умрини одамлар учун гўзаллик яратишга сарфлаб бир улуғ инсон — Солижон ака Меҳмонов яшаб ўтди. У Хонободда йигирма йил ижрокўмга раис бўлди ва халқни ялпи кўтариб, тошлоқ, тўқайзор бўлган бир жойни боғ шаҳарга айлантириб кетди. Унинг шундай ўғитлари бор эди: «Жамият тараққиёти бир жиҳатдан шахснинг кайфиятига боғлиқ, ўша нуқтани маҳкам ушлаш керак. Бир куни газетада ўқиб қолдим, Америкада таназзулга кетаётган корхонада тажриба ўқазибдилар. Яъни заводнинг бир бўлимини яхшилаб таъмирлаган эканлар, иш унумдорлиги қирқ фоизга кўпайибди. Аммо таажжубланарлиги шуки, ҳали хароблигича турган иккинчи бўлимда унумдорлик йигирма фоиз ортибди. Улардан: «Нега шу кунгача орқада келиб, энди бундай натижага эришдинглар», деб сўрасалар, «Яқинда бизнинг бўлим ҳам таъмирланар экан-да», дер эмишлар. Шу менга сабоқ бўлди. Бу пайтлар мен тери ошлаш заводида ишчи эдим, вақт ўтиб, шу корхонага директор этиб сайладилар. Шу кунгача завод режасини ҳеч бажара олмас, кишиларнинг пўстагини қоқадиган мажлислар ора кунда бўлаверар эди. Мен бошқача йўл тутдим. Ишни завод ҳовлисидаги уюм-уюм ахлатларни тозалатишдан бошладим. Таҳоратхоналарни, қўл ювадиган жойларни тартибга келтирдим. Емакхоналарни ростладим. Ишчилар юрадиган йўлкаларни асфальтлатиб, четларини оқлаб, кета-кетгунча гул ўтқаздим. Саҳнга дарахтлар эктириб, кўкаламзорни кўпайтирдим. Иш ҳақида, режа ҳақида оғиз очмадим. Мўъжиза юз берди: одамларнинг чеҳралари ёриша бошлади. Ҳеч қанақа сиқувсиз, бақирчақирсиз ишларимиз ривожлана кетди», — деб ҳикоя қилганди, Аллоҳ у кишини мағфират қилган бўлсин...

Қаламқаш кўрганини тиниқроқ ёзади. Сизга бир мисолни ўз оиламдан келтирай: ўша пайтлар кўп қаватли уйда яшардик. Умр йўлдошим тузуккина идорада раҳбар бўлиб ишларди. Аммо феъли ажабтовур эди: вақт топди дегунча гулқайчи, белкурак кўтариб чиқиб кетар, гоҳ қўшни эккан узумни хомтоқ қилаётган бўлар, гуллар тагини юмшатар, гоҳ суғориб юрган бўларди. «Сеники-меники» демай, уйнинг у бошидан-бу бошигача гулзорларни қайчилаб, кўкатларини юлиб, сартарошга боргандай қилиб қўяр, гоҳ қўлбола супурги ясаб, ён-атрофни тозалай кетарди. Бир кун қарасам, чинорнинг учидаги қуриган шохларни арралаяпти. Шу тарзда кунда-кунора уйимиз теграсидаги ҳамма дарахтларни қиртишлаб чиқди. Арраланган шохларнинг йиригини алоҳида, майдасини алоҳида ажратиб, дасталаб боғлаб, эҳтиёжманд одамларнинг олиб кетишига ўнғай қилиб, ёмғир тушмайдиган жойга тахлаб қўйди. Бу ишларни «ҳай-ҳай»лаганингизга ҳам қарамай, берилиб, байрамона кайфиятда бажарар, уйга афтиангорига чанг ўрнаб, юзлари, билаклари тилинганшилигана ҳолатда кирарди... Ясаниб-ялтирашни билмайдиган, кўринишлари одмигина, камгап, тортинчоқ бу одам шундай пайтларда кўзимга ғоят улкан кўриниб кетар, қордай оҳорли кийинволиб, виқор билан ўтиб-кетиб турган қўшни эркакларга солиштирарканман, «менинг жуфтим буларнинг ичида энг чиройлиги», деб гурурланиб қўяр эдим...

Айрим дарвозалар олдидан ариқлар йиғлаб оқиб ўтади, чунки эгаси эшигининг олдига тўрт туп райҳон эка билмай, остонасини ажриқзорга айлантириб яшайди. Эркаги бор, аммо деворларининг шўри қайнаб, саҳнини чим босиб ётган ҳовлилар йўқ дейсизми? Эркаги бор, аммо деразасининг синган кўзи бир йилдан бери солинмай ётган, бир йилдан бери ўтмас бўлиб кетган қайчи-пичоғини чархлатиб келишга рағбати йўқ хонадонлар бизда топилмайди дейсизми?

Эх, биродар, илоҳим, бу дунёда бор эканлигимизни ҳис этиб турайлик! Яраб турган пайтда оёқларни гурсиллатиб босмоқ, қўлларни чапшар уриб ишлатиб қолмақ керак. Худо берган, ғайрат деган имкондан гўзал меҳнатлар ясаб, атрофга роҳатлар улашиб, сен туфайли яйраганларни кўриб, ўзингнинг ҳам кўнгиллариңгни гулга тўлдириб яшамоқ керак!

* * *

**Мўмин одам газанда чаққан
бир инга қўлини иккинчи марта
олиб бормади.**

Ҳагис

Бир қадрдон аёл уф тортиб: «Эх, синглим, шу амакингиз билан асло бир ҳовлида яшагим келмай қолди», — деди ва жуфтнинг ёмон феълларини санай кетди. У деб озиб-тўзиб кетгани, боши оғрийдиган бўлиб қолгани, нима қилишга гаранглиги ҳақида кўзлари ёшга тўлиб ҳасрат қиларди... Бу аёлнинг ўзи покиза, пазанда, кўримли инсон. Чок ишида унга етадигани кам, бармоқлари теккан нарсани дутордай чала оладиган аёл!

«Менга қаранг, ойим, — дейман ҳазиллашиб, — сизнинг бийронлигингиз қайда қолди? Дейлик, нима бўлди-ю, ҳовлингизда роса халақит берадиган жойга бир тўнка қўйилиб қолди. Бир урилдингиз, икки урилдингиз, жонингиз оғригач, ҳушёр тортиб, ундан айланиб ўтасизми ё ҳар гал «бу ерда нима қилиб турибсан?» деб тепиб, оёфингизни пачоқ қилаверасизми! Гапи қаттиқ тегадиган одамнингизни ҳам гўё тўнка деб фараз қилинг-да, иложи борича айланиб ўтинг, айланай! Нега жағининг тагига борволаверасиз? Кўриниши ёқмаяптими, нега тикилиб оласиз, атрофингизда минг гўзаллик сочилиб ётибди, ўшаларга қараб роҳатланинг!

Ҳамма нарса каби инсон ҳам эскиради. Ким эвида, ким хунук қайтади. Бировнинг тили, бировнинг афти, бировнинг соғлиғи чарчайди. Киши шу тарзда умрининг кунботарига қараб юради. У кунботарга қараб

кетаётганини билгани учун ҳам, гоҳида бетоқат ҳаракатлар содир этади. Иродаси бўш, сабри сушт, шукронаси йўқ кишиларда бу ҳолат атрофга малолли тарзда намоён бўлади. Аммо, ойим, малол келса ҳам, шу жуфт сизники. У Аллоҳдан сизга аталган мулк! Агар у синган ойна ё ўтмас пичоқ бўлганида ирғитиб юборсангиз майли эди. Лекин эр-хотиннинг томирлари бир-бирига ажриқдай чувалашган бўлади, уларни фақат ўлим ажратади! Сизга тинчлик керакми, керак! Шундоқ экан, яқин кишингизнинг қачон таранг тортишини биласиз-ку ахир, торини ўша пайтда черта кўрманг! Ўзи ёниб турганда керосин қуйиб юборманг! Қолаверса, мингта ташвиш, минг режангиз ғужғон ўйнаб турганда, бир одамга тикилволиб, хатосини санаб, басма-басига уни бошлаб қўйишнинг режасини тузавериш сизнинг ёшингиз учун бачканалик эмасми, айланай?!»

Инсон қусурли бўлади, аммо мутлақо ёмон бўлмайти. Инсончилик шундай: хатосини юзига солганинг сари, уни кавланган илон каби ҳамлага ўтаверади. Бу дегани яна сизнинг дилингизни оғритиб, гуноҳи кўпая боради. Аксинча, ундаги чўкиб ётган фазилатларни юзага чиқарсангиз, ўзингиз нафланасиз! Ҳам савобга қоласиз! Бунинг учун унга сал эътибор бериб, арзимаган яхши ишини ҳам лутфан рағбатлантириб борсангиз бўлди. Бу билан сиз у кишингизни суюб қолмайсиз ёки унга исиб қолмайсиз, захрини кетказиб оласиз, холос, ҳатто уни тихирлик қилиб кўнмаётган рўзгорнинг қайсидир маслаҳатига кўндириб оласиз .

Ойдан Ойликни, Кундан Кунликни сўраш керак. Ҳеч қачон қарға булбул бўла билмагани каби бир-биримиздан имконимизда йўқ нарсаларни талаб қилиш мантиқсизликдир: қайнонанинг меҳнатларингизга беписанд қараса, куюнманг. Тайёрлаган овқатингизни индамай охиригача еяптими, саранжом қилган уйингизда индамай ястаниб дам оляптими, сиздан хурсандлиги шу! Раҳмат айтиб, кўнгил олишни унга онаси ўргатмаган, бўлмаса айтар эди! Қолаверса, бу меҳнат-

ларни ўзингиз учун ҳам қиялпсиз. Бола-чақангиз баҳраманда бўляпти. Бадқовоқ одамга жавобан сиз ҳам косани дастурхонга дўқиллатиб қўядиган бўлсангиз, жавоби яна ҳам хунук келади. Меҳнатингиз ҳам бекор кетади, азиятингиз ҳам кўпаяди.

Қайнонанинг суяги қотиб бўлгани сабабли шу тўхтаманни айтяпмиз. Аммо навниҳол келин учун бу усулни қўллаб бўлмайди. Келин иқлим яратувчидир, уни бошидан, яъни суяги қотмай туриб, рисолага солиш керак. Панд бераётган келинга қайта-қайта, сабр билан, вазминлик билан, офизни бепошна қилмасдан тўғри йўлни кўрсатавериш керак. Аммо беморга бир дорини керагидан ортиқ берсанг, тошма тошиб кетгани каби, ёшларни йўлга солишда ҳам ҳадеб бир хил усулни қўллайвермаслик, бир хил танбеҳни айтавермаслик керак. Келинингиз ё болангиз сизга гап қайтаряптими, демак, танбеҳингиз ўринли айтилмади ёки уни қайта-қайта такрорладингиз, эшитгувчининг асабини қайрадингиз, сизни чақиб олишининг сабаби шу.

Агар қайнсингил, қайнбўйинларингиз, жамоадошингиз ёки қўшнингиз сизнинг ёрдамингизга эҳтиёжманда бўлиб кўринса ёки сўранса, муруватингизни сочаверинг. Аммо сиз савоб учун кўрсатаётган меҳрибончиликларни у суиистеъмол қилса, яъни сиздан кўпроқ фойдаланиб қолишга тушса ёки беписанд, фармон бериш оҳангида гапира бошласа ва ёки сизга миннатдорчилик билдиришни лозим кўрмаса, дарҳол унга тасаддуқ бўлаверишни тўхтатинг. Қадрингизга етмайдиганнинг ёнидаги кишиларга чандон ҳотамтойлик кўрсатаверинг, аммо унга яхшиликни бас қилинг. Сизни ранжитганини сезсин ва хижолат бўлсин. Бу ҳам бир тарбия. Қолаверса, сиз ҳам Аллоҳнинг неъматисиз, ўзингизни исроф қилсангиз, уволига қоласиз.

Савоб учун яхшилик қилиш яхши, қачонки у тараф сени яхши ният билан қабул этса! Аммо нозик сўзни уқмайдиганга сардафтарингизни очманг. Бахилнинг олдида ютуқларингизни гапирманг. Кўзга бир хунук

кўринган нарсага бошқа қараманг, ғийбат бўла-
верадиған жойдан қулоқларингизни олиб қочинг! Кўз,
қулоқ, тил, юрак каби Аллоҳ берган бебаҳо неъмат-
ларни чиллали чақалоқни аяган каби поқдомон жой-
ларда олиб юринг, йўқса, у исроф бўлади, захаланади!
Бу мўминликнинг фарзларидир, азизим!

* * *

**Исломда бировга зарар бериш
ҳам, зарарланиш ҳам йўқ.**

Ҳагис

Жаноби Расулуллоҳ (с.а.в.)га саҳобаларидан бири
келиб айтибди, ки бир мўмин бор экан: йил-ўн икки
ой рўза тутаркан, кечалари эса тинмай ибодат қилар
экан. Расулуллоҳ (с.а.в.) ўша одамни суҳбатга чақи-
рибдилар ва дебдилар: «Сен шундай амаллар қилар
экансан, аммо айтиб қўяй, рўза тутғил, лекин вақтида
овқатланғил. Ибодат қилғил, лекин вақтида ухлағил,
чунки сенда ўзингнинг, кўзингнинг, аҳли аёлингнинг
ҳақи бордир!» Бундан аён бўладики, ўзинг, кўзинг ва
аҳли аёлинг Аллоҳнинг сендаги омонати, уларни асраб
берсанг, зарарламасанг, Яратганга бўлган садоқатинг
шу экан. Жонимни фидо қилиб бўлса-да, Аллоҳга
эътиқодимни кўрсатаман деб бўлмас! Гап сенинг битта
жонинг ҳақида эмас, шу бир жонингга уланган талай
жонлар хусусидадир. Шунинг учун ҳам, ўзингга бераҳм
бўлсанг, сенга Аллоҳнинг жазоси бордир: ё беморлик
беради, ё яроқсизлик, ё энг ёмон кўнгилсизлик рўй
беради! Бунинг оқибатида қанча одам талафот кўри-
ши — сенга суяниб, тиккаланиб турган болаларинг
сенсиз довдираб қолиши, жуфтинг ночору сарсон
бўлиши, ота-онангни рози қилолмай, қиёмат қарзинг
елканда кетиши мумкин ахир! ...

Инсон — шариф! Бир ўзи бирваракай бир неча
тақдирга сув ва нур узатиб тургани учун ҳам унинг
унвони шундай! «Ўзингда ўзингнинг ҳақинг бор»
дегани, атрофга балогардон бўлишга яраш учун, ўзинг-

даги ўзингни асрай бил, демакдир! Исломда бировга зарар бериш ҳам, зарарланиш ҳам йўқ дейилишининг бир маъноси шу.

Бизнинг дин энг инсонпарвар диндир. Асмо бинти Абу Бакр ривоят қиладилар: «Мен Расулуллоҳ (с.а.в.)га: «Онам мени соғиниб келибдилар, мурувват кўрсатайми, нима дейсиз?» — дедим (Онам ҳануз исломга кирмаган эдилар). Жаноб Расулуллоҳ: «Ҳа, онангга мурувват қил!» — деб жавоб қилдилар». Гарчи у аёл мушрик бўлса-да, унга зиён раво кўрилмаётир. Чунки у онаи мухтарама! Исломда «энг офир гуноҳ ота-онага оқлик (итоатсизлик, ҳурматсизлик) қилишдир» дейилади. «Сиз менинг хоҳишларимга қарши чиқяпсиз, сиздай онадан кечдим» деган фарзанд мўмин саналмагай! Номуносиб отасидан юз ўгириб кетган ва ё унга қўл кўтарган ўғил ҳам номусулмондир.

Урва розияллоҳу анҳу Ойша онамиздан нақл қиладилар: «Бир киши Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг ҳузурларига кирмоқ учун рухсат сўради. Жаноби Расулуллоҳ уни кўргач: «Бу одам — қабиланинг ёмон биродари, бу одам — қабиланинг ёмон фарзанди!» — дедилар. Сўнг, бояги киши келиб ўтиргач, жаноб Расулуллоҳ унга очиқ чеҳра билан юзландилар. У чиқиб кетгач, Ойша онамиз: «Ё Расулуллоҳ, уни кўришингиз билан қўпол гапларни айтдингиз, кейин эса очиқ чеҳра билан юзландингиз?!» — дедилар. Жаноб Расулуллоҳ: «Ё Ойша, қачон менинг бадхулқ бўлганимни кўргансан?! Қиёмат куни Аллоҳ наздида энг ёмон банда одамлар ёмонлигидан ҳазар қилиб қочадиган кишидир», — дедилар». Кўриб турибсизки, ёмон санаган кишимизга ҳам очиқ чеҳра билан муносабатда бўлиш уқдирилмоқда.

Бир илми толиб аёлни биламан, Қуръондан қироат қилганда даврани сел қилгудай салоҳияти бор, аммо ён қўшнисини билан салом-алиги йўқ, кўрганда иддао билан терс бурилиб кетади. Бу ойимни динга самимий хизмат қиляпти деб айтиб бўлмагай! Уни Аллоҳ кечирсин...

«Осонлаштирингиз, қийинлаштирмангиз, бирлаштирингиз, бездирмангиз» дейилади Қуръони каримда. Инсон боласига буюк муҳаббат изҳор қилувчи мурожатлар бу! Ибодатда, муросада, яшаш тарзида, бировни севишда-ю бировдан ненидир талаб қилишда, бола тарбиясида, илм ўрганишда ... ҳамма, ҳамма нарсада асло мураккаблашиб кетмайлик, чунки у жонни қийнайди! Жон эса Аллоҳники, қийнашга ҳаққимиз йўқ! Қуръон сўзлари биз учун муқаддасдир. Юракка ёзиб сақламоқ, амалда ихлос билан қўлламоқ керак.

...Бир маъракада ўтирибмиз. Дастурхонга гўзал таомлар тортилган, мезбонлар минг букилиб мулозаматда туришибди. Меҳмонлар сара либосларини кийиб, ўзларини сара мақомда тутиб ўтирибдилар. Улар бир-бирларига табассумлар улашиб, ҳол-аҳвол сўрашишар эди. Мана шунақа давраларда ич-ичингдан тан берасан-да, шарқ аёлларидай гўзали дунёда йўқ деган тўхтамга келасан киши! Шу пайт отинойи мартабасидаги бир жувон қош чимириб маъруза бошлади. Мени дастлаб таажжублантирган нарса ҳилолдай маъсум бу ёшгина ойимнинг овозини амри фармон пардасига қўйиб гапириши эди. Намоз хусусида сўз очар экан, ўтирганларнинг ҳар бирини сўроқ қилгандай ниқтаб гапира кетди ва ҳар бир сўзи мўйчинақдай баданни сескантирар эди. Кейин юриш-туриш, кийиниш мавзусига ўтди. Мундоқ қарасам, даврадан ҳусн кўтарилган, ҳамма бир гуноҳ устида қўлга тушгандай забун ҳолатга тушибди. Миямда эса бир савол муаллақ туриб қолган: нега бу аёл бу қадар газакли?! Нега рангидан қон қочгунча асабийлашяпти? Агар у илм бераётган бўлса, нега уни инкор этмай тинглаётганлари учун, бу давра аъзоларига меҳр билан қарамай, кўзларидан ғазаб сочаётир? Бу отинча ойим қайдан олди бу андозани? «Мусулмончилиқнинг биринчи белгиси — ҳилм» деб турибди-ку ҳадис! «Бездирмангиз!» деб уқдирыпти-ку Қуръони карим! Дин йўлини қийинлаштиришнинг ўзгинаси-ку бу!

Илмдор синглим, қўлингизда Аллоҳнинг каломидай хазина турибди, гавҳарларини кафтингизга қўйиб, кўзларни қамаштирмайсизми? Қуръон сирли бир сандиқ, асрорларини бирма-бир очиб, қулфи дилини очмайсизми буларнинг? Илм — нур, бу нурни эшит-гувчининг қобирғалари орасига жойлаб қўймайсизми, вужудидаги музлари эриб, ғуборлардан мусаффо бўлмайдими! Чўчитиб намоз ўқитилиб, уялтириб кийим расоланган жойда мусулмончилик йўқ! Ошиқ маъшуқани севган каби муқаддас эътиқод ишқини юракларнинг ўртасига тушириш керак! Эриган юрак вужудни ўзи гапиртириб, ўзгартириб олаверади!

Ислолда озор бериш йўқ. Биз, муаллимлар, баданни оғритмай инсонларнинг дили билан тафаккурига етиб олсак, бўлди. Шундай бўлиб олайликки, ҳар бир ҳаракатимиздан Аллоҳ рози бўлсин: нигоҳларимиз одамларнинг юрагига чўғ туширсин, сўзларимиз оғриб турган жойига малҳам бўлсин, ёшу қарининг рўбарўсида тавозе билан турайлик, юзимизда фақат меҳрибонлик балқисин. Энг муҳими, ниятимиз мусаффо бўлсин! Аввал бизнинг ички ва ташқи амалларимизни севиб қолсинлар, ана ўшандагина бизга эрга-шадилар.

* * *

«Қўшниларингизга мурувват қилингиз», – дедилар Расулуллоҳ (с.а.в.). «Қўшниларим кўп, қайси бирини кўпроқ йўқлай», – деб сўрадилар у кишидан. «Эшиги эшигинга энг яқинига», – деб жавоб бердилар.

Ҳагис

Нега «эшиги эшигинга энг яқинига» дея таъкидланмоқда? Чунки ҳаётимиз давомида энг кўп малолимиз ён қўшниларга тушиб келади! Улар ҳатто биз деб чекадиган азиятларини қисмат деб биладилар, чидаб яшашга ўзларини кўндирадилар: энг кичик

мисол бўлмиш — ёғ доғимизнинг ҳидларига-ю итимизнинг акиллашларига, боламизнинг тўполони, бот-бот бўлиб турадиган эр-хотинчиликнинг бепарда можароларига сукут билан дош берадилар. Бизнинг шовқинимиз соат нечада тугаса, қўшни шўрлик ўшандагина ухлай олади!

Ён қўшни ёмонларнинг ёмони бўлса ҳам, сизга қоровул! Эшигингизни бежо тақиллатганга дарҳол кўриниш беради, уйингиздан тутун чиқса, биринчи бўлиб пақир олиб югуради! Боламизга иситма кирса ҳам, келинимизни дард тутиб қолса ҳам қўшнига чопамиз! Дазмол куйиб қолса, ишга боролмайсиз, гугуртингиз ногаҳон тугаб қолса, қозонингиз қайнамайди, тузингиз тугаб қолса, овқатингиз ейилмайди, калитингиз бўлмаса, ёмғирда ивиб тураверасиз! Ва яна, яна... санайвериш мумкин. Бундай ҳолатларнинг барида қўшни — халоскор, «Тез ёрдам»нинг ўзи! Болачақангдан айбингни ҳаргиз яшира олмаганинг каби, сенинг не эканлигингни обдан билгувчи ва билганини ичига ютиб юргувчи ҳам ён қўшнингдир! Буларни ҳеч қачон ўйлаб кўрмаймиз, феълимиз тутиб қолса, хатоларини териб, қора дафтарга ёзиб юрамиз, аммо уларнинг ёнимизда эканлигининг баҳосини ҳеч тарозуга солмаймиз! Агар ўлчаб кўрганимизда эди, қариндош-уруғимиздан ҳам кўра улардан кўпроқ қарздор эканлигимиз маълум бўларди, эҳтимол.

Яна бир ҳадисда аёлларга мурожаат этилар экан, **«Қўшнига туҳфалар қилингиз, агар бергани ҳеч нарсангиз бўлмаса, бир-бирингизга ҳеч йўқ қўй туёғини бўлса-да илинингиз»**, дейилади. Бунда ҳам ҳикмат бор. Эҳсон қилсангиз, биринчи дуогўйингиз, тўй қилсангиз, уйигача бўшатиб бергувчи, бошингизга иш тушганда ёнингизда юпатгувчингиз у. Болангиз туғилгани ҳақидаги хабарни ҳам биринчи бўлиб қўшнига айтасиз. Шу кундан бошлаб фарзандингиз унинг қароқларига жойлашади: болангизнинг ҳар бир кунини, ҳар бир қадамини кўриб боради. Яхши

хулқини дуо қилади, хато устида ушласа, қулоғини чўзиб қўяди. Энг муҳими, гўдагингиз қўшнининг ибратли ишларини ёзин-қишин кузатиб боради, сиздан ўрганмаганини ундан ўрганади. Мана ўзингизни олинг, болалигингизни эсладингиз дегунча, хўв ўша қўшни амаки ва момоларнинг турфа тутумларини лаззатланиб ёдга оласиз. Сиз ҳануз хотирляяпсизми, демак, қайси биригадир ўхшашни ҳавас қилиб, эҳтимолки, уларга тақлид қилиб яшаб келяпсиз! Бу озмунча қарздорликми!

Яхши қўшничиликни халқимиз муқаддас деб билган. Ҳовли ичидан албатта қўшниларга даричалар очилган. Бу даричаларга ҳеч қачон занжир солинмаган, демак, кун-туннинг хоҳлаган пайтида бир-бирлариникига киришга ҳадлари сиққан. Дарича очишнинг имкони йўқ ҳолатларда туйнук қолдирилган. Дарича-ю туйнукнинг ягона мақсади ўзаро йўқловлар узатиб туриш ва бир-бирларининг ҳолидан бевосита хабардор бўлиб туришдир. «Қўшнининг қўшнидан еттидан бир ҳақи бор» нақлини халқимиз ёдлаб юради. Нон ёпилса, ҳали саватга тушмай, қўшни ҳақи узатилади. Тансиқ таом тайёрланса, олди насиба қўшнига. Онам раҳматлининг тўйдан қайтган тугунининг ярми ҳам қўшниларга аталар эди. Андижонда тўйнинг эртасига «юз очди» маросими ўтказилади. Қудаларнинг олди-бердиси ичида куёв ва келиннинг қўшни момоларига атаб ҳам кийимликлар қўйилади, бу ҳам бежиз эмас.

Куни кеча бир қадрдонимиз ҳикоя қиляпти: «Саксонга кирган холамини жойига қўйдик. У бефарзанд ўтди, биргина қизни асраб улғайтирган эди. Аммо азаси ҳайит намозидай гавжум бўлди. Қабристонга кетганлар қайтгунча қўшниларида чикқан қозон-қозон овқатга ҳовли тўлиб кетди, маҳалласи оқибатли экан, эркагу аёли тикка туриб хизмат қилди, қиш чиласига қарамай, офтобнинг чарақлаб турганини айтмайсизми..!» Аён бўлиб турибдики, бу ойимнинг ўзи ён-верини кундай иситиб яшайдиган аёл бўлган, кимгаки не насиб этибди — бу ўзидандир!

Онамнинг бизникига келса ёки касалхонага ётиб қолсами, икки кундан кейиноқ айтадиган биринчи гапи «Вой, қўшнилари кўзимдан ўтди-я» хитоби бўларди. «Мунча энди?!» деган иддаомизга: «Ундай дема, дунёга келиб топган вафодорларим — қўшнилари! Қизинг бир хуш мўйловники бўлиб кетаркан, ўғлинг бир қоши пиликнинг жўжаларини боқаман деб меҳнатда овори сарсон! Эртами, кечми бир нарса бўлса, болаларингга хабаринг етиб, бой қариндошларинг катта тугунини кўтариб келгунча, оғзингга сув томизадиган, бошингни уқалаб, жафингни танғиб турадиганлар шулар-да, болам!» — дер эди онажоним. Бу гапларни ҳар эслганда юрагим бир қалқийди. Бу тош уйларга қамалиб олиб, тобора торайиб бораётган бу тош юракларга биқиниб олиб, «қўшни» аталган, Аллоҳ берган гўзал неъматларни беэътибор қолдираётганимиз учун, уларнинг кўнглини олишга, дийдорларини кўзимизга суртишга кайфият топмаётганимиз учун ўзимни ўзим суд қиламан. Ва Андижонда қўшни бўлган Насибахон опа исми дилбар аёлни эсламан. Унинг қазо қилганини яқинда эшитиб, юракларим ситилди! Мунис кайфиятдошим, беминнат паноҳим эди у. Биттагина ишини айтай: бир куни «Турсуной опангни ишдан ҳориб қайтаётганини деразадан кўрувдим. Кетидан икки-уч меҳмон кириб кетди-ёв! Уйда нимаси бору нимаси йўқ. Мана буларни тездан олиб чиқиб бер!» — деб қизини чиқарибди. Меҳмон кириб келяпти, кетидан қўшни қиз, катта патнисда ликопчаларда ноз-неъматлар, нон, ҳаттоки чиройли чойнақда янги дамланган чойи ҳам бор! Онанг яхшилик қилса ҳам, шунчалик қилади-да! Қарзларим бўйнимда маржондай осиеғиқ қолди, Аллоҳ раҳматига олган бўлсин!..

«Қиёмат куни қўшнидан» деган гап ҳам бор. Аллоҳнинг олдида ҳам, бандасининг олдида ҳам сизнинг яхши-ю ёмонингизга гувоҳликка ўтадиганлар ҳам шулар. Қўшни рози бўладиган савобли ишларни кўпроқ қилмоқ жоиз. Ҳатто яхши ҳисобланмаган ҳамсояга ҳам

мурувватларимиз кўп бўлса қани? Чунки ҳиммат, сахийлик — нур, музни ҳам эритади, олижаноблик уруғини экади. Қарабсизки, сиз бировнинг афзаллашувига сабабчи бўлиб қоласиз!

* * *

**Солиҳ фарзанднинг ота-онаси
учун қилган дуоси қабул бўлади
ҳамда уни вояга етказган ота-она-
нинг амал дафтари ёпилмайди.**

Ҳагис

Ҳамма жароҳат кундан-кунга кичрайиб, битиб боради. Аммо бир яра борки, йил сайин катталашиб, қонагандан-қонаб бораверади, оғриғи ортаверади! Бу етимлик доғидир. Ёш етим қолганларнинг аҳволоти бирмунча енгил бўлгич. Чунки хотираларида юк камроқ. Аммо ёшинг катта бўлганида айрилиш оғир етимликдир.

Инсончиликда бутун умринг кишилар билан мулоқотда ўтади. Бир бошинг билан минглаб одамлар карвонини ёнингдан ўтказасан. Лекин уларнинг ичида жонини гаровга қўйиб, сенга астойдил харидор бўлгани фақат онангдир, фақат отангдир! Харидор доимо молнинг яхшисини қидиради. Аммо бировлар хуш кўрмаган исмингни ҳам қўшиқдай суйиб айтувчи, яхши-ёмон туришингни кўзига тўтиё билувчи фақатгина онангдир, отангдир! Харидор олган молини яйраб ишлатади, обдан фойдаланади, бир куни эскиргач, бир четга суради. Аммо сени бир парча гўшт, ожиз ҳолатда қабул қилиб, жонини-ю борини сарфлаб, яроқлиларнинг яроқлисига айлантирадиган, сифату мағиз бериб, яшнатиб қўядиган, ўзига эса ҳорғин ва сўлгин лошини қолдирадиган ғаниматларинг — фақат онаизоринг, фақат отангдир!

Бандаси тинмай симириб нафас олиб, ҳавонинг шукронасини айтмагани каби, офтоб қаёқдан чиқса, ўша ёққа юзланиб, нур эмиб яшаб, қуёшни қарздорлик

билан эслаб қўймагани каби, ота-онани ҳам ҳамиша ёнимда шундай тураверади дебми ва бу неъмат ҳаво каби ҳеч тугамайди, қуёш каби мутлақ ботиб кетмайди деган гуйгудами, бепарво юрасан киши. Бегоналарнинг кўнглини олиб, асосий вақтларингни бошқа нарсаларга сочиб, ота-она билан эса ҳамиша шошилиб гаплашиб, шошилиб хайрлашиб йилларни ўтказасан. Куни келиб, дод-вой билан уларни тупроққа топшириб келганинда ҳам ҳали оғриғинг унча бўлмайди. Қачонки, болаларинг тиззангдан тушиб, ўзи ясаниб, ўзи бежанадиган бўлиб, бир касби корнинг, бир рўзгорнинг изидан тушганда, бирдан тўрт тарафингдан елвизак ураётганини, ўрта йўлда қўрғонсиз қолганингни англаб қоласан. Ўзи билан ўзи овора болаларингдан эътибор кута бошлайсан. Сен уларга термуласан, уларнинг кўзи эса бошқа ёқда! Юрак тўла гапларингни бир айтиб ёзилай десанг, эвоҳ, улар ҳам худди ўзингдай доим қайгадир шошилиб туради! Қарабсанки, сендан ҳамма оладиганини олиб турибди, аммо сенинг дилинг сўраган нарса бу дунёда қолмай қолади! Ана ўшанда юрагингнинг нақ ўртаси омбир билан буралгандай бўлади, «ўх, онам-а!» дейсан, «вой, отажоним-а!» дея фарёд чекасан! Ҳақиқий етимлик мана шундан бошланди деявер. Энди сенинг доимий машғулотинг — ўз-ўзинг билан суҳбат! «Бу ҳолатимни онам кўрса, нима дер эди, отам бўлса, нима қилар эди?» дея бағринг уқаланишга тушади. Сен зор бўлиб қидираётган ва бу ёруғ оламнинг барча муаттар бўйларидан тотлироқ бўлган нарса, онангнинг, отангнинг кўксига бош қўйгандаги ҳид экан. Мингта чаманни айлан, унингдай қувват бергувчи, унингдай овутувчи исни энди ҳаргиз тополмассан! Уларга айтган-қўйганларинг кино лентасидай кунда ёдингдан ўтаверади. Мурувватингдан кўра жабринг кўпроқ бўлганини борган сари тан олиб борасан, навбат келиб, жонингни ота-оналикнинг азиятлари ҳар бора тилганда, «ох, онам анови ишимга қандай чидаган экан, отам фалон гапимни қандай

кўтарган экан?» дея ўз бошингга ўзинг уриб қоласан. Унинг устига, ёшлигингда фаҳминг етмай, ақлинг кирганда эса моддиятинг танглик қилиб, уларнинг кўнглини ололмаган бўлишинг мумкин. «Ота-онам тирик бўлса, ундоқ қилар эдим, бундоқ қилар эдим», деган аччиқ армон юрагингнинг ўртасига ёпишиб олган! Мана шу ўринда сенга ҳадиси шариф ёрдамга келмоқда.

Унда айтилишича, киши вафот этгач, унинг амал дафтари, яъни у дунёлик номаи аъмолига жамланадиган савоб ва гуноҳларни ҳисобга олиш тўхтайдди. Аммо орқасида дуо қилиб турадиган солиҳ фарзанд қолдирган ота-онанинг амал дафтари ёпилмас экан. Бу дегани, то тириксан, Аллоҳга ёлвориб, ота-онангнинг у дунёлигини обод бўлишига ёрдамлашинг мумкин. Биз солиҳлик билан дуо қилганимиз сари, дафтарларидаги савоб амаллар сони кўпаяверар экан. Билсанг, бу — уммон-уммон гуноҳларимизни ювишга имкон берадиган буюк чора! Аммо ҳамманинг ҳам дуо си қондириладими? Бу ерда «солиҳ» деган сўз келтирилмоқда, унинг маъниси не?

Ота-онанг ниманики кўз қорачиғидай асраган бўлса, кимгаки ихлос қўйган бўлса, нимани орзулаган бўлса, (албатта, яхши нарсалар кўзда тутилмоқда) ўшанга садоқат кўрсатиш солиҳликдир. Ҳар ҳайитда мол сўйиб қурбонлик қилсанг-у, аммо аканг ё синглинг билан аразлашиб юрган бўлсанг ёки ака-уканг билан мерос таллашиб, қозима-қози югурсанг, ёки ота-онангнинг оға-иниларидан қолганларни йўқлашни унутсанг, дуоларинг ўтмагай, аксинча, руҳлар қон йиғлагай! Ҳаттоки ота-оналаримиз тириклигида хатога йўл қўйиб, ўз оға-иниларига бепарволик кўрсатган бўлсалар (бунинг азобини у ёқда тортиб туришибди, Аллоҳ уларни кечирсин!), биз ихлос билан уларнинг бу гуноҳларини енгиллатишимиз, яъни қавму қариндош билан меҳр-оқибатда яшашимиз, ундан чиқадиган савобни ўтганларимизга бағишлашимиз керак экан.

Ҳалоллик ҳам солиҳликдир. Бировнинг ҳақидан қўрқмасанг, феълингда ҳаром амаллар бўлса, дуоинг ўтмагай!

Ёлғон ишлатган кишида-да солиҳлик йўқ, демак, унинг ҳам дуоиси бесамар бўлгай!

Аллоҳнинг яна бир мўъжизасини томоша қилинг-ки, ота-оналар ўзлари бу дунёдан ўтган бўлса-да, фарзандларини шу тарзда тарбиялашда давом этадилар. Бу дунёдаги савобларимиз кўпайишига сабабчилик қиладилар. Ота-она отлиқ гўзал неъматдан баҳраманд қилганига Яратганга шукрлар бўлсин! Ва ўзимизни-ю болаларимизни фарзанди солиҳ бўлиш мартабасига эриштирсин, омин!

* * *

Илмни ўрганиб уни ҳеч кимга айтмаётган одам бойликни тўплаб, уни ҳеч сарф қилмаётган бахилга ўхшайди.

Ҳагис

Мусулмон киши ўз биродарига ҳидоятининг зиёда бўлишига ёки ёмонликдан қайтишига сабаб бўлувчи ҳикматли сўздан кўра афзалроқ нарсани ҳадая этолмайди.

Ҳагис

Кимки билган илмидан сўралса-ю, билганини айтмаса, Аллоҳ таоло унга (қийёматда) оловдан жилов солади.

Ҳагис

Бир мухлис аёл куйиб-пишиб, бир давра суҳбати тафсилотини сўзларди. Эмиш, бир муаллима аёл бошқаларга қарши ўлароқ: «Мен Турсуной Содиковани яхши кўрмайман, нега у ақл ўргатаверади?!» — дебди. «Нега бўлмаса одамлар уни эшитишади?» — дея эътироз билдирибди қолганлар ва шу тарзда анча тортишув

давом этибди-да, мухлислар ғолиб келгандай бўлишибди... Бу гап мени ўйлантирди. Мени ёқтирмаган аёлдан хафа бўлмадим, аммо нега кейинги ўн йилда шеър қолиб, насрга бағир бериб қолганим, нега қаламим яшаш фалсафаси-ю, инсон руҳияти тилсимларини титкилаш дардига учраб қолгани ҳақида ўйга толдим.

Қаламқаш ёки воиз нега ёзади ва нутқ ирод этади? Ва ёзгиси келганда, ёинки сўзлагиси келганда ёзмаса, сўзламаса нима бўлади? Шу саволларни ўзимга бериб кўрдим ва қалаванинг учини топгандай бўлдим.

Ҳар қандай одам ёши улғайгач, тажрибалар йиғиндисига айланади, бу пасту баланд ҳаётнинг доволаридан ўтишни минг жон оғриғи билан бошидан кечирган киши, ким бўлишидан қатъи назар, кичик бир мактабдир. Ўзингнинг ўтиб бораётганингни сезганинг сари атрофга мурувватпеша ва дилгир бўлиб қоларкансан. Менинг фалон хатойим ёмон бўлди, бошқалар ҳам шуни қилмасайди, деган безовталиқ юрагингдан кетмай қоларкан. Қаламқашда эса дилидагини узоқ-узоқларга етказиб айтиш имкони бор ва бу ундаги Аллоҳнинг неъматини ва омонатини! Юрагига Аллоҳ солиб турадики, қаламқаш сўз айтмоққа жазм қилади. Айтмаса, юқорида келтирилган ҳадислардан кўриб турибсизки, мусулмончиликка қарши борган бўлади. Қолаверса, кўнглингга келган нарсани айтиб олмагунингча худо сени дилингга бошқа нарса сифмайдиган қилиб қўяди. Халққа айтасану юқдан қутулсан, бошқа ишларингга кейингина йўл очилади. Қалам аҳли ҳеч қачон «ақдим жуда ошиб-тошиб кетди, бошқаларни ҳам бир ўқитиб қўяй» деб қўлига қалам олмайди. Ўтибор берсангиз, ҳамманинг сири ўзи билан кетади, фақат қалам аҳлининггина асрори оламга дастурхон бўлади, у йиғлаб ёзади, армонларини, афсусларини айтиб, Аллоҳга таваллолар қилиб ёзади! Шу кўйга тушгачина у китобхонни уйғота олади.

Кўп жойларда «сиз кўнглимиздагини, тилимизнинг учидагини топиб айтасиз» деган лутфларни эшитаман.

Аммо бу гапдан «сен айтган нарсаларни ўзимиз ҳам аллақачон билар эдик» деган маънони ҳам тушуниш мумкин. Шу кейинги маънони ушлаб олиб, узоқ мулоҳаза қилиб кўрдим. Ёзаётганларим тўғрими ё йўқ? Сўнг бир ёруғ тўхтамага келдим: дилимга қадалган нарсаларни ёзаверишим керак. Китобхон айтганларимнинг кўпини билиши мумкин, аммо инсоннинг бир заиф жиҳати борки, у ўзидаги куч ва салоҳиятни ўлчай билмайди. Кўп ақлли хулоса, таҳлиллари бўлса ҳам, бир иш бошлашда иккиланаверади. Четдан унга кимдир ҳамоҳанг фикр айтиб қолса, «ана, ўйлаганим тўғри экан» дейди-да, дадиллашади. Тўхтаб турган фикр фаолиятга айланади. Бу — менинг бир туртким билан бир арава жойидан жилди деган гап! Инсон доим ўзига ҳамфикр, ҳамдард шерик излайди. Ҳамфикрлилик бир-бирини ўқитиш эмас, бир-бирини маъқуллашдир.

«Бозорга ўхшайди бу дунё» деган экан шоир. Инсонлар турфа, уларнинг қўлидан келадиган ишларнинг ранг-баранглигини айтмайсизми! Сози бор, носози бор, маъзи кўпи бор, ози бор — ҳамма қўлидан келганини ўртага қўяди. Харид эркин, кимга нима керак бўлса, танлаб олаверади. Ўзида бор нарсага эса тўхтамай ўтиб кетаверади. Эътибор берасизми, бозордаги нарсанинг ҳаммасига албатта харидор топилади. Қалам аҳлининг маҳсулоти ҳам шундай, ҳар гал эгасини ўзи топиб олади.

Бизни хуш кўрмаган аёл ҳам ёнимиздан эътиборсиз ўтиб кетавериши мумкин эди. Лекин у тўхтаб, китобимизни олибди, ўқибди, чиқиб кетмай ваъзимизни ҳам эшитибди. Шуни ишонч билан айтайки, бу ойимнинг инкорида эътироф бор! Ҳа, ҳа, у бизни эътироф этаётир! У айнан китобимизни ўқигач, сўзимизни тинглагач, бизни ёмон кўрди. Демак, унинг дарди бор жойни пайпаслаб топибмиз. Кўзига кўрсатибмиз, «фалон хатоларинг учун шундай бўлибсан» деб ишонтитибмиз. Яшасин сўз! Чунки унинг юраги уялиб кетди, жони оғриб кетди! Кожлик билан терс қараш

шундан, қолаверса, у ичида ўзининг қай ишинидир «ўшани нотўғри қилганман-ов» деб ғашлашиб юрарди, аммо шайтони «нега энди сендай одам хато қилар экан, ўз этингни ўзинг ема, сен ҳақсан» дея овунтириб келарди. Ҳақ ташхисни эса энди эшитди. Имоним комилки, бизни ёмон кўргандан бошлаб, бу аёлнинг ўзида ўзидан кўнгли тўлмаслик кучайган, иншооллох, энди у пинҳона бўлса-да тавбага ўтади!

Ақлу зако, қўл, тил, дил инсонга Аллоҳдан фақат яхшилик қилиш учун берилган. Уни ичимизга димлаб ўтиб кетмайлик. Яхши сўзни, яхши ниятни булбулдай чах-чахлаб куйлайверайлик, биров эшитмаса, биров эшитади, бугун эшитмаса, эртага эшитади. Қўнғироқдай жаранглаб, яхшиликка чорлаб, ёмонликдан огоҳлантириб яшайверайлик. Кимдир бу ишни қилмаётган ёки меҳнатидан эринаётган бўлса, бу юмушни бажариб турганларга тилида бўлмаса ҳам, дилида «баракалла, улар фойдали гапни айтяпти» деб турса, биродарлик қилган бўлади ва савобга тенг шерик бўлаверади. Барчамизга бир-биримизни уйғотиб яшаш насиб бўлсин, омин.

* * *

**Аёллар эркакларнинг туғишган
сингилларидир.**

Ҳагис

Аллоҳ яратган мўъжизаларнинг энг нодири аёл! Унинг феъли сир-синоатга тўла. Мингта фасли, мингта ранги бор. У чексиз саҳифали афсона китоб, варақлаган саринг қизиғи чиқаверади!

Тунов кунни бир ёши улуғ одам ҳикоя қиляпти: «Имом хатибимиз ҳар гал жума намозининг сўнгида дуо ўқиётиб, «Аллоҳим ҳеч кимни катта бўлганда етим қилмасин» дейишни қанда қилмайди. Охири бир кун гап солдим: «Тақсир, деярли ҳаммамизнинг ёшимиз фалон жойга борган, аллақачон етимликдамиз-ку?» — дедим. «Эй, биродар, энг оғир етимлик аёлингдан кейин қолишдир», — дея жавоб қилди у киши».

Кибр билан мўйлов бураб турган эркакни, эшиқдан кира солиб, гулдурос овоз билан амри фармон бериб, ўзини ҳазратдай тутаетган эркакни, «сенинг қўлингдан нима келар эди» дея аёлини оёқ учида кўраётган бандани ич-ичимдан кулиб кузатаман. Бир ойгина аёлсиз қолсин-а бу зот, ҳоли нима кечар экан! Эҳ, йигитларжон-а, барибир ғафлат ўраб туради сизни — Аллоҳ аёл деган зотни жонингизга, кайфиятингизга, ўнгу сўлингизга қўрган қилиб қўйгани учун шукронани қадамингизда айтиб юрингиз!

Юқоридаги ҳадисга қаранг, жуфтингиз сизга етти ёт бегона бўлса ҳам, мавқеи туғишган синглингиз даражасида кўрилмоқда. Хўш, сингил ким? Сингил табиатан эркак жигарга, айниқса, акага ўта боғланган бўлади. Ҳар «ака» деганда бағрида тоғлар ўсади. Шу биргина сўз унинг жами камини тўлдириб тургандай туйилади. Бой аками, камбағал аками, барибир унга интилаверади. Бу ака акаликни қотириб жойига қўй-маса ҳам, бундан сингил ўксиб юрса ҳам, бир-бир йиғлаб олади-да, жигарини яна қидириб келаверади. Унга акасини ёмонлаб кўрсангиз, гугуртсиз ёниб кетади! Худо кўрсатмасин, эркак бирор фалокатга йўлиқса ҳам, энг кўп ёш тўккувчи унинг синглиси бўлгич. Ҳамма юз ўтириб кетган чоғда ҳам, «акам асли ёмон эмас, уни кимдир йўлдан урган» дея оқловчи ҳам угинадир!

Дадамнинг уч сингиллари бор эди, уларни тез-тез йўқлардилар, аммо жигарларини катта тортиқлар билан севинтириш имконлари йўқ эди. Аммо аммаларимнинг соғинч билан кириб келишларини кўрсангиз, ҳар гал дадамнинг юзларига юзларини босиб, йиғлаб кўришардилар. Хосиятхон аммам акасига ҳеч совғасиз келмас, ҳеч йўқ «шу тўрттагина сомсани ё мантини сизга атаб қилдим, дарров еволақолинг» деб овзига тутар, келгандан кетгунча дадамнинг ҳали оёғи, ҳали елкаларини уқалайверар, боз-боз онамнинг дадамга тайёрлаган таомидан хато ҳам топиб қўярди (бу ҳам

жигарлик жонкуярлиги-да!). Бундай пайтда дадамнинг яйрашларини кўрсангиз! Сорахон исмли аммам эса бизни кўрди дегунча, юраклари ҳаприқиб, «вой, акамнинг табарруклари» деб бағрига босаверар, болаларидан беркитиб қўйганларини бизнинг қўлимизга қистираверар эди. Биттагина тоғам бор эди, у кишининг оғир беморлиги саратонга тўғри келди. Тоғам пашша-хона (пашша, чивиндан сақлагувчи дока тўсиқ) ичида ётар, онам эса ёнига кирволиб, тинмай елпир, акасининг гоҳ оёқлари, гоҳ қўлларига юзларини босиб, ўз кўзидан оққан сувга ўзи ивиб, туни тонгга уланиб кетса ҳам, жилмай ўтирар, ўрнидан турса, жигари узилиб қоладигандай, ёнига миҳдай қоқилиб олганди. Мактаб кўриб, насихат эшитиб, бундай меҳрибон бўлиб қолмайди киши, бу илоҳий муҳаббатдир, бу илоҳий қадр!

Ҳадисда эса, биродар, умр йўлдошингизни ана ўша, «сингил» отли, шундай муборак зотга тенг қўйилмоқда. Ўйлайсиз, наҳотки жуфтинг синглингни ўрнини боса билса? Амин бўлиб айтаманки, кези келганда, аёлингиз сизга синглингиздан ҳам фидойироқдир!

Сиз ҳамиша аёлим мени ёқтириб туради деб ўйлайсизми? Ҳаммада бор шайтон сизда ҳам бор – ҳеч кўнгил қолдирадиган ишингиз йўқми? Жуда бор-да, ўргилай! Гоҳида юзингизга қарагиси келмайдиган пайтлари бўлади, аммо «нима бўлса ҳам, умр йўлдошим-да» дейди ва хизматингизни қилаверади. Кеча уни қон қақшатган бўлсангиз ҳам, бугун бир беморликка учрасангиз, йиғлаб юриб, ҳатто сизни ортмоқлаб юриб бўлса-да, шифоингизни излашга тушади. Ожизланиб қолди-ку, ёки оёқсиз, ёки қўлсиз қолди-ку, буни бошимга урамани демайди! Эркаги ишида камомад қилса, она мерос буюмини сотиб бўлса-да, қарзни узадиган шу аёл! Феълингиз торайиб, қариндошлару ҳатто болаларингизга ёқмай қолганингизда ҳам, «Аллоҳ розилиги учун, ўтиб кетган қайнонам ва қайнотам учун деб» оқ ювиб, оқ тарайдиган ҳам шу аёл! Жуфти саёқ юриб, то бурни қонаб, пешонаси тошга тегиб, ҳеч

кимга керак бўлмай қолганида ер чизиб қайтиб келса, унга бармоғини теккизишга жирканиб турса-да, «агар мен кечирмасам, нобуд бўлади-ку!» деб, яна унга иссиқ чой дамлаб, олдига дастурхон ёзаверадиган ҳам шу мард аёл! Бундай беминнат суянч ва беминнат дўстандан айрилиш эркак учун албатта ғариб етимлик бўлади-да!

Сиз бу тўхтама фақат чол бўлгандагина келманг, биродар! Аёлнинг ҳам орқасида турадигани, унинг учун қасос оладигани – Аллоҳим бор! Бу дунёдаги ҳамма муносабатларимиз учун у дунёда ҳисоб топширамиз. Аёл иқлимидан келиб чиқиб айтаманки, аёлингиз бу дунёда сиз учун куйиб яшади, энди у охирадаги азиятнингизни кўриб ҳам абгор бўлмасин. Гуноҳингизни оғирлаштирманг ва унинг ўттизида, қирқида, эллигида, қўйинг-чи, умрининг ҳамма бекатларида мурувватингизни дариф тутманг, токи гуноҳларингизни ювиб турсин.

Одам Ато билан Момо Ҳавонинг никоҳларини (инсониятнинг биринчи никоҳини) Жаброил алай-ҳиссалом ўқиган эканлар, Аллоҳ Ўзи гувоҳликка ўтган экан. Демак, бандаси борки, бу улуғ кунда Аллоҳга қасам беради, шу табаррук ва муқаддас никоҳ ҳаққи, бир-биримизга эътибор ва мулозаматда бўлайлик ва Яратганнинг қошига ёруғ юз билан борайлик, омин.

* * *

**Уловингни аввал боғла, кейин
Аллоҳга топшир (яъни таваккал
қил).**

Ҳагус

Бир разм солинг, биродар. Майсага зилдайд заминни ёриб чиқиш қувватини, бешиктебратарга хавфдан қутулиш учун турли ранга кира олишни, кенгуруга боласини асраш учун чўнтакни ато этиб қўйибди. Аллоҳнинг бундай мўъжизаларини атрофдаги ҳамма мавжудотда беҳисоб кўриш мумкин, фақат ихлос билан кузатсак бўлди. Инсонга ҳам ўз муҳофазаси учун оёқ-

қўл, сезиш, кўриш ва тафаккур қилиш каби бисёр имконлар берилган. Қавмимиз орасидан чиққан ва биздан бир қадар илгарилаб кетган ҳамда ҳаётлари ибратли кечган кишилар, аввало, Аллоҳнинг паноҳидаги, қолаверса, Худо берган ўша ҳимояланиш захираларини ишга сола олган кишилардир.

Дейлик, «йигитчилик-да» дейсиз, ароқни ичаверасиз, «ҳали ароқдан ҳеч ким ўлмаган» дейсиз. «Йигирма йилдан бери ичаман, мана оёғимда туриб, пул топиб юрибман-ку, Ўзига таваккал, У мени асрайди» дейсиз. Аввалига ошқозонингиз табиий захира қувватини сарфлайди, ҳеч нарса бўлмагандай юраверасиз. Чунки Яратганнинг даргоҳи кенг — У сизга дарҳол зиён етказмайди, ҳали-замон тавбага келишингизни кутади! Аммо ҳаддингиздан оша борганингиз сари У ҳам ҳисоб-китобга ўтади: сизни ўлдирмайди, аммо жисмингиздаги заха аъзога бошқа аъзоларингиз ҳисобига яшашга изн беради. Бунинг эвазига юрагингиз, буйрагингиз, жигарингиз, миянгиз изидан чиқади. Қарабсизки, оёғингиз юраверади, тилингиз гапираверади, аммо ичдан нурашга тушасиз, болалар носоғлом туғила бошлайди. Асло «бекор айтибсиз, ана, болаларим соппа-соғ» деманг! Кўриниши яхлит бўлгани билан ичи тор, тезда аразлайди, тезда жаҳли чиқади, салга оғриб қолади! Бундай бола бутун ҳисобланмайди.

«Болаларимни сенга таваккал қилдим, уларни асра» дейишдан аввал, қўлдан келганча уларнинг ҳимоясига ўзингиз уриниб кўришингиз ва аввало ўзингиз фарзандларга касофати урадиган ишлардан тийилишингиз зарур экан. Аксари ҳолатларда ота-оналарнинг касрига болалар қоладилар, ўшанисидан асрасин! Ўз ҳаракатларимизни доим таҳлил қилиб боришимиз, ўтказиб юборган хатоларимиз учун чин дилдан, илтижо билан тавба қилишимиз шарт экан! Тавба нима ўзи? Аввалги хатоларни мутлақо такрорламаслик ва савоб ишларга тутинмак, сўнггина Аллоҳга дуо билан юкинмақдир.

Иншооллоҳ, шундагина Ўзига таваккал қилган нарсангиз асралгай.

Ҳаёт тақозоси шу, турли юмушлар билан ўғил-қизларни кўчага чиқарамиз. Аммо гофил қолмайлик. Шайтоннинг ҳар ерда ҳозир эканлиги ва инсониятга доимо тажовузда туришини болаларга ҳамиша эслатиб турайлик. Фарзандлар ота-онаси нима қилса, шуни такрорловчи тўтилардир. Ўзингиз ўзингизга маълум-сиз, жуфтингиз феълини ҳам яхши биласиз, заиф жиҳатларингиз болангизга ўтгани аниқ! Шу нарса сизни доим безовта қилсин, уйғоқ ва зийрак туринг! Таъсир қиладиган жойи келди дегунча, самимийлик билан, йўл қўйган хатоларингиз ва унинг эвазига тортган азиятларингиздан сўзлаб ёки ён-верингиздан мисоллар келтириб, гап едириб бораверинг. Гуноҳини бўйнига олиб ва тавба қилиб турган кишининг Аллоҳ ҳамиша юзини иссиқ кўрсатади. Гарчи энсаси қотиб эшитса ҳам, айтганларингизни хотира халтасига солиб қўяди ва бир кун албатта керак қилади.

«Мен ҳеч қачон адашмаганман, болам ҳам адашмайди» дея ғафлатда қолманг! Элда «итим ҳурмайди деманг, эрим урмайди деманг» деган гап бор, фарзандингизга бир томчи анови уруфингиз, бир томчи мана бу аймоғингизнинг қони ўтиб қолган бўлиши ва шайтонга осонгина эргашиб кетиши мумкин. Руҳий муолажани имконингиз етганча, узлуксиз олиб бораверинг.

Аммо эҳтиёткорлик қиламан деб, ҳаммага қинғир қараманг. Гумон — гуноҳларнинг ичида энг оғири! Ҳар сафар гапни «ҳар эҳтимолга қарши», «балодан ҳазар» деб бошланг.

Аллоҳга таваккал қилинг, аммо ҳар бор режа тузганингизда, «ҳар эҳтимолга қарши» деб, бир-икки нусхада унинг эҳтиёт чораларини ҳам кўриб қўйганингиз дуруст.

Ойим, кўчага чиқиб кетаётган жуфтингизни «Аллоҳ, Сенга таваккал, Ўзинг асраб бер» дейишдан аввал, унинг ташқарида кўнгли суст кетмаслиги чораларини

кўриб боринг, яъни юрагини доимо уйга тортиб турадиган тил ширинлиги, саранжомлик ва кўри-нишингиздаги орасталикни ҳамиша жойига қўйиб қўйинг. Сиз бу ишингиз билан Аллоҳнинг бандасига ҳурмат билдирыпсиз, бунинг эвазига Яратган ҳам мулкингизни ўз ҳимоясига олади.

Қувалик шоирамизнинг оналари қазо қилди. Кечикиб бўлса-да, кўнгил сўрагани бордик. Бир маҳал-ладошлари ҳамроҳлигида ҳовлиларини топдик. Дарвоза ташқаридан (эшитяпсизми, ичкаридан эмас, ташқаридан!) занжирланган, аммо қулф солинмаган. Эгаларини у қўшни-бу қўшнидан суриштирдик, ишга кетишгани маълум бўлди. Ҳамсоёлари етагида ҳовлига кирдик. Мевалари шифил пишган, анвойи гуллар очилган, гуркираган бир ҳовли! Қарангки, уйлар ҳам қулфланмаган. Ичкаридан ловуллаган кўрпачалар олиб чиқилиб, сўрига тўшалди. Марҳуманинг хотираларига дуои фотиҳа қилгач, эшик занжирини яна аввалгидай илиб, йўлга равона бўлдик...

Мени маст этган нарса ташқаридан илинган занжир эди! Демак, бу ерларда ўғри йўқ! «Яшасин қулфланмаган эшик, яшасин ҳалол одамлар!» дея ҳайқиргим келди! Бу қулфи йўқ дарвоза гўё инсонларга муҳаббат изҳор этиб турарди... Хулоса шуки, уй эгалари ҳамқишлоқларига юз фоиз ишонганлар, мулкларини Аллоҳ сақлашига инонганлар, фақат бегона молми, итми кириб қолмасин дебми шундай қилганлар, яъни аввал занжирни илиб, кейингина Аллоҳга таваккал топширганлар.

Биродар, бизга мукофот этиб берилган ҳамма неъматларни ихлос билан эҳтиётламасақ, Яратганга хиёнат қилган бўламиз, ҳеч йўқ ўша занжир илиб қўйганчалик тадбир тузмоқ ҳам мусулмончилик-дандир.

* * *

**Ўлим келмасидан аввал
ўлимга тайёргарлик кўр.
Ҳагис**

Уч ойгинада ўтиб кетадиган баҳорга, қишга ва ёки уч кунгинада тинчийдиган тўйга, уни ҳам қўйинг, ўн кунликкина сафарга ҳам ойлаб, йиллаб тайёрланамиз! Ўлим бу — бизни чин дунёга олиб кетадиган элчи, холос. Гап банданинг бу дунёдаги охирги, яъни ўраб-чирмаб, воҳасрато билан кузатиладиган куни ҳақида эмас, Аллоҳ ҳузурига қандай дастурхон билан бориши хусусидадир.

Бандаси гўр, бандаси ғофил! Шайтон бундан чандон фойдаланади. Инсонларни тинмай хатога, гуноҳга етаклайди. Минг армонлар бўлсинки, савоб ишларимиздан кўра гуноҳларимиз кўпроқдир! Буни ёшимиз улуғлашгандан кейингина туя бошлаймиз. Чунки бу даврда қайтар дунёнинг қайтимлари кела бошлаган фаслга кирамиз. Кимга нима қилган бўлсак, зарби-ю қамрови ўн баравар кўпайиб, ўзимизга урила бошлайди. Аллоҳ ҳисоб-китобининг тиниқлигига тан берамиз, Унинг қудрати қошида юрагимизга зилзила тушади! Бир пайтлар сен мунғайиб, ер чизиб юрган вақтингда пичоғи чўққини кесган айрим «баланд»ларнинг бугунга келиб, қумдай тўзиб бораётгани сабабларини уқиб қоласан. Гоҳо эса ўзингдаги мушкулларинг кутилмаганда осонлашиб, қаддинг расоланиб бораётганидан ҳайратга тушасан, ўйлай-ўйлай иллизини топиб оласан, ана шундагина Аллоҳга таваллолар, шукроналар айтиб, йиғлай-йиғлай тавбага юзланасан! Бунинг отини ибодат дейдилар!

Аммо биз қиблага бош қўйиб хатоларимизни тан олишга ва кечирим сўрашга жуда кечикиб келмадикми, ярми кетиб бўлган умр билан тавбага улгуриб бўлармикан? Тоғдай уюлиб ётган гуноҳларни батамом ювишнинг иложи бормикан? Ҳамма гап шунда.

Бу дунёнинг ўзида қайтим олаётганимиз, яъни болаларингдан дилинг оғриётгани ёки ёмон жуфтга учраб қолганинг, ёинки ишингдан омад кетиши, фалокат ва бошқалар учун шукрона айтмоқ керак! Чунки бу азиятлар дўзах азоблари қошида ҳеч гап эмас! Қолаверса, орқангда Аллоҳ турибди, баъзан сени синамоққа ҳам ҳам бергувсидир, жазо берса-да, кетидан Ўзи сийлаб, Ўзи овунтириб олгувчидир!

Мантиқан ўйлаганда, дунёга келгач, эс танигандан бошлаб, киши ўлимга тайёрланиши керак экан. Ахлоқий тарбияга боланинг суяги қотмасдан туриб тутиниш шу тайёргарликнинг бошидир. Бунинг учун ота-онанинг ўзи ота-она бўлмасдан аввал гуноҳ-савобни ажрата билиши, Аллоҳдан қўрқиб туриши лозим. Воҳким, аслида бундай эмас-да, икки қадамимизнинг биттаси гуноҳди-да! Боламизга пул топиш йўлларини ютоқиб ўргатамиз, аммо қулоғига дўзахийликдан асровчи танбеҳларни қўрғошиндай қуйиб қўйганман деб кимимиз айта оламиз?!

Кўп қаватли уйда яшаймиз. Бир қўшнимиз ҳиммат қилиб, гулзор четига яшил бута тупларини эктирди. (Бу унинг бу дунёлигу у дунёлиги учун гўзал дастурхон бўлмай, иншоолоҳ!) Бугун тонгда қарасак, кўчатларнинг ярмини кимдир қўпориб кетибди. Нақадар гофиллик! У инсон шугина нарса учун, ўз пешонасига «ўғри» деган тамға бостирди, қазойи қадарга унинг дастурхони шу! Ўғирланган нарсани ўз ҳовлисига экиб олган бўлса, шоир юрагим билиб турибдики, эртамикеч (унга энг кичик жазо шу!) албатта унга ё ўзи, ё боласи қоқилиб лат ейди. Ё бу ўғирланган нарса кўкармай хуноб қилади. Кўкарса ҳам, уни ўғирлаган кишини қарғаб, ҳар ўтган-кетганида елкасига юк ташлайверади! Унинг топган бу дунёлик роҳати шу!

Бир таниш опа-сингиллар Аллоҳнинг андишасини, қолаверса, марҳум ота-онанинг ва атрофдаги тирикларнинг ҳурматини қилмадилар: ота ҳовлини талашдилар. Бу кўнгилсизликдан ҳамма воқиф бўлди. Бу

жигарлар шу туришларида асло ўлимни ўйламадилар!
Қайтар дунёни қарангки, кўп ўтмай, ўзларининг
болалари уй талашиб турибди! Хўш, бу дунёда-ку
кўрадиганини кўрадилар, уларнинг у дунёлиги қандай
бўлади энди? Асрлар давомида тиқ этган товуш
чиқармай аҳил яшаб ўтилган, кўҳна, болалари учун
зиёратгоҳ бўлишга арзийдиган бу ҳовлини жанжал-
хона-ю, қозихонага айлантирганлари учун, қиёматда
бобокалонлари, ота-оналари юзига қандай қарайдилар?
Ортида бир-бирига бундай номехрибон, носолиҳ фар-
занд қолдирган ота-онанинг аҳволи у ёқда не кечади?

Биродар, ҳамisha ўлим деган якун борлигини эслаб
юрганимиз маъқул. Ўлим ҳақ! Бу дунё бир бандга юз
йилга берилади, холос. Абадият инсон кўз юмгандан
кейин бошланажак. Аллоҳни ёдлаб, унга юзма-юз
бўлишга астойдил тайёрланганимизда эди, ўзимизни
ўзимиз қаттиқ буровда тутган бўлардик, тиллар юрак-
ларни уриб йиқитмасди, ўтганлар гийбат қилинмасди,
сафдошлар бир-бирини оёғидан илмасди, ҳаромдан
ҳазар қилинарди, ёлфон гапирилмасди, қарздорликдан
қўрқиларди ва ҳоказо...

Охиратга тайёрланишнинг тури кўп. Қулоқ тут-
сангиз, маълум бир ёшга етганда, инсон ота уйи, ота
қишлоғи ва шаҳрини излаб қолади. Қолган-қутган
қариндошларини дараклашга тушади. Ёни бақувватроғи
она маконига кўприк қурдиради, мактаб ёки чойхона
солади. Ота-онасининг умри ўтган кўчаларга ҳеч йўқ
ўн туп чинор экиб кетади. Энг камида баҳолиқудрат
эҳсонлар қилади. Бу ҳаммаси унинг ўлимга тайёрла-
нишидир. Бу қарздорликни умрининг бошидан ҳис
қилган ва ҳаракатга тушган кишилар у дунёлиги бой-
вачча одамлардир! Нима учун қарздорлик деяпмиз? Биз
доим бировлар қуриб кетган тайёр йўлдан юрамиз,
бегона кўприкларнинг бели эзилиб кетгунча авлоду
аждодимизни етаклаб ўтаверамиз, бировлар эккан
боғлардан тановул қиламиз, бировлар ёзиб кетган
тайёр китобларни ўқиб олим бўламиз! Булар ҳаммаси

қарз-ку, биродар! Пиллақуртдай ўз қобигимизга ўралиб умрни тугатиб юборамиз. Бировлар учун холисаниллоҳ нима иш қилдинг деб сўраладиган яқун ҳам бор-ку, ахир! Ота-онанинг орқасида қолиб, улар узолмаган қайси қарзларини узиб қўйдинг, деган сўроқларга жавоб керак ҳали! Биз тирикларнинг Аллоҳ берган яна бир имконимиз бор – агар ота-онамизни астойдил яхши кўрган бўлсак, уларнинг охиратлари обод бўлишини истасак, савоб ишларга бағир бериб тутинмоғимиз, «мана бу отам, онам учун, мана бу ўзимнинг еган-ичганларим учун», дея бу ёруғ дунёнинг қарзларидан халос бўлишга киришмоғимиз керак.

* * *

**Одамлар билан муро
қилиш ҳам садақа.**

Ҳагис

«Садақа балони қайтарур» деган нақлни болалигимиздан бери биламиз. Садақа қўрғон бўларкан, садақа халоскор экан. Лекин нима садақа бўла олади? У фақат ночорга ёки девонага бериладиган ҳадями? Яна шундай ҳадис бор: «Одамларга нисбатан ёмонлигини тўхтат, шу ўзингга садақа ҳисобланади». Эътибор қилдингизми, бежавотир яшаш учун шу шартни бажариш шарт, яъни одамларга тинмай мурувват қилиш керак экан! Гар бу қўлингиздан келмаса, ҳеч йўқ биров сиздан зарар кўрмасин, яъни бировнинг айбини қидирманг, дилини оғритманг, кишининг обрўси, Аллоҳ берган имконларига ҳасад қилманг. «Ҳақ назар қилган кишини бандаси хор айламас» деган экан машойихлар, бировларни обрўсизлантиришга асло уринманг, алқисса, ўзингиздан обрў кетади, демакки, унга тилаган ёмонлигингиз ўзингиз томон юриб қолади! Бу Аллоҳ сиздан юз ўгирди деган гап.

Нуқсондан қутулолмаган инсончиликнинг иши кўпинча «оларда кирар жоним, берарда чиқар жоним»дир! Одамлардан эътибор кутаверамиз, аммо

Ўзимиздан ҳам эътибор кутаётганларини ҳадеганда унутиб қўямиз. Одамнинг марди кўнгилпарвар бўлади, биродар, биров сизни бетама, холис хурсанд қилса, дарҳол ундан қарз бўлганингизни дилингизга тугиб қўйинг! Сизга шу ниятнинг ўзигаёқ савоб ёзила-жақдир. Агар ўзингиз бировга ҳиммат қилгудай бўлсангиз, яъни садақа қилсангиз, билинги, сизга келган балоларни Аллоҳ қайтариб турибди! У бир-бирига меҳрибон бўлганларга меҳрибондир, иншооллоҳ!

Ҳадиси шарифда муросани садақа деб баҳоланмоқда. Хўш, муроса нима ўзи?

Инсонларга интилиб, уларга қалбан эҳтиёж сезиб яшайдиган одам яхши одамдир. Ва у ҳамиша ҳаммага мос тил қидиради, яъни муроса иштиёқида туради. Муроса муомалада рўпарангдаги одамга ўзингни кўниктириш, уни аяш ва тилдан ўт чиқармасликдир. Дейлик, ҳамроҳинг тажанг, тезда хафа бўладиган одам (Балки қисматида кўргилиги кўп бўлиб, сиркаси сув кўтармайдиган бўлиб қолган, балки ёмон тарбиячида улғайган ё ақлдан қисилган бандадир!). У ўзини ҳаммага малол келадиган даражада тажанг тутяптими, уни бу кўйга Худо солган! Аммо Худо урганни Худоберди ҳам қўшилиб уришига изн йўқ, Аллоҳнинг ишлари фақат Ўзига аён, бандаси аралашолмайди. Демак, қандай бўлса-да, бу одамни эритиш керак. Унга унинг яхши ишларидан хабардор эканлигингиз ҳақида лутф қилиб кўринг, қўлингиздан келса, бир-икки ишларида кўмақдош бўлинг. Алоҳида эътибор билан ҳол сўрашиб қўйсангиз ҳам, онаси тирилиб келгандай яйрайди. Сизни кўрса, юзидан булут тарқайдиган бўлиб қолади, қарабсизки, орадан бетон девор олинди, бунинг оти — муроса!

Беморлик ночорликдир, инжиқ бўлиш даражасига келган бемор, руҳан тушкунликка тушган кишидир. Ҳамма гўзаллик, хандон отиб кулишлар, гурсилаб юришлар ва кўтаринки кайфиятлардан ўзини бенасиб сезган кишининг кўнглига қил сиғмай қолади. Унинг

зардалари ва инжиқликларининг сабаби шу. Агар беморнинг кўнгли тусаётган иш осон бўлса, дарҳол ижро қилсангиз, қанча яхши, имконингиз танглик қилса, маълум фурсатдан кейин адо этишингизни самимий ваъда қилинг, шугина билан ҳам у андак соғаяди. Бемор билан мураса — бу ичингиз адои тамом бўлса ҳам, кулиб туриш ва унга кўтаринки руҳ берадиган сўз топа олишдир. Бугунги унга меҳрибонлигингиз, эртага бошқа ёқдан ортиғи билан ўзингизга қайтади. Касал ётганни малол олган ё дилини оғритган киши кун келиб, боши ёстиққа етганда хор бўлмоғи тайиндир!

Худо сизга тили тезни рўбарў қилади. Тили тезлик — қайсидир азобдан туғилган ҳосила, заҳар одам — кимнингдир касофатидан мажруҳланган жон. Бу касалликдир, бундай одамга раҳм даркор. Тили тез киши бировларни чақиб, ўзи маза қилади деб ўйламанг. У заҳарни аввал жонида етилтириб, сўнгра сизга сочади, демак, сиз билан баравар ўзи ҳам заҳарланади! Унинг бу тортган азобига сиз сабаб бўлдингиз, яъни унинг ўқ отадиган нуқтасига атои тегиндингиз, бунинг эвазига Яратган Эгам унинг сўзи билан сизни ҳам ярадор қилди. Бундайларга кундай очиқ юз билан муомала қилинг-да, ёнида узоқ тўхталмасдан айланиб ўтаверинг! Мураса — шу.

Зоти нуқсонли шундай одамлар бор, ўзлари тинмай «бахиллик ёмон» деб туради, аммо сафдошининг андак ютуғидан лаби кўкараверади. Дунёда кўплаб ёмонликни эвлаб яшириш мумкиндир, аммо бахиллик эгасининг юрагидан кўпчиб чиқиб, юзига ураверади! Бахил ҳар доим ҳам очиқ ҳужумга ўтмайди, аммо сизни тан олсалар ёки мақтасалар нигоҳлари совуқ ялтиллаб кетади, табассум қилмоқчи бўлади, аммо юзи ғалати қийшаяди-ю кулолмайди! Шунча яхши кўрган киши-лари, машғулоти бу ёқда қолиб, рақиб санаган кишининг изидан тушиб олади, суриштириб ютуқларини билиб олаверади, яна касал бўлаверади! Буни атроф кўриб туради, буни кўриш жуда ёқимсиз! Мен умрим

давомидаги рўзгор азоби ёки бола катта қилиш заҳмати ёинки меҳнатнинг машаққатларини қийинчилик демайман, аммо бахилга жабр бўлмасин деб, битган ишларим, ютуқларимни яшираверишдан, ўзимни паст олаверишдан, чиройли режаларимни пинҳона тутишдан, мени нишонга олиб турган ул бахилнинг майда ишларини мақтайверишдан чарчаб кетдим, суякларимгача толиб кетди! Шу азиятларимнинг оти эса — муроса! Бўлмаса, жон сақлаб бўлмайди! Бахил билан Аллоҳнинг ўзи ҳисоб-китоб қилади, аммо у ҳам банда, уни куйдиришни кучайтириб, емирилиб боришини томоша қилиш ҳам мусулмончиликдан эмас!

Кексалар — эгардан тушган, сафари қариб бораётган, лочинлари қўлларидан учиб кетиб бўлган маъюс кишилар! Юраклари санчилган найзага тўла, хонишлари армон, ибодатдан бошқа имконлари қолмаган озурда жондирлар. Уларнинг бола-чақалари ва қариндошларидан бошқа харидори ва ҳадди сифадигани йўқ! Бизнинг улар ўта олган довлардан ўта билишимиз ҳали гумон! Кўражак кунларимизнинг юклари дастидан улар етган бекатларгача бора оламизми ё йўқ, Аллоҳ билади! Яхши-ю ёмон кексанинг шу туриши — илм! Бу дунёдаёқ уларнинг қайси иши нима билан сийланганини кўрайлик-да, таҳлил қилайлик. Ва раҳм қилайлик. Уларни авайлайлик ва сўнггина ният қилайликки бизга улардагидан гўзалроқ кексалик берсин! Кексалик тўлиб турган пиёладир, салга тўкилаверади, улар билан муомалада тилни ютиб, сабрни тишлаб турмоқ керак. Сизнинг бу туришингиз қон ютиб туришдир, лекин оти — гўзал муроса!

Ёшлар билан муроса, энг оғир иш! Чунки ёшликнинг бутун жисми савол — илму тамизинг жойида бўлсагина улар билан мунозарага туш. Уларнинг кўзи тўла ҳайрат — бу дунёнинг пасту банди, яхши-ёмонини моҳирона тушунтира бил. Энг ёмони, ёшликнинг вужудида шайтон васвасаси авж пардада бўлади — унинг қайсарлиги-ю манманликларига сабр

ва босиқлик билан тур. Ёшликнинг кўзига ўзи зўр, сен эскириб қолгандай кўринаверасан, хом бўлса-да, ўз фикрини маъқуллайверади! Уларни етаклашнинг, ноқис йўлдан қайтаришнинг битта йўли бор — уларга ёқиб олиш! Бунинг учун ёшларга «бугунча мен сенга устоз бўлиб турибман, эртага эса мендан ўтиб кетишинг тайиндир», дея ёндашилади. Уларга буйруқ эмас, маслаҳат овози билан мурожаат қилинади, яхши ишлари рағбатлантириб борилади. Ёшликдаги ўзимизнинг хатоларимизни эслаб, ташимизда бўлмаса-да, ичимизда уларни кечириб туриш керак. Шуларнинг бари — муроса! Аммо бир ҳолатда бу муроса бузилади, қачонки биз, катталар, уларнинг кўз ўнгида гуноҳлар содир этсак! Шундан Аллоҳ ўзи асрасин!

«Муроса-ю мадора» дейди халқ. Бу билан у «муроса бу мадордир» демоқчи бўлади-ёв! Сен бировга сабр билан муроса қилсанг, яъни уни аясанг, Яратган сенинг кучингга куч, қудратингга қудрат бераверади.

* * *

**Аллоҳ таолонинг ўзи гўзалдир,
гўзалликни яхши кўради.**

Ҳагис

Гўзаллик — қарасанг, кўзни яйратувчи, тингласанг, дилни яйратувчи, вужудингга ва ақлингга ором бергувчи мўъжиза. Гўзалликка эҳтиёжмандлик илоҳий туйғудир. У инсон билан дунёга бирга келадиган туғма иштиёқ. Йўқса, чақалоқ ҳали чилласи чиқмай туриб, ҳатто онасини танимай туриб, тутмаган бўйнини қалтиратиб, қийшайтириб, гулларга ёки гулнинг рангин суратларига тикила бошлармиди? Бир эсланг-а, қизалоқ янги қўғирчоғи, янги кўйлагини «чиройли» деб мақтанади. У шутгина ёшида гўзаллик билан яйрамоқда! Боланинг кўзи энг тоза рангларни тиниқ ажратади. Чунки унинг фикратларига ҳали микроб тушмаган, «мен-мен»ловчи нафси ҳали пайдо бўлмаган, моддийоннинг оловли тиллари ҳали уни ўз домига тортмаган.

Одам боласи улғаяр экан, гўзаллик тушунчасини ҳам ўзининг хоҳиш-истаклари қолипига солишга уринади. Ваҳоланки, сен гўзаллик деб билган нарсангдан аввало Аллоҳ рози бўлсин. Унинг розилиги эса бадаларининг розилигидир. Сенинг ишларингга қараб кишиларнинг чеҳраси очилса, гўзаллигинг шу! Эътибор берсангиз, ҳадис борки, ҳаммасининг замирида «барча ҳаракатингга инсонлар учун яхшилик, қулайлик яратишга, унга тиргак ва далда бўлишга интил» деган даъват ётади. «Гўзаллик» тушунчасига шу нуқтаи назардан ёндашмоқ керак.

Бир қишлоққа тўйга бордик. Катта йўлда роҳатланиб кетяпмиз, икки тараф ҳам ораста. Аммо тўйхона жойлашган маҳаллага кирар эканмиз, ихлосим суст кетди. Аҳоли яшамаса ҳам майли эди, кўчанинг иккала тарафи ҳам зич маҳалла. Бир томондан ариқ ўтиб турибди, ҳовлиларнинг ичидан қуюқ дарахтлар кўринмоқда, аммо остоналарининг таги қақраб ётибди. Уйларнинг орқаси ахлатхона, кераксиз темир-терсақлар занг босиб, уюлиб турарди. Унинг устига, атрофни саргайган тикон босган, бу эса манзарани янада хомуш кўрсатарди. «Ўткан кунлар» романида уста Олимга қўшни бўлган Ҳомиднинг ҳовлиси худди шундай тасвирланган. Ҳар гал ўқисангиз, ҳовлисига қараб ҳам Ҳомидни ёмон кўргандан ёмон кўриб бораверасиз! Ўша куни яна шундай кайфиятга тушдим. Биз йўқлаётган тўй уч эҳсонни жамлаган эди, яъни бешик тўйи, суннат тўйи ҳам келин тушди бирга эди. Оиланинг ман-ман деган беш ўғли бор. Ўзига тинч оила... Тўйхонага келиб тўхтадик. Шундоққина дарвозанинг ёнида икки аравача гўнг уюлган, дарвоза тагидаги тупроқ билқиллайди. Қуда-аңдалари бўлса керак, келганларни кутиб эшик тагида ўтиришибди, оёқ кийимларига қараб бўлмайди! Тўйхонанинг рўпарасидаги қўшни ҳам кўча юзига гарам-гарам ахлат чиқариб қўйибди. Қўшнилари ҳам бўлганича бўлган экан, дейман ичимда! Оёғимиз остидан шилдираб ариқ ўтиб турибди, аммо миямизни

офтоб ўймоқда. Умри деҳқончилик билан ўтган бу биродарлар эшикларининг тагига иккита одамга соя бўладиган дарахт кўкартиришни эвламабдилар! Ҳовлининг ичи эса обод, дастурхонлар тўкин, тўй эгалари атрофимизда парвона бўляпти, лекин ҳеч ёзилмадим. Ташқаридаги манзарани кўриб, хунукликка тўйиб кирган эдик. Кўзу юрак Аллоҳнинг неъматини, инсон — азиз! «Менинг тутумларим атрофга қандай кўриняпти?» деб безовта бўлиши керак бандаси. У ёқимсиз манзаралар ўша куни кўзларимизни оғритиб ўтди, юрагимизни бетоқат қилди, кавушларимиз супурилмаган кўчаларга ботиб йиғлади!

Сафарда кўп бўламан. Мактаб ва муассасаларни кузатаман. Гоҳида одамлар учун хизматни қўл учида, беҳафсалалик билан бажарилганини кўриб, юрагим куяди! Эшик ва ромлар, деворларнинг дераза раҳигача бўлган қисми тўқ-яшил ёки тўқ-ҳаво ранга бўялган. Хонага кирган заҳотинг бўғила бошлайсан, кайфиятинг тундлашади. Шунча ёғоч-тошга озмунча пул кетганми, ахир булар ҳаммаси Яратганнинг неъматини, нега уларни ярақлатиб, чарақлатиб кўрсатмаймиз? Озгина ихлос, озгина ҳафсала билан очроқ ранга бўялса бўлмасмиди! Бу ерда ўқийдиган ёки бу ердан ҳар куни ўтадиган болаларнинг диди нима бўлади энди? Агар шу ишларга бош бўлган одамнинг уйида ҳам шундай дидсизлик бўлса, шўрликнинг кўнги кўзи очилмай қолган экан деймиз қўямиз. Аммо ўз уйини астойдил, кўзга ботмайдиган, саришта қилиб тутган бўлса-ю, хизмат жойини хароб қилса, у маънан хунук одам! Чунки у зиммасига олган вазифасига хиёнат қилди — одамларнинг диди ва кайфиятига зиён етказди. Ҳақнинг ҳақиқати шуки, куни келиб ўзи бундан зиёдроқ зиён кўргай!

Ҳақиқий гўзаллик кишининг қалбида бўлади. У — нур, эгасини ўстиради, гўзал инсонлардан ҳаётбахшлик уфуриб туради. Бундай одам кир жойда ўтиролмайди, кир кўйлақда юролмайди, қозон-товоғи ювилмай қолса, ухлалмайди. Чунки «нур» аталмиш гўзаллик унга яқин-

лашган гафлат ва хунукликни куйдириб туради. Тунов кунн телевизорда Москванинг машхур бир журналисти чиройли гап айтди: «Мен байроқни йиглаб кўзига суртган одамни фидойи ҳисобламайман, йўлда тушиб ётган қоғозни чиқиндиҳонага ташлаб ўтган киши ундан гўзалроқ ва ватанпарварроқдир». Кишининг амали чиройли бўлсин.

Гўзалликка интилиш кайфиятга, ёшга, бой-камбагалликка боғлиқ эмас ва у жой танламайди. Бир дурадгор устанинг ниҳоятда завқланиб гапирган гапи эсимга келаверади. Ёзнинг иссиғида бировнинг томини ёпаётган экан. Ён-вери янги қурилаётган чала уйлар, фақат бир оилагина кўчиб келган экан. «Иш бошлашим билан ўша хонадон деразасига қўйилган магнитофондан мумтоз қўшиқлар янграй бошлайди, бу саъй-ҳаракат мен учун эканлигини биламан ва чарчоқ билмай кунни ўтказаман. Тўққиз-ўн ёш чамасидаги болача деразанинг раҳига совуқ чой солинган косаларни тизиб, устини ёпиб кетади. Қани энди коса ичида бир дона шама кўринса! Ўзини кўрсатмаётганидан билдимки, бу — аёл киши. Ва шундан бери ҳар бир хонадонга ўша аёл каби фаросати гўзал бека бергин деб, дуо қиламан», — деди.

Қўшниларга арафа оши тарқатишдай гўзал удумимиз бор. Ҳар бир косага ўз бекасининг дастхати қўйилган бўлади, ичингизда баҳосини бераверасиз! Айримларининг завқ-шавқидан ибрат оласиз. Болалигимни эслайман: арафа бўлса, «Тожи опоқимнинг бўғирсоғини ейман» деб кутиб ўтирардим... Насиба опагинам-чи (Аллоҳ раҳматига олсин!), ҳовлисига бинафша эккан эди, тонг саҳарда бойлам-бойлам териб қўшниларга чиқарар, уйига киргудай бўлсангиз, нознеъматларнинг орасига бир даста бинафшани гуркиратиб қўйиб қўярди. Олдингизга солган дастурхони ҳам, тугун ўраб келган дастурхонлари ҳам қордай оппоқ бўларди. Насиба опанинг ортиб кетган чиройи йўқ эди, аммо тутуми дилбар эди, бармоқларидан нур тараларди...

Ўзини жуда ораста олиб юрадиган бир олима аёл бор. У болаларига «сизларга бир муҳим гапим бор-да, бир куни айтаман-да» деяверар эмиш, аммо айта қолмасмиш. Фарзандларининг қистови билан айтибди. «Болаларим, қазойим етиб, бир кун кетар бўлсам, одамлар келмасидан аввал қошимга албатта ўсма қўйиб қўйинглар, токи уларнинг кўзига ботмайин», — дермиш у...

Ёшлигида ғоят гўзал ўтган дугонамнинг ҳорғин юзига қарайман, юрагим уни бундай кўришни асло хохламайди. «Ҳеч йўқ қошинга ўсма қўйиб олгин», — дейман мен. «Ёшим олтмишга етганда кўчага бежаниб чиқсам, қандоғ бўларкин?» — дейди у. Ва нотўғри дейди у! Аллоҳнинг ўзи гўзал, азизам, шунинг учун гўзалликни яхши кўради, анови аёл бу дунёдан кетарда ҳам ороланиб кетишни ният қилмоқда, сен ахир соғлом яшаб турибсан, болаларингнинг, набираларингнинг азиз кўзлари сенга термулиб турибди, уларнинг юрагини увуштира, қувонтир ахир, чамандай яшнаб юргин!

Шундай, биродар, гўзалликка ихлосмандлик мусулмончиликнинг жон томирларидан биридир.

* * *

Жоним ҳалак бўлаверади, ки атрофдаги жами одам — неъмат, уларнинг кўзига ботмаслиги керак! Кишининг кийимига қараб дастлабки баҳосини берасиз. Унга нисбатан исиш ёки совушингиз шу нуқтадан бошланади. Ранглар, шакллар гапиреди, улардан яна нималардир сизга узатилиб туради. Бўлмаса, қай бир одамга қараб кўнглингиз яйраб, қай бирини кўрганда кайфиятингиз бузилармиди! «Истарангни иссиқ кўрсатсин» деган дуоларимиз бор. Истара — ёқимтой кўринишингиз, истара — ақл чироғингизнинг юзингизга тушиб турган ёлқини! Ўшандан бенасиб қўймасин!

Аёлнинг энг қизғин харидори — фарзанд! Болага гўзал кўриниш билан юзланмоқ керак. Хунук онани

ҳам бола қалби билан севаверади, аммо у ҳар дақиқада ўз онасини дунёда энг чиройли бўлиб қолишини юрак-лари оқиб тилайди! Шу тилаклар ҳаққи аёл кўримли юриши керак!

Аслида, аёлнинг хунути йўқ, ёмон феъликлари бор, холос. Ойнакни суймаган, ўзига оро бермаган, худо унга берган неъматларни юзага чиқара олмаган аёл гуноҳкор ва бахтсиздир. Шунинг учун гуноҳкорки, атрофдагиларнинг кўзини зериктирди, уларнинг дидини чиройлимас нарсага кўниктирди, бу – сени кўриб турганларнинг завқ-шавқи камаяди, яшашга муҳаббати сусаяди дегани! Бир куни бунинг жавобини бериш ҳам бор!

Бундай аёл шунинг учун бахтсизки, у ойнакка қараганда ўзидан яйрамайди, ёнидагиларнинг ундан кўнгли тўлмаётганини сезиб туради, суякларигача оғриқ туяди! Худо сенга уй, ризқли қозон, жуфт, фарзанд берган бўлса-ю, яшнаб кетмасанг, тўғрироғи, яшнай олмасанг?! Шундай тўқинлик ичида-я? Буни бахт ичра бахтсизлик дейдилар!

Ойимлар! Шуни билингким, сиз зоти шарифдурсиз! Баҳорлар рангни, гуллар ифорни, булбуллар сайрашни, наволар оҳангни сиздан олмишлар. Хужайраларингизда шу гўзал захиралар кўпчиб туради. Аёл агар жуфтини, боласини, ўзини ихлос билан ҳурмат қилса, Аллоҳга шукронаси бўлса, у берган жисму жонни қандай асраётганини Яратганга кўрсатиб, унинг ризолигини сўрашни астойдил хоҳласа, бир зумда шиғил гулаб турган ўрик ва ё бодом ниҳолига айлана олади! Ахир хинолар барқ уриб этагингиздан тортқилаб ўсса, ўсмалар «мен бундаман» деб, товонларингизни ўпиб чорлаб турса, болангизнинг кўзлари оёқларингиз остидан жаннатлар қидирса, жумлаи жаҳон сизга ўзини илиниб, сизга юкуниб турса, бир силкиниб товусларга айланиб қолмайсизми?!

Уйида ҳам қўлларига хино қўйиб, қошларига ўсма тортиб юрганларни севаман. Анвойи гулларни экишни

суюдиган, сочлари ораста, эски кўйлаги ҳам янгидай турадиган, ёз келса чаккасидан райҳон аримайдиган ҳаётбахш аёлларга ихлосларим бордир! Рўмолининг рангини кўйлагига, кўйлагининг рангини пойжамасига монанд тушириб, ёши-ю қаддига муносиб бичимда кийиниб, оила аъзоларини ҳам шу йўсинда олиб юрадиган аёлнинг уйи йил ўн икки ой баҳордир! Ўзига қараган аёлнинг уйи ҳам саришта бўлмай. Саришта аёл тайёрлаган емак-ичмак луқмаи ҳалолдир. Баракот мана шу уйдадир, саодатмандлик шу уйга кирур!

* * *

**Ҳамма нарса ниятга
боғлиқдир.**

Ҳагис

Дарвоқе, аёл нафақат уйда, кўчада ҳам ораста ва кўримли юрмоғи керак. Қуръони каримнинг ҳар бир сўзи муқаддасдир ва яхшиликка чорловчидир, кўзлаган нияти эзгу ва умуминсонийдир. Аммо бу муборак сўзларнинг баъзан тор талқинларига дуч келамиз. «Аёл фақат эрига ёқиш учун ясаниши керак» деган писандалар аёлларда орият уйғотадир. Уларнинг елкасида жуфтларидан ташқари ҳам инсоний қарзу фарзлари бисёр. Аёл рўзғор деган тоғни бир умр тортиб бориши учун Аллоҳ қўшган елкадоши, ғамгузори, ҳамма йўқотганларининг ўрнини тўлдирадиган шу кишисининг тилини топиши, кўнглига йўл излаши керак, аммо унга асосан комил инсон бўлишга интилоғи буюрилади. Шунини айтмасам бўлмаски, фозил эркакларимиз аёл бурчи ҳақида гапирётганларида Аллоҳнинг суюмли бадалари қаторида бўлган аёл зотига аввал қарз эҳтиромларини билдириб, «эркак ҳам аёлининг ҳурмат-иззатларига муносиб бўлиши кераклиги, аёлига ёқиб яшаш эркакнинг ҳам вазифаси эканлигини» яхшилаб уқдирганларидан сўнги аёлларнинг вазифаларини санашга ўтсалар, яхши бўларди.

«Аёл кўчага ясениб чиқмасин» деган даъватлар гоҳо газакли жаранглайди, урғуларида эркакча худбинлик,

қизғаниш сезилади, ҳатто аёллар уйда ўтира қолса деган хоҳишлари бордай! Агар бу гапни беписандлик билан ё гумон билан айтаётган бўлса, ҳар қалай, мана шу эркакда майдалик намоёндр... Эркаккадир, аёлгадир гумон билан қараш ислом динида қаттиқ қораланади. Замон ва макон талабига кўра бугун аёллар ижтимоий ҳаётнинг ҳамма тармоқларида фаолият кўрсатиб турипти. Қанийди, тўрт тарафимиз бут бўлиб, эрлар топармон-тутармон бўлиб, биз фақат бола тарбияси билан шуғуллансак! Аммо бугун меҳнат жабҳаларидаги аёлларни уйга қайтарсак, жамият ҳаётининг жон томирлари узилади, мувозанат бузилади. Турмуш тарзимиз қайта шаклангунча, эркаклар билан ёнма-ён ишлаш пешонада бор гап!

Бир пайт менга шундай савол берган киши мана-виндай фикр билдирган эди: «Масалан, эркак кўчада кетяпти, ёнидан чиройли аёл ўтиб қолди, қарабсизки, мана шу аёл эркакнинг ҳушини ўғирлаб, ҳалолу пок одам фикрининг булғанишига сабаб бўлди. Демок-чиманки, аёллар очик, ясаниб юрмасинлар!» Ўшанда берган жавобимни шу ўринда келтиргим келди. Аввало, мусулмон одам келаётган йўловчининг аёл эканлигини билгач, дарҳол ўзини четга олади ва бегона аёлга ҳаргиз синчков назар солмайди! Учраган кўримли аёлга ҳуши учиб, суст кетадиган эркак Аллоҳ талабларини бот-бот унутадиган, нафси ружуда бўлган бандадир. Унинг оғзида илми бўла туриб, ҳиссиётини тавба билан ҳам қайтара олмаса, унинг асли чатоқ, зоти чатоқ! Бундай одам нафақат юзи очикқа, паранжилик аёлга ҳам ҳуши кетаверади. Ҳатто девор орқасидан ёқимлироқ овоз эшитилса, мўралагиси, қўйиб берсангиз, ошиб тушгиси келиб туради. Биродар, Аллоҳ бандасига буюк неъмат — тафаккур берган, у ҳамиша шайтон васвасаларидан асрагувчи яроғдир, ҳар кимни ўшанга суянтирсин! Кўчага чиққанки зот айниб кетаверса, атрофдаги шунча савоб, қутлуғ ишларни ким яратибди! Ким билан гап-лашсангиз, кимнидир дуо қилади, дуо олаётганлар

худо ярлақан одамлардир. Шулар бизни тўрт тарафдан ўраб туради. Демак, яхшилар кўп, яхшилик ҳамisha мавжуд. Фақат покиза рангларни кўра билиш керак. Покизаликни эса фақат ўзи поклар танийди.

Камина ҳам умр бўйи юзи очиклар қаторида яшаб келдим ва умр бўйи мўъжаз ақлим етганча инсоний гўзалликлар хусусида қалам юритдим. Аммо ҳеч қачон кўчадаги эркакларнинг барини ёмонга йўймадим. Жим оқадиган дарё ҳам эмасман, катта-ю кичик эркак сафдошга баҳорий, очик кайфият билан муомала қилдим. Аммо бирор марта шу тоифанинг бирор вакили, ҳатто феъли энгилроқ ҳисоблангани ҳам менга бежо, малолли сўз қотмаган. Самимийлик, ниятнинг тўғрилиги но-покликни йўлатмаслигини умр бўйи кўриб келдим. Ўқиш, иш жараёнида орттирган эркагу аёл – бебаҳо дўстларим билан ҳаётим бутундир. «Ҳамма нарса ниятга боғлиқдир!» Бу сўзларда буюк хосият бор. Гап очик юришда ҳам, ясаниб юришда ҳам эмас, уйда ўтириш, кўчада ишлашда ҳам эмас. Ҳамма гап эркагу аёлнинг зоти ва нияти қандайлигида!

* * *

Мусо алайҳиссалом сўрадилар:
«Эй раббим, одамзод сенга қандай шукр қилади?»

Аллоҳ деди: «Неъматни мендан деб билса, ўша унинг қилган шукридир».

Ҳадис

Адл қоматимиз, соғлом ҳаракатларимиз, истарали кўринишимиз билан кўчаларни тўлдириб, атрофдагиларнинг ҳавасини келтириб ўтиб борамиз. Кўнглимизга ғурур тўлади: «Нафсиламрини айтганда, анчамунча одамдан кўринишим текис менинг!» деб қўямиз ва атрофга тепадан пастга қарагандай назар соламиз! Мана шу туриш Ҳақни унутишнинг бир кўринишидир!

Хўш, сиз бу тўкис суратингизни ўзингиз чизиб олдингизми? Бу қоматларни ўзингиз бино этдингизми?

Бу мукофот сизнинг чекингизга Аллоҳнинг муруввати билан тушиб турибди-ку! Ва бу сазоворлик эвазига сиз нима қайтардингиз? Ҳеч йўқ астойдил раҳмат айтдингизми? Талай нотўғри жиҳатларингиз борлигини ўзингиз билиб турасиз, бу тухфаларга муносибманми ё йўқ дея, ўз мағзингизни бир баҳолаб кўрддингизми? Агар ўзингизни тафтиш эта билганингизда эди, Яратганга йиғлаб юриб, тинмай шукроналар айтган бўлардингиз, менга берган ҳадяларингга мени муносиб айлагин, деб илтижо қилардингиз. Сиз каби чиройчимматлари бўлмаса-да, не-не гўзал ишлар ирод этаётган кишиларнинг олдида хижолат чекардингиз, феълу атворингизни ростлашга тушардингиз. Шукронали кишининг қиёфаси шундай бўлур, биродар!

Сизнинг ихтирочи миянгизни, номингизни машҳур қилган қаламингизни, мансабдорлик курсингизни ёки ҳофизи асиллигингизни берган Аллоҳдир. Ўзингизга айтилган ҳамма офаринларни Унга йўлламоғингиз, бу истеъдод Яратганнинг сизга имтиҳон учун берган омонати эканлигини ҳар дақиқада ҳис этмоғингиз ва Ўзи истаган вақтда сизни бу неъматдан маҳрум этиши мумкинлигига иқрор бўлиб турмоғингиз даркор! Ана ўшанда кибрдан нари юрасиз, ҳаромдан ҳазар қиласиз. Аллоҳ берган истеъдод, қўлу оёқ, кўзу тил, дилни беҳудага исроф қилишдан тийиласиз!

Ҳикоя қилишларича, машҳур Эйнштейн худони тан олмас экан. Хасталанган олимнинг аҳволи оғирлашиб, жон таслим қиладиган вақти етибди. Аммо ҳадеганда жони узила қолмасмиш. Унинг қийналишидан атрофидагилар ҳам қайғуга тушибдилар. Ва ниҳоят бир дўсти унга: «Бу вазият Аллоҳдан. Уни тан ол, нимага эришган бўлсам, Сен туфайлидир, мендаги ҳамма имконларни берувчи Ўзинг, жон аччиғидан ҳам Ўзинг халос қил деб сўра», – дебди. Бемор иқрор бўлиб, шу сўзларни айтиб бўлиши билан жони танидан узилган экан...

Ҳамма нарсани Аллоҳдан деб билувчи одам атрофга меҳр ва ихлос билан қарайди. «Яратганнинг неъматини»

дея ҳеч нарсани исроф ва пайҳон қилмайди. «Аллоҳнинг бандаси» дея, кишига озор бермайди, уни камситмайди. Бировнинг молини ўғирламайди, чунки ўша бировга бу молни бергувчи ҳам Яратгanning ўзидир, бандани тунаш Аллоҳни тунашдай гап! У билан ўзи ҳисоблашади!

Дейлик яна, сен бир солиҳ кишини ўзингга рақиб сайлаб, дилини ноҳақ сўзлар билан устма-уст яраладинг. У бечора дил оғриғи билан овора бўлиб, сени қарғгани ҳам йўқ. Аммо ёқа ушлайдиган даражада тез муддатда Аллоҳ хонумонингни мотамсарога айлантиради. Сен агар ҳасад ва қасд билан бировни бурчакка сурсанг, Худо сени қайтиб туролмайдиган қилиб ер билан битта қилади! ўзи яратган неъматларига Аллоҳнинг ўзи ҳимоячидир!

Ҳамма нарсани Яратгандан деб билган ва унга доимий шукронада бўлган одам йўқотган нарсаларига ҳам пушаймон қилмайди. Чунки, Аллоҳнинг ҳамма иши яхшиликкадир. Яъни, бир нохушлиқдан кейин, албатта қўшалоқ қувончга муяссар этади. Ёки сени катта бир қайғудан асраш учун, кичикроқ ташвишга рўбарў қилади. Демак, бошингга тушган ёмон кунни ҳам Ҳақнинг марҳамати деб билиш ва шукр қилиш адолатдандир.

Ривоят қилишларича, бир одам ўғилларидан бирини олиб саёҳатга чиқибди. Қисматни қарангки, саёҳат пайтида ўғлини от тепиб ўлдирибди. ўзининг эса оёғидаги қорасон касаллиги кучайиб, уни кестириб ташлашга мажбур бўлибди. Сафардан қайтиб, уйига кирар экан, аҳли аёлини тинчлантириб дебди: «Қўрқманглар ва мамнун бўлинглар: Аллоҳ менга тўрт фарзанд берган эди, биттасини олиб, учтасини қолдирди, шунисига шукр. Иккита оёқ берган эди, бирини қолдирди, бунга ҳам шукр. Бир марта дард тортдим, аммо танам узоқ вақт саломат юрадиган бўлди. Кўрдингизми, Аллоҳ мендан озгина нарсани олиб, кўпини қолдирди», — дебди минг ризолик билан. Ҳол сўраб келган, ўша давр илм аҳлидан бўлган бир киши унга янада

аълороқ фикрни айтибди: «Эй Абу Абдуллоҳ, сиз хурсанд бўлинг. Чунки аъзоларингиздан ва болаларингиздан бири сиздан олдинроқ жаннатга кирди. Аллоҳ хоҳласа, бутун қисмга эргашгусидир. Аллоҳ таоло бизга сизнинг илмингизни қолдирди, биз шунга муҳтожмиз. Ҳисоб-китоб қилувчи Яратганнинг ўзидир».

Яна бир ҳадисдаги чиройли ҳикоят эсимга тушди: жангда асир олинганларнинг ичида бир ёш жувон атрофга безовта қарар, ҳадеганда ҳали у гўдакни, ҳали бу гўдакни бағрига олиб эмизар эди. Бунга разм солиб турган Расулуллоҳ с.а.в ёнларидагиларга дедилар: «Анови аёл ўз боласини ўтга ташлай оладими?» Биз: «Йўқ, асло ташлай олмас», — дедик. Шунда у киши: «Аллоҳ таоло ўз бандаларига боласига меҳрибончилик қилаётган манави аёлдан ҳам меҳрибонроқдир!» — дедилар. Шундай, биродар, Яратганнинг борлигига кунда минг бора шукр келтирайлик. Шукронаси бор одам бахтли одам, чунки Худо унга таҳлил қувватини берган ва у ўзининг ҳар қандай аҳволотидан ором, юпанч топа олади.

* * *

**Жамоатдан ажралманглар,
чунки шайтон ёлғиз киши билан
биргадир ва икки кишидан узоқ-
роқдир. Кимки жаннат неъмат-
ларини хоҳласа, жамоат билан
бирга бўлсин.**

Ҳагис

Яхшиликни сиз одамларга талпинган, одамларсиз туролмайдиган кишидан кутаверинг. Аллоҳ суйган бандасини одампараст қилиб қўяди... Ота-онамни йўқлаб борардим, кўпинча дарвоза ҳам, уйларнинг эшиги ҳам ланг очик, онамни эса албатта ён қўш-ниникидан топиб чиқардим, хандон уриб чақчақлашаётган бўларди. Бировларни йўқлаб, бировларга лутф қилиб, бировларнинг ҳожатини чиқариб толмас эди онам, онажоним!.. Бир шеъримда айтибман:

*Онам битта калом айтса, ки юз жонда баҳор эрди,
Онам лутфи жаранг берса, дутору тор хор эрди,
Қўшилса у, ҳамма бедор, ўтиб тун, тонг отор эрди,
Онамдай суҳбати дилкаш зотимда йўқми, бор энди?
Боламнинг феълуда Аллоҳ, онамни уйғотиб бергин...*

Эллигинчи йиллар. Тошкент. Бир уй, бир айво-
нимиз бор, холос, рўзгоримиз ғоят камтарин. Аммо
қўшни аёллар кечалари нуқул бизникига тўпла-
нардилар. Уларга кўнгиладан яйратар дастурхон ҳам ёзил-
масди. Ташқарида гупиллаб қор ёғар, сандал (тан-
ча)нинг устига ўнинчи лампали керосин чироқни қў-
йиб олишар, тунги 11-12 гача қолиб кетишарди, онам
чопон қавир, бир кекса хола чолларнинг ироқи дўп-
писини тепчир, Кимё опа ва Фароғат опоқилар эса
уларга суҳбатдош бўлиб ўтирардилар... Мана шу
ўтиришларида улар бир жамоа эди. Қандай ўйлайсиз,
бу жамоадошлик уларга нима берарди? Онам «одамнинг
тафтини одам олади» деган нақлни кўп айтарди.
Одамлар билан суҳбатга эса вақт кетади. Аслида, вақт
онам учун жуда керак эди, чунки тирикчилик шуни
тақозо қиларди. Аммо қирғоққа чиқиб қолган балиқ
сувга қандай талпинса, онам одамларга шундай инти-
ларди. Ўша кез қатор сингилларим қазо қилган, дадам-
нинг ишлари орқага кетган, бир ёғи мусофирчилик.
Лекин бу йиғинларда онам ҳеч кўз ёши қилмас, ак-
синча, ичакузди аскиялар айтар, ғаройиб ҳикоятлар
билан атрофидагиларни мамнун қилиб ўтирарди. Хўш,
бу ўтиришлар унга нима берарди? Жамоат — тарозу,
дарду ғамингни бошқаларга солиштириб беради,
бирини кўриб фикр қиласан, бирини кўриб шукр!
Эҳтимол, бу аёлларнинг ичида онамдан ҳам абгорлари
бўлгандир. «Йиғлама, биродар, менинг бағрим ҳам мана
бундоқ ярадор», деган бўлса, онажоним шайтонга даф
бериб, «бу аёл шунча ғами билан тикка яшаб юрибди-
ку», дея ўзини синиб қолиш, ётиб қолишлардан асраб
юргандир балки!

Катта ҳаёт йўлига тушганингдан сўнг, энг дилбар дўстинг хотира бўлиб қолади. Аммо эслайдиган нарсаларингнинг ғоят ярқироғи, оловланиб турадигани талабаликнинг пахта хашари — жамоат билан туну тонгда бирга бўлиш пайтларидир! Кўпчиликнинг назари остида юриш, улар билан муомалага сўз танлаш, ўз тизгинингни маҳкам ушлаб туриш катта тарбия мактабидир! Кўпчилик бамисоли қайчи, ортиқча шохларингни қийиб туради. Айтган ортиқча сўзингни дарҳол ўзинга қайтариб, игнадай санчиб, тилингни тийиб қўяди! Кўпчилик ҳамиша қўлини бигиз қилиб сени кузатади ва шу тарзда хатолардан омон сақлайди. Илмингни китоб ва устозинг ўстиради, феълингнинг онаси эса ҳамиша жамоатдир!

Нима учун тўй кўпчилик билан ўтказилади? Жамоатнинг дуосини олиш, дастурхон солиб, сенга дуоғўй ва тарбиячи бўлганларнинг кўнглини олиш учундир! Сезяпсизми, ғоят хурсанд пайтида ҳам киши одамлар орасида бўлишни хоҳлайди. Чунки бу илоҳий истақдир, «Бирга бўлингиз!» деган ҳукм Аллоҳдандир!

Ёруғ дунёни тарк этар пайтинг ҳам жамоат қуршовида бўласан. Бу гавжумликнинг қатор ҳикматлари бордир. Биринчидан, жаноза пайти марҳумнинг яхши фазилатларига қанча кўп одам гувоҳлик берса, унинг учун шунча шарофатли бўлур, иншооллоҳ! Иккинчидан, яқин кишисидан айрилиб, устун қулаб турган одамга ғамгузор бўлиш, ўзига келиб олгунча суянч бўлиб туриш ҳам мусулмончиликдандир. Қолаверса, ҳар бора ўлим маросимида борганда интиҳонинг борлиги, бу дунёда ҳамма меҳмон эканлиги, то тирик экансан, ҳар бир дақиқанг ғаниматлигига ишонч ҳосил қилиб, тавбага келиб қайтасан. Бу ҳам илм! Унга эга бўлишда эса жамоатга қўшилишинг сабаб бўлмоқда.

Гоҳо эрталаб жуда ланж турасан, ҳатто ўзингни бемор сезасан. Ишга боргач эса, бир соат ўтар-ўтмас тирилиб кетасан, бинойидай ишлаб, тетиклашиб қайтасан. Билгинки, атрофингдаги қулиб юрган одамлар,

уларнинг саломат ва хайрихоҳ туришлари, сендан самимий аҳвол сўрашлари вужудингга қувват узатди, сен нурландинг ва дадиллашдинг. Жамоат тинмай турли тоқлар тарқатувчи ва жисмингда ҳисобсиз уйғонишлар ҳосил қилувчи жонли лабораториядир. Шунинг учун ҳам яхшиларга ёндашмоқ, уларнинг шарофатли нурларидан баҳраманд бўлмоқ, халқона айтганда, ёмонларнинг катгаси бўлгандан кўра, яхшиларнинг кичиги бўлиб юриш чандон яхшидир!

Шайтон ёлғизни енгади. Гуноҳлар ёлғизликда содир этилади, тушкунликка ва саросимага ёлғиз қолганда тушилади, бемор ёлғиз қолса, дарди оғирлашади. Инсондан узоқлашганнинг ҳоли шу! Она тинмай «ёлғизликда жон чиққулик қилмасин, биринг доим ёнимда бўл» деяверардилар...

Одамшаванда бўлайлик, одамларга ёқиб юрайлик, уларнинг кўзлари бизга офтоб, юраклари атрофимизда қўрғон бўлиб турсин.

* * *

Кимки одамларни рози қиламан деб, Аллоҳнинг газаби келадиган ишни қилса, Аллоҳ уни одамларга топширади. Кимки Аллоҳни рози қиламан деб, кишилар газаби келадиган ишни қилса, унга кишилардан келадиган зарарга Аллоҳ кифоя қилади.

Ҳагис

Ҳайитлар Яратганнинг борлигига имон келтириб, Унинг бандаларига берган моддий ва маънавий бойликларига шукроналар айтиб, яйраб, қувонганларини янги либослар кийиб изҳор этиб, бир-бирларини йўқлаб, эҳсонлар қилиб, савобини ўтганларига бағишлайдиган қадр ва покланиш кунларидир. Аммо қонида шайтон айланадиган одамзод шундай муборак саналарни ҳам беҳурмат қилишга улгуради. Бир суҳбат қулоғимга чалинади: «Пул кетса ҳам, обрў кетмасин,

қудамга қараб ўтирмай, келинимнинг ҳайитига қарз-ҳавола қилиб бўлса ҳам, тўрт юз дўлларга тўрт қилдирыпман». Мен уни инсофга чақирмоқчи бўламан. «Вой опагон, бу харажат ҳеч гап эмас, фалончи (таниқли амалдорнинг отини айтади) қизига бир минг икки юз дўлларлик тўрт тайёрлатибди!» — дейди у нигоҳини найза, овозини қилич қилиб!

Тилаб олган, не кўйларга тушиб катта қилган бола-сининг бодомдай гуллаб турган янги рўзфорига дуо излаш ўрнига гуноҳларни чақираётган жоҳил она бу! У ҳайитни пеш қилиб туриб, шуҳрат топмоқчи, келганларни ҳайратга солмоқчи ва шунингдек, баланд дор қудаларини рози қилмоқчи. Шуҳратпарастлик дегани атрофга қараб: «Бу менман, бу фақат менинг қўлимдан келади!» дея кўкракка уришди. Бундай одам Худони унутади! Бу — катта гуноҳ. Шунча пуллик нарсани келганларга бўлиб берса бошқа гап эди, у уч кун тургач, айнийди, ё анҳорга оқизилади, ё молга берилади! Бу — яна бир гуноҳ! Қарз узиш ҳисобига оила иқтисоди маълум муддатга танглашади, бунга сабабчи бўлишнинг ўзи яна гуноҳқор бўлишди! Ўринсиз ташвишлар билан Аллоҳ берган жисми жонини қийнагани учун эса вақти-соати келиб яна жавоб беради! Кўрдингизми, у Яратганнинг розилиги билан ҳисоблашмагани учун шунча мушкулотга рўбарў бўлиб турибди.

Оилам яхши яшасин дейсиз, болаларим армон қилмасин дейсиз, ана ановилар ҳам шундай йўл тутяптию дейсиз-да, савдода ноҳалол йўл тутасиз, порахўрлик ёки судхўрлик қиласиз, давлат ё кимсани алдаб пул топиш йўлига ўтасиз. Ҳадисга эътибор беринг, «одамларни рози қиламан деб, Аллоҳни газаблантирадиган йўл тутсанг, Аллоҳ сени одамларга топширади» демоқда. Сиз юқоридагича йўл тутдингиз, қарабсизки, болангизнинг биттаси куйдирадиган чиқади, Аллоҳ сизни унинг қўлига топширади ё бадфеъл аёлга ёки эрга қисматингизни тўғрилайди, ёки келинингиз, эҳтимол,

күёвингиз баттол чиқади — шу ғавғолар ичра хомта-
лаш бўласиз!

Идорангиздаги раҳбарни ёмон кўриб турсангиз ҳам,
унга яқин бўлишга тиришасиз. Садоқатингизни исбот
қилмоқчи бўласиз-да, жамоадошларингиз ҳақида ёмон
гапларни унга етказа бошлайсиз, раҳбарнинг нотўғри
ишларига рағбат берасиз ёки унинг гуноҳ ишларига
шерик бўласиз. Қарабсизки, у учраган шармисорлик
сизни ҳам уриб кетади! Ҳамма амалимизни Аллоҳ
кўриб турганини унутмайлик!

Қўлида моддий имконияти ёки иш битирувчилик
қобилияти бўлган, аммо ўзи бузуқ, муттаҳам кимса-
ларга боғланиб юрасиз, сиз аслида уларни ёмон кўра-
сиз, аммо бир куни керак бўлиб қолади дея, кўнгил-
ларини овлаб турсиз, ёмон ишларига жирканмай
томошабин бўласиз. Бундан Аллоҳ рози бўлмас, кун
келиб, ўшаларнинг гуноҳига шерикликда айбланасиз!

Одамларнинг хурсандчилигини ўйлайсиз, тўй қил-
сангиз, ўнлаб яшиқларда ароқ келтирасиз. Бунинг
нотўғрилигини билиб турсиз! Чунки ичкилик одам-
ларнинг саломатлигидан бошлаб, ораларидаги муно-
сабатгача дарз солувчи, кишини инсонлик қиёфасидан
чиқарувчи душман! Яратганнинг суйган бандаларини
шу алфозга солиб кузатганингиз учун, тўйхонангиздан
фаришталар кўтарилмоғи, дуоларингиз қабул бўл-
маслиги мумкин, ахир!

«Кимки Аллоҳни рози қиламан деб кишилар
ғазаби келадиган ишни қилса, унга кишилардан кела-
диган зарарга Аллоҳ кифоя қилади», яъни Ўзи у
одамга ҳимоя бўлади, зарарлантирмайди, дейилмоқда.
Кимдир хизматни (давлат иши бўладими, ҳунар бўла-
дими) тирикчилик ўткизиш манбаи деб билади. Ким-
дир эса пул топишдан ҳам кўра бир нарсани яратиб,
йўқдан бор қилиб, завқдангани, маза қилгани меҳнат
қилади. Буни ихлос билан ишлаш дейилади. Бундай
одамлар бахтли кишилардир, чунки улар зерикмай-
дилар, чарчамайдилар, энг муҳими, касб-корларига

хиёнат қилмайдилар. Аммо улар умр бўйи рақиблар қуршовида яшайдилар. Дунёда ким кўп, сушт одам кўп, кўзи илонники каби ялтираб турадиган ҳасадгўйларни айтмайсизми! Улар ҳамиша ишчан, меҳнаткашларга ҳамлада бўладилар. Аммо яхшининг ёри Аллоҳдир. Ихлос билан ишлашда давом этавериш керак, ҳамма экканини олади, аллакимнинг дастидан сиқилиб юрсанг ҳам, камроқ топсанг ҳам, Эгамнинг Ўзи умрининг охиригача етадиган етарли ризқ ва ҳурмат ато этади, иншооллоҳ!

«Мен» деб кўксингга уравермасанг, мақтов рўй-хатларига тиркалишга, мукофотларга эга бўлишга уринавермасанг, аксинча, «ишларимдан Аллоҳ розими, йўқми» деб, ўзингдан кўнглинг тўлмай яшасанг, Яратган сени ҳеч ким ўчира олмайдиган сара рўй-хатларга қўшгусидир. Ҳеч ким тушира олмайдиган ҳурмат тахтига, ҳеч қачон тугамайдиган баракот бахтига эга қилгусидир.

* * *

**Бир нарса ни яхши кўришингиз
сизни кўр ва қар қилиб қўяди.**

Ҳақиқ

Гапнинг индаллосини айтганда, бир нарсага туну кун берилиш, иситма чиққунча, кўзинг тингунча, токи жонингга, молингга зиён етгунча ўша нарсага мукка тушиб, мубтало бўлиш атрофдаги сенга берилган бошқа неъматларни унутиш, яъники, Аллоҳни унутиш демакдир. Ўзинг ўз зиёнингга юра бошлабсанми, кўр бўлганинг шу, қар бўлганинг шу!

Бир тутатиб қўйсанг, бир минутгина кайф (сенингча «роҳат») берадиган папиросга ёпишиб олиш, думини думига улаб чекиш (онангни йўқлаш, уйингга нон олиш эсингдан чиқса чиқадики, папирос олишни унутмайсан!), у билан шу қадар дўст тутиниш, яна «йигирма йилдирки, ўттиз йилдирки ташлай олмаяпман» деб

сурурланиб гапириш ичингга кириб олган шайтоннинг тўла галабасидир! У сени эгаллаб бўлди, бу дегани унинг сендаги иши битди: биринчи навбатда у виждонингни, тафаккурингни ухлатиб қўйди, кейин йўталадиган қилди, ошқозонинг яра бўлди, асабинг таранг, гапирсанг, бамисоли қора ўчоқдан тутун чиқаётгандай, юзларингга ис ўрнаб-ўрнаб кетган! Қолаверса, боланг соғлиғи ҳам заиф туғилди! Кечир мени, юқоридагидан мулойимроқ баён тарзини топа билмадим. Наҳотки, чинордай гуркираган қоматинг барги хазондай ғижимлангунча, зурриётинг яроқсиз бўлгунча кўр ва кар бўласан?! Агар кўру кар бўлмасанг, шунча бойликни берган Яратганни унутиб, бу дунёда сени бахтсиз, у дунёда дўзахий қилиш ягона мақсади бўлган шайтоннинг айтганини сўзма-сўз ижро қилармидинг?! Папирос нима деган гап, аммо шайтон алайҳиллаъна шугинадан ҳам тақдиримизни қаро қила билади. Пулга, ароққа ружу қўйиш, шуҳратга ружу қўйиш ҳам худди шундай фалокатли йўллардандир!

Ҳар бир инсон – неъмат, унга интилиш керак. Аммо ҳар бир инсонда шайтон борлигини ҳам ҳеч унутмайлик! Эҳтиёт даркор. У ҳаммамизга тинмай қутқу солиб туради. Ва ҳар қадамда адаштириши, гуноҳлар содир этишимиз мумкин. Шунинг учун ҳам, «кўп берма, кўнгил қўйма» дейди халқ. Сендаги имкониятлар Аллоҳнинг неъматлари, унинг жиддий ҳисоб-китоблари бор, биринчидан, ўзингдан, бола-чақангдан ошганини бер. Иккинчидан, бераётган нарсага эҳтиёжи бўлса бер, қолаверса, у илтифотингнинг қадрига етса бер! Яна: узлуксиз мурувват қилишни ҳам тўхтат. Бир куни у шайтоннинг гапига кириб, дилингни оғритиб қўйса, шунча мурувват эвазига топган «қадрингга» куйиб-куйиб кетасан! Онангга, болангга, уруғ-аймоғингга бунчалик югуриб, бунчалик илинмаясан-ку! Аллоҳнинг олдида сен аввал ўз оиланг учун бурчдорлигингни унутма!

Онам раҳматли: «Фалончининг ўйи калта, бировни топиб олса, итнинг жунидай киришиб кетади», –

дердилар! Инсонларга интил, дўст топ, дўстлик қил, ҳамфикр топсанг, йўқотиб қўйма, аммо нозик саргузаштларинг, сирларинг ва қўлингдан нималар келишини сир тутганинг маъқул. Аксари ҳолатда рақиблар ўта яқин бўлиб кетган одамларингдан чиқади!

Яна «бировни ортиқча яхши кўрма, кун келиб уни ёмон кўриб қолишинг мумкин» ва «бировни ортиқча ёмон кўрма, вақти келиб, уни яхши кўриб қолишинг мумкин» деган ҳадислар бор. Сен бу ҳадисларни дилингда ҳар кун ёдлаб юр ва жараённи кузат — бойиб кетишинг ё аксинча, камбағаллашиб қолишинг бор, пул қарз олиб ва пул қарз бериб кўришинг бор, бошингга иш тушганда бир синайсан, сафарларда бирга бўлиб кўр, моддийонга назарининг пастлиги-ю балеандлигини сина ва сўнггина кўнгил ипларини боғла...

Биродар, дунёда ўз аёлига муккасидан кетиб, мубтало бўлган эркакдан хунуги йўқ! Ҳали мактабдалик пайтимда уйимизга бир меҳмон келганди. Ва у гўдак хотирамга ёқимсиз суратдай ўрнашиб қолган. Нега десангиз, у неча кун турган бўлса, оғзидаги гапи фақат хотинини мақташ бўлганди. Аёлининг ҳиндларники каби холи борлигини кетгунича ўн мартача такрорлаган эди-ёв! Ҳозир унинг ёши етмишга борди. Аммо қисмати чатоқ бўлди: у ҳануз оддий аскар, аёли эса генерал бўлиб ўтиб бормоқда. Хотиннинг истагига биноан, у жигар-бағир, виждон-орият деган нарсалардан юз ўгирган. Аллоҳнинг раҳми келсинки, унинг дунёлиги ҳам хунук кўринадир!

Бир оилавий можаро қулоғимга чалинади. Қайнота кувёвга дермиш: «Битта ўғил бўлсанг нима бўлибди! Мана мен ҳам якка ўғилман. Аёлим «бахтли бўлишимизни хоҳласангиз, ота-онангиздан алоҳида яшаймиз» деди, мен аёлимни жуда севар эдим, оилавий бахт биринчи ўринда бўлиши кераклигини англадим ва уй олиб чиқиб кетдим. Худога шукр, чиройли яшаб келяпмиз. Мана сизларга ҳам уй олиб қўйдик, қизим билан кўчиб келинглар, ота-онангни кўриб-келиб

тураверасизлар!» Бу одамни шайтон шу қадар кўр ва кар қилганки, у шунча йилдан бери ўз ота-онасининг норизолигини кўрмай, эшитмай келди! Атрофни ҳам кузатолмай қолган, битта эмас, қаторлаб ўғиллар бўлишса ҳам, ота-она кўнглини олиш учун ҳамма нарсага тайёр, ҳатто уларни қўлларида кўтариб юришга ҳам рози фарзандлар борлигини билмайди у! Бу хотинпараст эркак ўзининг дўзахийликка олиб борадиган бу фалсафасини энди куёвига ҳам сингдирмоқчи!

Болапарастлик ҳам шундай ёмон балодир. «Боламга, боламга» деб бўғзингдагини ҳам узиб бераверсанг, «у келажакда бекаму кўст яшаши керак» деб, ўзингни, бошқаларни унутиб, эл-юрт олдидаги бурчу уятни йиғиштириб, ҳалол-ҳаромни арашлатириб, мол-дунё йиғишга тушсанг, буларга сазовор бўлган боланг элнинг, ўзингнинг ҳамда Аллоҳнинг норизолигига йўлиқувчи бадқирдор кимсага айланади! Бир нарсага ортиқча меҳр қўйиб, ақлни кўр, виждонни кар қилганинг учун етган жойинг шу бўлади!

Киши Яратгани унутган сари шайтонга яқинлашаверади. Шу даражага етадики, сурат уники, аммо ҳамма ҳаракатлари шайтонники! Ва шундайлардан бири бир куни ўзини «муҳаббатга йўлиққан» деб эълон қилади. Йигирма йиллик турмуши бор бу эркак инсоний тутум тутганда, ичида севиб, ичида куйиб юраверар эди, аммо унинг номидан иш тутаетган шайтон! Ва у «болаларинг нима деса дер, аёлинг нима бўлса бўлар, ота-онанг эрта-кеч ўтиб кетадиган вақтинча одамлар, уйланиб ол шунга» деди, «усиз ўлиб қоласан» деди, «у ҳақдаги ёмон гапларни эшитма, ҳаммаси тухмат» деди. Бу аёлга учрагунча эркак пок, тартибли инсон эди. Унинг самимийлиги, мардлиги ва пулдорлигини фаҳмлаган шайтон аёл эркакнинг атрофида елвизакдай айлана бошлади. У ўзини дастлаб тузалмайдиган бемор ва бахтсиз муштипардек таништирди. Қарасаки, эркак унга силаи раҳм кўзи билан

қарамоқда. Дарҳол икки фарзанди бўлса-да, бирини ҳеч икки қилолмаган камбағал эри билан ажрашди. Энди эса беморлигининг устига бошида эркаги йўқ мунгли аёл сифатида ҳасратларини тўқа бошлади. Ўрисларда «крокодильные слёзы» деб, бизда эса «ғар йиғиси» аталадиган шайтоний усулларни қўлади, эркакка «сиздан иш ўргансам, сизни устоз десам бўладими» каби юкинишлар билан юзланди. Хом эркаккина лаққа балиқдай бу тўрга илинди! Боши очиқ аёлга ёрдам берсам, гап-сўз бўлади, уни никоҳимга олиб қўя қолай, деди ўзича. Бир бурчакда хуфёна (исломга мутлақо зид) никоҳ ҳам ўқилди. Унинг қалбан ва фикран кару кўрлиги шу қадарки, эр камбағал бўлса, уни бойроғига алмаштириб юбориш иймонданми, деб ўйлаб кўрмади. Мана бу икки боланинг отаси бор-ку, ўлган бўлса бошқа эди, уни суриб ташлаб, оталикни қотирадиган мана менман, деб чиранган бўлмайманми, дея ўйламади. Уларга ўз болаларига қилмаган мардона меҳрибончиликларни қила бошлади. Кун келиб, менинг ҳам омадим кетиб, бу аёлнинг оиласини таъмин этолмасам, керагим бўлмай қолмасмикин, демади! Бу «муҳаббат» деди! Муҳаббатнинг дунёда энг тоза, энг холис, яхшиликларга элтувчи шарофатли нур эканлигини эсламади, таҳлил қилмади, тафаккури ухлаб қолди унинг! Муҳаббатга лойиқ аёл бировнинг рўзғори бузилишига рози бўладими, дея ўйлаб кўрмади! Бир маҳаллада туриб бировнинг эри билан етаклашиб юришга аёлим, қизим, сингим жазм қила олармиди?! Агар улар шундай қилсалар, мен қай аҳволга тушар эдим, демади! Дея олмасди ҳам! Чунки унинг вужудини шайтон ишғол қилиб олди!

Аллоҳни унутганга Аллоҳнинг қаҳри тайёрдир: қарабсизки, қизи вояга етиб, ўғли уйланадиган бўлганда эл орасида хунук гап-сўз бўлди, оға-инилари мулзамликда қолдилар, ўзи полвон йигит эди — юрак хасталигига учради, аёли офир беморликни ўтказди, ич офриғидан онаси тўшакка михланиб қолди, ишида

ҳам кескин орқага кетишлар бошланди! Муҳаббат бундай асорат қолдирмайди! Бу аёл қиёфасидаги шайтон етаклаб келаётган касофатлардир! Лақма эркакни Аллоҳ шундай жазолади!

Аллоҳни бир дақиқа ҳам унутмаслик ҳаммамизга насиб этсин. Аллоҳ билан ҳар сонияда сўзлашиб турмоқ керак! Ахир пулга қўлу оёқ сотиб олиб бўладими? Боланг кўзингга нур бера оладими? Сен яхши кўрган аёл ёки эркак бодомни гуллата оладими, булбулни ясай биладими? Йўқ! Йўқ! Йўқ! Бу нозу неъмат, фароғатроҳат ва мўъжизаларни фақат Яратганнинг Ўзигина бера олади, холос! Ҳамма муҳаббатларимиз фақат Унга бўлсин! У дуоларимизни тинглайди, сўраганларимизни бериб турувчи ҳам Ўзи! Мажнунона севишларимиз, ёниб-ёниб интилишларимиз фақат Унинг Ўзига, фақат Ўзига бўлсин!

* * *

Бойлик молнинг кўплигида эмас, балки кўнглининг тўқлигидадир.

Ҳагис

Бойлик нима ўзи? Сувми у, ҳавоми ё тириклигини таъминлаб турган Қуёшми ё кишини тўғри яшашга ўргатадиган илми? Мана шу нарсалар бўлмаса, одам ўлиши аниқ! Хўш, бойлик нима, у кишиларни ўзига шу қадар жалб этганига яраша ором, роҳат берадими, мазаси вужудини яйратадими? Сенинг жисмонан, маънан ўсишингга, хулласи, гўзал натижаларга етишингга ягона имкон уми? Ҳамма бойлар ниятларига етиб юрадиларми? Йўқ, дейсанми, бойлар ҳам йиғлайди, дейсанми! Киши ахир бахтсизликда йиғлайди-ку, демак, бойлик бахтнинг ўрнини босолмас экан-да?! Одам боласи шу саволларни ўзига бераверади, ўзидан ўзини қидираверади, аммо барибир битта кўзи ва битта оёғи бойлик сари тортиб кетаверади! Пулу мол ўлик нарса, атрофингдаги қолган ҳамма нарсалар тирик ва ҳаётбахш. Ҳамда улар ҳамиша ҳаракатда —

бири келиб, бири кетиб туради, яъни сен доимо дийдори ғанимат неъматлар ичида яшайсан, лекин уларни кўрмайсан, чалғийверасан! Чунки сени ҳамма нарсадан воз кечтириб, кўнглингни ўша ўлик бойликка боғлаб турадиган шайтонинг бор!

Шайтоннинг дастлабки иши сени бойликка меҳр қўйдириб олиш, у ёғини ўзи билади! Бир кузатгин-а, камбағал одам мол-дунёга бойларчалик интилмайди, қўлига кирганига минг шукр айтиб яшайди, шунинг учун шайтон унга яқинлаша олмайди. Пулдор эса пули кўпайган сари яна кўпайишини хоҳлайверади. Дунёни кўрадиган кўзи хиралашиб, нафси катталашиб бораверади.

Мен бир пулдор аёлни билардим. Бўш-баёвгина эри, биттагина ўғилчаси бор эди. Ахлоқи пок, бир фаннинг ўткир мутахассиси, олий мактаблардан бирининг ўқитувчиси эди. Бировга ҳаргиз ёмонлиги йўқ, аммо элга қўшилмасди. «Тўйма-тўй, азама-аза юргандан кўра, бола-чақанинг ғамини ейиш керак. Замонага ишониб бўладими, йиғиб-тўплаб қўйиш керак, йўқса, болалар қийналади», деяверар эди. Уй солмоққа қуруқ ер олди, пулни тежаш учун, икки қаватли уйнинг пойдеворига ўзи бетон қуйди. Машинасини ўзи ҳайдар эди. Кундузи дарс берар, кечқурунлари алақайси ташкилотларнинг молларини у ёқдан-бу ёққа таширди. Ҳамиша қорайиб, терлаб-пишиб юрар, «ишламаган тишламайди, мана бунча пул йиғдим, ўртоқжон», дея севи-ниб қўярди. Кейинчалик муаллимликни, олимликни бутунлай ташлаб, шаҳарма-шаҳар савдогарчиликка ўтган деб эшитдим. Биродар, уни мол балосига шайтон етаклади ва ниятига етди, у фожиага юз тутди: олис Қозоғистон чўлларининг йўлида юрмай қолган машинасини кавлаштираётган пайтда ёнидан ўтиб бораётган юк машинаси уни кўйлагидан илаштириб судраб кетади. Қайсидир шаҳар касалхонасида унинг бир оёғини кесадилар ва яна алақайси шаҳарга давола-нишга юборадилар. Талай муддатдан сўнг уни уйига

келтирадилар, аммо минг афсус, у қазо қилди... У жонини асрамади, Аллоҳнинг омонати — жонига хиёнат қилди, боласини оналик меҳри билан тўйдирмади, Аллоҳнинг неъмати — боласига хиёнат қилди, боламнинг ризқини ўзим яратаман деб, Аллоҳнинг борлигига ширк келтирди! Ва... етган ери шу бўлди...

Шайтон қурғур бандасини яна бир касалга йўлиқтиради, бу — бойликлардан хавотир ташвишидир! «Олтин девор» комедиясидаги эски девор ичидан бир кафт «тилла танга» топиб олган қаҳрамоннинг аҳволи эсимга тушади (Ғани Аъзамов раҳматли қойиллатиб ижро этган эди). Чиройли бир оиланинг куни заҳарга, соппа-соғ одамнинг даражоти жинниликка бориб етади! Йигирма тўрт соатнинг ичида у лаънати тангани йигирма тўрт жойга беркитиб чиқади. Кўзига ҳамма жой омонат, ҳамма ўғри бўлиб кўринаверади! Ухлолмайди, ўғрини пойлайверади! Кунда шу! ...

Ота-буваларимиз узоқ сафарга кетсаларгина эшикларига қулф солганлар. Бутунгиларнинг эса дарвозасини тақиллатсангиз, тўртта-бешта қулфни очаётганини санаб турасиз. Қават-қават темир эшикларни айтмайсизми! Бу шайтоннинг бизга мукофоти — васвасадир.

Бойликка интилиш — сурункали касаллик. У яна бир ёмон асорат беради: бу манманликдир. (Баъзан: «Мен унча-мунча одамнинг уйига боравермайман, ҳар ким билан ҳам сўзлашавермайман» деган писандаларни эшитиб қоламиз!) У шу тарзда ўз қавмидан узила боради, бу ҳам мусулмончиликдан эмас! Яна бир зарари: кишининг бойваччалиги ўзи хоҳлаган чўққига етавермаса, бетоқатликка учрайди, ҳатто ўзидан илгарилаб кетганларни кўролмасликдай дардга чалиниши мумкин. Бунинг отини «ҳасад» дейдилар! Ҳасад эса эгасини адо қиладиган эговдир.

«Кўнгил тўқлиги — бойлик» демоқда ҳадис. Хўш, кўнгил тўқлиги нима ўзи? Жонингга тикондай санчилавермайдиган, сени «уф» торттирмайдиган, тушларингни безовта қилмайдиган, руҳингга ором бера-

диган кўнгил — тўқ кўнгил. Унинг бошқача оти қалбан хотиржамликдир ва кишининг умрини узун ё калта қиладиган ҳам худди шу тўқ ё ғаш кўнгилдир! Шайтон сени ортиқча бойликка эришишингга сабаб бўлади, аммо кўнгил тўқликдан маҳрум қилади! Яъни тинч яшаш деган ҳақиқий бойликдан жудо қилади.

Киши яна қачон кўнгил тўқлигини йўқотади? Ўз ҳунарини чала ўрганган одам, яхши ўрганган бўлса-да ишини ихлос билан адо этмайдиган одам ё касбига хиёнатни бор одам «анови хатоим очилиб қолади, мана бу хатоимни сезиб қолишса-я», деган хавотир билан миҳнинг устида яшагандай яшайди. Бундай одам топганининг таъмини билмай ўтади!

Кишилар билан муносабатда ёлғон аралаштирган одам ҳам молу дунёсини яйраб-яшнаб бағрига босолмайди, доим кўзи олазарақ, дабдурустдан келиб ёқасидан олиб қолишларидан чўчиб туради. Унда кўнгил тўқлик на қилсин?!

Инсон шайтоннинг гапига кирди — зино қилди. Кейин тавба қилди, аслига қайтди ҳам, аммо фаросатли бўлса, юрагининг тагини бир нарса кемириб тураверади. Чунки бу дунё қасосли эканлигини, у қилган ишни ё боласи, ё набираси такрорлаб қўйишини билиб туради. У фарзандларидан ҳеч қачон кўнгли тўқ яшай олмайди.

Кимники бойлиги тоғча бўлиб, аммо ота-онаси, оға-инисига меҳру вафоси бўлмаса, садақа-эҳсонсиз яшаса, йиққанларимга хотиржам суяниб давр сураман деб хаёл қилмасин! Биринчидан, бундай одамнинг болалари кунлардан бир кун бир-бири билан ит-мушук бўлади ва йиққан дунёси ҳавога совурилади. Иккинчидан, у яқинларига меҳрибон бўлмагани билан, барибир: «Улар пул топиш йўлларини билмаса мен айбдорми, мен тиккаландим-ку, улар ҳам ҳаракат қилса бўлмайдими? Нега мен қийналиб йиғиб, оға-инимга улашар эканман?» — деган гап кўнглида тинмай айланаверади, ичини хуфтон қилаверади. Ҳар гал уларга

рўбарў келганда, аҳволларини кўриб кайфияти бузилаверади. Бу – унинг қўли ҳимматга узатилмаса ҳам, виждони барибир қийналяпти дегани! Бу хотиржам бўлмайётган кўнгил садоларидир!

Хулласи, гап моддиюнга мукка кетмасликка, феълу атворни тозалаш ҳам фарз, ҳам қарз эканлигига тақалади. «Бой бой эмас, назари тўқ бойдир» деган ҳадис бор. Яна: «Майитнинг кетидан қабргача уч нарса эргашиб боради: унинг бола-чақаси, молу дунёси ва қилган амаллари. Шулардан иккитаси: болалари ва мол-дунёси орқага қайтади, у билан бирга қилган амаллари кетади», деган ҳадис ҳам бор. Гўзал амаллар, яъни тўғрилик, сахийлик, мулойимлик, камтарлик, назари тўқлик, илму ҳунарга эътиқодлилик ва ахлоқи поклик билан топилган бойликнинг умри узундир. Ва бундай одамларнинг кўнгиллари ҳамиша тўқдир. Уларнинг топганига Аллоҳнинг Ўзи баракот беради ва сақлайди ҳамда авлоду аждодига буюртиради! Тарихда ҳам, замондошларимизнинг орасида ҳам мана шундай Худо ярлақанган инсонлар кўп. Улар ҳамиша жигарпарвар, камбағалпарвар ва маърифатпарвардирлар. Улар элга Аллоҳ розилиги учун ҳимматлар кўрсатадилар ва уларни дуолар қўллаб туради! Бизни ўқиган ҳар бир китобхонга ҳам ана шундай тўқислик насиб этсин!

* * *

Аллоҳ таоло бандасининг бирор гуноҳга пушаймон бўлаётганини билиши билан у кечирим сўрамасдан турибоқ кечириб юборади.

Ҳагис

Биродар, сен ким бўлсанг ҳам: яхшимисан, ёмон-мисан, бундан қатъи назар, Аллоҳнинг бандасисан. Эгам эгангдир, гуноҳингдан норизо бўлиб, савоб ишларингни эса суюб туради. Мен ҳам сени ёмон кўриб турсам-да, тақдирингга алоқадорман. Чунки бир-биримизга биродарликка, ҳамкорликка буюрилганмиз,

бир кун бунинг ҳисоб-китоби бор. Муслмон экан-манми, «менлигим»ни қайириб бўлса-да, сенга яхши ниятда бўлишим шарт.

Бундан ташқари, сенинг ҳам оиланг, бола-чақанг бор. Улар устидан тузган баланд режаларинг, ниятларинг бор. Дуолар қиласан, эртанги кунингни гўзал кўришни туну тонг орзу қиласан. Илоҳим, ҳар бир банда инсон сифатида инсонлик бахтини кўрсин!

Сен ҳали уни, ҳали буни ўзингга душман сайлаб оласан, уларни кўрганда хўмрайиб ўтасан, рангинг ўзгаради. Аммо билиб қўй, сенинг катта рақибинг одамлар эмас. У сенинг қонингда айланаётган шайтондир! У дилингда суфлёр (сўз ўргатувчи), кўзингга кўзойнак бўлиб олган, нимани ўргатса, шуни ижро қилиб, нимани кўрсатса, шуни кўрасан! Неча йил ўрганган илминг қўлингда, алломаларнинг китоби ёнингда турибди. Аммо сен, шоир таъбирича, ҳаммомга кириб нопок чиққан киши кабидурсан! Ориф инсон бўламан деб орзу қилгандинг, Аллоҳ сенга сўз айтиш имконларини берди. Аммо сен шайтонга шогирдликни маъқул кўрдинг. Ҳар бир қилган ишинг ва ҳар бир айтган гапингда унинг хунук дастхати кўриниб туради. Бир мисол: устозинг оламдан ўтди, биринчидан, у элга таниқли одам эди, иккинчидан, ҳали тупроғи совугани ҳам йўқ эди. Аммо кишиларнинг олдида беҳижолат туриб, беписандлик билан: «Устозимиз аввал яхши бўлсалар ҳам, кейинги пайтларда олимликлари хира тортиб қолган эди, мана қўлимдаги қўлёзмаларининг устидан кўриб чиқишга мажбур бўлдим», — деб ўтирибсан! У сен ҳали йўл тополмай жавдираб турган пайтингда қўлингдан ушлаб, изга солиб қўйганлардан бири эди! Унинг ўлиmidан хомуш тортиш, орқасидан дуо қилиб, Аллоҳдан раҳмат сўраш ўрнига руҳини безовта қилдинг. Шайтон ниятига етди: номаъқул гапни айттирди ва атрофга сени номард шогирд, мақтанчоқ ва саёз кимса қилиб кўрсатди. Биродар, тавба қил, ўша гапингга пушаймон қил! Токи жавоби

қайтиб қолмасин! Токи сенинг гуноҳинг эвазига бо-
лангнинг йўли бекилмасин!

Одамлар – мўъжиза. Бу дунёни обод ва кўримли қилиб турадиганлар шулар. Улар сенинг ҳам атрофингда бир-бирининг кўнглини олиб, кечириб, бир-бирларини суяб, ўзаро илиниб, мулозаматлар қилиб, талай хайрли ишларни ирод этиб, яшаб борадилар. Сенинг эса кўзларинг олазарақ, учраганки одамдан ёмонлик излайсан ва ёмонлик кутасан! Кир қалам билан кир дафтарингга кишиларнинг фақат хатосини териб борасан, гўзал гулдастани титкилаб юриб, ичидан қилдай сомон топмасанг, еяётган ошингдан ҳеч йўқ битта курмак чиқмаса, сиқилиб қоласан. «Ҳар тўқиснинг албатта битта айби бўлади, ўшани топгувчи меңдан ўткир каллалик йўқ» деб, одамларнинг юзига кўлинг учини эмас, оёғинг учини қўйиб сўгал қидирасан! Айб тополмасанг, унинг исми устига «балки ундоғдир, балки мундоғдир...» деган қатор гумон аломатларини қўйиб ташлайсан! Тахминларингни ростдай қилиб, кўзингни илоннинг кўзидай чақчайтириб рақибингнинг юзига айтаверасан ҳам! Сенга ёқмаган кишини кимдир мақтаб қолса, шарт ўрнингдан туриб унинг айбларини санай кетасан. Тўхта, ғофил биродар, бир ҳадисда «Кишининг илмли саналмоғига Аллоҳдан кўрқмоғи кифоядир» дейилади. Яратгандан кўрққин, У яратган бандаларини камситиб, Унинг қаҳрини келтирмагин! Яна ўша ҳадисда айтилади: «Кишининг нодонлигига эса ўзига бино қўймоғи кифоядир». Бировларни кўрсатаётган оёқ учингни ўзинга ҳам тўғрилаб, «Ўзим-чи, ўзим кимман?» деб қўйгин ора-чорада! Ўзингни тезроқ тўхтатмасанг, элга кимлигингни Аллоҳнинг ўзи кўрсатиб қўяди!

Қуръони каримда «ҳар бир банда Аллоҳнинг иморати, уни бузишга ҳеч кимга изн берилмайди» дейилган, «Энг оғир гуноҳ гумондир!» дейилган. Сен эса одамлардан гумон қиляпсан, уларни ранжитяпсан, кўнгиларини вайрон қиляпсан. Тўхтагин, Ўзига тавба

қилгин, эртами-кеч жавоби хунук келади. Балки, ўзингга ҳеч нарса қилмас, аммо ота-онанг, жигарбағринг, аҳли аёлингга бало чақирасан, шум оёқ бўлма, биродар!

«Мана энди мендан кўрсин» деган шиоринг бор, бировни жойидан жилдириб юборишгача кучи етadиган «номалар» ёзиш «салоҳиятинг, журъатинг» бор. Балки сен «боплаб қўяётган» ўша одам ҳақиқатан ҳам нодондир, жойига номуносибдир, аммо энг одил жазо берувчи сен, мен, бандалар эмас, Аллоҳнинг ўзидир! Ундан илгарилаб «мен»ини кўрсатмоқчи бўлиш Яратганга қарши ишдир. Энг қаттиқ жазо ўзингга қайтиб қолмасин тағин! Тавба қил, ўша ишларингга пушмон келтир!

Биродар, шу туришингга бефарқ қараб, нима бўлсанг бўлавер деб кетолмайман. Бу мусулмончиликдан эмас. Менинг ҳам болаларим бор, уларнинг хавотирини олиб, ҳамиша симобдай қалқиб тураман. Агар менинг гуноҳларим эвазига уларга кулфат келганини англаб қолсам, шу дунёнинг ўзидаёқ дўзах ўтида куйганим шу. Буни ҳеч кимга раво кўрмайман! Болаларингга раҳминг келсин, биродар! Тавба қил, Аллоҳ кечиради.

Яна бир ҳадисда: «... Ҳасадашманглар, ёмон кўришманглар, алоқани узишманглар, юз ўгиришманглар; Аллоҳ буюрганидек — унинг дўст-биродар бандалари бўлинглар» дейилади. Бу хоҳласа бажариб, хоҳламаса қўйиб қўяверадиган таклиф эмас! Бу — ҳукм, биродар! Бунга итоат этмоқ имондандир.

* * *

Яхши суҳбатдош атирфурушга ўхшайди, гарчи у атридан бермаса ҳам, хушбўй ҳиди сенгача етиб туради.

Ҳадис

Биз бировни соғинганда унинг қошу кўзи ва ё кийимларини эмас, балки овозини ҳамда шу овоз

билан қулоқларга, юракларга ёқадиган қилиб айтган сўзларини соғинамиз. Кимни суйган бўлсак, сўзи учун шайдо бўлганмиз. Ким деб куйган бўлсак, сўзларининг хуморида адо бўлганмиз! Сўз – мўъжизалар шоҳидир! У эгилмаганни эгдириб, эримаганни эритади. Сўз билан ёмон яхшига, номард мардга айланади. Ҳатто у билан инсонни ўлимдан олиб қолиш мумкин! Дунёда суҳбат-дошига сўзни танлаб, териб айта билган одам энг бахтли одам! Ва у бошқаларни ҳам бахтиёр этувчидир! Қалам аҳли учун эса қалам излари жон ипидир, у сўз суратини чизолмай қолса, шоирнинг жони узилади!

Яхши суҳбат – малҳами тан, яхши суҳбат – ороми жондир. Бир сўзлашув, фикрлашув дардида кишилар олис шаҳарлардан бир-бирларини излаб келадилар. Бир дилкаш одам дуч келса, уни тинглаб тонг оттирадилар, барибир тўймай қоладилар! Кишиларнинг кўзига муҳаббат билан боқиб, ихлос билан айтилган сўз тингловчининг дилида инқилоб ясай олади. Сўзни чиройли айтинг, биродар! Гоҳида «мен сўзга уста эмасман, зеру забар қўйиб айтолмайман» деган гапларни эшитамиз. Асло ундай деманг! Гапира оладиганки одамнинг ичида минг бир қават сўзи бор. Ҳар бир инсон – сўз сандиғи. Фақат рўпарангиздаги одамга қайси сўз мос келишини ҳушёрлик билан танласангиз бўлди! Аслида, сўзни дилингиз танлайди, шунинг учун аввал дилингизни тўғриланг. Рўпарангиздаги одамни асло ёмон кўрманг. Гарчи у ёмон одам бўлса-да, яхши сўз билан юмшатишни ният қилиб туринг. Бу билан аввал ўзингиз ютасиз, биринчидан, юмшаган одам сизни «отиб» қўймайди. Иккинчидан, дил офритишдай офир гуноҳдан фориф бўласиз.

Сўз айтишни билинг, биродар. «Ўткан кунлар» китобидаги Кумуш билан Отабекнинг бир суҳбати ҳали-ҳануз юмшоғу қаттиқ юракларни бирдай зилзилага солиб келади: Отабекнинг Тошкентдан уйланиши кераклиги қудаларга очди-очди бўлди. Шу сонияларда нариги хонада бу тўхтаб Кумушбибига уқдирилмоқда.

Бериги хонада эса Отабек бу гапни Кумуш қандай қабул қилишини тасаввур қилолмай, тиззаларига чўк-канича, қўлидаги Фузулий девонини ҳам унутиб, муз қотиб ўтирибди. Унинг назарида дунё ҳозир чарх-палақдай айланиб кетади, мана ҳозир унинг ичида бир нарса портлайди, бир нарса чил-чил синади! ... Шундай алфозда ўтирганида эшик ҳорғин очилди, мусаввирлар меҳр қўйиб чизган суратдай Кумуш кўринди. У аста келиб, этакларини майин шилдираганча Отабекнинг қаршисига ҳаводай қўнди. Отабек уни охири марта кўраётгандай, юзларига кўзи билан эмас, жони билан термудди. Маҳбубасининг юзи-ю қабоқлари йиғидан кўпчиб кетган эди.

- **Ким йиғлатди сизни?**
- **Йиғлабманми?**
- **Кўзингиз, кипракингиз...**
- **Ўзи шунақа...**

Жавобни қаранг! «Ўзи шунақа» эмиш! Юракни сидириб соладиган жавоб бу! Отабекнинг дунёсини остин-устун қиладиган жавоб бу! Шу иккитагина сўзга осмонга етгулик доду фарёдлар чўкиб турибди! «Бундан кейин шундоқ қиёфада яшаш менга қисмат энди» дегани бу. «Сиз туфайли дийдаси гирёнлар сафига қўшилдим» дегани бу. «Юзимнинг офтоби сўнди, бундан буён мени кўз ёшларим денгизидан топаверасиз энди» дегани бу!

– **Мен рози, мен кўндим, – деди дафъатан Кумуш, бу сўзни нимадандир қўрққандек шошилиб айтди...**

Ахир Отабекдай ёрдан айру тушишга чидаб бўладими?! Ахир киши ўз ризолиги билан ўз юрагини ирғитиб ота биладими? Жон риштаси билан боғланган кишисини ўзга чимилдиққа ўз қўли билан кузата биладими?! ... Шу икки оғиз сўзни айтди-ю, Кумуш

Отабек учун янада улуғлашди, бебаҳо малакка айланди! Айрилиқни-ю, кўз ёшларини ва шайтон васвасаларини сояда қолдириб, Кумуш қиёфасида юксалиб бораётган бу мавжудлик Кумуш эмас, *МУҲАББАТ* эди!

Бахт бу ҳақиқий муҳаббатдир, қолгани ўтаверсин, деган хулоса чиқади бу суҳбатдан! Муҳаббат илмини уқасан, ақл оласан бу суҳбатдан. Ўзингнинг жуда майда эканлигингдан хижолат чекасан, шайтоннинг ноғорасига рақсга тушиб, умринг ўтаётганини тан оласан!..

Яхши суҳбат — тарбиячи, яхши суҳбатдош — Аллоҳнинг юборган неъматидир. Уни бой берма, биродар, изидан туш, моддий машмашаларингни бир зум унут, унга қулоқ ос!

Олтмишинчи йилларни эслайман, ўйласам, улуғларни кўрган табарруқлар бўлибмиз биз ҳам. Университетда таҳсил берган устозларимиз Озод Шарафуддинов, Умарали Норматовлардан умр бўйи миннатдор ўтяпмиз. Айнан шулар биз учун кўплаб учрашувлар ташкил этардилар. Раҳматли Фафур Ғуломнинг келишлари ҳар сафар байрам эди. У кишини ҳеч бош яланг кўрмаганмиз. Дўшларининг бурчагини кенг пешоналарига тўғрилаб, қошларини ажиб чимириб турар эдилар. Тик қоматлари алпдай, қўллари-ю юз суяклари йирик, овозлари ҳам наърали эди. У киши ҳақиқий Шарқ алломаси эди. Одамлар билан суҳбатлашиб туриб шеър тўқиб ташар, ҳар бир жиддий гапни ҳам юморга ўраб айтар, суҳбатининг ҳар дақиқасида гурр этган кулги кўтарилиб турарди. Даврадаги ҳамма одам у кишини маҳлиёю мубтало бўлиб тинглар, суҳбатига кирганлар қушдай енгил бўлиб чиқардилар. Ҳар бир айтган сўзи ҳикмат эди, илм эди.

Абдулла Қаҳҳорнинг (Аллоҳ раҳмат қилсин!) иқлимлари яна бир бошқача эди. Фафур ака қанчалик гулдурос билан кириб келса, Абдулла ака шунчалик сокин, жимлик билан келардилар. Минбарга чиққанларида гапларини эшитмай қолмайлик деб, нафас ютиб турардик. Паст оҳангда гапирар, ҳеч ҳаяжонланмас, ҳеч

адашмас ва кўп сўзламас эдилар. Жумлалари минг бир ўйланган, обдан рандаланган, мўлжалга бехато урадиган бўларди. У киши бор жойда ҳамма ҳам юрак ютиб сўзга чиқолмасди. Бу ёғини сўрасангиз, анчайин қаламкашлар матбуотга шеър, ҳикоя беришга ҳамиша бирдай журъат этмасдилар. «Абдулла ака кўриб қолса нима дер экан?» деган хижолатчилик турарди. Абдулла Қаҳҳор асил маънода ёшларнинг мураббийси, қаттиқ-қўл устоз эдилар. Ҳар бир ижодкорни кузатиб борар, матбуот орқали қаддини кўтарар ва жуда ўринли қилиб қулоғидан аста чўзиб ҳам қўярдилар. Биз ҳамиша у кишининг суҳбатидан ўзимизни рентгенда кўргандай хатоларимизни топиб, ёзганларимиздан изза бўлиб чиқардик.

Шайхзода, Миртемир, Асқад Мухтор, Мирзакалон Исмоилий сингари азиз сиймолар билан суҳбатларни айтмайсизми! Улардаги самимийлик, рангин санъат, фалсафа ва доноликдан юракларимизнинг тубигача ёришиб кетарди. Ҳанузгача улардан нур олиб яшаётганимни ҳис қилиб тураман.

Аллоҳ умрларини зиёда қилсин деб тилаганимиз — Саид Аҳмад ака билан ҳар учрашув суҳбатдошларнинг бор ғуборини оларди, дилинг яшнарди! Одамлар қай шаҳарлардан бу кишининг икки оғиз суҳбатига зор бўлиб келганлари келган эди. Бу одамда Ғафур Ғуломларнинг иқлимини кўравераман, худо тафаккурини ҳар бобда бикир қилган улуглар булар!

Одамлар билан дардлашайлик, биродар. Ёнингдаги одамни астойдил юпатмоқчи бўлсанг, унинг дардини астойдил енгилатаман десанг, Аллоҳ албатта тилингда керакли сўзни тўғрилаб туради! Одамлар билан яхшилар ҳақида суҳбатлашишга, уларга ибратли, ҳикматли гапларни етказишга чоғлан, биродар! Бориб-бориб шунақа ширин гапирадиган бўлиб оласанки, сен билан ким суҳбат қурса, тузалиб кетаверади!

Онангни соғиндингми, онангни кўрганлар, билганлар билан гаплаш. Худди онангнинг ўзи келгандай

ўтинг пасаяди. Юрагинг «отам»лаб қолдимиз, отанг юрган жойларга бор, тенгқурларининг суҳбатида бўл, гафлатдан уйғонасан, қарзларинг эсингга тушади... Яхши сўз айтадиганларни қадрла, уларни эшит, ки инсоннинг кўнгли фақат сўз билан ободдир.

* * *

Намоз, рўза ва садақа даражасидан ҳам афзалроқ нарса – бузилган орани ислоҳ қилиш, чунки оранинг бузилиши бу қирувчидир.

Ҳагис

Ўзингизга маълумки, намоз ўқиш, рўза тутиш ва садақа мусулмончилик фарзларидир. Бу Яратганни эътироф этиш, унинг борлигидан ором, хотиржамлик сезиш, Ўзига йиғлаб, Ўзидан сўраниш имконидир. Дилингда Аллоҳ бўлса, шайтонга жой йўқ. Ҳар бир қадамнингга ўзинг назоратчи, ўзинг одил судсан.

Бандаларнинг ҳолига айланувчиларни, мурувватли кишиларни Аллоҳ суйгувчидир, ибодат ва садақа, аввало, Яратганнинг розилиги учун қилинади, бунинг эвазига У сени балолардан асрайди. Қуръони карим сўзларига амал қилган кишига икки дунё саодати ваъда қилинади.

Мазкур ҳадисда эса бузилган орани ислоҳ қилишни ибодатдан ҳам афзалроқ дейилмоқда. Нима учун? «Оранинг бузилиши қирувчидир» дейилишининг маънисини нима?

Биров хафа қилган одамнинг юраги хуфтон, у кулса ҳам, ичи йиғлайди. Хурсандчилиги ҳамиша яримта. Бу дегани — бир келиб кетадиган дунёда унинг яйраб яшашига халақит берилди, у болдай ширин болаларига хомуш юзланди, ота-онасининг кўнглини кўнгидагидай ололмади, яшнаб ижод қилмади, чаман гулларга димоғини босмади, қалдирғочнинг баётларидан чигиллари ёзилмади! Биров билан уришган кишининг уйдан фаришталар қочади, бу хонадондагиларнинг безовталигини кўриб, руҳлар гирён уради! Бу қирувчи бўл-

май нима?! Бировдан койинган кишининг сочи бемаҳал оқаради, қанти ошади, қон босими кўтарилади, бад-жаҳл, бадфеъл бўлиб қолади, бу яксон қилувчи бўлмай нима?!

Бир дўстимни бир куни жуда забун кўрдим. «Мана онам ўтди, йил ўтган сайин қулоғимда унинг айтган ҳикоялари тиниқлашади. Бир холасининг қизини жуда суяр, эслайверар, «мендан кейин шуни ташлаб қўймагин», деб тайинлайверарди. Яқинда атайин тарадду кўриб, шу қариндошимизни кўргани бордим. Бу билан аввало онамнинг руҳини шод қилмоқчи бўлдим. Қариндошим мени боши осмонга етиб қарши олди. Яйраб, яна яхши-яхши ниятларни юрагимга тугиб қайтдим. Аммо бир малъун даракчи кўнглимни синдирди. У менинг бекор борганимни, у аёлнинг янгаси «йўқолиб кетган қариндошингиз энди нега пайдо бўлиб қолди, камбағаллигингизда ҳазар қилиб, энди сал шира бойлаб қолганингиз учун назари илиб қолибди-да», дебди. Йўқлангувчи ҳам хомуш тортибди. Мен эса чинни косадай парчаланиб кетдим», деди. Ахир ёшлар улгайиб, ақл йиғиб, узилган қариндошлари билан боғланаётган эди, яримлар бирлашиб бутунлашаётган эди, руҳлар шод бўлишга тушган эди! Бундан завқланиш, бундай йўқловни муборакбод этиш ўрнига совуқ маъно қидирган ўша янга бориб етган фитнакашдир! Худобехабардир! Бу хабарни етказиб келгувчи эса болни заҳарга айлантирувчи қотилдир! У ҳадисда айтилганидай – қирувчидир!

Ҳар қандай аёл қайнона бўлгач, келинининг ҳамма ҳаракатларини зимдан ўлчайдиган, кўнгли ҳам сал нарсага оғрийдиган бўлиб, нозик тортиб қолади. Бу табиий ҳол. Фақатгина янги тушган келинга эмас, қайнонага ҳам дастлаб жуда қийин. Бундай пайтда атрофдагиларга инсоф берсин! Бир рўзғорнинг йўлга тушиб кетишига ўн йил керак. Барибир улар кунлардан бир кун бир-бировларига кўниб кетадилар. Аммо унғача қайнсингил, қайнэгачи, келиннинг хом онаси

ва дунёси тор қўшнилар дастидан неча бор ит-мушук муносабатларига тушилади! Эндигина қовушиб ўтирганда хонадоннинг қизи келади-да, онасига меҳрибонлик қилган бўлиб, келиннинг камчиликларини топа бошлайди, онасини бу ҳолга «қараб турмасликка» чақиради. «Талтайиб кетмаслиги, уйдагиларнинг бошига чиқиб олмаслиги учун» келиннинг ҳар бир хатосини муҳокама қилишни, уни ҳатто туғилган куни билан табрикламасликни, яхши ишларини рағбатлантирмасликни, кўриб кўрмасликка олишни тайинлайди... Бу онасининг оромини, келин аясининг бахтини, акасининг тинчини қирувчи қиздир! У бадбахтлик келтирувчидир! Онаси билан келиннинг орасини текислаш, бирини бирига мақташ, иситиш ўрнига уриш-жанжал ясайдиган қизнинг уйига эртами кеч дўзах кўчиб келади! Унинг танобини Аллоҳ тортиб қўяди! Аммо, афсуски, унгача қайнона-келиннинг юрак-бағри абгор бўлиб, бир-биридан совуб улгурган бўлади.

Аёлнинг бола деган юкни тўққиз ой кўксидан кўтариб юриши, умри қил устида туриб кўз ёриши, бир парча гўштни одам шаклига киритгунча ўзининг одам қиёфасидан чиқиб кетишига сал-сал қолиши, боласига келган балоларга балогардон бўлиши уни Аллоҳни-ю бандасининг олдида чексиз савоб ва олқишларга сазовор этади. Аммо биргина бадфеълиги билан у ҳамма сазоворлигини кунпаякун қилади: яъни, оға-иниларни бир-биридан узоқлаштираётган, ҳатто уларни ўзаро рақибга айлантираётган, мол талаштираётган, ҳовли талаштираётган, судлаштираётган бузғунчи уларнинг аёлларидир! Неча ака-ука бир-биридан айри тушган бўлса, унга хотинлар сабабчидир. «Йўқ, бу ишга аёлим аралашмаган, укамга биринчи ўзим қўл кўтарганман, акамга яккама-якка суҳбатда фалон гапни ўзим айтиб юборганман» деб хомтама бўлманг! Унгача кунда-кунда чўф ташлаб, сизни порглаш даражасига олиб келиб қўйган фақат аёлингиздир, фақат аёлингиз!!

Ҳурматли ойимлар, «мен ҳеч қачон жуфтимга фалончиларингни бошлаб қўй демаганман», деб даъво қилманг! Сиз ҳар сафар улардан норизолигингизни нафақат сўз билан, ҳатто қовоқ-тумшугингиз билан ифода қилсангиз ҳам, эрингиз уларга қарши ўқлана-веради. Ёмонлашингиз шарт эмас, зийракликни унутиб, жуфтингизга ота-онаси, жигарбандлари ҳақида эслатиб, уларнинг яхши ишларини мақтаб турмасангиз ҳам, эркак зоти шунақа мўртки, ўз яқинларидан узоқлашаверади. Бу борада инсоф ва адолатни биз аёлларга берсин!

Бировнинг бир оғиз гапи билан ташкилот раҳбарининг яхши ходимидан кўнгли қолади. Бир бузгунчи бир шўрликнинг ўн йил бурун қилган хатогинасини керакли одамга секин шипшитиб қўйиб, мукофотдан қолдириб юборади! Бир феъли доғлининг «шарофати» билан ноёб истеъдод қум тагида қолиб кетади!

Байб парвардигор, ҳар тўқиснинг бир айби бор, албатта. Биз, турфа одамлар, турфа мева, турфа қушлардай ҳар хилмиз, бу – Аллоҳнинг ижоди! Бир-биримизга кўниб, қандай бўлсак, бир-биримизни шундай қабул қилиб, ўзаро кечириб, бирлашиб яшамасак, кунда жанг чиқиши, кунда чанг чиқиши аниқ! Такрор айтаманки, бир этиб келиб, шув этиб чиқиб кетадиган бу дунёда кунда талафот беришнинг нима кераги бор?!

Биродар, орасидан гап қочганларни яраштирайлик, аразлаб юрган кишимизнинг ҳузурига табассум билан кириб борайлик, бировни бировга иссиқ кўрсатайлик. Бировни яраштириш учун, керак бўлса, ёлғонни ҳам ишлатайлик! Ҳар бора одамлар орасидаги гинани йўқотганимизда, иншооллоҳ, ҳозирги-ю ва ҳали туғилмаган болаларимизнинг орасига Аллоҳ мустаҳкам кўприклар қуражақдир. Феълларини ҳалим этиб, бир-бирига меҳрибон яратажақдир. Ўзимизга ҳам қалбан роҳат ва фароғат беражақдир!

* * *

**Эй инсонлар, сизларга не бир
мусибат етса, бас, қўлларингиз
қилган нарса – гуноҳ сабабли егур.**

Қуръони карим

«Ризолик» ва «норизолик» деган сўзларимиз бор. Бунинг замирида кишини ҳам кўкларга кўтарадиган, ҳам дунёсини тўнтарадиган маънолар ётибди. Ҳаммамизга сингишиб кетган бозор иқлимани олайлик. Бирор нарса харид қилсангиз, сотувчи ҳар гал пулингизни олар экан, қанда қилмай, «рози бўлинг» деб қўяди. Атрофда сўз ёғилиб ётибди, аммо у фақат шу сўзни танлаб айтади. Мағзини уқса ҳам, уқмаса ҳам, албатта, айтади. Унинг кўнглига бу сўзни, назаримда, Тангрининг ўзи солади. Энг нозик пайтларда, масалан, «ёр-ёр» билан олиб чиқиб кетилаётган келинни тўхтатиб, нафақат келинни, бутун тўйхонани бир дақиқа сукунатга чўмдириб, отанинг ризолик дуоси олинади, кишининг боши ёстиққа тегдими, дилида шу сўз, дунё билан видолашиш пайтида ҳам тилидаги охирги каломи шу. Майитни ўртага қўйиб туриб ҳам элдан сўраладигани ризолик бўлади. Нега? Нега ахир?... Ў, биродар, юки оғир бу сўзнинг! Ҳисоб-китоби оғир! Бу сўз ҳар биримизнинг қисматимизга дахлдордир.

Бизда бир қилчалик ривож бўлса, атрофда нимадир ё кимдир биз туфайли ўшанчалик озаяди, нурайди. Бизнинг бутун жисми жонимиз борлиқдан тинмай озуқа сўровчи истеъмолчидир. Ҳар бир битган ишимиз, чиройимизу камолимизда, бахту саодатимизда атрофнинг **ҲАҚИ** бордир!

Тақдирингиз тўлишган сари **ҚАРЗИНГИЗ** ҳам тўлишиб боради. Топган бахтим ўзимники бўлсин десак, тинмай ўша қарзларни узиб яшамоғимиз, яъни бизга дахлдорларнинг **РОЗИЛИГИНИ ОЛИБ БОРМОҒИМИЗ** зарур экан!

Келинг, бир ойдин мисолни бутун миллатга қадрдон бўлган «Ўткан кунлар» романидан олайлик. Биз бу

китобга фақатгина адабий асар эмас, ҳаётнинг бир парчаси деб ёндашамиз.

Юсуфбекхожи Тошкентнинг энг улуғ одами тўртта бўлса, биттаси эди. Тошканти азимдай жойнинг биронта нуфузли давраси Юсуфбекхожисиз ўтмасди. Аммо зотнинг «лекини» фарзанда ошкор бўлиши бор гап: бу оилада кимнингдир қаергадир кўмиб қўйган бир гуноҳи борки, худо уларга Отабекдай бевафо бола берди. Ҳа, унинг оти бевафо! У ёлғиз фарзанд бўла туриб, ақлли санала туриб, ота-онасидан кўргани фақат иззат-ҳурмат бўлгани ҳолда, кимсан, фалончининг зурриёди деган шаънга орқа ўгирди-да, бебошлик билан Марғилон «савдо»сини ясади! Ота-она донг қотди. Тошкентликларнинг бошидан совуқ сув қўйилгандай бўлди, бу хонадонни ҳавас қилганлар қанча, Отабекдай фарзанд сўраганлар қанча эди! Юсуфбекхожидай эр кишининг ўғли туфайли тортган бу мустарлиги ўлимдан-да қаттиқ бўлгандир балки! Шундай қилиб, энг катта норизолик содир бўлди. Унга онанинг, қавму қариндош, маҳалла-қўйнинг норизолиги ҳам қўшилди...

У Марғилонга борди, Кумушбибани кўрди. Севиб қолиш айб эмас. Бизга қолса, бошқа қитъадаги қизни севсин, дунёвий ишқ бор нарса, у кишини поклай-поклай Ҳақнинг муҳаббатига сазовор этади. Қани эди, ҳамма бу бахтга етса! Аммо ҳақиқий ишқ бошқа, нафс бошқа, «Кумушбибига етишишим шарт» дейилган жойда тама бордир. Ошиқлик иқлимга эса тама бегона. Отабек биринчи хиёнатни муҳаббат қошида содир этди!

Тиконни севган киши бутун тиконзорни, гулни севгучи жами чаманзорни суймоғи, ардоқламоғи керак. Отабек учун Кумушдан ҳам аввал Кумушни берганлар азиру мукаррам бўлиши, уларнинг кўнглини поймол қилмаслиги даркор эди. Ундоқ бўлмади. Кумушнинг ёлғиз фарзандлигини билди, кун келиб, қайлиғини олиб кетса, келиннинг ота-онаси мусичадай мунғайиб қолишини ёки Марғилон билан Тошкентнинг орасида йўл

овораси-ю гўр овораси бўлиб қолишларини ўйлаб кўрмади. Ахир у Отабек эди-ю, ўлжасини қўлга тушира солиб, қочиб қоладиган қароқчи эмас эди-ку?! Қарабсизки, тўпланган гуноҳларига энди Кумушнинг ота-онаси норизолиги ҳам қўшилди!

Сўнг орадан Зайнаб можароси чиқди. Отабек бир сидра виждон билан иш тутди: «Келинингиз қошида мени ҳайкал деб билурсиз» деди ва кейинчалик ўзини шундай тутди ҳам. Қаранг, бировнинг тақдирига фожиа тушмоқда, у эса нақадар сусткаш!!! Аёнки, Зайнаб кибор оилада ўсган, демак, саводи бўлиши керак. Айтинг-чи, Отабекдай фаросатли йигит бир парча қоғозга: «Зайнабхон, сиз шаҳримизнинг энг сара қизисиз, сизга энг аъло инсонлар муносиб. Мен эсам, сизга катта бахт бера олмайман, рўзфорлиман. Ота-оналарнинг раъйи деб, тақдирларни увол қилмайлик: бизникидан борган совчиларга шу йигитга кўнглим йўқ, деб айтинг, мусулмончиликда мажбурлаш йўқ», — дея хат битиб аста бировдан киритиб юборса бўлармиди? Ундай қилмади. Ахир Зайнаб Тошкентнинг сара қизи эди. Эҳтимол, унинг харидорлари сон мингга бўлгандир. Агар Отабек унга уйланмаганда, балки энг бахтли келин бўлар ва кимдир у билан саодатманд бўлиб ўтарди... Энг катта норизолик Зайнабники бўлди. Зайнабнинг қавму қариндошларининг оҳи-чи? Урмай қўяди дейсизми?

Аммо, биродар, Яратганнинг ҳукми ҳукм — нимаики қилган бўлсак, жавоби энг асраган кишимизга тегади. Касрим ўзимга урсин деб чандон ёлборинг, Аллоҳнинг айтгани айтган! Асар ёзаётган киши бамисли котиб, унга нима буюрилса, шуни қоғозга туширади. «Ўткан кунлар»ни ўқир экансиз, муаллиф Кумушни шу қадар таърифлаб борадики, таърифлаган сари унга мубтало бўлиб бораётгани шундоққина кўриниб туради. У ошиқона ёзади. Ёзувчи ўзи ошиқ бўлиб қолмаса, Кумушни миллионлаб китобхонга бунчалик суйдира олмасди! Ва менинг назаримда /Илоҳим, Абдулла

Қодирийнинг руҳлари безовта бўлмасин!/, муаллифнинг режасида дунё баҳосидан орттириб таърифланган Кумуш ўлмаслиги керак эди, эҳтимол. Шунинг учун ҳам «Кумушни заҳарладилар!» дея дод солади. Демак, бу фожиа ёзувчидан ташқари содир бўлди! Ёзувчи ёзиб бўлиб қараса, Кумуш жонсиз. Энди уни қайтариб бўлмайди, чунки ёзилиб қолган нарса ҳукми Ҳақ! Аллоҳ шуни хоҳлади. «Талай одамни норизо қилдинг, энди сенинг ҳам асраганингни оламан», – деди Отабекка. Қилмиш-қидирмиш деди, эҳканингни оласан деди!

Истеъдод билан ёзилган ҳар бир асарда илоҳийлик бор. Бу сабоқ минг бора ҳаётийдир ва бизни огоҳликка чорлайдир.

Биродар, тақдирга тан бериб, кўриб турибмизки, Кумушбибини Зайнаб эмас, Отабек ўлдирди. Бу гўзал малак, бегуноҳ малак Отабекнинг хатолари, атрофдан олган норизоликлари эвазига кетди... кетди...

* * *

**Кимда-ким хайрли ишларни
шуҳрат топмоқ ниятида овоза
қилгайдир, Аллоҳ таоло ҳам қиёматда
уни шарманда қилиб, овоза
қилгайдир, кимда-ким хайрли
ишларни одамлар мени кўриб
қўйсинлар деб кўз-кўз қилгайдир,
Аллоҳ таоло ҳам қиёматда уни
барча бандалари ўртасида изза
қилгайдир.**

Ҳагис

Яна: «Ўнг қўлинг берганини чап қўлинг билмасин», дейилади мусулмончиликда. Бундай қаттиқ огоҳлантиришлар нечун? Кўз-кўз этилган ёки миннат қилинган эҳсон эгасининг у дунёлигини қаро қилиши аниқ! Аммо бу дунё учун эса зиёни ундан-да кўпроқдир! Сизу мен одамларни яхши-ёмон, ёқимли-ёқимсизга ажратамиз, аммо Аллоҳ учун жами инсон бирдай азиз ва мукаррамдир. Энди, худонинг ўзи

эъозлаб турган бандасини бошқа бир бандаси синдириб қўйса-чи?!

Келинг, мисолларга ўтайлик: миллий қадриятларга суянайлик деган яхши гап ўртага ташланди. Ҳокимиятлар, ташкилотларда эҳсон, хайрия ишлари бошланиб кетди. Бамисоли улоқ дейсиз! Гўё чангаллаб олган мақсади ўлик улоқ – тупроққа беланяптими, оёғи синдими, кўзи ўйилдими – унга қаралмайди, шу олатасир ичида от суриш шарт! Яна бу чавандозлар жўн оломон эмас, катта-кичик жамоа сардорлари, маслаҳатгўй, етакчи инсонлар! Мен бу ерда сиз уюштираётган эҳсон тўйларини назарда тутяпман, ҳурматли раҳбарлар! Савоб деб қилаётганингиз савоб эмас, фақат миннат ва азиз инсонларни сазойи қилишдир! Сиз айюҳаннос солиб тўй қилиб бермасангиз ҳам, бу йигитлар жуфтсиз қолмас эди. Суннат тўйларига аралашмасангиз ҳам, энг камбағал оила бўлсада, ўғлининг қўлини албатта ҳалоллаб оларди. Саксон саккизта мухбир чақириб, телевизорга ёйиб, ўнта мажлисда оғиз кўпиртириб ҳисобот бериб нимага эришдингиз?

Сизга қолгани гуноҳ, етказганингиз фақат озор бўлди. Бир эсланг, телекамеранинг рўпарасида турган кувёвларнинг бирортасини кишиларга тик қараганини ёки табассум билан турганини кўрганмисиз? Ҳаммамиз учун тўйимиз бўлган кун хотирамизнинг энг порлоқ нуқтасидир, аммо сиз сазойи қилаётган йигитлар учун бу кун энг забун кундир! Сиз уни суратга оляпсиз, унинг эса юраги йиғлайди: «Эй, Аллоҳ, нега қўлимни калта қилдинг, – дейди у, – ўз жуфти ҳалолимни бировларнинг миннатли пулига оляпманми? Нега мени ўртага солдинг, йигит деган номим қайда қолди?» – дея бўзлайди унинг орияти! Кейинчалик ҳам жуфтидан кўнгли кўтарилган пайтлар яна юрагини армон титади: «Шундай бебаҳо экансан, жарақ-жарақ пуллар сарфлаб тўй қилсам бўлмасмиди?!» – дея зимдан нурайди. Мана сиздан қолган доғ!..

Сиз томошабинларга кино қилиб кўрсатган «тўй болалар» эртага бир думаласа, ўн беш-ўн олтига киради. Бола бола-да! Гурунглашиб ўтириб: «Ошна, ота-онангинг кучи етмагани учун суннат тўйингни пул тўплаб қилишган экан-а» деса, миллатнинг бир норғул боласи ҳаётга синиб кириб келади. Бу ҳам сиз берган зиён!

Фарзанд кўрганки кишининг ичида офтоб чарақлайди. Аммо ҳалиги «тўй бола» улғайиб ўғил кўрса, боласининг юзига юзини босиб йиғлаб шивирлайди: «Сени ҳеч қачон ўзимга ўхшатмайман, — дейди у. — Сени ҳеч кимга муҳтож қилмайман», — дея юрагини оғрилади. Мана сизнинг узоққа борадиган «шарофатингиз».

Биродар, сизни яратган миллатингизнинг феълени билмайсиз-у, унинг қадриятларини «тикламоқчи» бўласиз! Маълумки, бизнинг халқ ўғил кўрди — гувала қуяди, мана бу ерга чиройли уйлар соламан, тўйлар қиламан, деб ният қилади. Бир-бирини ҳам уйингизда қўша-қўша тўйлар бўлсин деб дуо қилади. Сиз тўй қилиб бераётган куёвлару тўй болаларнинг барчасини уйи-жойи бор-ку! Нега уларнинг муборак никоҳларини кўчада ўқитгириб, меҳмонларига кўчада ош едирасиз? Нега тўйлар тилаб ётган остоналарини йиғлатасиз?

Асли ниятингиз эҳсон эди, илинганингизни бир вакил билан кириб, «тўёна» дея, кўрпачасининг тагига аста қўйиб чиқсангиз бўлмасмиди? Ўз номидан ош бериб, ўз номидан меҳмон кутса унга кўпроқ татимасмиди?

Эҳсон агар миннатга, писандага айланар экан, давоми кулфатдир. Қиёматдаги сазойи бўлишингизни қўя турайлик. Бу дунёдаги яна бир зиёнингиздан куйиб турибмиз. Сизнинг дастингиздан миллий ориятга путур етмоқда, баъзи жойларда ўзи соғ туриб, эри тирик туриб, қўл-оёғи, ақли бутун туриб: «Фалончидан мен камбағалроқман, нима учун унинг боласига тўй қилиб берасан-у менга йўқ», дейдиганлар пайдо бўла бошлади.

«Ҳамма нарса ниятга боғлиқдир», – дейилади Қуръони каримда. Сизнинг ниятингиз ёмон эди, шуҳрат орттирмақчи эдингиз. Шунинг учун Аллоҳ шунча югуриб-елишингизни бекор қилди, шуҳрат ҳам орттирмадингиз, дилларни ҳам вайрон қилдингиз.

* * *

**Ким меҳрибонлик қилмас
эркан, меҳрибонлик кўрмағайдир.
Ҳагис**

Бизникидан чиққан қўшни қизча ҳиқиллаб йиғ-ляяпти эмиш. Онаси ҳол сўраса: «Аяжон, сиз ҳам бирор марта бизни Турсуной опага ўхшаб эркалатинг!» – дермиш. Менга буни хандон отиб айтиб бераётган ҳам ўша она бўлгич аёл эди. «Синглим, рости билан ҳам болаларингни эркалатмайсанми, отаси-чи?» – сўрайман мен. «Вой опажон-эй, ҳамма сизга ўхшаб гапга уста бўлибдими! Менга бундай норози қараманг, ухлаб ётганларида ўпаман, эркалатаман уларни. Отаси эса қизларим билан умуман гаплашмайди. Назаримда, қизлар билан ота муносабати шундай бўлгани маъқул», – дейди сулув, зиёли, туппа-тузук жувон!.. Бу ҳол юрагимга тош бўлиб ботди. Кечқурун уйларига чиқиб, эру аёлни ўтқазиб, дейдиганимни деб чиқдим...

«Нон» деб танитдилар бизга, очиққанда уни қидириб топамиз, тановул қилиб тиккаланамиз. Кўқдаги нур манбаини «Қуёш» деб кўрсатдилар, унга талпинамиз, нурланамиз. «Сув» деб атаганимиз ва ҳовучимизга олганимиз бутун жисмимизга ҳаёт бағишлайди ва ҳоказо. Аллоҳ нимани яратибдики, унга от қўйиш билан бирга, унинг бурч ва вазифаларини ҳам аниқ-тиниқ белгилаб қўйган. «Ота-она» деган номимиз бор. Бола боқишни, уни бало-хатардан ҳимоя қилишни, унга ўлмай қолиш илмини ўргатишни ит ҳам, мушук ҳам билади. Ҳатто ялаб-юлқаб эркалатишни-да билади. Улардан фарқли ўлароқ, Аллоҳ бизга йўқдан бор қиладиган тафаккурни ва ўлаётганни ҳам қайта

тирилтирадиган *ТИЛ*ни бериб қўйибди. Уни биринчи навбатда жонимиздан бино бўлган боламизга ишлат-масак, кимга ишлатамиз? Ундан азизроқ ким бор! Бизни ўз атрофида гир айлантираётган ўқ шу бола-миздир. Фарзандларига меҳр изҳорини билмайдиганларнинг муҳаббатини оз деб бўлмайди, шу болалар деб чиройларидан айри тушадилар, шулар деб сочлари оқаради. Ҳатто ҳаётдаги жойингни ҳам унга бўшатиб кетяпсан экан, тилингдаги тиллоларни жаранглатиб сочмайсанми унга, ардоқларинг билан жонигаги тиконларини териб ташламайсанми?! Ота-онанинг боладан бошқа харидори йўқ! Шу жойда бир зум тўхтайлик. Хўш, улар бизнинг нимамизга харидор? Харидорга ёқиш деган гап ҳам бор-ку! Жисминг тобора чарчаб борса, кундан-кунга болаларга юкинг ортиб бораётганини ўзинг сезиб турсанг, сенинг харидор-гирлигинг қайга борди? ... Йўрғақдаги бола ота-онани қандай азиятларга рўбарў қилса, бир кун келиб ота-она ҳам фарзандига чақалоқдай мўлтиллаб қолар экан. Шунинг учун ҳилм муслмончилиқнинг фарзларидан ҳисобланиб келган ва ҳамиша кишиларни ёмон кун-лардан асрагучи бўлган. Тил билан изҳор қилинган меҳр атир гулдан тарқаётган ифордир – ўзинг ҳам яйрайсан, атроф ҳам! Сўздан ҳаво тозаланади, тошлар меҳрга айланади, асаблар қиличини ташлайди ва энг муҳими, дастёрингиз юкингизни ризолик билан кўта-ради.

Илоҳо, фарзандлар орқамизда қолсинлар ва ҳар қадамда бизга минг интизорлик сезсинлар! Энг ширин тиллигим кетди, десинлар. Мени энг тушунгучидан айридим, дея бўзлаб қолсинлар...

Юрагимнинг яна бир қадоғини айтай. Истиҳола билан шу кунгача бу мавзуда ҳеч гапиргим келмасди. Биродар, ўзингизга маълум, сочи оқарган билан ҳамма ақли эмас, ота-она бўлган билан ҳамма билгич бўлиб қолмайди. Буларнинг гуноҳларини санаб изза қилишдан осон иш йўқ дунёда. Аммо «отангнинг ёки шу

онангинг феъли ҳурматга яроқсизлиги тўғри, лекин фарзанд бўлганинг учун чидашга, боқишга мажбурсан» дейишдай оғир ва даҳшатли гап йўқ! Аллоҳ ҳамманинг умрини зиёда қилсин, аммо улғайишнинг, ёшига қўшилаётган ёшнинг юкини ҳар ким ҳам кўтаришга қодир эмас экан. Айниқса, ёши улғуланиб бораётган эркак зотида бу қусурни бисёр кўрдим. Кўрганда ҳам, мени маъзур тутсинлару, олдин доно бўлган, илми, ҳамма ҳавас қиладиган оғир-вазмин кишиларда кузатдим. Юрагим увишди, чунки улар ушоқланиб бораётган феълларини сезмасдилар, «мен ҳақ» дердилар. Менга эса уларнинг сочлари оқаргунча аъло одам саналиб, умрларининг кун ботарида, туп қўйиб, палак ёзганларида атрофни зада қиладиган ҳолга тушаётгани алам қилади. Уларнинг гўзал ўтмишларини кўрмаган, билмаган неварачевараларнинг «бобомиз дуруст одам эмас» деган хулосага келишлари чандон алам қилади! Сўзингизни мисол билан исботланг дерсиз. Мен ҳўп дейин: аёлингизнинг ошхона ишидан тортиб, келингизнинг ҳовли супуришигача аралашаётганингизни, набирангизнинг қошиқ ушлашидан бошлаб, эшикни ким қандай ёпаётгани, ким қайси кийимни кияётганигача ғашлик қиляётганингизни сезяпсизми? Сиз кириб келганда болаларнинг аста уйдан чиқиб кетишлари, қувноқ овозларининг тиниб қолиши, ҳузурингизга талпинмай қолганлари сизни хавотирга солмайдими? Набирангиз аёлингизнинг этагидан тушмайди, аммо сизга ҳеч эътибор бермайди, бу нима дегани, биродар? Бу керак бўлмайдирок қоляётганингиз, халақит бераётганингиз эмасми? Бу сиз билан ёнма-ён турганлар учун дилозорлик эмасми? Бандасини-ку қўйинг, дилозордан худонинг ўзи ҳам безор эмасми?!

Фарзандингизга боқиб қўйганингизни, уйлаб-жойлаганингизни писанда қилаверасиз, бу — миннат!

Ҳамма хатоларини рўйхат қилиб санайверасиз, бу — кибр! Улардан шикоят қилаверасиз, бу — гийбат, ношукрлик! Ҳадисларда эса «...**Ҳар бир қўпол, қуруқ, гердайган, беқаноат ва димоғдор одам аҳли дўзахдир**» дейилган. Ҳеч бир ота-онани бу қисматга дучор қилмасин! Тил ва тафаккур бандасига берилган буюк неъматдир. Унинг захираларини гўримизга олиб кетишдан не мурод?! Одамларга ёқимли сўз қилиш ҳам *ЭҲСОН*дир. Эҳсонни эса ўзингга, болангга ва яқинларингга қил, дейилади Қуръони каримда. Мақтов Аллоҳга ярашади дейилади. Аммо инсон ҳам Аллоҳнинг ердаги бир зарраси, қонида ҳаммиша мақтовга, рағбатга муҳтожлик яшириндир. Фарзандларнинг заррача яхши ишларини ҳам сезганингизни сездирмоқ, қийин ҳолатда қолса, сабр билан тушунмоқ, уни юпатмоқ керак. Дунёда энг ёмон нарса гумон! Фарзандингиздан гумон қилаётганингизни ҳаргиз ўзига билдирманг — гумон кишиларни бир-биридан жудо қилади!

Қариялар уйлари ҳақида кўп гапирилади, уларнинг фарзандларига аччиқ-аччиқ гаплар қилинади. Шу ўринда сукут жоиз. Аллоҳ мени кечирсин-у, уларга Яратганнинг ўзидан раҳм сўрашдан бошқаси ўринсиздир. Бу кун уларга худо томонидан берилган қисмат. Уларнинг елкасини ё ота, ё она, ё фарзанд, ё элнинг *НОРИЗОЛИГИ* эзиб турибди, Аллоҳ кечирсин!

Қайсики ота, она боласига арзанда бўлаётган бўлса, фарзандлари қўлма-қўл қилиб, бағирларига босиб яшаётган бўлса, билингки, ўшаларнинг *ТИЛИ ШИРИН, ИЗҲОРАРИ МЕҲР*дир.

Кўрсатганингиз ҳам, кўрганингиз ҳам меҳр бўлсин!

* * *

«Оналар болаларини тўла икки йил эмизадилар. (Бу ҳукм) эмизишни бенуқсон қилмоқчи бўлган кишилар учундир. Уларни (яъни оналарни) едириб-кийдириш отанинг зиммасидадир. Ҳеч кимга тоқатидан ташқари нарса таклиф қилинмайди. Болалар сабабли ота ҳам, она ҳам зарар тортмасин...»

Қуръони карим

Бу илоҳий ҳукмни синчиклаб ўқир эканман, инсон боласи шунақаям вофил бўладими дейман. Яратганининг ўзи осонлаштириб, билимнинг лўндасини ўн тўрт аср аввал қўлимизга тутқазиб қўйибди-ку! Бало-қазодан сақланишнинг йўлларини кўрсатиб турибди-ку! Бу мурожаатга қулоқ тутмай нима ютдигу нима ютқаздик?... Беихтиёр бир эшитганим воқеа ёдимга тушади: фарзандига юклик аёл кўзи ёришига бир-икки ой қолганда турмушидан ажрайди. Собиқ жуфти мусиқачи экан ва унинг ҳадеганда қайсидир бир куй бандини гоҳ роялда, гоҳ оғзида хиргойи қилаверадиган одати бор экан. Бола туғилибди, юрадиган, унча-мунча сўзни гапириб, овозларга тақлид қиладиган даври бошланибди. Отаси у туғилмасидан аввалоқ кетиб бўлган. Кунлардан бир кун она не қулоқ билан эшитсинки, боласи отаси айтиб юрган ўша куйни узук-юлуқ хиргойи қиляпти эмиш! Аввалига тасодиф деб ўйлабди, аммо кун ўтган сайин бола уни тиниқроқ такрорлай борибди! Бу эртак эмас, бу ёлғон эмас, бу ёқа ушлаттирадиغان ҳақиқатдир! Демак, бола она қобирғаларида куртақдай унаётгандаёқ ташқи дунёни тинглаб туради, эҳтимол, кўриб ҳам туради!

Бола биз учун ким ахир? Дунё учун ким? Бахтсизлик келтирувчи ёмон одам ҳам, бахтиёрлик улашувчи яхши ҳам кимнингдир боласи. Демак, туғилдиган бола атроф учун ё бахт, ё бахтсизлик! Мам-

лакатнинг қай бурчида туғилишидан ва кимга фарзанд бўлишидан қатъи назар, ҳар бир бола жамиятнинг қисматига дахлдордир. Юқоридаги оятда шу ҳақда огоҳлантирилмоқда.

«Оналар болаларини тўла икки йил эмизадилар» — бу жумлани шифокорлар жуда чиройли ва тушунарли шарҳлаб чиқмоқдалар. Дунёда оналарнинг саноғи қанча бўлса, уларнинг жисми жони бир-бирига мутлақо ўхшамайдиган ўшанча лабораториядир. Ари боғлар оралаб нектар йиғиб, асал ҳосил қилгани каби, она сутида ёруғ дунёнинг ҳамма таъми-ю мазаси мужас-самдир. Икки ёшга кирган бола мустақил юра олади, қорни очса, емакка қўл чўзиб оғзига сола олади, чиройли нарсани таниб, хатардан қочадиган бўлиб қолади. Инсонликнинг бу дастлабки сабоқлари боланинг вужудига она сути орқали ўтгани энг сингишимлидир. Аллоҳнинг мўъжизаси билан, она сути боланинг баданида ҳамиша пичирлаб, уни бошқариб туради. Шу тарзда бола озор емай, осонлик билан қаторга кириб олади. Олимлар она сутини оқ рангдаги қон деб ҳам атамоқда. Ўз қони билан боқяптими, демак, бола вужудига тинмай онанинг жони ҳам гапириб туради, бундай бола бало-қазодан ҳамиша ҳимояликдир! Кези келганда шуни ҳам айтайки, сут билан бирга болага онанинг хоҳишу истаклари, диди, руҳий суратлари ҳам ўтиб боради. Қанча узоқ эмизса, онанинг ўзлиги болага шунча яхлит жойлашиб, унинг шахси билан омик-таллашиб боради. Бу дегани она-болада руҳан яқинлик пайдо бўлади, улар ҳаётда бир-бирини осон тушунади, бир-бирини тўлдириш учун ўзаро интилиб яшайди демакдир. Оналик тажрибамдан ва кузатишларимдан хулоса қилиб айтаманки, бола она сутидан қанча узоқ озуқаланган бўлса, бошқаларига қараганда, шу бола онасига меҳрибонроқ бўлади! Бу ҳам Яратганнинг амри билан берилаётган қайтим бўлса керак.

Энди «/Бу ҳукм/ эмизишни бенуқсон қилмоқчи бўлган кишилар учундир» жумласига эътибор қилинг.

Бу кишилар кимлар? Улар келинга ота-она, қайнона-қайнота, жуфт, эгачи-сингил, қайнсингил, қўни-қўшни бўлган кишилардир, шунингдек, отинойилар, ижтимоий таъминот идорасининг мутасаддилари, ҳудудий болалар шифокорлари ҳамдир. Ёшлик – бебошлик! Йигирмага кирган келинчак инсонлар қаторига инсон қўшиш илмини қайдан билсин?! Шу гўргинанинг бола эмизисини бенуқсон қилишни худойим барчамизга баробар ХУКМ қилмоқда! Бу Яратганининг ҳукми! Унга итоат этмасак, жазо олишимиз бор гап! Қани холис айтайлик-чи, шу кунгача атрофдаги болаликларнинг боласини ёлчитиб эмизिशлари учун қанчалик эътибор қилдик? Ҳеч йўқ ўзимизнинг қизимиз, келинимизни шу хусусда рисоладагидай бошқара олдикми? Ишни, ўқишни баҳона қилиб, боласини чала боққан онага гўдагидан қил ясаш ҳам, фил ясаш ҳам унинг қўлида эканлигини қайси меҳрибони неча марта уқдирди? Қайси ҳудудий шифокор «Ёш оналарнинг ҳаммаси боласини икки ёшгача эмизаяптими ё йўқ?» деган саволни ўз дастурига киритди? 7-8 ойдаёқ сути тутаб қолган келинни қайси куюмлиги дўхтирма-дўхтир етаклаб кўрсатди? Келинни хуш кўрмай турсак-да, ҳеч йўқ худодан кўрқиб, «мана буни еб олинг, сут бўлади, нега овқатни кам еяпсиз, болага жабр бўлади» дейишни ҳар доим ҳам қотирияпмизми? Кўзи ёриган аёл уч йил деганда аслига қайтади, суяклари жойига тушади, егани ўзига юқади. Шу давр давомида у ишлаб пул тополмайди, боласи ёқасига тирмашгани-тирмашган. Демак, унинг беҳол жони атрофдагиларга эҳтиёжмандлик билан термулиб туради. Онасига тирмашиб турган бу бола шу ҳовлидагиларнинг сулоласи, наслининг давоми, куни келса, чирогини ёқиб қоладиган ворисидир. Сизга ворис келтиргани ҳаққи, унга оғзингиздагини узиб едирсангиз ярашмабдими? Меҳр билан тутсангиз, кал патирингиз ҳам қўй ёғидай сингийди. Буни ийдириш дейилади. Эмизикли аёлга меҳрибонлик қилиш бутун дунёнинг бошини силаш билан тенгдир!

Этагига тўлин ойдаи болани солиб, унга кўкси билан озуқа бериб ўтирган аёл бегуноҳларнинг бегуноҳи! Покларнинг покидир! Чунки у шу туришда ўз вужудини гўдагига табассум билан қурбон қилаётган фидойи жондир!... Қуръони каримдан келтирилган, биз далил қилиб олаётган юқоридаги сура инсонпарварлик ила тўлиқдир. Минг афсус, айрим оилаларимиздаги бугунги маънавий инқирозлар, оила аъзолари ўртасида меҳру эътиборнинг етишмаслиги, «аёл», «она» аталган мўъжизага тавозе ва иззатнинг анчайин сусайгани шўро пайтидаги худобехабарликнинг касридир...

Муқаддас китобларимизда инсон Аллоҳнинг энг улуғ неъматидея улуғланади ва инсонларнинг ўзларига ҳам бир-бирларини аяб-авайлашни фарз ва қарз тарзида буюрилади. Бисёр шукрлар бўлсинки, бунга амал қиладиганлар ҳам орамизда кўплаб яшайдилар... Агар таом пишириляётганда эмизикли кўшни кириб чиқиб кетса, албатта, ортидан насиба илинадилар. Чунки овқатга кўнгли суст кетган бўлса, аёлнинг сути камайиб кетиши мумкин. Халқимизнинг ўлмай келаятган ҳар бир одати – илм!

«Уларни /яъни оналарни/ яхшилик билан едириб-кийдириш отанинг зиммасидадир» деган жумлага тўхтайлик. Болани аёл ўз эти ва устухонидан узиб ясайди – кўзи ёрийдиган аёлни бекорга «икки йўлнинг ўртасида» демайдилар, бу бир. Шунча азоб билан туғилган бола ҳаргиз онасининг эмас, отасининг исми билан «фалончизода» деб аталади, бу икки. Бола ул-райгач, ота уйининг чироғини ёқиб қолгувчи бўлиб сайланади, бу уч ва ҳоказо... Қолаверса, аёл умр бўйи эрнинг пойига поёндоз бўлиб ўтиб боради. Шунча бахтга сазовор этса-ю, жуфти уни яхши едириб, яхши кийдирмасинми? Йигитларжон, сиз иштаҳангиз кўтарганча овқатланиб, роҳатланиб ўтирасиз, чунки еганингиз сингийди. Аёлингиз эса оғзига солганини сутга айлантириб, болангизни тўйдириш билан банд, ҳушёр тортингизким, ётиб еганга тоғ чидамас – бола

эмизаётган аёл ўпирилаётган жондир. Шу жонини тиккалайдиган парвариш қилмас экансиз, у синади! Жами уволи сизни тутади – Аллоҳнинг ҳукми шу!...

Ўйлаб қарасам, дадажоним ҳақиқий мусулмон эканлар. Рўзғоримиз анча одми эди, аммо дадам бирор кун ҳам уйга қуруқ келмасдилар. Ҳар қалай, бир ҳовуч-бир ҳовучдан бўлса-да, танчанинг усти тўладиган нарса бўларди. Онам юклик бўлгандан бошлаб, укам туғилиб йўлга киргунча ҳар куни қоронғи азонда Кўкча бозоридан уч литрлик идишда сут олиб келар, ичига бир пиёла қаймоқ ҳам қуйилган бўларди. «Сут тановул қилса, боланинг ҳам, онанинг ҳам мижози тозаланади», деб қўярдилар дадам. Онам гўштни суйиб ердилар. Гўшт қурғур ҳам ҳар сафар бир килодангина келар эди. Дарвоқе, жўнгина яшасак ҳам, фақат қўй гўшти-қўй ёғи ер эдик. «Муаллим ойим /дадам онамни шундай алқар эдилар/ пахта ёғи билан чиқишмайдилар», – дея юмшоқ ҳазил қилиб қўярдилар. Гоҳида ўша бир килогина гўштни тузлар экан онам: «Жуда яхшисидан олибсиз-да, барини солиб қайнатайликми?» – деса, «Майли, майли, бир маза қилинг, эртага ё Раззоқ!» – дея жавоб берардилар дадам. Яна онам эслайдилар: келинликларида оғзилари бемаза бўлди ёки бола туғилди дегунча, дадам турли-туман нарса ташишга тушар, оилалари катта бўлгани сабабли, тансиқроқ ва камроқ нарса бўлса, меҳробдаги кўрпаларнинг қатига беркитиб қўярканлар. Онам гоҳда ёшлик қилиб, у нарсаларни олишни эсларидан чиқариб, не бир томошалар ҳам бўлган экан... «Ўша пайтларда дадангнинг ҳар кириб келиши менга қуёшнинг кириб келишидай туйилар эди», – дердилар онам... Энди билсам, бу дадамнинг чақаси бисёрлиги ёки онамга бўлган муҳаббати зўрлигидан эмас экан. У киши илми бўлгани, Аллоҳнинг каломини таниганлари учун шундай қиларканлар.

Мазкур суранинг «Ҳеч кимга тоқатидан ташқари нарса таклиф қилинмайди», деган жумласини дунёнинг

томига чиқиб, ҳайқириқ билан айтгинг келади. Тоқат нима ўзи? У ташқаридан келаётган озорлар азоби тўлиб турадиган пиёладир. Тоқатдан ташқари нарса эса бу пиёлани тошириш демақдир! Энди уни ичмакка жонда имкон йўқ, агар мажбурласалар, у заҳарга айланади. Э воҳ, уни кўксида боласи бор аёл ичаётган бўлсачи? Қайнонанинг зуғмидан, эрнинг ичувчилиги ёки ношудлиги, ёинки тили заҳар, қўли югуриклигидан, қайнбўйин-қайнсингилларнинг озоридан юраги зардобга айланган аёлнинг боласига бераётгани сут эмас зардобдир! Кўзи ёшли онанинг кўксидаги озуқа эмас, аччиқ оғу! Уни ичган болага энди нима бўлади?! Ҳалиги оятдан кейин келаётган жумлани қаранг: «Болалари сабабли ота ҳам, она ҳам зарар тортмасин». Юклик пайти ва эмизикли даврида рўшнолик кўрмаган, сурункали ранжитилган онанинг боққан боласи ё хуркак мусича бўлур, ё феъли тор-инжиқ бўлур, ё ота-онага бемеҳр /чунки унга меҳр кўрсатмадиларда! / ёинки тўрт мучаси заиф бўлур! Бундай бола кимга манзур бўлади-ю, ундан қандай вафо кутасиз? Аёлининг кайфиятини хушнуд сақлаб, аммо уни ҳаром даромад билан боққан одамнинг боласи ҳам кун келиб қўйнидан чиққан чаён бўлур! «Уларни яхшилик билан едириб-кийдиринг» дегани шудир.

Аёл бир нарсадан қўрқса, қаттиқ хафа бўлса, сути қочади. Боланинг ризқи камаяди, онаси тирик туриб, бебаҳра қолади. Бу оятларнинг нозил бўлиши ҳам шу сабаблидир, эҳтимол. Оналардан сут қочиш ҳолатида мен яна бир ҳикмат кўраман: эмизикли аёлнинг атрофдан норизолиги жисмидан ажралаётган неъматни заҳарлаши рост. Шунинг учун ҳам, меҳрибон Аллоҳ норасида гўдак камроқ зарар топсин дея, азобдаги онанинг сутини қочирса керак.

Биродар, дунёда тирик жонзот борки, «болам» деб яшайди. Умрининг охиригача шугина деб ўзини ўтдан чўққа уради. Мустақилликни асраш учун соғлом ворислар керак деб, улуғ тилаклар билан кунларимизга

«Соғлом авлод йили» дея ном қўйдик. Боласини полвон бўлишини истаган эркаклар аёлларини обдан асра-синлар. Болам қатордаги нор бўлсин деган оналар гўдакларини албатта икки йил эмизсинлар, бу қарзи қиёмат! Жонларининг томири фарзандларига уланиб турган муддатларда оналар бола учун, бола ҳаққи, атрофдан қатъи назар, ўзлари ҳам ўзларини аяшни, парваришлашни билсинлар. Халқимизда «кенг феъл – кетмас давлат» деган нақл бор, кетмас давлат бунёд қиладиган болалар кенг феъллилардан дунёга келади. «Болам»лаб ўтиб бораётганимизга яраша, илоҳим бизни қаторга қўшсак бўйи адл кўринадиган фарзандларга эга қилсин...

* * *

Агар эр билан хотин бир-бирига муҳаббат – дўстлик назари билан қарасалар, Аллоҳ таоло уларга раҳмат назари билан қарар. Агар эр хотиннинг қўлидан тутса, гуноҳлари бармоқ ора-ларидан тўкилиб кетар.

Ҳагис

Тележурналист икки опшоқ кабутардай чолу кампирни кўрсатиб: «Мана булар элик йилдирки, бир-бирлари билан бахтли ҳаёт кечириб келмоқдалар», – дейди. Мен эса ичимда афсусли куламан ва афсус-ла дейман: «Эҳ, гўдаккина, қанақа бахт? Суратига қараб тўқийверасанми! Улар сен айтгандай бахтли яшамадилар, элик йил бир-бирларига фақат чидаб ўтгандилар! Ҳа, ҳа, чидаб! Улар қанд касалига чалингунларича, қон босимлари ошгунча, ҳатто мияларига қон қуйилгунча, зўриқиб чидаяптилар! Беркитмоқ нечун, иситмаси барибир ошкор этиб туради». Қанчадан-қанча оилалар шу тарзда қўша қарийдилар. Инсонни бир инсон билан элик-олтмиш йиллаб ҳамроҳ бўлиб яшаши пешонага битилган экан, нега ўзимизнинг эҳтиётимизни ўзимиз қилмаймиз? Нега бу олис сафарга обдан тайёрлан-

маймиз? Нега уни илм деб атамаймиз? Нега рўзгор илми номли дарслик, қўлланмалар яратмаймиз?!

Халқда «бўладиганини гапир» деган ибора бор: умр йўлдошлик Тоҳир-Зухролик, Лайли-Мажнунлик эмас. Уйчиликда байтлар билан чой узатиб, бир-бирига эргашиб, ҳадеганда изҳори ишқ этавермайдилар. Оила деган хилқатнинг остонасидан ҳатлаган заҳотинг дунёнинг жами мушкулоти сени қидириб кела бошлайди... Биринчи бўлиб, жонингда муаммо чиқади – устухонларингни ёриб фарзанд бино бўлади ва у энг оғриқли нуқтага айланади-ю, юрагингнинг ўртасига жойлашади. Куёвга ҳам рўзгор деган ола хуржун ўз оғирлигини сола боради. Шу кунгача ота-онасидан емак еб келаётган ўғил оилали бўлгач, «энди аҳли аёлимни ҳам қўшиб боқинг» дея олмайди, ақли таранглашиб, юрагига изтироб тушади.

Дунё дунё бўлибдики, келин олган аёл «сен – гўр бола, мен кечирувчи онангман» демайди, қизига бағир бергандай келинига бағир бермайди. Яхши-ю ёмон қайнонанинг ҳаммаси имтиҳон олувчига айланади! Худонинг берган куни келин – имтиҳон топширувчи, «баҳойим паст бўлиб қолса, нима қиламан ёки яхши ишимга ҳам ёмон баҳо қўйди», дея ич-этгани еб юради. Бу ҳам унинг феълани айнитади... Уйланмай туриб эркин қуш эди, энди уйига шахсий терговчи келиб, эрнинг ҳам асабий савол-жавоблари кўпая боради. Аёли билан онасини келиштирсинми, рўзгорнинг оч кўзини тўйдирсинми, тобора кўпайиб бораётган бурчларини адо этсинми? Болаларинг гўдаклигида бир уй гаминг бўлади. Улғайиб кўчага чиқса, гаминг энди бир кўча бўлади... Бу юкларнинг бари эру аёлнинг елкасига тушади. Фил бўлсанг ҳам, ҳоритадиган – рўзгор! Аллома бўлсанг ҳам, оилачиликнинг айрим асноларида мот қоласан. Бундай «жангу жадал» ичра аксари одамларда серзардалик, гап кўтаролмайдиган бадқовоқлик юзага келади. Дунёси торроқнинг (айниқса, эркакларнинг) ҳатто уйдан нари бўлгиси, бу таранг-

ликдан қутулиб қочгиси келиб қолади. Мазкур кўри-нишдаги одамни ёмон деб бўлмайди, бу унинг қийналиб қолган — оғир шароитда иродаси заифлик кўрсатаётган пайтидир. Фақат энг тарбияли, Аллоҳ иймонини сало-мат қилган инсонларгина рўзғорнинг бошидан ўзларини чиройли тутадилар.

Юқоридаги ҳадис бекорга яратилмаган. Мана шу пайтда эрга ҳам, аёлга ҳам тиргак керақдир ва у ҳар соатда, кунда керақдир. Назар солсанг, тадбиркорнинг ҳаммаси кўчада. Аслида энг олий тадбиркор рўзғорда бўлиши лозим! Инсон ўзига ҳамроҳ қилиш учун қушни ҳам, ҳайвонни ҳам не-не машаққатлар билан қўлга ўргатади, йиллаб ўргатади. Ўргатиш жараёнида ҳеч қачон силтамайди, кўчага ҳайдаб солмайди, хулласи, ундан зерикмайди. Кафтида дон, тилининг учида сув бериб юриб ўзиники қилиб олади. Гарчи ҳеч бир бедана, ҳеч бир ит эгаси билан элик йил бирга яшамаса ҳам! Инсонга умрбод ҳамроҳлик қиладиган фақат инсон!

Эркақдирсиз, аёлдирсиз, ҳурматли биродар, шу ҳайвонга қўйганчалик эътиқод, ихлосингизни то қабрғача бирга борадиган жуфтингизга кўрсатсангиз бўлмасми? Киши дунёнинг ғавғоларидан, олчоқ сав-доларидан қочиб келиб кулбаи маҳрамига беркинади. Ҳар гал уйингга етиб келганингда бамисли она қучо-ғини топгандай бўласан. Мана шу маконда одамнинг тинчи бўлсин! Мана шу ерда бўлсин эркин нафас! Улар бу томнинг тагига театр кўришгагина, боғдан гул терган каби фарзанд топиб олгани ёхуд зерикиб қолса, яна зув этиб қайтиб чиқиб кетгани кирган эмас! Умрининг навбаҳорида қўниб, кумуш қишга айлан-гунча шу ерда макон тутади энди. Улар бир-бирига руҳий паноҳ бўлиши шарт! Эру аёл учун бошқа йўл йўқ. Бу уларнинг елкасига худо қўйган шаръий вазифа!

«Агар эр билан хотин бир-бирларига муҳаббат-дўстлик назари билан қарасалар, Аллоҳ таоло уларга раҳмат назари билан қарар». Сиз эътибор беринг,

муҳаббат билан қаранг демаяпти, «муҳаббат назари» билан, гўё муҳаббатингиз тушган каби дейди! Чунки рўзгорчиликда рўпарангдаги одам жайрага ўхшаб, ҳадеганда юзу кўзинг аралаш игнасини отаверса, сенга кераксиз нарсага қарагандай муносабатда бўлаверса ва бу кунора такрорланаверса, муҳаббат қоладими, биродар?! (Шунинг учун ҳам, севишиб турмуш қурганлар «муҳаббатимни топдим» деган гапларини рўзгор давомида минг марта қайтиб оладилар.) Ишқда эса сени жами каму кўстинг билан севадилар. Йўлларингда гулдай очиладилар, йўлларингга гул бўлиб сочиладилар. Тош бўлсанг ҳам, бундай эътибордан кейин сен ҳам гуллаб юборасан-да! Кўнглингизга ёқмай турган жуфтингизга ҳам ошиқ каби кўрининг, дейди шариф китоблар. Майли, бу дунёда ҳаммадан камчилик қидиринг, аммо жуфтингизнинг айбини титкиламаанг, «дўстлик назари билан қаранг» дейди. Чунки дўст хатоларингни санамайди, кўриб кўрмасликка олади ва юкинг оғирлашган заҳоти ёрдамга келади. Ҳамма сендан воз кечиб кетса ҳам, дўст ёнингда малҳам бўлиб қолади.

Бир одам аёлининг феълидан обдан тўйибди-да, ундан ажралиш учун пайғамбаримиз Жаноби Расулуллоҳдан маслаҳат сўрагани борибди. Ҳовлиларига яқинлашганда донг қотибди: ичкарида бир аёл чунон хунук овозда ва чунон хунук гаплар билан бировга жаҳл қиларди. Ҳолатдан маълум бўладики, бу гапларни пайғамбаримизга аёллари айтяпти экан. Забунлиги янада ортган ҳалиги одам энди қайтиб кетаман деб турса, эшик очилиб, хомуш ҳолда пайғамбаримиз с.а.в. кўринибдилар ва ундан нега келганини сўрабдилар. У киши: «Аҳволотим мана бундай, аммо сизнинг кунингиз менинг кунимдан ҳам ёмон экан», — дебди минг афсус билан. Шунда Жаноби Расулуллоҳ кулимсираб, уни ёнларига ўтқизиб: «Ҳамиша эслаб юрки, аёл азият билан фарзанд кўради, тарбиялайди. Таом тайёрлаб, яхши жойини бизга илинади, усти-бошимизни ювиб,

хизматимизни қилади — энди биз ҳам унинг шунчалик феълига сабр қиламиз-да!» — деган эканлар. Аммо бу деган сўз эрнинг дилини синдираверадиган аёл кечирилади дегани эмас. Унинг жазосини Аллоҳ ўзи беради. Бу ерда ибрат пайғамбаримиз с.а.в.нинг уларни хафа қилаётган аёлларидан ҳам фазилат қидиришлари ва яхшиликларини эслаб туриб, аёлларини кечиришга ўзларини кўндиришларидир. Дўстлик назари шу.

Оғриб турган дил билан аёлининг қўлидан тута билишнинг ўзи нақадар оғриқли! Устига-устак, жуфтингизга кўнглингиз йўқроқ бўлса, илтифот қилиш янада оғир кечади. Аммо болалар бор. Бу дегани сиздан бошланадиган сулола дунёга келган. Агар шулардан яхши одам ясай олсангиз, шажарангизни ўстирасиз, акси бўлса, бутун бир авлоднинг обрўсини ўлдирасиз! Эру аёлнинг ўзаро муносабати болалар учун асосий андоза. Мардикордан тортиб амалдоргача уясида кўрганини қилади. Нар и борса 35 ёшгача кўчадан, китобдан уққанига тақлид этади. Ундан кейин нақ ота-онасини такрорлашга тушади.

Жинс бошқа бўлганидан кейин икки тоифанинг ўртасида, албатта, қарама-қарши нелардир ҳам иша бўлади. Аммо болалар дунёга келгач, улар бизнинг бирламчи муаммоимизга айланиб, ўзимизнинг хоҳиш-истакларимиз охириги ўринга тушади. Аллоҳнинг инсонга берган энг катта унвони унинг *ИНСОНИЙЛИГИ*дир! Мана шу фазлни болаларнинг қошида доимий намойиш қилиш, агар юрагингда бўлмаса, уни роль ўйнаган каби ижро қилиш керак. Хатоли феълимиз билан бола катта қилиб, унга ўнта диплом олиб берайлик, одам бўлиши учун беш қитъага юбориб ўқитайлик, барибир, шаклан ўқимишли, мазмунан каззоб бўлаверади. Бугунги сафимиздагилар феълу атворида қандай қусур учраса, бу уларнинг ота-оналари эпломмаган жуфтликнинг фарзандларда балқиб турган хатоларидир!

Суҳбатимиз «агар эр хотиннинг қўлидан тутса, гуноҳлари бармоқлари орасидан тўкилиб кетар» жумласи

хусусида бормоқда. Яратган эгам ғуж-ғуж камчилиги бўлган аёлининг қўлидан тутган эркакни гуноҳларидан фориг этмоқда! Аллоҳ энг адолатлидир. Бир феълимиз балки дўзахий бўлишимиз учун етарлидир, аммо худо дўзахийлик йўлида турган бандасининг ҳам яримта яхши ишини кўздан қочирмас экан. Чунки кўнгли кўтарилган одам албатта яхши ишлар қилишга чоғланажақдир, балки унинг яхши ишлари шу тарзда кўпайиб борса, зора дўзахга тушмаса дея умид қилар экан Аллоҳим!

Аллоҳ аёлга имтиёз бермоқда, боиси, аёл ҳар гал боласига юклик бўлганда ўлимни бўйнига олади. То тўққиз ой ўтгунча, ҳар куни еру кўк билан видолашади. Ою куни яқинлашган сари яқинларига тинмай кўзлари билан васият қилади, тонглари Қуёшга, тунлари Ойга термулиб, улардан айри тушмасликни тилаб йиғлайди... Кўзи ёрир экан, унинг ёнида доя эмас, ўлим туради. У фарзандини доянинг қўлидан эмас, ўлимнинг қўлидан олади! Ҳурматли эркак, жонни гаровга қўйиб топилган бу жон сизнинг болангиздир, сизнинг умрингизнинг давомидир. Сиз учун ўлиб кетишга ҳам рози турса-ю, бу аёлнинг бармоқларини кўзингизга суртмайсизми?! Э, воҳ, у шунга арзимабдимми?!

«Мен дунёга бир марта келаман, нега кўнглим тусаган одам билан яшашга ҳаққим йўқ? Болаларим бахтли яшаши керагу менга бахт керак эмасми? Қолаверса, менга маъқул бўлмаган аёлимни қандайин бошини силай?!» — дейдиганлар бор. Биродар, худодан беизн ҳатто бир олма узилиб тушмагай! Кимнинг пешонасига қандай жуфт битилибди — бу Аллоҳдан! Бу унинг ниятига яраша қисмат ёинки яхши-ёмон ишлари эвазига олаётган ҳақидир! Кибрни бир томонга қўйиб, босиб келган йўлингизни, холисанлиллоҳ таҳлил қилиб кўрсангиз, норизо саволларингизнинг жавобини албатта ўзингиздан топасиз.

* * *

Бир одам Расулulloҳ с.а.в. ҳузурларига келиб «Ё Расулulloҳ, менинг яхши муомала қилмоғимга ким ҳақлироқдир?» – деб сўради.

Жаноб Расулulloҳ: «Онанг!» – деб айтдилар.

У: «Яна ким?» – деб сўради. Жаноб Расулulloҳ: «Онанг!» – дедилар.

У: «Яна ким?» – деди.

Жаноб Расулulloҳ: «Онанг!» – дедилар.

Ҳагис

«Мени билмасанг, кўр бўласан! Ҳадисларда ҳам яхшиликни аввал онангга қил дейилган», – дея шангиллайди аёл... Мана шу гапи билан ҳамма савобини ювди у. Унинг шу лаҳжасида шайтоннинг овози эшитиладир. Шайтоннинг кўйига кирган банда ўнта болага она бўлса-да, қисмати ўт ичрадир, ўт ичра!

Аёл тортган бир тўлғоқ азоби учун, Эгам унинг бошидан минг раҳмат ёғдиради. Бемор боласи деб ўтказган бир бедор тунни учун, пойига чексиз мукофот тўшайди! Бир томчи оқ сути эвазига жаннат булоқларини ваъда қилади. «Жаннат оналарнинг оёғи ос-тидадир» деб, изингни зиёратгоҳ сайлайди! Бундоқ ўйлаб қарасанг, Аллоҳ сенга тинмай ҳақ тўлаяпти. Ўз болангга кетган меҳнатингга-я?! Бу не ҳол?

Биродар, ҳақиқат шуки, болаларинг сеники эмас, Аллоҳникидир! Бинога келишларига сен сабабчи бўлдинг, холос. Бола деб қандай азият тортган бўлсак, Яратгандан тинмай кирасини олиб турибмизми, ҳатто ортиғи билан оляпмизми, дарҳол жим бўлайлик, жим! Оғзимиздан миннат чиқиб кетмасин!

Бир тафаккур қилинг, қийналиб бола туғиб, қийналиб бола боққаннинг ҳаммаси жаннатга тушади деб қайда айтилган? Яна ўзингиз ҳам кўриб юрган аччиқ бир ҳақиқатни эслатай: душманидан кўра онасидан кўпроқ ранжиб яшайдиганлар озми? Улар юзлабдир,

балки ундан-да кўп! Феъли енгил фарзанд буни ошкор қилиб қўяди. Андишаси қаттиқлар эса яраланган оҳудай азобларини ичга ютиб ўтиб кетадилар. Бир муқояса қулоқларимизда зирак каби қолсинки, ҳеч бир парранда, ҳеч бир дарранда ўз боласига ёмонлик қилмайди! Зурриёдини қақшатмайди! Аммо инсоннинг қўлидан шундай иш келади! Афсус, минг афсус!

Қуръони каримда фарзандларга ота-онасини мўътабар тутиш буюрилади. Агар болаларимиз бизни (яхшимизни ҳам, ёмонимизни ҳам) ҳурматлаётган бўлсалар, аввало, буни шунга муносиблигимиз учун эмас, Аллоҳнинг ризолиги учун қилиптилар. Бола тангрининг биздаги омонати эканлиги, у билан ҳисоблашиб муомала қилиш кераклиги ҳамиша ёдимизда туриши керак. Боладан келаётган мурувват-роҳат ҳам Яратганнинг бизга ҳадясидир ва унга тинмай шукрона айтишимиз шарт.

Оналикка муяссар бўлиш дунёдаги энг улуғ мартабадир. Бошингнинг осмонга етиши, кўксингнинг тоғ бўлиши шудир. Аслида Аллоҳдан фарзанд сўраётган аёл «ҳамма қусурларимни йўқотаман, нима эзгу бўлса, ўшанга эргашаман, шуларнинг эвазига мени зурриёдлик қилгин», дея илтижо қилиши керак. Боламиз йўқ пайтда қилган мингта гуноҳимиздан болалик бўлганимиздан кейинги битта гуноҳимизнинг тоши оғирроқ. Чунки, бола етаклаб бораётган онанинг хатоси сурувни хатарли йўлга бошлаган сарбоннинг хатоси кабидир.

«Ҳар бир инсон Аллоҳ солган бир иморат, уни бузиш учун ҳеч кимга изн берилмагай», дейилади муқаддас китобларда. Бола ҳам Аллоҳнинг иморати. Мисолларни ўзингиздан олай: динимизда етимга озор бериш энг оғир гуноҳ дейилади. Нима учун? Чунки унинг ҳимоячиси, юпатадигани ўлиб кетган. Лекин ўзининг онасидан озор еб, кайфияти зимистон бўлиб юрадиганларнинг оти ким? Уларни ким юпатади? Етимларга ҳамма ҳимояга югуради. Аммо ҳеч ким онаси борга бориб, мен сенга малҳам бўлай деямайди-

да! Дунёдаги энг шум етимлик — тирик етимликдир! Ёнингиздаги пирпираб юрган икки-уч ёшли бола мисли ҳарир капалак — бақирган овозингиздан қанотлари йиртилади! Эндигина тенгига қўшилиб, тўпида яйраб ўйнаётган қизчангизга дашном бердингиз, у ғунчалаб турган гулингиздир, бу тийиқсиз тилингиз боис, у ғунчалигича музлаб қолди-ку!

Ўзи эндигина ўнга кирган бўлса-да, ҳали полвон бўлиб укаларини елкасига миндиргиси, ҳали Алпомишдай чавандоз бўлгиси, ҳали сиз билан отасини машиналарга солиб ўйнатгиси келиб, кунда кечагидан ўзини баландроқ сезиб бораётган ўғлингизни кўпнинг олдида, айниқса укаларининг олдида: «Ҳа, лапашанг, латталиқ қилиб шуни ҳам эплай олмадингми?!» — дея ғазаблашингиз унинг қовурғалари орасидаги мурғак юрагини топиб синдиради! Руҳини ногирон қилади! Онам мунча хунук, дейди шу аснода, атроф мунча ёқимсиз, дейди у! Ерга урилганига гувоҳ бўлган укалари, айниқса, кўзига совуқ кўриниб кетади!..

Тили, феъли ёмон аёл йил-ўн икки ой боласининг бошидан бундай надоматларни ёғдириб яшайди. Ёмон нарса боланинг хотирасидан ҳеч қачон ўчмайди! Ҳеч қачон! Аксинча, вақт ўтган сари тиниқлашиб, кўксининг тубига илдиз отиб боради! Руҳи лат еган боланинг феълида мувозанат бузилади. Унда ўзимнинг онам шундай жароҳатлайди-ю, бегонадан эҳтиёт бўлиш керак, деган шубҳа пайдо бўлади. Одамларга ҳуркиб, ишончсизлик билан қарайдиган, салга чарсиллаб жавоб берадиган ёки одамови бўлиб қолади. Сиз эса бу даврда яна тинмай типирчилаб, шу болангиз учун меҳнат қилиб, унинг учун кийим олиб, унинг учун уй созлаб, жонингизни жабборга бериб юрасиз. Лекин, афсуски, бу меҳнатларингиз зое кетади — тилингиздан озорланаётган бола, бағрингизда туриб вайрон бўлаётган иморатдир. Сиз энди бу болангиздан катта меҳрмурувват кутманг, ойим!

Эркак билан аёл ўртасидаги меҳру ихлос бизга Одам Ато ва Момо Ҳаводан меросдир. Бу мубталоликдан ўзингиз ҳам четда қолмагансиз. Қолаверса, ўғлингиз туғилганидан бошлаб, ошкору пинҳон ширин орзулар билан келин мўлжаллаб юрасиз. Сеп тахлаб, тўйларига пул жамғарасиз. Бу — гўзаллик, бу — фарзанднинг шарофати. Юраги муҳаббат қўшиғига тўлган ўғлингиз учун эса келинчак бамисли осмондан узилиб тушган Ой, тикилгиси келаверади! Уйингиз уй эмас, шифил гуллаб юборган бодомзор, ёшларнинг қумри каби гу-гулари эшитилаверади! Бу — сизнинг боғингиздир, ҳаёт қўнғироқлари жаранглаган айёмларингиз муборак бўлсин!

Аммо, аммо шундай бахтиёрлик ичра сизни, э воҳ, бадфеъл кўриб турибман!.. «Вой, менинг ўғлим жуда хотинпараст чиқди-я, у деб ўзини томдан ташлашга тайёр-а!» — дейишдан бошладингиз. Ва шу кундан иборат ҳамма ишингизни ташлаб, қораловчилик курсисига ўтириб олдингиз! Ахир қандай ишга қўл ураётганингизни бияпсизми? Икки ёшнинг қовушиши, келин-куёвликнинг дастлабки икки йили бетак-рор эртақ-ку! Рўзғор деган зил умрнинг олтин даври-ку! Қаноти бут бўлган бу бахтиёр қуш сизнинг жон болангиз-ку! Нега унинг қувончи сизга малол келмоқда? Бир болангиз иккита бўлиб турибди-я! Дуоларингиз ушалгани шу, ойим! Туп қўйиб, палак ёзишга тушдингиз. Хурсандчилик қани? Шукр қани? Қани ахир?!

Мана шу туришингизда сизга инсоф тилайман. Бу нафсдир, ўғилни келиндан қизғаниш нафсидир! Нафсга берилиш эса, ё алҳазар, иймондан чекинишдир! Шу болангиз агар беоқибат чиқса, Аллоҳдан кўринг, феълингизга яраша олган насибангиз шу!

Пули кўп ёки чаққон болангизни тинмай мақтайсиз, у нима келтирса, бошқа болаларингизнинг бурнига ниқтаб: «Кўриб қўй, ўласанми, шу укангга ё акангга ўхшасанг!» — дея мулзам қиласиз. Ва устига-устак ака-

укаларни шу тарзда бир-бирига душман қилиб борасиз! Шунни билингки, фарзандларнинг шуддик ёки шудсиз бўлиши, бир ҳунарнинг устаси бўлиши ёки чала ташлаб кетиши, ростгўй ёки ғирром бўлиши фақат шу боланинг айби эмас. Нима эксангиз шунни оласиз, бу биринчидан. Тарбияни тўғри берган тақдирингизда ҳам, зотингиздаги аллакимларга тортиб ҳам, у яхши ёки ёмон бўлиб улғайиши мумкин. Қолаверса, болага ҳалол луқма едирилмаса ҳам, ундан вафо кутиб бўлмас!

Ҳақиқатан, бола нечта бўлса, феъли ўшанча хил бўлади. Бу — наслий ҳосила. Она бўлишнинг оғирлиги ҳам шу — битта бошингиз билан бир неча рангда тарбия олиб боришингиз керак. Бошқа йўл йўқ. Агар «менинг бўлганим шу, қорнини тўйдириб, устини қил-япман-ку», дейдиган бўлсангиз, сиздан ўзига муносиб маъни қўрини ололмаган, сизнинг тилингиздан бешиб, дил очолмаган, кўксингизга бош қўйиб яйролмаган бола бир куни ўзи туз ичган тузлуққа тупуриб кетади! Ит ҳам, мушук ҳам она бўлаверади, аммо одам боласига *ОНА* бўлиш учун *ИЛМ КЕРАК*, оналик илми керак! Бу илмни ўрганиш — бир заҳмат. Уни қўллаш — яна заҳмат! «Бори яхшилиқни онангга, онангга ва яна онангга қил...» дейилган Ҳадиси шариф ана шундай илмдор, мукамал оналарнинг фарзандларига қаратилгандир.

* * *

Ўзини таниган парвардигорни танийди.

Ҳагис

Оҳу ўз тўпида, шер ўз тўпида, турналар ўз тизими, қумрилар ўз галаси билан бирга бўлажақдир. Уларнинг нафақат ташқи кўринишлари, балки яшаш тарзи-ю, овозларигача турфади. Ўсимлик дунёсини кўринг, миллион йиллик шаклини, наслини асраб келади. Бу оламда неки бўлса, ўз ранги, ўз таровати билан барҳаётдир. Ҳатто камалакнинг-да иқлими лол қолдиради

кишини, нега унинг ранглари ҳеч аралашиб кетмайди? Бу – худонинг буйруғи. Бу – илоҳий қисмат! Дунё дегани минг бир пардалардан яралган тордир. Ҳар бир парданинг ўз оҳанрабои бордир. Шунинг учун бу ҳаёт гўзал, шунинг учун кишининг ўлгиси келмайди! Оламнинг мувозанатини бузмаслик учун, унинг дилбар оҳангларини синдирмаслик учун, ҳар бир мавжудот ўз зотининг такрори бўлиши шарт! Тараққий этсин, лекин туб томири асосида! Кўзимиз зерикмасин, кўнглимизга тегмасин дея буюк мусаввир – Аллоҳ олами рангин ва бетакрор яратган ҳамда бизга тортиқ айлаган. Бунинг учун тинмай шукрона айтишимиз ва унинг омонатига хиёнат қилмаслигимиз сўралади!

Яхшилик тарқатувчи, нияти яхши бўлганки амалларга Яратганнинг ўзи умр беради. Ота-бувамиздан бизга ўлмай ўтиб келаётган яшаш, фикрлаш (дунёга муносабат билдириш), сўзлаш, кийиниш тарзларимиз ҳам ўзимизга хосдир ва бу дунёнинг рангдор бўлишига қўшган ҳиссамиздир. Авлоддан авлодга ўтиб, наслу насабни пок асрашга хизмат қилиб келганки нарсалар худога хуш, қадрли нарсалардир. Биз уларни миллий қадриятлар деймиз. Бир миллатнинг бошқа миллатга ўхшамай туриши, фарқлари – унинг ўз овозига, алоҳида андаза ва дастхатга, тайинли наслу насабга эга эканлигидан далолат. Ўша **ЎЗИГА ХОСЛИКНИ АСРАЙ ОЛИШ МИЛЛИЙ ФУРУР**дир!

Инсоннинг ҳар бир ишида унинг нияти акс этади. Амалиётимизга қараб ўзимизга баҳо берадилар. Менинг эса замондошларимнинг баъзи кўринишларидан кўнглим йиғлайди... Айниқса, пойтахт ва вилоят марказларидаги ёшларнинг, ҳатто ёши ўттиз-қирққа кирганларнинг орасида ҳам она тилимизни билса-да, атайин ўрисча аралаштириб гапирадиган, ўрисча гаплашишни киборлик белгиси деб биладиганлар оз эмас. Эстрада хонандаларининг ичида ўзи ўзбек бўла туриб, ўзбекча ҳарфларни ўрисча талаффуз қилиб кўйлаётганлар миллатнинг шаъни олдида уятли иш

қилмаяптиларми? Бобо-момоларидан қолган уй безашни, тутум тутишни, шарқона иморат солиш ва кийинишни «эскилик сарқити» деб санайдиганлар «миллат» сўзини нима деб тушунадилар?

Бухоро, Самарқандимизни бутун жаҳон кўргани интилади, ундан ҳайратланади. Чунки у шарқона! Чунки у ўзига хос!

Аждодлардан қолган ҳар бир ишда ҳикмат бор, хосиятли сир бор! Шип-шийдам шипу, дўмпайиб йўлингни тўсиб, уй саҳнини бўғиб ётадиган оврўпоча мебеллардан нима ютдик? Бадавлат бўлганки бугунги ўзбекнинг аксарияти гоҳ туркча, гоҳ эстонча, гоҳ французча «қалъа»лар қурмоқда. Қани ота-бувамиздан қолган томи баланд, шипи гўзал васса жуфтли, ҳавоси ҳамиша тоза турадиган ўзбекона уйлар? Миллий нақшлар ўйилган меҳроблар, кунгурали токчалар қани? Ўзбекнинг уйи хоҳласа, хоҳламаса ҳамиша гавжум бўлади, маросими маросимга уланаверади, феълимизга монанд кенг уйлар, нақшинкор устунли муҳташам айвонлар қани?

Биз Шарқмиз! Риояли, иффатли халқмиз! Нима учун оталаримиз ички-ташқи ҳовлилар қуришган? Бунда ҳам донолик бордир — тўй-таъзияларда аёлларга қулайлик яратиш учун келди-кетди меҳмонлар (дарвоқе, ўзбекчиликда бир зумга келган киши билан ҳам кўчада гаплашилмайди), эркакча пасту баланд гурунглاردан аҳли оиласини асраш учун, ётарга келган қўноқларнинг тортинмай дам олишлари учун шундай қилинган. Бу файз эмасми, юксак маданият шу эмасми?

Меҳроблар йўқолгани боис, хонадонларга чаманларни олиб кирувчи гўзал палак, зардевор, кирпеч каби миллий чойшабларимиз йўқолди. Уларнинг харидорлари, тикувчилари юз баравар, балки ундан ортиқ камайди. Қарабсизки, миллий ҳунармандчилигимиз ва момоларимизнинг изларидан айри туша бошладик. Энди улар фақат кўргазма залларида намоийиш этилмоқда. Миллийлик миллатнинг дил-дилида бўлиши керак-ку!

Меҳроблар йўқолди, уйлар оврупоча безатила бошланди, қарабсизки, попопчилик, минг бир усул билан тикиладиган каштачилигимиз ўлди! Оилада қиз туғилганидан бошлаб, қўлга игна олинар, буюртмалар берилар, дуо билан игна урилиб, дуо билан ипак тортилар эди! Келинчакнинг сепидаги чойшабу сочиқда, дастурхон, ёстиғу рўмолчада, қийиқча-ю дўппида дуолар битилган бўларди. Ўзбек қизларининг бармоқлари гул эди, қўли гул қизлар борган уйлар жаннат эди. Бугун эса, келинчакларнинг уйидан фаришта кетди, ўттиз йил рўзғор қилган оила ҳам бир, янги келиннинг уйи ҳам бир. Умрда бир бўладиган тўй чиллахонаси, икки юракнинг боғлари туташган жой шундай бўладими? Шундай жўн, шундай сўппайган бўладими?

Меҳробларни йўқотиб, биз нима топдик? Атласу кимхоблардан қопланган чиройли кўрпа-тўшакларимиз, гўзал ёстиқларимиз — хор, ҳали у ер, ҳали бу ерда ҳозир туяга ортиладиган кўчманчининг юкидай, тугун-тугун бўлиб, бино бўлганига пушмон келтириб, мук тушиб ётади. Биз бунга қарши ҳар қанча гурунғ қилайлик, ўзбекка барибир кўрпа-тўшак керак! Меъёрни сақлаш лозим. Аммо бизнинг меҳмонимиз кўп, ўзбек меҳмонсиз яшолмайдиган халқ. Аёлнинг яхшиси эса қўшнидан тўшак сўрамайди, уйда тўйлар бўлишини тилаб ётадиган оҳорли кўрпа-тўшаклари бўлиши керак. Демак, меҳроби ҳам бўлиши шарт!

Ҳаммамиз унутгаёзган яна бир нарса ҳақида гапирай: бу сандал, Тошкент шевасида «танча»дир... Сандал теварагида ўтирамыз. Онам чопон қавийдилар. Сандал устидаги катта патнисда туршак, шафтолиқоқи ва майиз. Қўл-оёқларим кўрпанинг ичида маза қилади. Димоғимда муздай тоза ҳаво. Деразада паға-паға ёғаётган қор. Дадажоним эса берилиб «Юсуф-Зулайҳо»ни ўқиб берадилар... Айрилганим — қўш қадирғочларимнинг тумшукларидан дон еб турган бахтиёр полапонлигим экан у дамлар!.. Сандални болалигимни эслатгани учунгина тилга олмаяпман. Шунинг учунки,

унинг қадри ҳўп ўтаётир. Не-не иншоотларни қуришни уддалаган ўзбек нима учун қишни сандалда чиқарар эди? Чунки у мутафаккир Шарқнинг боласи – танни чиниқтиришни, касалнинг олдини олишни, давола-нишнинг энг одми, осон йўллари биларди. Астойдил эслаб кўрсам, болагимизда атрофдаги келин-кер-такларнинг, катта-кичикнинг ҳадеганда касалхонага ётавергани ёки муолажага қатнагани билмайман. Инсон оёғининг тагида тагдаги аъзоларга боғланган йигирмата нуқта борлигини ҳисобга олинг-да, сандалга баҳо бераверинг! Бугунги кунда оёқ оғриқ билан аёллар касалликлари болалаб кетган. Қиш келди дегунча, ўпка ва ҳаво йўллари шамоллаши авжига чиқади. Сандалда эса кишининг бош ва кўкрак қисми терламай, мўътадил туради. Аждодларнинг ҳамма иши – илм! Ҳар ҳолда, ҳовлида истиқомат қиладиганлар бола-чақалари билан кунда овқатланадиган биттагина уйларига сандал қурсалар, ота ўғли бўлган бўладилар ва аҳли аёлларининг ҳам саломатлигини сақлаб қоладилар...

Гапнинг дангалини айтганда, миллатнинг боласиман деган одам нафақат Ўзбекистонда, ер куррасининг қай нуқтасида яшашидан қатъи назар, илми-ю давлати зиёд бўлиб кетган чоғда ҳам, ўзи ўзлигига ўхшаб турсин! Меҳмон кутадиган энг сара уйини аждодининг удуми ила безаб, тузаб қўймоғи зарур! Рўзғор тутуми, ўтириб-туриш, мулозаматда ҳам шарқоналикни ушлаши шарт! Бу унинг аслим бор дегани, ўз миллатимга садоқат ва эътиқодимни кўриб қўй дегани! Авлодининг руҳларини шод қилгани, фарзандларига миллийлик андозасини узатгани шудир!

* * *

Миллий қадриятлар хусусида безовта бўляпмиз. Аждодларимизга ўхшаб яшаш, уларга хос афзалликларни йўқотмаслик фарзандликнинг ҳам қарз, ҳам фарзидир. Ота-онамизга кўрсатган ҳурмат-эҳтиромларимизнинг астойдил ёки шунчакилиги улардан кейин

маълум бўлади. Солиҳ фарзанд ота-онасидан айрилгач, қарздорлик туйғусини аввалгидан зиёдроқ сезади. Уларнинг руҳини шод айламак учун, қолаверса, ота-онасини кўргандай, уларнинг тафтини ёнида туйғандай бўлиш учун, ўшаларга ўхшаб яшаш, уларга ёққан, улар авайлаган удумларни асрашга бажонидил уринади. Омон бўлсин шу уйғоқ туйғулар! Яшасин ота-онасининг руҳини шод қилмоққа интилган фарзанди содиқлар! Чунки миллийлик, ўзига хослик шуларнинг шарофати билан омон қолади.

Одам боласи ерга тушган заҳоти унинг биринчи эшитгани «илоҳим, боши тўйдан чиқмасин» деган дуодир. Бу дуонинг ижобат бўлишини ота-она йигирма йил кутади, жони минг чиғириқдан ўтади, боласи минг балолардан омон қолади. Демак, у авлодларининг дуосини Аллоҳ ижобат қилиб, бугунги муборак кунга етиб келди. Бу — сиз, бу — мен, булар — ёнимиздагилар. Миллатнинг ўзига хос қирралари унинг маросимларида кўринади, тўғрироғи, кўриниши шарт!

Хўп, бошқаларни қўя турайлик, миллатнинг энг олдида борадиган зиёлилардан сўрай: сиз қизингизни никоҳ тўйида қандай кийинтиряпсиз?! Аниқроғи, қайси миллатнинг кийимини кийдиряпсиз? Бошидаги бир парча тўри французча, кўйлаги инглизча, юзининг очиқ туриши ўрисча! Болангизни шу кепатада кийинтириб кимнинг руҳини шод қиляпсиз? Шу туришида улар чиройли деб ўйлайсизми? Бу кийимларни бугунги кунда ўша миллатнинг ўзи ҳам киймай қўйган, биродар! Сиз бу ишингиз билан суягидан тонган султонсиз! Сиз аслини унутган бевафо фарзандсиз!

Гўзал тилақошлар, зебигардонлар, юзнинг ҳарир оқ ёпинчиклари, гўзал пойжамалар, сиқма бел кўйлак, камзуллар, миллий кавушлар ҳеч йўқ тўйда кийилмаса, аждодлар бизнинг мисолимизда кимни қолдириб кетган бўлади ахир?! Ота ёди қани, қани момолар ёди?! Аллоҳ раҳмат қилгур Абдулла Қаҳҳорда «грузинларда маданият тарихига оид бўлса, ўлган отнинг тақасини ҳам

гиламнинг устига илиб қўядилар» деган гап бор эди. Либослари билан нафақат Оврупони, бутун дунёнинг ҳам кўзини куйдирган буюк Шарқмиз-ку ахир! Нега ҳеч йўқ тўйларимизда кимлигимиз билан фахрланиб қолмаймиз?! Буни аввал сиз, мен ва сафдош зиёлилар ўзида намоён қилмаса, қадриятларимиздан жон кетади ахир!

Сўз – неъмат. Рост сўз, яъни ҳақиқат Аллоҳга энг хуш келадиганидир! Аммо мен «сўзимни силлиқлай олмайман, ҳақиқатини айтаман қўяман» дегувчиларни умр бўйи ҳазм қилолмай келдим. Аллоҳнинг яна бир неъматини — тафаккур айтадики: «Ҳақиқат мисли яроғ, уни қинда асрамоқ жоиздир!» Аччиқ дорини ширали қобиқ билан берилгани каби, рост сўзга ҳам кўзга ва юракка ботмайдиган либос даркор. Дунёдаги дил-озорлик ва қурбонликларнинг етмиш-саксон фоизини сўзга либос кийдиришни билмаган «ҳақиқатгўйлар»-нинг қиличи содир этмишдир.

Кўзга кўринмайдиган СЎЗ ҳақида шунча ташвиш чекаймиз. Аллоҳ яратган буюк мавжудлик — *ИНСОН*-нинг шу жисми жони ҳам ҳақиқат! Шундоқ юравериши ҳам мумкин эди. Аммо уни ёмон кўз ва ёмон сўздан фориғ қилиш учун либос жорий қилинган. Аждодлар бир-бирларига бўлган ҳурмат-эҳтиромларини ҳам улар қошига кийиб чиқадиган либослари орқали изҳор қилганлар, аввалдан рисоладаги оилаларда қизлар оталари, акалари ишдан келишига саришта, тизза-ю иликларини ўраб турадиган кийимлар кийиб олганлар. Ҳатто тунги қўйлақларининг енглари узун, тўкис бўлса ҳам, аёллар катта фарзандларига шу алфозда кўринмаганлар. Бу диний нуқтаи назар эмас, бизнинг азалий одоб ўлчовларимиз, миллий дидимиз, кўникмаларимиз шундай!

Она бўлган ойимлар, тарбиячилик насиб этиб, бола улғайтириб, кўчага чиқарган муҳтарам зотлар! Уйни қўйинг, сиз қизингизни кўчага қай аҳволда чиқаряпсиз? (Мен бу мурожаатни ҳаммага айтмаяпман, гап

эгасини топади!) Қиз бола — Аллоҳнинг беназир мўъжизаси, поклик тимсоли, минг бир парда ичра яширин туриши керак бўлган гавҳар! Сиз эса, муҳтарам ота-оналар, хазинабонсиз. Бу гавҳарни сиз асрамасангиз, у ўзини қандай асрасин?! Болангиз ҳали бола, қадриятни сиз эслатмасангиз, у қайдан билсин?! Айтингни, улар кияётган «мини» юбкалар, ёни белигача қийилган кўйлақлар сизга маъқулми? Енги йўқ, ёқаси йўқ, елкасига боғич билангина боғланган, узунлиги белини ҳам ёпмайдиган майкада чиқиб кетаётган қизини кўрганда наҳот оталарининг юзи қизармайди? Наҳотки хавотир олмайди? Кўчадаги яхши-ёмон кўз «бу қиз шу очиқ-сочиқ туришида нима демоқчи» демайди? Курмак феълликлар йўқми дейсиз?! Шарқ қизи бўла туриб, ўзбеклар қуршовида яшаб, ўзбеклар тунда ҳам киймайдиган узук-юлуқ кийимлар билан кўзлар, назарлар бозорига ўзини солиш — уят иш-ку ахир! Ўзингиз ёшлигингизда бундай юрмагансиз-ку! Агар ота-онангиз сизга қаттиқ турган бўлса, қолоқлиги учунмас, зотингизнинг обрўсини сақлаб шундай қилган-ку! Сизга келганда одоб пардаси кўтарилган бўлса, бу миллий қадриятнинг топталиши! Бу ўзликдан тонишдир! «Бу гаплар ўзимнинг ҳам кўнглимда бор, аммо боламни йўлга сололмаяпман», деган ота-онаки — юзи шувут! Ё боласининг олдида тили қисик ва ё ота-оналикка тайёр эмас, ҳамонки фарзандлари улардан оладиганини ололмабдими, буларни боланинг уволи уражақдир! Чунки **ўзлигини танимаган бола миллатнинг увол бўлган бўлагидир!**

Миллат фарзандининг илми, мартабаси ошган сари миллий руҳ ва миллий феъл унда яхлитланиб бориши лозим, шундайлардан умид, шундайлар миллатни асрайдилар, юксалтирайдилар.

* * *

**Осонлаштирингиз,
қийинлаштирмангиз.**

Ҳагис

Республика «Маънавият ва маърифат» марказида «Маънавият сабоқларининг бугуни ва келажаги» мавзусида илмий-амалий анжуман ўтказилди. Йиғинда маънавият фани бўйича дарслик ва қўлланмалар яратган ва яратиш тараддудида юрган олимлар ҳамда кўзга кўринган маънавият тарғиботчилари қатнашдилар. Анжуман қизғин мунозара тарзида ўтди. Йиғиннинг қизғин ўтганидан, бир маънавиятчи сифатида, кўнглим таскин топиши керак эди, аммо мажлисдан кейин юрагим хомуш тортиди...

Маънавият сабоғи бугунги кунда нега зарур бўлиб қолди?! Шўро зуғумидан қутулгач, зудлик билан ўзимиздаги тоза томирларни уйғотиш, маънавий меросимиз бўлмиш миллий қадриятларимизни ёшларнинг қалбига жо этиш, ўз юртига ўзи эгаликка ярайдиган, ватанни асраш, яхши инсон бўлиш учун виждонини ўртага қўйиб иш тутадиган авлодни тайёрлаш зарурати туғилди. Одамларнинг кўнгли кўзини очиш, уларда маънавий дидни уйғотиш кераклиги аён бўлиб қолди. Бунга шошилиш даркор эди! Биз шошила олмадик! Боқибеғамликнинг бир касрини мана кўрдик — «оқим»чилар биздан илгарилаб, айрим ёшларнинг бошини айлантирди! Тадбирбозлик билан, мажлис-мажлис ўйнаш билан, телеҳисоботлар ёки адашганларни тинмай қарғаш билан аҳвол яхшиланмайди. Энг қизғин тарбияни суяги қотмаганлардан, яъни мактабнинг энг қўйи партасидан бошлаш керак. Маънавият дарслари бунинг учун тайёр майдон-ку ахир! Аммо бу дарсларнинг бугунги кўриниши қониқарли эмас, мутахассислар йўқ, мутахассис тайёрлайдиган ўқув даргоҳи йўқ. Мазкур фан бўйича ёзилган қўлланма, дарсликларнинг саксон фоизини варақлашга юрагингиз безиллайди!

Мажлисдан кўнглим қоронғу чиқди дейишимнинг боиси, сўзга чиққан олимларнинг «маънавият асосларини қайси синфдан бошлаб ўргатиш керак», «маънавият назарияси мана бу ...изм, ...измларни ўз ичига олиши керак» деган гаплари эди. Муаллифлар мени кечирсинлару, шу анжуманни ташкиллаштириш жараёнида йиғилган қўлланмаларни етук мутахассисларга бериб таҳлил қилиб беришларини сўрадим. Улар кўпини қайтариб бердилар ва бундай нарсаларни ўқиш ҳамда таҳлил қилишга асаблари дош бермаслигини айтдилар.

Катта одам чидамайдиган китоб заҳмини кичкина жони билан бола қандай кўтарсин? Илм болага роҳат бериши керак, жабр эмас! Боланинг руҳини синдириш, зериктириш — бу зулм! «Илмий коммунизм деб ундоқ нарсага айтамыз», «социалистик реализм деб бундоқ нарсага айтамыз» дея-дея нимага эришдик? Камига маънавият дарсларида ҳам яна ўша «изм»чиликми?! Шундоқ долзарб пайтда-я? Ўзининг йигит эканлиги, оёғи остидаги она-Ернинг ўлик-тиригини елкасига олган ўғил фарзанд эканлиги ёдидан чиққан, доллор учун душманнинг дастёрига айланган айрим болалар ўзимиздан эканлиги бизни хижолатлик азобига солмайдими?! Синф хоналарида сўйлаётган, ўқитаётган нарсаларимиз, телевизорда кўрсатаётган томошаларимиз таъсирчан, дилтортар, одми бўлганда бундай шогирдлар бўлмасди! Қуръони каримдаги «осонлаштиринг, қийинлаштирманг» деган жумлада ҳикмат бордир. Яна бу муқаддас китобнинг «... ҳеч кимга тоқатидан ташқари нарса таклиф қилинмайди» деган жойлари ҳам бор. Очиғини айтганда, педагогика, психология, фалсафа бўйича ёзилган китобларни бағир бериб ўқиган ўқувчини ким кўрган? Улардаги атамаларни, Овруподан Россияга, Россиядан бизга келгунча таржимадан таржима бўлавериб, мазмунлари чувалашиб кетган жумлаларни эслаб қолиш тугул, баён қилай десанг, тилинг қинғир бўлиб кетади. Буни олим-

лар «илм, академик тил» деб атайдилар. Халқчил усулда ёзилган, ҳаётий мисоллар асосида ёритилган ишларни «академик тилда ёзилмаган, бу ерда илм йўқ» дея четга сурадилар. Ахир, болам олим бўлсин-у, дардимга дармон топай деб сизни Худодан сўраб олган шу халқ-ку! Илм халқ учун-ку! «Ҳамма тушунадиган нарса илм эмас» дейсиз-а! Биров ўқимай, тўғрироғи, ўқий олмай жовонларда ётган китоблар ўлик мол-ку!

Илми кўп одам эмас, илмини халққа еткиза олган, сингдириш усулларини топа олган одамгина ҳақиқий олимдир. Ҳунарманд тайёрлаган буюмини қандай асбоб билан, нимани нимага қўшиб ва кимнинг ёрдамида тайёрлаганини ўзига ўхшаган ҳунарманд сўрасагина сўзлаб бериши мумкин. Харидорга бунинг қизиғи йўқ, у буюмни сотиб олишни билади холос ва дарҳол керагига ишлатади. Бизнингча, «Маънавият деб нимага айтамыз? Қайси даврнинг маънавияти қандай бўлган? Қайси аллома маънавият ҳақида нима деган? Маънавият назариясининг асосларини нима ташкил этади?» – деган ниқтовни барчага бирдай қаратиб бўлмас! Назарий билимлар шу соҳа бўйича мутахассис бўлаётганлар учун керақдир. Аммо бошқа толиблар, мактаб ўқувчилари учун, кенг омма учун маънавият назариясини эмас, маънавий дурдоналарнинг ўзини кўрсатмоқ, мана бу – «МЕҲР», мана бу – «САБР», мана бу – «ШУКРОНА», мана бу – «БУРЧ» ... дея танитмоқ жоиздир! Мумтоз тарбияшунослик манбаларимизда инсонга буюрилган 500 дан зиёд хуш хулқ келтирилади. Ўшаларнинг ҳар бирига шарҳ берилганда ҳам беш юз соатлик дарс бино бўлади-ку! Мисолларни нақ бола яшаб турган ҳаётнинг бағридан, адабиётдан, санъатнинг ҳамма турларидан, тарихдан... келтириб, болаларда ўзини ўзи тафтиш қиладиган кайфият уйғота олмасак, илмини амалга оширолмаган, ниятига етмай кетиб бораётган армонлилар қаторида бўламиз.

Комиллик тарбиясини санъат билан, устакорлик билан, айтиш жоиз бўлса, болани маҳлиё қиладиган

сеҳрли ифодалар билан олиб бориш зарур! Маънавият тарбияси бугунги кунда муолажа ўрнидадир. Турмушимизнинг бемор жиҳати шу. Не кўйга тушсак ҳам, маънавий тарбиянинг энг қисқа, энг унумли йўлларини топишимиз шарт!

* * *

**Жаннат оналар оёғи
остидадир.**

Ҳагис

Билиб юрибман, кейинги пайтда «она» деган сўз тилимга бот-бот келаверадиган бўлиб қолди. Мазкур ҳадисни қўлимга оляпману, бу мавзудаги аввалги айтганларимни такрорлаб қўйсам-а, дея хавотир олдим. Кейин ўй келди: менгинанинг баҳоим билан она таърифини адоқ қилиб бўларканми?! Агар минг йил умр кўрсам, онаижаҳонимнинг яна минг жиҳати айтилмай, минг иқлими ёритилмай қолар, эҳтимол!

Она борки, чарақлаб турмайди, ярақлаб юролмайди — алвон рангларини боласига бериб, нурсизгина кўри-нишларини унинг панасига олиб туради. Аёл она бўлгач, баланд пардаларда жаранглаши тўхтади — жами қўнғироқларини боласига илиб қўяди-да, бутун вужуди қулоққа айланиб, уни тинглагани тинглаган! Фикрати битта дуода миҳланиб қолган: «Илоҳим, боламни асра, боламни асраб берсанг бўлди!» Жисми-жони шу жумлани туну кун шивирлаб яшайди!

Бағрини ёриб ям-яшил майсага айланаётган бошоқ мағзини боласига бериб пўчоққа айланаётган *ОНА*дир. Булоқ булоқ бўлибдики, кўксидан сизиб чиққан, турли томонга тарқалиб, орқасига қарамай, чопқиллаб узоқлашиб бораётган ирмоқлар кетидан термилганча кўз ёшларини тўкиб ётади. У шу туришда фарзандларини ҳали келинга, ҳали куёвга, ҳали набираларга, яна минг бир яхши-ёмон харидорларга бой бериб, нима бўлаётганини ўзигина билиб турган *ОНАИЗОР*дир!

...Ўшанда онамнинг кунботарига бир ҳафтагина қолган экан. Эсимни танибманки, у кишини жисмонан

инжиқ кўрмаганман, бақувват, ҳаётбахш феълли эди. Охирги икки йилда иситмали дард илашди-ю онам орқага кета борди. Тўртта боламнинг олди энди дастёр бўлган, этаги ҳали майда. Уларнинг кунда юз хил юмуши чиқади, унинг устига ишлайман, ишки, иш эмас, қон қиладиган қоғозбозлик! Онам эса ётиб қолди, кунда бир термилиб кетмасам, чақалоғини ташлаб қўйган одамдай бетоқат бўламан! Сездирмай келган ўлим ҳам бир ҳисобда дуруст экан. Онадай азизингнинг кўз ўнгингда шамдай липиллаб ўчаётганини кўриб туришдай залворли оғриқ йўқ дунёда! Ҳар куни қуёшнинг ботиши сен учун даҳшат! Эртага яна офтобинг чиқадими ё йўқ?! Тақиллагани учун эшикни, жиринглагани учун телефонни кўргани кўзинг йўқ! Ота маҳалламга кирар эканман, кўчамиздан чиқиб келаётганки одам мен учун юрак ўйноғи! Тишининг оқини кўрмагунимча, тиззамдан жон чиқиб бўлади. Биринчи берадиган саволим «яхшимисиз, омон-мисиз?» эмас, «бизникилар тинчми?!»

Ишим, уйим ва она ҳовлим шаҳарнинг уч тарафида. Ҳар куни шу учлик орасида таңда қўяман. Миям машинадай ишлайди — нима олиб келсам онамнинг оғзига ёқади-ю, қайси дўхтирни чақирсам, мени юпатадиган гап айтади! Ва кечки овқатим бугун нечада пишади-ю, болаларнинг оғзини ёпаман?! Ўзимнинг мисолимда ўшанда билиб қўйганман — инсон дегани шу қадар яшовчан бўлишини! Узилай-узилай дейману яна чопиб юравераман, илжаяман ҳам, сўниб бораётган онамга ҳар куни ҳар хил ҳазиллар ҳам топаман, бунинг устига юрагингга ўқ отиб турадиган «дўст»у душман ҳамиша бор!

Бир куни чарчоқ жонимга косага тўлган каби тўлди-ю, ишдан кейин уйга бориб икки соатгина чўзилиб келай деган гафлат босди мени! Кўзимни очсам, қозон осар пайт бўлибди. Онамнинг теграсида укаларим бор-ку, саҳарлаб етаман дедим-да, бормадим. Ўша кунни умрбод лаънатлайман! Шайтоннинг гапига

кирган куним ўша! Демак, шу куни бу югуришлар менга малол келган! Демак, онамдан жоним ширинроқ туюлган! Балки, қайсидир дақиқада «онам соғ юрганда, мен шунчалик уриниб кетмасдим», деган надомат ҳам ўтгандир дилимдан!..

Эртасига учиб келдим. Онам, онажоним эса... «пастлаб» қолибди. Бошини буришга ҳоли йўқ. Мен томонга кўзининг ёни билан, узоққина тўхталиб қаради, аммо индамади. Онам ҳеч қачон бундай қарамаган эди. Онамнинг кўзи ҳеч қачон бунчалик тагдор гапирмаган эди! Йўқ, у гина эмас эди! Унинг бу туришига араз сиғмасди! «Охирги табассумларимни кўролмай қолдинг», дер эди у кўз! Икки кун аввал тузалишга умиди бор, савол-жавоблар қўнглига сиғиб турувди. «Ўша туйғу ҳам бахт экан, кетарим аниқ бўлиб қолди, жоним менга сиғмай боряпти-ку, энди қандоқ қиламиз», дерди у қараш! Бир кечалик ғафлат уйқусини деб, онамнинг ҳаётбахш руҳини охирги марта туя олмай қолдим, кўзларининг чарақлаган олови билан видолашолмай қолдим! Унинг нигоҳидан ҳаёт кетиб бўлибди!.. Уч-тўрт кун ўтгач, онамни жойига қўйдик. Мана ўн йилдан ошдики, ўша нигоҳ мени тинмай таъқиб қилади. Ва тинмай у кўзлардан узр сўраб йиғлаганим-йиғлаган!..

Ўйлар эдим, қўл-оёғимни боғлаб турган – онам, у кишидан кейин ҳамма ишларга чандон улгурсам керак, юрагимниғижимлаб турган хавотир чангаги қўйиб юборади-ку деб. Тамоман акси бўлди! Дунёмни тўлдириб турган ҳаёт қўнғироқлари таққа тинди! Чеки йўқ ва офир сукунатнинг дастидан қулоқларим офрийди. Икки қўлим шалвираб қолган, тўрт томоним елвизак! Ҳамма калавамнинг учи йўқолган, бамисли эмизикли боламдан айрилгандай! Гўё ҳамма зарурим онам билан кетди-ю, қўл уришга арзимайдиган нозарур ишлар ўраб қолган каби эдим! Ана энди сал нарсага чарчашлар, арзимаган ташвишга оғриб қолишлар бошланди. Онамнинг, онажонимнинг бемор ётишлари ҳам менга қув-

ват экан! Ахир югуриб юриб ҳамма нарсага улгурар эдим! Ҳар куни минг иш бодроқдай пайдо бўлар, шунга лойиқ мингта жонни ясаб олаверардим!.. Энди-чи? Оламининг ярми бўш, ярмида бола-чақа ва бошқаларим дегандай, ғамирлаб юрадилар. Мен онамдан қолган дунёмнинг ўша бўш қисмида хатоларимга бош уриб, армон кўйлакларини кийиб яшаб боряпман. Онамдан сўрайдиган саволларим роса-роса қўплигини энди билипман! Онамга айтадиганларим юрагимда қолиб кетганини энди англаяпман! Онам керак бўладиган даврлар энди бошланганини суякларим билан мана энди туйиб турибман! Э воҳ, э воҳ..

Жаннатга зор бўлиш ҳам шунчалик бўлар-да! Онам — таъмлари оғзимда, ифорлари димоғимда қолган жаннатимдир! Худо берган бу жаннат бағрига тўйиб-тўйиб қолмаган гумроҳ мандирман! Этагидан ушлаб қололмаган жаннатимнинг иси келади деб, ҳали остонани, ҳали укаларимнинг юзлари, ҳали қўшнининг қўли, ҳали девор, ҳали устунларни ўпиб юрган девона ўзимдирман!

* * *

Бадгумон бўлманглар, бадгумонлик энг ёлғон сўздир. Гап пойламанглар, тирноқ остидан кир қидирманглар, бир-бирингизга ҳасад қилманглар, бир-бирингиздан аразламанглар ва нафратланманглар...

Ҳагис

Сўз — қурол, сўз — муолажа, ҳамма бало борни йўқ, йўқни бор қиладиган ўша битта сўзда!

Бизнинг «инсон» деган номимиз борки, бебаҳо мавжудликмиз: чунки бировга ота, бировга онамиз, бировнинг ягона фарзанди ёки жуфти ва ёки ака-опасимиз. Биргина жонимизга талай муҳаббатли кўз термулиб, талай дил бизни авайлаб, абгор бўлиб яшайди! Ўшаларнинг бошига кулфат келтирмаслигимиз,

бахтига тўғаноқ бўлмаслигимиз ва Ҳақнинг қаҳрига қолмаслигимиз учун, муқаддас китоблар бизни огоҳ-лантирмоқда. Сабабки, **яхши-ёмон кунларимизнинг муаллифи фақат ўзимиздир.** Сиз «йўқ, ҳамма нарса Худодан» дерсиз. Тўғри, Худодан. Аммо унинг ҳисоб-китоби ғоят ғалати: у ҳеч қачон яхши одамга ёмон кун бермайди, бу бир! Ёмон одамнинг ўзига ҳам ёмон кун бермайди – унинг севган, энг азиз кишилари жабрланади. Унинг хатолари учун болалари, яқинлари жавоб беради. У бундай ҳолатда Аллоҳга чандон ялинади, балони ўзига сўраб, йиғлаб-ёлборади, аммо ўзи бояғидай юраверади, боласи, аяганлари кўз олдида қийналаверади! Биродар, бу кулфат-ку! Бу тўфон-ку! Бу офтобинг куйиб, тун ичра қолдинг деган гап-ку!

Одам худди дарахт каби мевалайди. Олманинг меваси – олма, беҳиники – беҳи! Аммо одамнинг меваси икки тур: бири сўзидир, бири боласи. Дарахтнинг томирида не бўлса, мевасида шу бўлгани каби, кишининг жисмоний ва маънавий жиҳати қандай бўлса, сўзи билан фарзанди шу сифатда бўлади.

«Бадгумон бўлманглар» дейилмоқда. Хўш, бадгумонлар ким? Ўзи пок феълли, катта бир ташкилотнинг раҳбари бўлиб ишлаётган дўстим менга дил ёриб қолди: «Дугонажон, ахир қаламингиз бор, шу нарсани ёзинг. Ёмон одамлар битта сўз билан байрамни аза, дўстни душман қила оларкан. Улар сизни мажлисларда танқид қилмайдилар, устингиздан юмалоқ хат ёзмайдилар, ҳеч қаерда бировни баланд овоз билан ёмонламайдилар. Аммо лифтда кўтарилаётиб, ё ёнма-ён қўл юваётиб, ёки кишилардан ҳол-аҳвол сўраган бўлиб, ёинки маош олаётиб, минғирлабгина бир сўз отиб қўядилар. У сўз энди оддий сўз бўлмайди, яхши одамларнинг юрагида гашлик, дунёси торларнинг дилида эса гумон кўпчи-тадиган хамиртируш бўлади! «Раҳбарнинг хонасига фалончи кўп кириб қолдими?», «Бу пулга нима ҳам келарди?», «Фалончиой билан Фалончибойни икки марта автобусда бирга кўрдим, тинчликмикан?», «Маж-

лисда Фалоний сизга ташланса, нега жим ўтирдингиз, ахир сиз ҳақсиз-ку, бошлаб қўймайсизми?» каби луқ-малар шулардир. Гоҳида сўзлаб ҳам ўтирмай, кўзлари, лаблари билан бир ишора қиладиларки, отилган ўқ ҳам бунчалик мўлжалга тегмас!

Бадгумон одам — ё ақли тўқис бўлмаган шўрлик ва ёки ақли расо бўлса-да, уни кўпроқ ёмонлик йўлида ишлатадиган нобакордир! Ўзи ўғри ёки ўғриликка мойиллиги бор-у, аммо қулай шароит бўлмагани учун тийилиб турган одамга ҳамма ўғрига ўхшаб туйила-веради. Ўзи ҳасадгўй ёки пинҳона гуноҳ қилишдан тийила олмайдиган одам атрофдагилар ҳам худди мен каби деб ўйлайди ва ҳар бир ҳаракатингни микроскоп билан кузата бошлайди, зарра хатоингни топса, кўзлари қувончдан порлайди, айюҳаннос солади! Дарвоқе, у нега хурсанд? Рақибини, ҳаттоки рақиб бўлмаганни ҳам гуноҳ устида ушлаганиданми? Йўқ! Хато қилишда у ёлғиз эмаслигидан, ҳар қандай кишидан чатоқлик топиш мумкинлигидан, «бу дунёда ҳамма ўғри, мен ҳам ўғри бўлсам нима бўпти» дейишга имкон топилганидан шод!

Юқорида баъзан минғирлаб айтилган биргина жумла билан катта бир жамоанинг иқлимини бузаётган кимса ҳақида сўйладик. Аммо, биродар, ўшандай сўз кимдир мукофотга тавсия этилаётганда ёки бирор мартабали ўринга кўрсатилаётганда, ёинки қуदानдалик ришталари боғланаётганда айтилса-чи?! Кимнингдир ўнлаб йиллар давомида йиққан илми, салоҳияти биргина гумонли сўз билан шубҳа остида қолади! Бу ҳам майли, олтин бир кун юзага чиқади, аммо жамият чандон ютқазади — унинг чанқоғини қондирадиган бир тоза булоғи топталади. «Сенга инсоф берсин, учинчи одам!» дея шоир бекорга наъра урмаган.

Нуфузли одамга эшиттириб туриб, тақдирланиши ёки танланиши лозим бўлган киши ҳақида «Фалончи ёмон эмас-у, у ҳақда ғалатиноқ гаплар юради-да», деб қўйса бўлди! Бу луқма «қандай гаплар?» деб сўрал-

майдиган жойда айтилади. Аслида, сўралса ҳам, у баттолда жавоб йўқ! Чунки у уйдирма, ёлфон! Аммо ўша сўз билан Яхшилиқнинг шашти қайтади, Омад чекинади, «орада шайтон бор-да, ростдан ҳам биз билмаган гуноҳлари бордир» дейди Яхшилиқ ва ҳоказо ...

Шу бир сўз билан бир тоза томирни узаётган каснинг оти — ҲАСАД ва унга хизмат қилаётган ГУМОНдир! Бадгумон одам бамисоли ўргимчакдир! Фақат фарқи — у тўрини ўз яқинлари устига солади, ўз шўрини ўзи кўпайтиради. Ҳар бандани шу хатодан асрасин!

* * *

Бировнинг қилаётган ишига қараб баҳо берманглар. Унинг нима билан якунланишини кутинглар.

Ҳақиқ

Ният — муҳим, ният — етакчи, ният — старт нуқтаси, лекин у шу туришида ўлик мол. Уни бор нарсага, мавжудликка айлантириш учун қўлу оёқ, ақлу ирода фаолиятда бўлиши керак! Ният — бу орзу, истак, аниқ мўлжалдир. Аввало, ниятинг яхши бўлсин, аммо ўзинг заминда туриб, осмонни ерга қўндираман деб ҳам ният қилма! Ўз ирода, қувватингни чандон тарозуга сол, аввалу охирини чамала, сўнг Аллоҳга таваккал қилиб иш бошла. Бошладингми, охирига етказ. Чарчаш, яхши-ёмонга йўлиқиш, очин-тўқин қолишу озиб-тўзиш шу йўлда, лекин ақлни пешлаш, ўзини тоблаш, иродани мустаҳкамлаб олиш ҳам шу йўлдадир. Инсонга бир ишни поёнига етказиш-етказмаслигига қараб баҳо берилади. Мақсадга сидқидилдан интилиб бораётган одам яхшиланиб, комиллик сари кўтарилиб бораётган кишидир. Ишни чала бажардингми, билки, чала инсонсан! Демак, сени шайтон бошқаради. Гулдан гулга кўчиб юрадиган ниначи кабидурсан! Шароитни рўқач қилма, бир ишни мукамал қилишга одатланган киши, хаста ётса ҳам, ёмон шароитда бўлса ҳам, тугалланмаган

ишини ўйлаб безовта бўлаверади. Одамлар бор, гоҳ бир қўли билан, гоҳ кўзлари ожиз, ногирон ҳолатда-да, не-не юмушларни бажарадилар, санъат асарларини бунёд этадилар. Бу дунёнинг ҳамма битган ишлари қўл урганки юмушини ихлос билан якунлаган инсонларнинг кўтарган хирмонларидир.

Яқинда бир йигит билан суҳбатлашиб қолдим. Ҳуқуқшунослик институтини имтиёзли тугаллабди. Шу соҳада илмий иш олиб боряпти экан. «Олим бўлишни хоҳлабсиз-да», дейман. «Соҳам бўйича яхши ишларга таклифлар бўлди (бир-иккита нуфузли ташкилотларнинг номини санади). Аммо онам кўнмадилар, «бу соҳа жуда нозик, умр бўйи жиноят ва жазо тарозуси ёнида турасан, тўқсон тўққизта ҳукми тўғри белгилаб, инсончиликда адашиш бор, битгасида хато кетсанг ҳам, бировнинг кўз ёшига қоласан», дедилар», — деди. Яқиндаги мўмай омаддан ўзини тийиб, узоғини ўйлаган онадан таъсирландим.

Қўлимиз билан бошлаётган ҳар бир ишимиз ҳисобга олиб борилиши, ҳар бир қўйган қадамимизга мукофот ёки жазо тайинлиги ҳар доим ҳам ёдимизда турадими? «Фалончининг нега омади келмайди, энди оғзи ошга етганда бурни тошга тегаверади» деган гапларни эшитиб қоламиз. «Нега менинг бирим сира икки бўлмайди?» қабилидаги нолишларга дуч келамиз. Ишингиз орқага кетдими, билингки, шайтон кўрсатган йўлга от солдингиз, оғиридан қочиб, енгилига югурдингиз! Ҳалол-ҳаромни аралаштириб юбордингиз! Омадингиз шундан кетди ёки бир текис хотиржам бўлолмаяпсиз.

Ишни чала ташлаб кетишни-ку ёмон деяпмиз. Аммо кечаси-ю кундузи ишлаб, охирига етказилган ҳамма иш ҳам яхшилик келтирмайди. Сиз охири нуқтага етиб келгунча Аллоҳга ҳисоб бериб, яъни ҳар бир қадамингизда ундан қўрқиб турдингизми? Йўл-йўлакай бировни туртиб, бировга малол келмадингизми? Зўриқиб меҳнат қилиб, Яратганнинг неъматини бўлмиш ўзингизни касаллантириб қўймадингизми? Ишингиздан атрофингиздаги одамлар ҳам розими? Шу хаво-

тир туну кун дилимизда бўлмаса, бу хавотирни бир касби корни энди ўрганишга тушган, бир юмушни энди бошлаган фарзанду шогирдимизнинг дилига ҳам солмасак, пишган ошимизни зўрға сузганда товоғимиз синаверади!

«Бировнинг қилаётган ишига қараб баҳо берманглар, унинг охири нима билан яқунланишини кутинглар», демоқда ҳадис. Ободончиликни авж олдирамиз деган яхши ниятлар ўртага ташланди, талай кўчатлар экилди, гузарларда халқ учун талай қулайликлар яратишга киришилди. Аммо бу ишларни бошлаганлар ҳали мард эмас. Лабз — элу юрт ва Аллоҳнинг олдида ичилган қасамдир! Уни бузган киши азият ичра қолади. Ўша экилган кўчатларнинг ҳаммаси кўкардими, қуриганлари бўлса, ўрнига яна экилдими? Суғорувчиси тайинми? Гузарлардаги яхши ишлар ҳам изчил давом этяптими? Уларнинг яхши-ёмон ишларига тез-тез баҳо бериб туриладими?

Ташкилотларда турли-туман мавзуда мажлислар, семинарлар ўтказамиз, кўрсатмалар берамиз. Ғоя берганга, уни ўртага ташлаганга раҳмат. Бу — иш бошланди деган гап. Аммо маълум муддатларда «Ўша ғояларнинг мана буниси мана бундай амалга ошди, аммо мана буниси қолиб кетди. Меҳнат қилганга раҳмат, аммо бу масъулиятни унутганлар бир ўрнидан туриб қўйсин-чи», демаймиз. Ё бўлмаса, «Сизлар берган кўрсатманинг мана бу қисмини амалда қўлаб бўлмас экан, исботлари мана бу», деб таҳдил қилмаймиз! Гўё старт берилиб, ҳамма югуриб кетган, финалга ким етди, ким етмадиси билан ҳеч кимнинг иши йўқ! Ғоянинг ҳурмати, лабзнинг, умрнинг ҳурмати қани? Идора раҳбарингиздан қўрқмасангиз майли, балки у масъулиятсизроқ ёки фаромушроқдир, аммо Яратгандан чўчимайсизми?

«Ишни пухта ва яхшилаб қилган кишини Аллоҳ яхши кўради» дейилади бир ҳадисда. Яна биттасида эса «Мунофиқлик»нинг аломати учтадир:

1. Гапирса ёлғон гапиради.
2. Ваъдасига бевафо бўлади.
3. Омонатга хиёнат қилади,

дейилади. Аллоҳ бандаларини севади ва уларга нисбатан ёлғончи, бевафо ва хиёнатчи бўлганларни кечирмайди. Бир-биримизнинг фойдамизга, бир-биримизнинг ризочилигимиз учун иш қилмагунимизча, ишимиз юришмай тураверади. Ҳаммамизга элнинг ризолиги насиб этсин!

НАВОИЙ ГУЛШАНИ

**Баъзи бир сўзда сеҳр, баъзи
бир шеърда ҳикмат бордир.**

Ҳагис

Ҳеч ким айтмаган фикрни айтиш, қадам етмаган чўққини эгаллаш, фанда янгилик яратиш, бу ҳали буюклик эмас, бу — ҳайратли жараён, бу — ноёб воқеалик, холос! Буюклик — ўша ихтиронинг яшаб қолиши! Фақатгина яшаб қолиши эмас, балки ўзининг ҳаёт-бахшлигини даврлар оша сақлаб қолишидир. Инсоният тарихида не-не «боши олтин»лар келиб кетди. Не-не теша тегмаган гаплар айтилди! Аммо уларнинг ҳаммаси ҳам буюк бўлиб қололмади! Нега?

Ҳазрати Навоийдан бери неча хоқону неча султонлар ўтди. Уларнинг бири кенг бўлса, бири тор эди. Эҳтимол, бири Навоийни суйса, бирови куярди. Уларнинг қўлида ҳукм эди, уларнинг қўлида муҳр эди! Лекин ҳайрон қоладигани шуки, Навоий ҳамма асрда ва ҳамма шоҳлик фаслларида бирдай буюк саналиб келаверади! ... 1941 йил. Ўрис учун икки дунё бир тутам бўлиб турибди. Ленинград устига ёмғирнинг ўрнига бомба ёғилади. Аммо шу тумонат, шу аросат ичида Алишер Навоийнинг 500 йиллиги нишонланяпти! Бу балки самимиятдан холидир, мазкур тадбир шўрога сиёсат учун керак бўлгандир. Аммо шунча миллат,

шунча элат туриб, уларнинг хазинасида неча улуғлар туриб, нега уларнинг эсига айнан шу зот тушди? Беихтиёр онам такрорлаб юрадиган бир нақлни эслайман: «Ҳақ азиз қилган кишини бандаси хор айламас!» Навоийни Ҳақ азиз қилди! Аллоҳ қатор бандаларига истеъдод беради ва шу неъмат ичида уларни имтиҳон қилиб ҳам боради. Имтиҳондан эса бири ўтиб, минги тўкилиб қолаверади. Азизликка эришмоқ учун истеъдоднинг ўзи кифоя эмас экан, *КАТТА ИСТЕЪДОДНИ КЎТАРИБ ЮРИШ УЧУН КАТТА ШАХСИЯТ КЕРАК ЭКАН*. Истеъдод — илоҳий нур, шоир шахси эса шу муборак нурни қабул қилиб олувчи макондир. Нур бирдай тушаверади, аммо гул ёки тикон униши маконга боғлиқдир. Макон шикаста бўлса, макон қусурли бўлса, истеъдод улғаймас! Улғайса-да, Аллоҳ уни эл назарига туширмас! Боиси, шахс истеъдодини губорли феъли билан нопок қилди. Яъни унда ҳасад ёки кибр бор, ёки у хасис, дилозор, ёлғончи, ёки ношукр ва бесабр. Бундай ҳолатда истеъдод ўз эгасидан албатта хун сўрайди. Ки шоир ғоят жарангдор сўзлар айтаверади, аммо Тангри тўсган деворга тегиб қайтаверади, қайтаверади, орага минг даллол тушса ҳам, элга етмайди, етолмайди!

ТОЗА ШАХСИЯТ, яъни тил, дил, феъл поклиги билан *ИЛОҲИЙ НУР*, яъни истеъдод қовушган жойда *БУЮКЛИК* бунёд бўлади. Бу — илоҳий инъом. Бу — комиллик билан илоҳий нурнинг пайвасталиги. Мана шу сазоворликнинг номи Ҳаққа етишмақдир! Алишер Навоий, иншоолоҳ, шу неъматга эришган зотдир.

Буюклик нур манбаига ўхшайди: Навоийнинг номини зикр этганингиздаёқ сизга ҳарорат келгани каби бўлур! Буюклик — замон ва маконга дахлсиз, қуёш нури каби беминнат! «Мен қуёшни севмайман» деганларга ҳам нур сочаверади, эҳтиёжманд ҳужайраларни ўзи топиб тириктираверади...

«Баъзи бир сўзда сеҳр, баъзи бир шеърда ҳикмат бордир» деган ҳадиси шарифдан келиб чиқиб, ҳазрати

Навоийнинг бир неча байтлари билан дардлашишни кўнглим тусади, наинки, бу зотнинг ёзмишлари сеҳр ва ҳикмат билан лиммо-лим тўлгандир.

Биринчи суҳбат

БУТУНЛИККА ЭЛТУВЧИ АЙРИЛИҚ

Чўнг армоним ҳазрати Навоийни луғат билан ўқиётганимдир. Хазинанинг ёнида туриб, калитини топмаган нотавон менман-да, дейман! Дафтарчамга кўчириб олганим байтларни қачон ўқисам, завқу шавқим аввалгисига ўхшамас — янги бир ифдор, янги бир ранг топавераман. Ҳар гал биринчи марта кўраётганим каби ҳайрат келаверади. Санъатнинг синоатли гулшани шу дейман, сурур топаман...

*Кўйма малҳам тийғи заҳмига кўнглимда, эй рафиқ,
Чиқса жон ҳам чиқмасун кўнглимдин озори анинг,*

дейди шоир. Ошиқнинг бағри яра, маъшуқа бевафолик қилди ёки беписанд, ёки шундай мубталоси борлигидан беҳабардир ҳам! Ошиқ эса чўғ тушган кўксини маҳкам кучганча, ёнига табибни йўлатмайди, ҳабибдан қочади. «Ярамга тегма, — дейди у, — маҳбубамни унуттиргани кўймайдиган, ёр исмини тинмай ёдлатиб турадиган ягона ёдгорим шу жароҳатимдир. Ёрга ета билмадим, ҳеч йўқ уни эслатувчи шу заҳмни мендан айирма! Жон чиқса чиқсин, аммо бу оғриқни суякларимнинг орасида тупроққа олиб кетай».

Муҳаббат бор жойда қарғиш йўқ! Муҳаббат бор жойда тама, нафс йўқ! Яна бир жойда ўқигандим: яраланган одам унга ўқ узган кишини умр бўйи қарғаб ўтади, аммо ишқ ўқига дучор бўлган юрак ўз жабрловчисини суйгандан суюб бораверади. Боиси, ишқ илоҳий неъматдир. Унинг дилга тушгани ўзи мукофот! Шунинг учун мукофотки, жисмингизга покловчи нур келди — ишқингиз тушган инсонни неъмат билдингиз

ва азиз кўра бошладингиз. Шу нур ўзингизни ўзингизга разм солдирди ва... «воҳ!» деб юбордингиз. Шу қадар ғариб, шу қадар нотавон эканману ишқ даъвосини қиялпанми, дедингиз! Мен шу туришимда ўша маъшуқ ёки маъшуқага қандай тенг бўлай, дедингиз! Хокисорлик сездингиз, хокисорлик эса покланаётган одамнинг белгисидир! Кишининг ўз камчиликларидан уяла бошлаши атрофни тан олишидир. Қаранг, ишқнинг хосиятини – сиз ўзингизни аяшга, яъни сизга худо берган неъматларнинг софлигини тиклашга, шунинг баробарида, сизни чор тарафдан ўраб турганларни авайлашга тушдингиз. Атрофимиздаги ҳамма «бировлар» эса Аллоҳнинг суйган бандаларидир. Уларни аяганга Тангрининг мукофоти зиёддир... Аллоҳ шунинг учун ҳижронни ошиқларга қадрли қилиб қўйди, уларни ишқ азобига сабрли қилиб қўйди.

Демак, ёр азобини ёрдан-да ортиқ кўриб бораётган инсон тобора покланиб, комиллик йўлига тушиб, Ҳаққа интилаётган шахсдир.

Ҳақиқий ишқнинг иқлими шу! Кимда кибр бордир, ёлгон ва ҳасад бордир, озор ҳамда қасд бордир – унга муҳаббат келган эмас! Кимки, «ишқи тушиб» етган умр йўлдошига панду озор берадир – билингки, у ҳеч қачон севган эмас! Кимки, ғафлатий, фаолиятсиз ва бефарқдир, билингки, у ишқсиздир, худо унинг кўнглини сўқир қилмишдир!!! «Севдим!», «Муҳаббат!» деб оҳ уришдан тийилингиз! Унга муяссар бўлишни яратгандан илтижо қилингиз. Сиз ишқни шайтоннинг нафс бозоридан эмас, покланган вужудингиздан топажаксиз! Инсон томир қўяй деб яшайди, барг чиқарай, мева тугай деб яшайди – бўлсин, бўлсин, меванг мағизли бўлсин! Покланган инсондангина губорсиз фарзандлар туғилгай, файзли умрлар яралгай!

Яшасин Ишқ!

Яшасин устози беминнат – Ҳижрон!

Яшасин Бутунликка элтувчи буюк Айрилиқ!

Яшасин менга ўзлимни узатиб турганим, шунинг учун ҳам суякларимнинг остида авайлаб асраганим, муҳаббатимга ватанлик қилган мўъжаз мўъжизам — муборак ЮРАК!

Иккинчи суҳбат

ҲУКМИ ОЛИЙ

«Эл нетиб топғай мениким...» дея оҳ ураётган инсоннинг ўзи ўзини аллақачон топиб олган кишидир. Топиб олгангина эмас, ўзининг ҳар бир ҳужайрасини титкилаб, айбини кўриб, соат сайин ўзини тозармоққа, мукамал бўлмоққа буюраётган шахсдир.

Инсон ўзини уққан сари ўз вужуд — оламининг чексиз зироатгоҳ эканлиги, унга нима экса, ўшани олиши муқаррарлигини кўриб, қойил қолиб, лол қолиб боради! Чеккан азиятларингнинг сабаби аён бўлади — тавбага ўтасан. Қайси хатоингнинг ўтида куяётганинг бирдан маълум бўлиб қолади — даминг ичингга тушади! Аллоҳни йўқлаб қоласан, ундан гуноҳларингни ювгани имкон сўраб, ёлворишга тушасан. «Ўзини таниган парвардигорини танийди» дейилади Ҳадиси шарифда. Қандай гўзал танишув бу! Нақадар шарофатли уйғониш бу! Ўзингнинг ўзингга саёҳатингдай мароқли иш йўқ дунёда. Феълингдаги каналарни топиб олиш, яшил-лигингни яна тиклашга уриниш нақадар хуш иш! Ҳақиқий яшаш ана ўшанда бошланади, ниятларинг болалаб кетади, ниятки — ҳаммаси яхшилик! Файратларинг жўш уради, ҳар бир кунингга самарасиз ўтган минглаб кунларнинг юкини ортмоқ истайсан. Ҳар бир шомдан мунғайиб, ҳар тонгдан фарах туясан!

Инсоннинг нега ўлгиси келмайди? Ёшига ёш қўшилган сари бу туйғу янада кучаяди. Бу асло ҳаётнинг ширинлигидан воз кечолмаслик ёки янада кўпроқ роҳат кўриш илинжи эмас, бу парвардигорни таниганингдан кейинги англаб қолган қарзларинг, фарзларингни адо этиш масъулиятидир. Бу ботининг билан зоҳирингнинг

уйғунлашуви — илму амалнинг бирлашувидир. Ана шу ҳолат саодатмандлик сари юришдир!

Ҳазрати Навоийнинг ҳар каломи сени ўзинг сари етаклайди. Бир байт ҳадеганда тилимга келаверади, руҳим унга урилаверади ва урилган руҳимнинг сим-сим оғриқларини сезиб тураман.

*Мени мен истаган ўз суҳбатига аржуманд этмас,
Мени истар кишининг суҳбатин кўнглим писанд этмас.*

Сўз Аллоҳнинг неъматидир, шеърий сўз эса нурланган неъматдир. Нур таралади, аммо ундан турфа жон турфа таъсир олади, унинг тафтидан турфа шакл, турфа рангдаги чечаклар унади. Шоир бир айтмишида у ёки бу маънонигина кўзда тутиб ёзади, аммо ундан минг кўнгили минг маъни топади. Санъат шуниси билан харидоргир!

Сен бир дийдор дардида беморсан. Бир нарсани истамак бутун вужуднинг эҳтиёжидир. Худо сенга нимаики берган бўлса — хаёл, юрак, кўз, қулоқ, кайфиятинг, орзуларинг, сўзларинг ҳаммаси унга зордир, у деб чандон хордир, унга ёқиш учун тушмаган кўйинг қолмади! Тунинг иштиёқ, кунинг иштиёқ, аммо у сени ҳаргиз суҳбатига аржуманд этмайди! Нега?!

Яна ўзингни тафтиш қилишга тушасан. Мана биров деб куйиб кўрдинг, шундайми? Бир мақсад йўлида оловсиз ёниш нималигини туйиб кўрдинг. Хўш, бу оғриқларнинг таъми қандай экан?! Изтироби қандай экан?! Билиб қўйки, бу — қисмат! Шоир байтининг иккинчи сатрини эсла:

Мени истар кишининг суҳбатин кўнглим писанд этмас.

Биродар, бир ўйлаб кўр-а, сен шу кунгача неча одамни йўлингга термилтирддинг. Онанг ҳидингга интиқ, опа-синглинг мурувватингга, дўстинг суюнчингга, шогирдинг ҳимояннгга, ночор қадрдонинг бир йўқловингга зор! Бир сўзинг, бир нигоҳинг билан қай

бир кўнгил боғ бўлар эди, аммо қиё боқмай кетиб боряпсан! Бу зорликларни писанд этмай, шафқат-сизларча ўтиб боряпсан! Талай бандасини кўзга илмайсан-у, Аллоҳнинг қаҳри келмасинми? Йиққан ҳосилинг шу — сени сен истаганлар ўз суҳбатига аржуманд этмас! Бу ҳукми Ҳақ! Бу Даққи Юнусдан қолган бу дунёнинг «нимани хор қилсанг, ўшанга зор бўласан» деган фалсафасидир...

Ушбу садолар юрагингнинг қоқ ўртасидан эшитилади. Бу шоирнинг, шеъриятнинг шарофати билан топиб олганинг — *ЎЗЛИГИНГ* овозидир.

Учинчи суҳбат

КЎНГИЛ КАЪБАСИ

Исломи дини энг инсонпарвар диндир. Унинг нияти фақат яхшилик! Мана ўн тўрт асрки, олиму уламолар Қуръони карим ва Ҳадиси шариф нуруни инсонларга етказиш йўлида умргузаронлик қиладилар. Одамзод турфади — бировга гап тез сингади, бировга секин. Яратгандан тинмай тиланмоқ керакки, Қуръоннинг мағзу моҳиятини инсонларга ихлос билан, моҳирона етказа оладиган зотлардан кўпроқ берсин. Тушунтирувчи қанча истеъдодли бўлса, нурафшон кўнгиллар шунча кўпаяди, дунё ўшанча тозаради. Ҳазрати Навоий ҳам, иншооллоҳ, мана шу йўлда Тангрининг ризолигига сазовор бўлган муборак инсондир. Унинг бутун адабий меросини Қуръони каримнинг гўзал бадий шарҳлари дейиш мумкин. Юқоридаги Ҳадисда айтилганидай, Аллоҳ шоирни динга садоқатли яратди. Ва ваъда қилганидай, унга буюк мавқе — мутафаккирлик бериб, машҳури олам этди! Исломи илмини унингдай севиб ва санъат билан талқин қилган ижодкор бағоят кам. «Уламолар пайғамбарларнинг ворисларидир», дейилади Ҳадисда. Илоҳим, Навоийнинг жойлари ҳам ўшалар қаторида бўлсин!

*Кимки бир кўнгли бузуғнинг хотирин шог айлағай,
Онча борким, Каъба вайрон бўлса обод айлағай.*

Бу — ҳазратнинг байтлари. Инсоннинг вужуди Аллоҳнинг иморатидир, дейилади яна муқаддас китобларда. Бу иморатнинг пойдевори эса кўнгилдир. Қўл-оёқ синса, тузатса бўлар. Эт тилинса, битиб кетар. Аммо синган кўнгил қайта бутунланмас! Шу боис ҳам Эгам уни эҳтиётлаб қобирғаларнинг орасига жойламишдир. Кўнгил синса, бутун вужуд нурай бошлайди. Бу нурай бошлаган вужуд ким? У — бировнинг термулиб-тикилиб улғайтирган боласи, йиқилса, ота-онаси ҳам қулайди! У — ота, нураса, бир этак бола эгасиз қолади! Бу вужуд — бировнинг онаси, синса, оналигини бутун адо этолмайди! У — келин, туққан боласи қалбан ногирон бўлади! Кўнгли бузилган бу — шогирд, яйраб илм ўрганолмайди! Агар у шоир бўлсачи? Дейлик, олим бўлсачи? Не-не асарлар ёзилмай, ихтиролар битилмай қолади! Қаранг, қандай даҳшатли вайронагарчилик! Кўнгил бузилди, қанча одамнинг бахту қувончига қирғин келди. Бир тил туфайли, бир кас туфайли! Бузғунчилик шайтоннинг ишидир. Кимки, бировнинг кўнглини оғритса, шайтон қавмидадир! Энди Аллоҳнинг норизолиги уни тинч қўймас. Кўнгли синган одамни ёинки ғамгузор одамни кимки дардини олса, хушнуд қилса, бузилган Каъбани тиккалаган каби бўлур ва олган савоби ҳам ўшанчадир! Дарвоқе, мана бу байтга ҳам назар солинг:

*Каъбаки оламнинг ўлуб қибласи,
Қагри йўқ андоғки кўнгил Каъбаси.*

Каъбани Аллоҳнинг уйи, дейдилар. Одамни ҳам Аллоҳнинг иморати, кўнгилни эса Каъба деб аталмоқда. Каъбатуллоҳ жами мусулмонлар учун қиблагоҳдир. Аллоҳнинг уйи бўлгани учун у зиёратгоҳдир. Яна бу байтни ўқинг:

*То хаёлинг кўздагир, кўз уйи гўё Каъбагир,
Ким туриб атрофидин киприкларим айлар намоз.*

Хаёлим кўзгусидаги Аллоҳга термуламан, кўзимнинг қорачиғи эса Байтуллоҳдаги Хажарул асвад — Қора тошга ўхшайди. Қора тош гир айланган халойиққа сажда нуқтаси саналгани каби, кўз қорачиғим Аллоҳ ёди билан тўлгани учун, киприкларим уни табаррук билиб, атрофида намоз ўқийдилар, — дейди шоир. Ана сизга олимақом шарҳ!

Хўш, энди туну кун Аллоҳни дилига жо этиб, туну кун ҳисоб бериб, унга шукр келтириб, унга истиффор айтиб юрган кўнгиллар-чи?! Каъба эмасми? «Аллоҳ менинг қалбимда» деганки кишининг кўнглида Каъбаси бордир! Худо деган ҳир бир дил табаррук, уни ўзида асраган ҳар бир вужуд **ҲАЗРАТИ ИНСОН**дир! Қараб-сизки, ғофиллик билан ёки ғараз, кин билан ёинки жоҳиллик билан ҳар қадамда бир Каъбани вайрон қилиб борамиз. Жавобига кўргиликлар қайтса, «нега мени омадсиз яратдинг?» дея Яратганга таъна қиламиз.

«Қадри йўқ андоғки кўнгил Каъбаси» мисраси билан шоир «сен ҳўв олис ҳаж сафарини орзулагунча, ёнингдаги каъбаларинг — ота-онанг, қавму қариндошинг, дўсту ёронинг ва атрофингдаги яхши инсонларни аввал зиёрат қил, Аллоҳни юракларига жойлагани учун ҳам, этакларини кўзингга сурт», — деб турибди.

Олтин қасрда яшагани билан, зару зумрадга ўралгани билан киши бахтиёрлик туймайди. Унинг руҳини авайлаш, кўнглига хуш келадиган биргина сўзни топиш, кайфияти билан ҳисоблашиш керак. Руҳпарварлик шу. Кўнгил Каъбасини обод айлаш шу. Сиз ёнингиздаги кишиларни ихлос билан шод айлаб кўринг, инсонларнинг сиз авайлаган кўнгил Каъбаларида яшаётган Аллоҳ, сизнинг бутун умрингизни обод айлагай!

Тўртинчи суҳбат

ИШҚ РАНГИ

Ёшлик — сенинг баҳоринг. Бу фаслда чиройинг етук, ақлинг гўр бўлади. Аммо кузингнинг тўкин ёки ғариб келиши баҳорингга боғлиқ эканлигини унутма! «Ёшлиқда киши хато қилади-да», деб қутуламан дема! Чунки қилаётган ишингнинг номаъқуллигини билиб турдингми, тамом, шайтонга қулоқ солганинг шу! Ва умрингнинг қайсидир фаслида бунга албатта жавоб беришингни ёдингда тут. Ҳаётимиздаги жами катта-кичик жараёнлар мутаносиблик ичра яшайди: офтоб урмаслиги учун дўппи киямиз, тикон кирмаслиги, совуқ тегмаслиги учун пойабзалда юрамиз. Меъдамиз ишдан чиқмаслиги учун тишни яратиб қўйибди, яхши-ёмонни ажратиш учун ҳушни, ... ва ҳоказо! Киши юра-гига эҳтирос тушиб мувозанатдан чиқса, мутаносибликдан чекинса, дарҳол муҳаббатга тўнкайди. «Ахир бу севги-ку, меңда гуноҳ йўқ», дея ёқасини чок этади. Ҳўш, ишқ ўзи қай тусда бўлади? Ошиқликнинг қандай белгилари бор?

Навоий ҳазратлари ёзадилар:

*Ошиқ они билки, эрур гарднок,
Ҳам тилу ҳам кўнглию ҳам кўзи пок.*

Келинг, шу мисраларнинг қатига кириб кўрайлик. Кишига ҳақиқий ишқ келса, худди бемор каби ҳазин, ўйчан бўлиб қолади. Овози шикаста тортиб, феъли ҳалимлашади. Ўзи билан ўзи гаплашиб, куни-ю туни дилида ёрига ёлбориш билан кечади. Ошиқнинг сув-рати шу.

«Тили пок» дегани надир? Ишққа йўлиққан одам ёлгон гапиролмай қолади, мақтанмайди. Қаттиқ гапи билан бировга озор бермайди, яхши-ёмонни ғийбат қилмай қўяди. Кимсанинг сирини кимсага етказмайди. Тили поклик шу. Агар шу ишларнинг тескарисини

қилаётган бўлса, билингки, ҳали унга муҳаббат келмабди!

«Кўнгли поклик» надир? Ҳақиқий ошиқ бировга ҳасад қилмайди, гина сақламайди, қасд олмайди. Суйган кишиси деб ранги сарғайиб, дили пора бўлса ҳам, тилга чиқариб ноўрин рашк қилмайди. Бу ёқдан севги изҳор қилиб, бу ёқдан тинмай гумон қиялпими, бировдан ўч олиб, бировнинг ютуғидан кўкариб юрибдими, билингки, ҳали унга муҳаббат келмабди!

Кўнгли покликнинг яна бир кўриниши – таъма қилмасликдир. Суйганимга етишим шарт дейилган жойда муҳаббат йўқ! Ошиқлик туфайли инсонга қоладиган энг катта манфаат *ИШҚ*дир, ишқнинг ўзидир! Шу ишқ боис тилинг тозаланди, дилинг тозаланди, бундан ортиқ мукофот бўладими? Бу дегани, сўз – бу феъл билан умр бўйи барака топасан, ҳеч борада камлик кўрмайсан дегани! Бу дегани, қалбингга кўёш кирди, энди умр бўйи жисмингда бодом гуллайди, томирларинг аро «Чўли ироқ» янграйверади, энди ҳеч зерикмайсан – юрагингнинг булбули сайрайверади дегани!

Шоир айтган «кўзи поклик» надир? Тилу дилнинг бузилишига сабаб бўладиган асосий нарса кўзнинг нопоклигидир! Агар кўз шайтонга бой берилмаса, дунёнинг энг гўзал ранглари билан таништирувчи устози аввал удир. Кўз тафаккурга озуқа узатади, тафаккур кўнгилини уйғотади, қарабсизки, фаолият бошланади. Пок фаолият яратувчи кўз пок кўздир. Расулulloҳ с.а.в. га келган биринчи илоҳий ваҳийнинг биринчи сўзи ҳам «Ўқи!» каломи бўлганини яхши биласиз. Илм ўқиган кўз – пок кўз. Ҳунар ўрганишга нур тўккан кўз – пок кўз. Атрофга, одамларга яхши ният билан қараган, уларнинг чеҳрасидан яхшилик қидирадиган, бировнинг гамига ўзи ҳам йиғлаб, кўнгилини ҳам бўзлатадиган кўз – пок кўз. Рўбарўсидаги одамни Офтоб билиб, унинг юзига тик қаролмай турган кўз – пок кўз.

Зинонинг аввали кўздан бошланади. Қайсики кўзда ҳаё йўқдир, зинокашдир! Қайсики кўз учраган чеҳрага нафс билан боқса, зинокашдир! Зинокаш эса ҳеч қачон ошиқ бўлмас, унга муҳаббат келмас, *ИШҚ УНДАН ҲАЗАР ҚИЛГАЙ!*

Бешинчи суҳбат

ИХЛОС

«Ихлос — халос!» — дейди халқ. Халқнинг тилида ўлмай келяптими, демак, бу сўзнинг тоши оғир. Бир кунига ярайдики, халқ бу зил юкни кўтариб юради. Биродар, сиз ҳам эгилинг-да, пойингизда сочилиб ётган халқнинг сўзларига меҳр билан қулоқ тутинг, мағзини туйинг ва амалиётингизда қўллаб кўринг — муам-моларингиз камайиб бораверади!

Ҳазрати Навоийда шундай мисралар бор:

*Ранж кўрмай киши топарму фароғ,
Кўнгли ўртанмайин ёнарму чароғ.
Тухум ерга кириб чечак бўлди,
Қурт жондин кечиб ипак бўлди.
Лола тухмича ғайратинг йўқму,
Пилла қуртича ҳимматинг йўқму?*

Жонинг қийналмагунча фароғат йўқдир, демоқда шоир. Жонингни қийновда ушлаб турган эса бу ўша ихлосдир! Ҳамма ҳунарманд, ҳамма истеъдодли ва ҳамма лаёқатли кишида ихлос бор, деб бўлмас экан. Халқона айтганда, ўзига берилган неъматлардан барака топганлар ихлосманд кишилардир. Бундай инсонлар қўл урганки нарсалари ва юмушларига катта муҳаббат билан қарайдилар, атрофда не бўлса, барини мукофот деб биладилар, озгина қийналсам, шу нарса янада чиройли бўлиши мумкин дея, куймаланиб яшайдилар. Яшасин улар!

Гул бўлса-ю, ифори бўлмаса, бекор! Асал бўлса-ю, тахир бўлса, бекор! Нон бўлса-ю, куюк бўлса, тил

бўлса-ю, дилни эрита билмаса, бекор! Шакл билан мазмунни монанд этиш учун эса *ИХЛОС* керак. Ихлос аралашган жойдагина афзаллик муқимлашади. Чироқнинг ёнаётган юраги — кўнгли унинг пилигидир. Юрагингга ўт тушса, яъни оловдай гуриллаб бир ишга киришсанггина муродингга етасан. Мана, чироқнинг ихлоси жонини ўртади, аммо атрофни нурафшон қилди. Бу нурафшонлик ичра аввало ўзининг гўзал туришини қаранг, парвона унга жисмини қурбон қилаётир, инсонлар теграсига интилаётир, ошиқлар суйганларини «чироғим» деб унга менгзаётирлар! Асл фароғат — шу!

Ихлос — бу астойдиллик, диққатни, сабрни, кучни бир нуқтага тўплаш, шайтонни нари итариш, кўтаринкилик, меҳнатингнинг натижасига ишонишдир. Кўрганларимдан бир мисол айтай: умр йўлдошим осмондаги ой эмас, чигилингизни ёзадиган ширин лаҳжаси ҳам йўқ. Аммо зимдан бу кишига тан бераман. Ўйлайманки, бу одамнинг Аллоҳ олдида юзи ёруғ — у ўзидаги имконларни ҳеч қачон чанг бостириб қўймаган ва унга берилган умрдан тинмай самар олгани олган. У асли меъмор, иши лойиҳа, қоғоз билан ишлаш. Аммо қачон қараманг, арра-ранда, темир-терсак ичида. Дастлаб ертўланинг дарчасига ром созлади, ўхшади! Кейин ўша ерга эшикка уринди, бинойидек чиқди. Сўнгра айвонга ром ясади, аста уйларга эшик ясашга ўтди... Қарабсизки, янги уйнинг жами ёғоч ишларини ўзи уддалади. Унга чой ташиб, нон ташиб юриб укаларимнинг кўзи пишди. Ўзларига уй солиш навбати келганда, деярли ўзлари тиккаладилар. Оёғининг тагида уймалашиб юриб, ўғилларим ҳам ҳунарманд бўлиб кетдилар. Кулганлар ҳам бўлди, «жонингиз қийналиб кетди-ю, шугинага қўл қўйиб юборсангиз, иморатингизнинг камини тиккалашиб юбораман» дейдиган «уддабуронлар» ҳам бўлди. (Ўша кезлар у бир идоранинг бошлиғи эди.) У эса ихлосдан чекинмади. Янгидан-янги ишларни топаверди, тиришиб-тирмашаверди.

Қарангки, киши эринмай, ихлос билан яхши ишга чоғланаверса, Худо уни йўл-йўлакай ярлақаб, яъни ақлини чархлаб, ишнинг кўзини биладиган қилиб, бировга зориқмайдиган даражага етказар экан. Бир сўз билан айтганда, бундай бандасини керакли бўлишга сайлар экан. Илоҳим, ҳар бир инсонни атрофга керакли этсин! Энг катта мартаба шу!

Ихлос билан иш бошлаётган одам, Яратганга тавakkал қилиб турган кишидир. Яратганнинг унга берган жисмоний ва маънавий имконларига суяниб турган кишидир. Бундайларга мукофотим кўпдир, дейилади Қуръони каримда. Дунёнинг етти мўъжизаси саналган энг буюк ихтиролар ҳам, Регистон, Улуғбек расадхонаси, Оқсарой,... ватанимизнинг айрим жойларида учрайдиган, бир неча аср муқаддам бино бўлган, ҳали-ҳануз зилол сувларини сақлаб келаётган қудуқларгача *ИХЛОС* билан қилинган меҳнат ҳосиласидир. Ўлмай келаётган китоб, куй, суврат, ҳунармандлик буюмларининг узун умрига сабаб бўлаётган фақат *ИХЛОС*дир!

Демак, ихлос – аввало инсонга муҳаббат, меҳнатга муҳаббат ва Аллоҳ сенга инъом этган ўзлигинга муҳаббатдир! Ва унинг қайтими ғоятда роҳатлидир – эшитяпсизми, «тухум ерга кириб чечак бўлди, қурт жондин кечиб ипак бўлди»! Яхши она бўламан деб, навқиронлигингиз ўтиб кетса, маъқул фарзанд бўламан деб, бирингиз икки бўлмаган бўлса, чекингизга тушган тирикчилик юмушини ихлос-ла, яъни мукамал ва ҳалоллик билан адо этаман деб, карвондан ортга роқ қолаётган бўлсангиз, асло хомуш тортмангиз. Эртага ҳамминг боласи райҳон бўлса, сизнинг болаларингиз анвойи гуллар бўлгай! Ота-онангизнинг ризолиги туфайли болаларингиз сизни бошларига қўйгайлар! Ишингиздаги ҳалоллигингиз фарзандларингизни жиноятдан, бало-қазолардан асрагай! Берсин, берсин роҳатни, қарсиллаб турганингда эмас, илигиндан қувват кетганда берсин!

*Лола тухмича ғайратинг йўқму,
Пилла қуртича ҳимматинг йўқму?*

Юрагининг ўртасига тегади бу хитоб! Болалигимдаги маҳалламизда Ҳалима опоқи исмли қўшнимиз бор эдилар. Кексайиб қолган бўлсалар ҳам, ҳамиша чаккалари таралган, кўйлаклари дазмолланган, қошларига ўсма тортиғлиқ бўларди. Шу опоқининг бир гапини бот-бот эслайман: «Фалончи барака топадиган қиз бўлибди-да! Қараб турсам, наматларни қайириб, тағларигача супурияпти, ошхонадаги челақларида аксингиз кўринади-я!».

Опоқининг ўзлари ҳам ихлос билан рўзғор юритардилар. Ихлос бор жойда шакланган шахсият мавжуд экан. Бу бутунлик демақдир. Бундай одамлар ишни катта-кичikka ажратмайдилар, оддий пиёла ювишдан тортиб, кўйлакка тугма қадашгача улар учун муҳим иш. Энг қора ишларни ҳам сесканмай, берилиб бажариш ўзини хокисор, яъни тупроқ ичра тутмақдир. Ва бу қаҳрамонлик эмас, инсоннинг ҳар доимги феъли шундай бўлиши керак. Лола тухмики қора тупроққа юкиниб, гулга айланяптими, инсон бундан катта орият туймоғи, толеи сари ғайрат билан интилноғи шарт, дейди шоир! Қуртки ипакка дўниб турса, яъни астойдил меҳнати билан ўлмасликка сайланиб турса, эй Ҳазрати инсон, тезроқ ҳимматларингни атрофга сочишга туш ва сени кутаётган улкан мукофотларга етиш йўлини қисқартир дея дилингизни уйғотади шоир.

Олтинчи суҳбат

ҲАР БИР ИНСОН – БИР НЕЪМАТ

Ҳазратнинг бир байтлари диққатимни тортди:

*Сарву гулу лола харидори бор,
Ўтиннинг доғи бозори бор.*

Доноларнинг гапи дори, оғриб турган жойингни тузатади... Бир кибрли қаламкаш ўзининг янги чиққан

китобини танишига бераётиб: «Ўқиб кўринг-чи, Фалончининг китоби зўрми, бу зўрми?» — дермиш. Эҳ, эсиз! Шу гапни айтган заҳоти унинг бозори касод бўлди деяверинг. Сабаби, ҳасад туғилди. Ҳасад туғилганки жой нурашга тушади. Ҳасадни пайдо қиладиган кибр-дир. Ҳаволаниб юрадиган киши ўзида йўқ имконни бировда учратса, фаши келдими, кибрлангани шу! Кибр кишидаги бор истеъдодни ҳам сўнишга олиб келади. Нафсламрини айтганда, ижодкор юрагида пишган истеъдод мевасини қоғозга тушираётганда ўтни ушлаб турган каби ўзи билан ўзи банд бўлади. Бировга ўзини солиштириш, фалончидан ўтказиб ёзаман дейиш қаёқ-да! Чўғимни ўчирмай қоғозга кўчирсам бўлди, деб жони ҳалқумида туради. Бундай мўъжизали дақиқалар худо буюрганга насиб этади! Бу муяссарликка етган кишиларда эса ҳеч қачон ҳасад бўлмайди.

«Хамса»ни ёзиб тугатган Навоий ҳазратларини султон Ҳусайн Бойқаро ўз отига миндириб, отнинг жилловини тутган ҳолда халойиқ қошида айлантириб, шоирни кўз-кўз этгани ёдингиздами? Келинг, шу воқеани таҳлил қилайлик: бу билан Ҳусайн Бойқаро, биринчидан, шоҳ сифатида миллатпарварлик, ватанпарварлик кўрсатмоқда — у туркий тилнинг шу асар, шу замондоши туфайли жаҳон саҳнасига чиққанидан беҳад шод! Иккинчидан, шу аснода у миллатнинг обрўсини кўтарган шоирни ўзидан юқори ўтказиб, ғоят гўзал шарқона лутфни намойиш этмоқда ва бу билан у адабиётга, жами ижод аҳлига рағбат бермоқда. Учинчидан, худонинг яна бир мўъжиза-мукофотини Навоийда кўриб, Яратганга ҳамду сано изҳор қилмоқда ва унинг ризолиги учун, у азиз қилган кишини эъзозламоқда. Тўртинчидан, у ўзи ҳам катта шоир ва руҳиятшунос эди, олтин ерда қолмаслигини, эртага «Хамса»дай гўзал яралма албатта баҳосини олажагини билиб турди ва бошқалардан аввалроқ Навоийни голиблик эгарига ўз қўли билан ўтқазди. Навоий миниб турган от султоннинг оти эди, рамзий тарзда айтиш

мумкинки, Навоийни ғазал мулкининг султони этиб сайлаган дастлаб Ҳусайн Бойқаро бўлди. Шоҳ уни отига ўтқазмаса ҳам, шоирнинг манглайига шу бахт ёзиғлиқ экан, аммо Ҳусайн Бойқаронинг замондошлари олқишига сазовор бўлгани, дуо олгани қолди!

Аммо дунёда ҳамма Ой билан Кун эмас, ким баланд, ким қуйи! Ким эпли, ким мундоғроқ! Лекин ҳамманинг ўз ўрни бор – чумолининг ишини фил эплалмайди! Сизнинг ишингизни эса мен! Инсон қай ҳолатда бўлишидан қатъи назар, яхшими, ёмонми, барибир Яратганнинг бетакрор ижодидир. У ўзидаги борига шукр қилишни, ўздан яйрашни билмаяптими, унинг устига бировга ҳавас эмас, ҳасад қиляптими, билинги, ношукр ва у ҳали-вери ўсиб-унмагай! Фалончининг ютуғи менда бўлиши керак деб туришнинг ўзи *НАФС!* Инсонга жами фалокатни етаклаб келадиган шу бадкирдор нафс!

Бу ёруғ оламни мўътабар этган унинг рангдорлигидир! Бизнинг атрофимизда неки бўлса, у неъмат. Ҳар неъмат бир воқелиқдир – ўзининг моҳияти, яшаш фалсафаси ва ўзига хосликларига эга. «Сарви гулу лола харидори бор» – гул кўзни яшнатади, унинг мубталоси кўп, одамзод бутун умрини гулга буркагиси келади, нени севса гулга қиёс этади ва ҳ.к... Аммо «ўтиннинг доғи бозори бор!» Бу турфа дунёдир! Қанча инсон бўлса, диди, эҳтиёжи ўшанча хилдир. Мавжудликки бор – албатта унинг харидори бор. Бу дунёда кераксиз нарса йўқ, атрофингиздаги, оёғингиз остидаги жами нарсанинг талабгори, қидириб келгувчиси бордир! Гул нега гўдайиши керак, қачонки у ўтиннинг ўрнини боса олмаса! Гул димоғингизни яйратиб, кайфиятингизни кўтаради, холос. Ўтин эса уйингизни иситади, қозонингизни қайнатади, демак, ўрни келса, у жон сақлагичдир. Гулни ҳавасманд одамгина излайди, ўтиннинг қошига эса ҳамма ёппа боради. «Ўтинман» деб ўксиманг, биродар ёки «Ўтинсан!» деб бировни ҳам камситманг, ки шоир айтганидай, ўтиннинг-да ўз бозори

ва харидори бордир. Кимдир Алпомишдай ўфиллари билан фахрланади. Кимдир биргина, у ҳам бўлса ногирон боласининг баҳосини бу дунёдан ортиқ қўяди, ҳар «болам» деганда кўзидан шукронаси ўтдай чақнайди!

Инсоннинг ёшига ёш қўшилган сари тафаккури тобланиб, дунё ҳақидаги тўхтамлари, ҳатто диди ҳам ўзгариб боради. Кеча ялпизни хуш кўрган кишига эртага жамбил маъқул кўриниши мумкин. Бу билан ялпизнинг баҳоси камайиб қолмайди, унинг яна ихлосмандлари топилаверади, излаб келаверади, бу — Ҳақнинг чеварлиги!

Инсонни томир-томиригача эритиб, яйратадиган *БАХТИЁРЛИК* нима? У қачон содир бўлади? Пулинг кўпайгандами ё молинг кўпайгандами? Ёинки шону шуҳратга эришгандами? Йўқ! Яқинда бир кекса ўзбекойим гапининг ичида «инсончилик — нуқсончилик» деган иборани ишлатганди: одамнинг иқлими бетизгин! Бўлган сари бўлгиси келаверади. Талпиниб етишган гулу лолангиз қай муддатда сўлиса, эришган ютуғингиз туфайли туйган бахтиёрлигингиз ҳам ўшанча давом этади, атрофингиз чандон тиллолансин, кўзингиз аста зерика бошлайди. Унинг устига, ақлга ақл қўшилган сари жисми жонингизда янгидан-янги руҳий ва маънавий эҳтиёжлар бино бўлаверади. Ҳар истагингиз ушалганда бир бахтиёрлик туяверасиз. Демак, бахтнинг, бахтиёрликнинг сон-саноғи, эрта-кечи йўқ! Неча ёшда бўлишингиздан қатъи назар, иншооллоҳ, ҳали кўрасиз, ҳаётингизда бахтнинг минг бир чечаклари очилгай!...

Олма дарахти қай даврда бино бўлган бўлса, шундан бери аслига ўхшаб яшайди: олмачасига барг чиқариб, олмачасига гуллайди ва тарам-тарам рангли олма бўлиб пишади. Бир жумла билан айтганда, у олма бўлиб, олмаликка кўниб яшайди! Унинг ютуғи шунда, шунинг учун харидори тирбанд! Ўригу гилос ва бошқа-бошқалар... ҳам шундай. Сиз ҳам шундай, биродар, бир боғдирсиз — фақат сиздагина унадиган неъматлар сонсиз, келаётган харидорларингиз ундан-да сонсиздир!

ҲАЗРАТИ АЁЛ

АЁЛ – КИМ?

* * *

Ўзим шу тоифадан бўлсам-да, аёл иқлимини ҳайрат билан кузатаман. Аллоҳнинг бетакрор мўъжизаси у! Бир жойда айтибман: аёл сирли бир китоб – варақлаган саринг қизиғи чиқаверади. Йил фасллари фақат тўртта, аёлнинг эса минг битта фасли бор. Уни буткул тушуниб етган одам йўқ бу дунёда! Уни томоша қилиб зериккан инсон йўқ ер юзида! Унга иши тушмаган киши йўқ! Уни суймаган, у деб куймаган ва... бўлганича бўлмаган эркак зоти йўқ. Уни ёзмай кимни ёзай, кимни таърифлай? Аёлни тушунош ўзи бир илм. Бу илмга етишганлар қанча кўпайса, бахтли аёллар сони шунча кўпаяжақдир.

* * *

«Аёл» деб аталган мўъжизанинг ҳали том маънодаги таърифи, ўлчови ва ярашиқли баҳоси топилгани йўқ. Аёллик оламида юрган аёлнинг ўзи ҳам ўзини тугал танимади. Олис сайёралар ўрганилди, етти қават ернинг сири ошкор бўлди, аммо аёл қалбидаги очилмаган неча-неча қитъалар шундайлигича қолиб бормоқда. Руҳиятда, имконларида кўзи очилмаган минг бир булоқларнинг, қалбида сонсиз хазиначиларнинг, бағрида даҳшатли вулқонларнинг мавжудлигини билмаган аёл синиққина қадам босади. Сокингина бешик теб-ратади. Ним таъзим билан хушбўй сабодай оҳиста ва шарпасиз ёнингиздан ўтиб кетади. Шикаста овоз билан сиздан ҳол сўрайди, унинг этакларининг ним овози,

майин шилдирашидан атрофингизда жаннатий ҳаволар
яралади. Бир сўзи билан бор бўласиз, бир сўзи билан
йўқ ... Аёл — ким ўзи?

* * *

Гоҳида шундай гапларни эшитасиз:

- Аёл кишига ўхшама!
- Аёллигига бориб хато қилибди, хафа бўлманг!
- Хотин кишидай майдалашма!

Мана шу гапни айтган одамнинг ўзи ушоқ. Аёл хусусида бундай демоқдан тийилмоқ жоиз. Ва огоҳ бўлайликки, дунёдаги жами яхлитлик ва бутунлик Аёл биландир! Ўрмалаган жоннинг бари аёлга юзланажак, онам деб, жуфтим деб, опам, синглим, момом, қизим деб ундан жон олажак, нур, мадад олажақдир! Аёл Аллоҳ яратган неъматларнинг синоатлиси, мўъжизасидир. Аёлсиз ҳаёт дарвозаси берк бўлса, ҳамма ишимиз унга тушиб турса, ҳаловатга ҳам, ҳалокатга ҳам аёл сабабчи бўлса, нега аёл аталган илмни ўрганмаймиз?! «Ўзини таниган киши Аллоҳни танийди», дейилган муқаддас китобда. Ўзлимизнинг ярим дунёси Аёл бўлса, уни танимаслик, тилини ўрганмаслик, унинг руҳият қатламларини ўқий билмаслик гуноҳи азим бўлибгина қолмай, йўлларимизни боғлайдиган гофиллик ҳам экан.

Аёл — ким ўзи? Ўзим аёл бўла туриб, бу синоатнинг поёнига ета билмасман.

* * *

Аёлсиз уй — тун. Ранглар йўқолади. Атрофингиз бешакл. Гулларнинг ҳидини туясизу ўзини кўрмайсиз. Феруза осмон йўқ. Кўксингизни яйратган қушчалар беркинган, кўзингизни яшнатган чечаклар юмилган. Бу камликдан, бу яримликдан, бу ҳувиллашдан жунжиккан юрагингиз ҳам қобирғаларингиз остига чўкиб, мунғайиб олади...

- Онанг қаёққа кетди?! — зарда билан сўрайди эркак.

— Мен эртага борадиганман, онам уйда бўлиб тур-
синлар! — тайинлайди узатилган қиз.

— Аяж-о-о-н, сиз қани? — остонада онасининг
орқасидан чириллайди қизалоқ.

— *Куним оқшомга ўхшайди, етимлар зор қақшайди,
Етимни ҳолини сўрсанг, онаси йўққа ўхшайди,* —

дея бағри сим-сим оқиб йиғлайди мен каби онасизлар...

* * *

Аёл — сеҳр. Бармоқларини шундай югуртирса,
кераксиз қийқимлар чаман шакли тушган ёстиққа,
кўрпачага айланади. Уйга бир кириб чиқса, пардаларгаю
деворларга, жавонларгаю меҳробларга баҳор юққандай,
изларида ифор уфургандай бўлади. Аёли бор уйнинг
дастурхони камбағал бўлса ҳам, мазаси тотли.

Димоғингни онангнинг кўксига босган заҳотинг
бутун жисми-жонинг тўяди. У бир жилмайса, уканг
юпанади, отанг шаштидан тушади. Унинг ҳилм бир
имоси, шикастагина далдаси билан уйдаги ҳамма ишлар
юришиб кетади.

— Аяжоним, келяпсизми? — Ҳали ўзимни кўрмай
юқори қаватдан қийқиради йигит бўлиб қолган кап-
катта ўғлим. Ҳар куни шу. Эшикни очиб, илжайиб
туради. Худди жуда узоқ қидирган нарчасини ҳозир
топиб олгандай!

* * *

Аёлни майда деганлар сўзларини қайтиб олсинлар.
Кўп йиллар бурун бир шеър ўқигандим: она бемор,
ҳолати тобора орқага кетмоқда, сўнаётган шам каби жони
липилаб турибди. Биттагина фарзанди бошида мўлтираб
ўтирибди, мизғигани қўрқади, кўзини юмса, онаси
узиладигандай! Аммо ғафлат устун келди, ўғил онанинг
кўксига бошини қўйганича бир зум пинакка кетди.
«Шунда, — дейди шоир, — боласининг уйқусини бузиб
юбормаслик учун она ўз юрак уришини тўхтатди!»

Юрагингнинг ўртасига бир нарсa санчилади! Нафасинг ичингга ютилиб қолади! Шоир бу гапни тўқиб айтди, аммо шундай айтдики! Бир жойда ўқигандим: «Адабиёт ёлғон гапиради, лекин у ҳақиқатнинг ўзидан кўра ростроқдир», деб. У ёлғонмас, у фарзанд учун аёлнинг жисмида кўпчиб турадиган минг имконининг биттаси, холос. Бундай имконининг борлигини аёлнинг ўзи ҳам билмайди. Бу қудрат керагида пайдо бўлади, уни Худо беради! Юрий Андреевнинг «Бахтли бўл, ўғлим» китобида боласини ҳалокатдан қутқариш учун жон-жаҳди билан урилиб, елиб келаётган юк машинасини афдариб юборган аёл ҳақида гап боради...

Аёл ўзи ким, дея ёқангни ушлайсан. Бамисоли у тўғонга қамалган сув – очилиб кетгудай бўлса, ҳўлу қуруқни баравар ювиб кетади!

* * *

Олой маликаси дея эъзоз этилган, «генерал» унво-нига сазовор бўлган Қурбонжон додхонинг ўғлини осиб ўлдиришга ҳукм этдилар. Дор қурилган, ҳеч йиғилмаган оломон йиғилган, ҳамманинг ҳолатида мувозанат йўқ, додхонинг ҳоли энди не кечади деган ўй!

Шу пайт узоқдан чанг кўтарилиб, бир отлиқ учиб кела бошлайди – Қурбонжон момо! У нафаси ичига тушган оломонни ёрганча тўғри дор остига келди ва боласига юзланиб: «Ўғлим, шаҳид кетиш бизга меросдир!» – деди ва шарт жиловни тортиб, отнинг бошини орқага бурди-да, қандай келган бўлса, шундай майдондан елиб чиқиб кетди.

Ё раб, уни недан яратдинг?! Бу кичкина жон бу қадар қодирликни қандай кўтарди? Бу зотни кўряпсизми? Дор остидаги боласининг кўзига қараб туриб, ризолик беролган аёл бу! Жавдираб турган фарзандига орқа ўгириб кетолган, юрагида фарёд портласа ҳам кўзига чиқармасликни эплаган аёл бу! Қўли жиловни қўйиб юбормаган, дўст-душманнинг олдида отдан йиқилиб тушмасликни уддалаган аёл бу!

Бу ирода, бу орият, бундай шижоатни унга Аллоҳ берган! Бу Аллоҳ яратган неъматни азиз – ҳазрати аёлдир!

* * *

Кулибгина турибди, хотиржамгина турибди деб бўлмайди аёлни. Кулибгина турибди, розигина турибди деб бўлмайди аёлни, унинг ичига ўт тушса ҳам, бағри кулга айланса ҳам, зоҳири сокин кўринаверади, эгилмайдиган қояларни ичига ютиб тураверади...

Бир ҳикоя ўқигандим. Аёл ўз жуфтини еру кўкка ишонмайди. Уни қизганиб тунида уйқу, кунда ҳаловат йўқ. Жазиллаган рашк ўти уни сакратиб ўйнайди. Гўё Эркин Воҳидовнинг «Сени ётлар тугул ҳатто қилурман рашк ўзимдан ҳам, узоқроқ термулиб қолсам, бўлурман гаш кўзимдан ҳам» байти шу аёлнинг феълдан олингандай!

Водариғки, аёлнинг олов устида юриб асраган жуфти кун келиб қазо қилади. Бамисоли аёлнинг қуёши ўчади. Қабри узра бағри тамом тўкилгунча, кўзининг ёши тугагунча фарёд қилади. Сўнг қаддини кўтариб, енгил тин олади-да, бир нима деб пичирлайди. Ҳай-ҳай, у бир гапни дейди. Деганда ҳам юрагинг увушадиган гапни деб қўяди: «Худога шукр, энди сени мендан ҳеч ким ололмайди!» – дейди-я! Мени даҳшат босади – аёл ким ўзи? Унинг ботинидаги валати куч нима? У жуфтининг ёнида туриб ҳам унга тўймай яшарди. Сочининг оқи шу эр туфайли эди, қоврилишларига у боис эди. Тиригига қанча интилган, ўлгандан кейин куймайдими дейсиз! Аммо айна дақиқада эрининг ўлганига у хурсанд! Бахтини бегонадан қизганиб юргандан кўра ҳатто кўмиб бўлса-да, беркитишни маъқул кўрмоқда! Бахтсиз қолса ҳам майли, суйганига биров қўл чўзмаса бўлди! Сиз уни худбин деяпсизми? Йўқ, бу айрилиқ ҳали унга қимматга тушади. Балки куя-куя дард оширар, ким билади дейсиз, орқасидан эргашиб кетиб қолиши ҳам мумкин...

Бот-бот ўша қабр қучиб ўтирган аёл хаёлимга келаверади. Қулоғимда унинг пичирлаши жаранглайверади: «Энди сени ҳеч ким ололмайди!»

* * *

Юқоридаги воқеага бошқа бир мисолни солиштираман-да, аёлда бир аснода тўрт фасл жам туриши рост дейман!

Онам дадамнинг кетидан мусофир бўлди, азият тортди. Кетма-кет фарзанд доғини кўрди. Тошкенту Андижоннинг мозорларида онам шўрликнинг болалари сочилиб ётибди. Сизга айтсам, онамнинг бир иқлими, бир дунёсини сингдиrolмай ҳануз ҳайратланаман.

Жуфтига жону жаҳонини бағишлаган онажоним қўшни бева аёлга бир неча бор совчи бўлиб чиқибди. Кимга денг! Дадам учун! Чиқиб нима дермиш! «Синглим, шу амакингга теккин, биттагина туғиб берсанг бўлди, итинг бўлиб хизматингни қилай, токи мендан кейин Турсунойим ёлғиз бўлиб қолмасин», дебди. У аёл дод солиб бергачгина онам шаштидан қайтган экан...

Аёл ким ўзи? Онамнинг бу иши унинг қаҳратоними ёки баҳорими? Буюклигими ё хокисорлигими, ёки аёликнинг юрагини босиб, янчиб турган Оналик устуворлигими?

* * *

Ким ўзи аёл? Кенгликда осмонми, чексизликда денгизми?.. Онамнинг исми Эргашхон эди, лекин ҳужжатларда Хосиятхон ёзиларди. Шу тарзда етмиш тўрт йил яшадилар. Дадам ўтганларидан кейин бир ҳақиқатни билиб қолдим ва юрагим ҳайратдан увишиб кетди. «Хосиятхон» онамни кундошининг исми экан. У киши фарзанд кўришда қазо қилган, иккинчи турмуш бўлган онам ўша аёлнинг паспорти билан юраверибди.

«Ойижон, нега ундай қилдингиз? Бир умр бировнинг исми билан ўтибсиз-а?» десам, «Ҳай-ҳай, ундай

дема! Ўзи ўлиб кетибди, номи ҳам ўчиб кетсинми?» — деб узоқ тин олди-да, секин қўшиб қўйди: «Дадангинг кўнгли учун шундай қилдим, болам, нима бўлганда ҳам, кўз очиб кўргани-да!» — деди...

Ана сизга аёл, ана унинг дунёси...

* * *

Аёлни аёллик юки қадамида ер тишлатиб қўйиши мумкин эди, аммо уни Худонинг ўзи асраб туради... Бу ёруғ дунёда ҳеч бир ғазот аёлнинг она бўлиш дақиқаларидай оғир кечмагай. Фарзанд дунёга келар экан, аёл ўз этининг нимта-нимта бўлаётганини, сўнгаларининг қирсиллаётганини эшитиб туради, жисмига ўт тушади. Жон таслим қилаётган кишида нафас қандай бўзига тиқилиб келса, кўз чаноғидан жилса, бу дунё билан у дунёнинг ораси қилчалик қолса, янги инсонни шу тарзда топадилар. Назаримда, бола билан бирга ҳар гал онанинг жисмидан жон ҳам ажрайди, ажрайди-ю, бу ғазот азобини Худо компьютердан ўчирган каби аёл хотирасидан ювиб юборади. Бу ҳам синоат! Агар Худо унуттирмаганида, ҳеч бир аёл боласини қўлига олмаган, бетига қарамаган, орқасига бурилмай кетворган бўларди.

Аллоҳ, ичингдан фарзанд деган тиконни олади-ю, ўрнига тирноғининг учигача тўлдириб Оналик меҳри уммонини солади. Шу бир парча эт дунёингга айланади. Ҳамма ипингнинг учи шугинага боғланиб қолади. Мен ҳали бола билан жон ҳам кўчади-ю, яна изига қайтади деб бекор айтибман! Бола билан бирга жон ҳам чиқади. Сенинг ҳаракатдаги лошинг қолади, холос! Энди жонинг — шу бола! Шу бола оғриси оғриб, йиғласа йиғлайсан. Аввал жонингни қовурғаларининг орасида беркитиб сақлардинг, энди у тўрт томонидан шамол уриб турган ерга тушди. Оҳ, уни асраш нақадар оғир!

...Эсламайди эмас, бола топишдаги оғриқни аёл эслайди, фақат бир ҳолатда — қачонки, фарзанди уни

куйдирса! Ўшанда ҳам: «Сен туғилмай қўя қолсанг бўлмасми-ди?!» демайди, «Сенинг ўлганинг яхши эди», демайди. «Сени туғмай мен ўлай!» дейди. «Ўша тўлғоқнинг ичида ўлиб кетаверсам бўлмасмиди!» — дея фарёд солади.

Суюқларимиздан синдириб ўғил ясадинг, Аллоҳ, ўғлонларимизга инсоф бер!

Этларимиздан узиб бино қилдинг — қизларимизга тўзим бер!

* * *

Аёл — мисли гўдак! Ёлғондан юпатсангиз ишонади. Бир ширин гап билан бахтиёр бўлади. Бола онасиз жавдираб қолгани каби, аёл ўз боласига, жуфтига, уйига шундай мубтало бўлиб яшайди. Унинг учун дунёни титратган муаммолар кейинги ўриндадир: жуфти эсон-омон ишдан қайтса бас, фаровонлик шу. Жой-жойида ухлаб ётган болалари жисми-жонини яйратган сурурдир! Гўдак учун ота-онанинг хунук-чиройлиги, бой-камбағали бўлмагани каби, аёл учун ҳам шундай, агар уни суйсалар, эътибор берсалар, авайлаб муомала қилсалар, қора жуфтини оппоғим деб, содда рўзгорини салтанатим деб, бағрига босиб ўтаверади.

Биз одмигина яшардик. Дадам мулло одам эдилар, аммо ўзларини ўтдан-чўққа урадиган удабурон эмасдилар. Онам чопон тикардилар. Оиламизда ғамлаш, тўплаш имкони бўлган эмас. Аммо дадам қолаб нарса келтирмасалар ҳам, ҳеч қачон рўзгорга пахта ёғи аралаштирмаганлар, «онангга ёқмайди, қўй ёғи қувват бўлади», дердилар. Онам юклик бўлса, тинмай сут-қаймоқ ташир, «сут онанинг ҳам, боланинг ҳам мижозини тозалайди», деб таъкидлаб қўярдилар.

Эсимни танибманки, қиш келса, чўян печка ишлатардик. Саҳарлаб олов ёқиш, кўмир келтириш, тутан-тириқ тайёрлаш каби ишларни дадам ҳеч қачон онамга бермаганлар... Рўзгорнинг жами ўпирилган жойларини

дадамнинг меҳр-садоқати тўлдириб тургани учунми, онамдан бирон оғиз ўксиш, армон сўзларини эшитмаганман. Аксинча, ҳадеганда: «Бугунги кун яхши ўтди, эртага ё разоқ!» — деб қўярдилар.

Болага онанинг тафти жон озиғи бўлгани каби, аёлга жуфтнинг меҳри бамисоли соф ҳаво экан...

Қўли юпқагина дадам билан онам гўё давлатманд эди. Дадам ҳаётдан кетди, гўё онамнинг салтанати ҳам кетди. Тўрт тарафни тўлдирган, бир гапириб, ўн куладиган онам тиниб-тиниб қолди, гўё унинг бари шодмонлиги ҳам дадамга эргашиб кетди. Онам кўз ёш тўкиб йиғламади, «оҳ, чолим ундоғ эди, бундоғ эди», деб саннамади ҳам. Жимиб қолди, холос. Биз онамнинг мозорларга чироғ ёқиб, тиланиб топган, жонча суйган болалари бўлсак-да, дадамнинг ўрнини босолмадик. Кўп ўтмай, ҳеч кимга маслаҳат солмай, дадамнинг орқасидан онамнинг ўзи ҳам кетди. Гўдак каби эргашиб кетди...

* * *

«Ипак бирлан пўлатданми қуймиш бизни табиат», деб ёзгандим бир шеъримда. Эллик йилдан зиёдки, ўзимни кузатаман. Аёл бўла туриб, ҳануз аёллик оламнинг тилини тушунолмайман. Баъзан ўз гапим, ўз ишимдан ўзим ҳайратланаман. Бошқа аёлларни ҳам завқ билан кузатаман. Эртага яна нималарни содир этаркинман, деб ишқибоз томошабиндай янги кунимни кутиб яшайман. Аёлки ўзини тушунолмай тангми, яна ҳам эркаклар бизни уқолмай гангиб қолмас экан-да, дейман ўзимча! Нафсиламрини айтганда, аёлнинг камалақдай феъл-атворини маза қилиб томоша қилишни билган эркак бахтиёр эркақдир! Аёлнинг ҳар бир бармоғи гуллайди. Гул бўлганда ҳам, бугун бир турда гулласа, эртасига бошқача! Аёл бугун ипак бўлса, эртага олов, унинг вужуди иштиёқ, у изланувчан жон — ҳар куни ҳар хил нарса ўрганаётган бўлади!

Бу зот ким ўзи?! Онам фарзандлар доғини, умр саргардонлигини филдай кўтарди. Аммо дадам ҳаётдан кетиши билан чирт узилди. У барги хазон каби мўрт экан аслида. Онамга қувват бериб турган отамнинг меҳри экан, биродар!

* * *

Аёл ҳақиқатан мўрт! Тўрт-беш етимни битта қанот билан боқса-да, лочиндай боқади, болаларига келган балони арслондай даф қилади, бу заҳматларни тортар экан, битта жонида ўнта эркакнинг иродасини ясайди. Аммо... кунлардан бир кун битта фаҳми калта: «Эрингиз ўттиз йил бурун ўлиб кетган фалончини ёқтирган экан», деб қўйса, бўш қопдай ер бағирлаб қолади. Қадди дол бўлади. Ўлиб кетган эрининг ўлиб кетган муҳаббати учун-а?!

* * *

Гоҳида эркаклар аёлларни кийимпараст, тиллопараст дейдилар. Ундай эмас! Сиз аёлингизни олтин тахтга ўтқизиб, тиллодан либос кийдилинг. Ана, сен учун юз йилга етадиган мол ғамлаб қўйдим денг! Аммо биров шунчакигина: «Эрингиз жуда келишимли экан, эҳтиёт бўлинг-да», деб қўйса бас (эътибор беринг, ҳали гуноҳ йўқ, ҳали гувоҳ йўқ), аёлга ҳадя этган аркони давлатингиз култепа бўлади-қўяди. Товонининг тагига чўғ тушиб, ёнишга тушади! Бу зот ким ўзи?!

* * *

Бир ҳужжатли фильм кўргандим. Ўнта ўғли урушга кетиб қайтмаган аёл ҳақида эди. Ўғлонлари ўлди, уруш тугаганига ўттиз йилдан ошди. У эса тирик, у ҳамон тирик. Бир фарзанднинг доғи адо бўлишга етади, ўнтанинг ўти нечун ёндириб юбормади, нега куйдириб юбормади дерсиз! «Шошмай тур, — деди ажалга у, — сенга ўнта боласини берган мардман мен, менинг жоним жон эканми, фақат ҳозир ўлдирмай тур», деди.

«Ўлиб кетсам, болаларимнинг чироғини ким ёқади», — деб ўлолмай юрди. «Уларнинг дуосини ким қилади», — деб ўлмай юрди! Ўзини ўлгани қўймади... Аёл ким ўзи? У недан яралган?!

* * *

Ҳадеганда боласи ўлавериб, ҳисобдан ўчиртириб келавериб, адоий тамом бўлган отам-онам менга туғилганлик гувоҳномасини олмаган эканлар. Ўн тўрт ёшга кирганимда махсус вакиллар эшикма-эшик юриб, уруш пайти ва урушдан кейин туғилган болаларнинг ҳужжатларини тиклашга киришдилар. Шу баҳонаи сабаб билан онам билан дадам гувоҳномага борибдилар. «Қизингиз неча ёшда?» — деган саволга дадам: «Ўн тўрт», — деса, онам: «Ўн олти ёш», — деб жавоб қилармиш. Дадам: «Нега икки ёш қўшиб айтяпсиз, ундоғ деманг», — деб танбеҳ берса, «Ҳеч йўқ ўн беш денг бўлмаса, ҳарна бир ёш қўшилгани!» — дермиш онам нуқул.

Мана энди таҳлил қиляпман: онам шўрлик катта бўлаётганимни ишониб-ишонмай кузатар, мени йилдан-йилга ўтказиб олгунча зор қақшаб турар экан. Яхши ният қилай, ҳеч йўқ қоғозда икки ёш улгайиб турсин, деб турган жойи экан онажонимнинг!

* * *

Эру аёл бирга яшайверса, бир-бирига қовурғадай пайваста бўлиб кетар экан. Отамдан кейин жимибгина қолган онам баъзан-баъзан тиззасига бир шапати урарди-да: «Вой, ўлмай ўлсин отанг-а!» — деб қўярди.

У шундоқ деркан, кўзига ёш келмас, аммо ичи қовжираб, тутаб турганини шундоққина кўрса бўларди. Во дариғ, дейман бугун, бу: «Сенсиз қандай яшайман энди», дегани экан. «Мана, изингдан кетар бўлдим, нега мени эргаштириб кетяпсан», дегани экан! «Сен ўлмасанг, мен ҳам ўлмасдим», деб бўзлаб бораётган онам экан у.

Ўғли эргашмади отамнинг кетидан, бир дона, суюмли қизи — менинг қўлимдан келмади эргашиб кетиш! Онамгина кета олди, онамгина...

Эх, йигитларжон-а, қизингиздан ҳам, ўғлингиздан ҳам аввал аёлингизни денг! Ундан бошқа вафодорингиз йўқ, йўқ, йўқ...

* * *

Рўзгор деганнинг сеҳри бор. Жонингни ҳамма ипини ўзига боғлаб туради, сени сочилгани қўймайди. Ерда бўлсанг ҳам, кўқда бўлсанг ҳам, боғи Эрам қўйнида ҳам, э булар ўтаверсин, ҳатто ота-онангнинг бағридан ҳам имлаб, қора қозонинг жойлашган остонага тинмай чақириб туради. Бировнинг кошонасида михнинг устида ўтиргандай ўтириб, ўзингнинг кулбангда ҳамма чигилинг ёзилиб яйрайсан...

Бир ҳикоя эшитиб эдим: тоғли қишлоқда бир кечаси олатасир бўлибди, тўполон тингач, қарашса, қишлоқнинг гўзал бир қизи йўқ эмиш. Уни кимдир олиб қочган деган гап тарқалибди. У қизнинг отаси, олтовлон акалари обдан излаб, тополмабдилар. Ғамдан букилган ота ўлими олдидан ўғилларига васият қилиб, сингилларини албатта топишни тайинлабди.

Йиллар ўтибди. Акалари қидиришни давом эттирибдилар. Кунлардан бир кун қиз топилибди! Катта гор оғзида ўтирибди эмиш, ёнида баҳайбат бир айиқ, атрофида эса ярми айиқ, ярми одам иккита болача ўйнаб юрибди эмиш. Акаларини кўрган сингил талпиниб юурса, айиқ йўлини тўсармиш, акалар яқинлашай деса, уларга ҳамла қилар эмиш. Айиқчалар ҳам қизнинг оёғига ёпишиб олганмиш. Оғалари мажбур бўлиб айиқ ҳамда айиқчаларни отиб ўлдирибдилар ва сингилларини уйга олиб келибдилар. Улар мамнун, ота васияти бажарилди, аммо ишнинг энг ёмони энди бошланибди... Қиз кунда тонг қоронғусида томга чиқиб олиб, тоғ томонга термулганча нола бошлармиш:

*Хунук бўлса ҳам, болам эди-ё..
Айиқ бўлса ҳам, эрим эди-ё..
Унгур бўлса ҳам, уйим эди-ё..*

Аёлнинг фақат худогагина аён дунёси бу...

* * *

Бирга ишлайдиган ходимимизнинг катта онаси, саксондан ошган Ҳамрохон аянинг менга ихлосманд эканлигини эшитиб юрардим. Бир куни телефонда тўғри келиб қолдим-да, ҳол-аҳвол сўрашувдан кейин: «Сизни зиёрат қилгани ўтмоқчиман», дедим. Аянинг қувонганини ва негадир тараддудланганини ҳам сездим.

— Қанийди, онам келгандай бўларди. Аммо сизга баҳорлар ярашади-да! Келсангиз, олчамиз гуллаганда келинг, айланай, — деди.

Аёл юзга кирса ҳам аёл! Биламан, улар турадиган жойлар Тошкентнинг бузиладиган эски маҳаллалари эди. Қишда айниқса қарамай қўйилган девор-дармиёнлар ғариб кўринар, кампир шунинг учун хижолат чекмоқда эди. Умр бўйи рўзфоринию ўзини атрофга текислаб кўрсатишга уриниб ўтган аёлнинг безовталиги эди бу. Саксонга кирганда ҳам ўзига қўйилган баҳорнинг пасайишини хоҳламаган аёл *ОРИЯТИ* эди бу. Мен бу гапдан ҳатто завқландим ва бостириб бормадим. Баҳор келди, бу фасл бою камбағални бир хилда сийлайди: аянинг ҳовлиси ҳам келин тушган уйдайд бўлибди, қуюқ гуллаган олчалар ўровида кўримсиз жойлар ҳам билинмай кетган. Аммо минг додки, олча гулга киргунча Ҳамрохон ая оламдан ўтди. Ўшанда аёллик қилмай, нима бўлса бўлар, келаверинг деганда, кўришиб қолардим...

Ҳовлига келиб турибману: «Мана, аяжон, олчангиз гуллаганда келдим, ваъдамни бажардим. Ўзингизни тополмасам ҳам, айтганингиз бўлди — мени чамандайд гуллаган олчаларингиз кутиб олди, — дейди юрагим пичирлаб. — Гуллаган ҳовлингиз мунча чиройли!» —

дейман яна атайин овозимни чиқариб. Худди руҳи эшитиб тургандай ва шод бўлаётгандай ўзимни юпатаман.

* * *

У аёлнинг эркаги кўтариб-кўтариб келарди. Ўғли ҳам топармон-тутармон. Лекин бу оилада 8-март, ҳайит деган нарса йўқ эди. Аёл ҳам бунга кўникиб кетган. Аммо ёшига ёш қўшилдими, ё болаларидан қўли бўшаб, хотин-халажга аралашгач, ўзини уларга солиштириб кўрдими, ҳайтовур, юрагининг четида менинг эркаларим нега безътибор, деган оғриққа ўхшаш нарса уйғонди.

«Байрамга неча кун қолганини санай бошладим, — дейди аёл, — 7-март бўлди, ҳеч ким индамайди, 8-март бўлди, жимлик. Туш бўлди — садо йўқ, кеч кирди, вужудим билан тиланиб турибман: на эр, на ўғил байрамдан оғиз очдилар. Кечки овқатга ўтирдик, кутяпман. Қайдандир таомлар орасига бир коса толқон ҳам хонтахтага қўйилган экан. Косага энгашиб гўё толқон еяпман, аммо унсиз йиғлаяпман. Овозим чиқиб кетмасин деб, зўр бериб, бир коса толқонни қандай тугатганимни билмайман». Аёлнинг кўз ёши юзини ювар экан, илжайишга ҳаракат қилиб қўшиб қўяди: «Пасткашлигимни қаранг, табрикламади, учта гул илинмади, деб шунча куйибман-а! Феълим ёмон шекилли-да ўзимнинг!»

Айланай сиздан, ўксук ойим, нега андиша қиласиз?! Сиз бу безавқ, беҳафсала жуфтингизни оилали тўралар қаторига ўтказдингиз, ўғил-қизлик бойвачча қилдингиз. Юрса йўлини супурдингиз, ҳимарилиб қўлига сочиқ туттингиз, доимо таомнинг иссиғини, каломнинг ширинини илиндингиз. Камини тўлдирдингиз. Бу фидолик эвазига ўзингизни кун-бакун сўлдирдингиз. Унинг қўлига гулдай бўлиб келган эдингиз, камондай эгилиб бормоқдасиз! Анови ўғлондан койинманг — отасига қараб иш тутади-да! Сиз улардан от билан туя

сўраяпсизми?! Тилло бахт сўраяпсизми?! Атиги бир дастагина гулнинг илинжида мўлтираб турибсиз! Уч-тагина гул билан бахтиёр бўлардим, деб бағрингиз сизиб турибди. Армонли ойим, ўйламангки, бу сўшпайган эркагингиз нокас эмас аслида, сиздан пул, мол қизганмайди. Фақат худо беҳабар, холос, ношукр, холос. Сизни уларга Аллоҳ берган неъмат эканлигингизни, одатда ўзига берилган неъматни асраш, унинг учун шукрона айтиш фарз эканлигини билса, бундоқ қилмасди балки.

Худодан уларга иймон ва зийраклик тилайлик. Аёл учун фарзанддан буюрган бахт ярим давлат эканлиги, эрдан кўрилган меҳр эса бутун, ҳақиқий бахт эканлигини эркаклар қайдан билсинлар!

* * *

Эркак учун ҳам, аёл учун ҳам энг офир гуноҳ зинодир. Никоҳ осмонийдир, умр йўлдошлик Аллоҳ тузган уюшмадир. Зино покиза никоҳ, пок фарзанд, оҳорли остонангиз, ҳалол ризқингизу тоза вужудингизга босилган нопок тамғадир! Энди сиз барака топмайсиз. Энди бу ёғига тишингизни тишингизга қўйишингиз шарт! Боиси, йиллар гириллаб ўтади-кетди ва огоҳ бўлингки, қисматингизда ўғлингиз ёки қизингизнинг сиз қилган хатони ҳеч йўқ бир марта қилиши бордир. Бир изтироб чекишингиз бор. Сиз Аллоҳнинг олий неъматини эдингиз, ўзингизни асролмадингиз. Жавобини берасиз энди. Ачинарлиси шуки, ўша инсонлар Аллоҳ уларни роса ёрлақанда: кўрки тўлиб, имконлари кўпайиб, атрофга бўйи кўринганда шу гуноҳга қўл уриб қўядилар. У неъматларнинг уволи тутмасинми?

Хўш, сўзимиз аёл хусусида эди: аслида, зино қилган эркагу аёлнинг баҳоси бир хил. Аммо шу хунук хато ичра ҳам аёл эркақдан кўра дурустроқдир — айниган эркак топганини кўчага сочади, совуриб келади. Аёл бадномлик қилса-да, топганини уйига ташийди. Гуноҳ

денгизи ичида ҳам юрагининг бир чети: «Мен болам учун жавобгарман», деб чинқириб туради!

* * *

Рўзғор — тилдагию феълдаги пардозни силкиб, ас-лингизни юзага чиқариб қўядиган синов. Рўзғордан асли тозаларгина роҳат ола биладилар, иймони бутунларгина унинг чиройли томонларини кашф эта биладилар.

Рўзғоридан кетибди, умр йўлдошига кўнгилсиз бўлиб, болаларини ташлаб, бошқа турмуш қурибди, деган гаплар асосан эркаклар ҳақидадир. Уларнинг барини рўқач қиладиган армонлари бор: аёли кўримсиз ёки тили ёмон, ё ивирсиқ, ё касал! Энди армон билан ўтиб кетмаслик учун ўз монандини қидириб қолибди эмиш! Ёки жуда инсофли бўлса, икки рўзғорни баравар олиб борар эмиш! Бу гапларни энсамиз қотибгина эшитамизу, лекин сапчиб тушмаймиз, этимиз увишмайди. Ҳатто менинг ўзим ҳам бир куни радиодан гапиряшман: «Жувонмарг эркак ҳам яхши хотиндан кетиб қолмайди-да», деб!

Аслида-чи? Эркакнинг таъбидан кўра нафислигу назокат, хиною мушк-анбар ичра бўлган аёлнинг таъби юз бора нозикроқ эмасми? Аёлда кўнгил йўқми, унда суйиб яшашга эҳтиёж, яйрашга иштиёқ йўқми? Сиз ўйлайсизки, аёлни танлаб севилади-ю, эркакнинг яхшисию ёмони — ёппасига севилишга муносибми? Овози дарвозадан чиқмай, бировга шикоят қилмай яшаётган аёл борки, ҳаммаси бахтлими? «Дадаси, дадаси», деб мулозамат қилаётган, жуфтининг кўнглига бисёр қараётган аёлки эрини яхши кўрадимми?

Йигитларжон, атрофингизда майда ишларни қилиб, сизга ёққан-ёқмаган майда гапларни гапириб юрган аёл рўзғорга муносабат масаласида сиздан кўра юз бора яхлитроқ, йирикроқдир. Не-не аёллар эрларини кўргани кўзи бўлмаса ҳам, туғилиб қолган болалар ҳаққи, уларнинг отасиз ўқсимаслиги учун тош тишлаб,

чидаб яшайдилар. Ҳар гал эрларидан кўнгли совиб, армон юракларини юмдалаганда, жавдираган болаларига кўзи тушган заҳоти, ток ургандай, хижолат терига ботадилар: «Ўғиллик, қизлик бўлганимда эрим менга ёқадими, йўқми дейиш енгилтаклик, бачканалик эмасми, ор эмасми», дея ўзларини суд қиладилар. Ундай аёл дили музлаб турса ҳам, атайи овоз чиқариб: «Мен жуфтимни яхши кўраман, шунинг учун унга ихлос билан таом пиширяпман, ишдан келишини зориқиб кутяпман, уни ёқтирганим учун ясаниб-тусаниб кўриняпман, мен энг бахтли аёлман, шунинг учун уйим-жойим деб ўтирибман», — дея тинмай ўзини ишонтириб яшайди. Атрофдагиларни ҳам бунга ишонтиради.

Сиз ўйламангки, аёл эркакка зор, эркак бўлмаса боласини боқолмайди, тирикчилиги ўтмайди деб! Болаларига қўшиб эрини ҳам боқаётган, рўзгорини тишида тишлаб ўтаётган аёлларни ўзингиз ҳам ҳар қадамда кўриб турибсиз.

Дуо қилайликки, илоҳим, аёлларингиз сизни севиб яшасинлар. Бир мартагина бериладиган умрда сиз тирик туриб, сизнинг ёнингизда юракларида армон тошини кўтариб ўтмасинлар. Қиз куёвники бўлиб кетар экан, ўғил келинники. Набиралар, минг суймайлик, ганиматдир — аёлингизнинг ёнида сиздан бошқа ҳеч ким қолмаётир. Остонангизни ялаб, фақат сизнинг болангизни боқиб, азиятини тортиб, сизнинг, яқинларингизнинг хизматини қилиб, умрини сизга қурбонлик қилиб ўтса ҳам, шу жафокашга жила ёқай деб уринмайсизми?

Йўқотишларнинг ўрнини босай демайсизми? Ундан олаётган мурувватлар ҳаққи ўзингизни қарздор ҳис қилмайсизми? Кўнглимдагидай бўлмаса ҳам, болаларимнинг отаси-да, деб ўтиб бораяпти аёл.

Ёмон бўлса ҳам, болаларимнинг онаси-да, дейиш ҳар доим ҳам қўлингиздан келяптими, йигитлар-жон?

Аёллик дунёси ажойиботхона — ёқангни ушлаб томоша қиласан.

Турмай-турмай турган бола бўлсам ҳам, эслаб кўрсам, онам мени ҳеч қачон эркалаб суймаган, қучоқлаб ўпмаган экан. Гоҳи-гоҳи ўксиган пайтларим ҳам бўлган... Оилада катта фарзанд бўлганим боис, катта боламиз ўғил бўлмади, дея ота-онам ўксимасин учун, ёшлигимдан ўғилнинг уддасини кўрсатмоққа, дадамнинг юкини ўғлонларча қўлидан олмоққа уриниб, ўғил фарзанд мағзини берай деб тиришиб-тирмашиб ўтдим. Бу атрофга ҳам сезилса керак, бир куни қўшни ая: «Болани сиз туғибсиз-да, Эргашхон ая, қанийди меникиларнинг ҳеч йўқ биттаси шу қизингизга ўхшаса», — деди. Онамга бу гап ёқмади. «У бизга нима қилиб қўйибдики, шундай дейсиз?» — деди қовоқларини уйиб. Юрагим музлаб қолди. Изза тортдим. Онам бўла туриб шунча яхшилигимни билмади-я, деб бир қанча муддат оғриниб юрдим... У ҳолатларнинг мағзини энди чақяпман. Онам табиатан болажон эди. Қўни-қўшниларининг болаларини юраклари яйраб суяр, байтлар тўқиб эркалатар эди. Олти боласи кетиб, ўлмай қолгани бўлсаму мени яхши кўрмасмиди дейсиз! Ўпиб-қучоқлагиси, фарзандининг ҳиди билан яйрагиси келмасмиди дейсиз?! Энди-энди билсам, жуда-жуда хоҳлар экан, фақат ўзини тийиб яшаб ўтибди. Кўзини кўзимдан, ўзини ўзимдан олиб қочган онажоним, мени тил келиб эркалатса, Аллоҳнинг қаҳри келадигандай, Иброҳим Адҳам қиссаси бошига тушадигандай, биттагина боласидан ҳам айрилиб қолаётгандай бўларкан. Биров мени мақтаса ҳам шунинг учун безиллар, кўз тегиб қолмасайди, деб қоврилиб турар экан.

Ўлганларига-ку, хўп куйди, тирик қолганига ҳам суюнишга қўрқиб ўтган онам-а.

Сўз аёл дунёсининг жавоҳири, ўрни келганда, кескир қиличидир. Сўз аёлнинг тилида гуҳарга айланади – уни доналаб териб, юракларида йиллар асраб, эслаб юрадилар. Аёлнинг шикаста овози билан айтилган сўз куйдир – вужудингиз мумдай эрийди. Яхшилаб эсланг, сиз қачон жаҳддан тушасиз – фақат аёлнинг сўзи билан! Яқинларингизни қачон йўқлаб қоласиз – онангизнинг, аёлингизнинг, опа-синглингизнинг сўзий ишораси билан!

Аммо йигитларжон, бировнинг фаолиятини, ўйларини, феълларини ўзгартирадиган сўзни топиш осон бўлибдими?! Бундай кучли сўзни топиш учун аёлнинг бошида ақл кони, қалбида меҳр денгизи бўлиши керак. Томирида қон эмас, зийраклик, ҳушёрлик айланиши керак. Ҳар бир ҳужайрасининг қулоғи бўлиши керак ва аёл мисли ғоввос бўлиб, ҳар дақиқада ўз ички имконидан керакли маънавий озуқани топиб, сизга узата олиши керак. Худди саҳнадаги артист каби бир умр ўзининг ҳамма ҳаракатига сизни ишонтириши керак. Ёнингиздаги сизга ёққан ва ёқмаган аёлингиз шу тарзда яшаб ўтяди. Унинг ана шундай, сиз билмаган ички қудрати бордир.

Топиб гапирган одам, ёқиб гапирганки одам ақлан ўткирдир, маънан бақувватдир. Сўз – кишининг кимлигини билдирадиган ҳужжат. Аёл зоти бу неъматдан шу қадар усталик билан фойдаланадики, унинг сўзи билан арслонлар енгилганини, майдалар йириклашганини, ёмонлар яхши бўлганини сезмай қолади.

Аёл лутфи, аёл муомаласи шоҳларни-да мот қилган, оламшумул ҳайратларга сабаб бўлган. Шоира Нодирабегимни эсланг. Умархон билан ораларида гап қочади-ю, сархуш ҳолатда бўлган хон: «Керакли нарсаларингизни олиб Андижонга кетинг», деб юборганини билмай қолади. Зийрак малика ақл билан иш тутади ва ширакайф ҳолда ухлаб қолган Умархонни кўрпага ўраб аравага ётқиздиради-ю, Андижонга йўл олади.

Манзилга етай деганда, хон ўзига келади ва маликага: «Бу не ҳол», — дейди. «Керакли нарсангни олиб, отанг-никига кет, — дедингиз. — Сизнинг амрингиз вожиб, ҳазратим! Менинг ёлғиз керагим ўзингизсиз, мана олиб кетяпман», дея лутф қилади. Масрур ва мот бўлган Умархон отнинг жиловини Қўқонга бурдирган экан...

Турон тарихида бундай мисоллар анчагина: Рай ҳукмрони Фахриддин Давло вафот этади. Султон Маҳмуд Ғазнавий (998-1030) бу юртни ўз ихтиёрига олмоқчи бўлади. Рай салтанатини кичик ўғли номидан марҳумнинг аёли Саида Хотун бошқараётган эди. Бир умр бу мамлакатга иштиёқманг бўлган Султон Маҳмуд Ғазнавий Саида Хотунга нома юборди. Унда: «Юртингни яхшилиқ билан менга топшир, жума намози хутбасига номимни қўшиб ўқиттир ва менинг исмим битилган танга зарб қилдир, йўқса, ерингни босиб олиб халқингни хонавайрон қиламан», — деб ёзилган экан. Энди Саида Хотуннинг жавобини эшитинг: «Мен сизни султонлар ичида энг доноси ва марди деб биламан. Менинг эрим Фахриддин Давло сизнинг ҳужум қилишингиздан доим хавотирда турар эди. Эрим вафотидан кейин мен бу масалада хотиржам тортидим. Чунки сиздай ақлли ҳукмрон хотин киши билан жангга киришишни ўзига эп кўрмаса керак. Аммо мен жангдан қочмайман, лекин шуни айтайки, шернинг эркагигина эмас, урғочиси ҳам хавфлидур. Иккидан бири бўлади. Ё сиз енгасиз, ё мен. Агар ғолиб келсангиз-да, бу сизга саодат келтирмагай, сабаби хотин киши билан жанг қилиб, музаффар бўлган эркакни тарих мардлар қаторига ёзмагай. Мабодо мен енгсам, сиздай довруқли султоннинг хотин кишига енгилб ўтириши, сиз учун яна уятли бўлур». Хатни олиб қўшни хоқон лол бўлибди-ю, шаштидан қайтибди ва Саида Хотун оламдан ўтгунча, ўттиз тўққиз йил давомида Райга ҳужум қилмабди. Қарабсизки, аёлнинг топиб айтган сўзи билан халқаро урушлар олди олинбди.

* * *

Дадамнинг онаси — Хадича онам қазо қилганларида саксон тўрт ёшда эканлар ва харидорга тикиб тайёрлаб қўйган учта чопонлари тугуглик қолган экан. Ҳануз доғ қолиб, ўйлайман: олти боласи аравасини ўзи тортиб кетган бўлса, ёши тўқсонни қоралаб қолган бўлса, игнанинг тешигига термилиб зарилми эди?

Тасаннолар айтасан аёл зотига! Аллоҳ яратган неъматлар ичида дурдонаси аёл! Унинг саксон ёшидаги ҳаракатларида ҳам хислат ва ибрат бордир: тўрт танга бўлса ҳам пул топай, келин-кертакка малолим келмасин деганими у? Мана, меҳнат қилиш, яратиш қўлимдан келяпти, ҳали яроқсиз бўлганим йўқ, демак, ўлмайман деб ўзини овутиганими? Ўлимлигимнинг бир қисмини ўз қўлим билан тайёрлаб қўяй. Кетишимнинг юки енгилроқ бўлсин, деган ҳаракатими? Ёки бирикки сўм ғамласам, болаларимнинг қўли калтароғи келса, тутқазаман деган безовталигимми? Онаизор-а...

...Она то ўлгунча болам, деб бўзлаб ўтаркан, бевафо бола эса онасидан айрилгачгина «онам»лашни бошларкан...

* * *

Укаларимга мурувват қилганим сари, онам росмана койинар ва қаттиқ оғриниб: «Унақа бошвоқсиз бўлмагин, болам! Эртага ҳам кунинг бор, бир этак боланг бўлса! Эсингда бўлсин, жигар жигардир. Асли вафо боладан онага, онадан болага!» дер эди нуқул.

Одил онам, адолатли онам! Ахир берсам, унинг боласига беряпман-ку! Ўзига керак ва ёқиб турган нарсадан мени деб воз кеча олган, ўзи оч қолиб, мени тўқ бўлишимни истаган онам!

Жонини сенлаб, боласини сизлаган Ҳазрати аёл бу!

* * *

«Турмай-турмай турган бола бўлганим учун ўлгудай эрка, шўх қизалоқ эдим, — деб айтиб берарди онам, —

тўполончилигимдан қизлар мени тўпига қўшмас, ўғил болалар билан жуда иқим чиқишар эди. Энг яқин ўртоғим Омонжон эди. У мени ҳеч хафа қилмас, уриш-сак ҳам биринчи бўлиб ярашар эди. Улғайганда ҳам ҳаммага маъқул йигит бўлди. Ва жуда чиройли қизга уйланди. Улар эртақдагидек келин-куёв бўлишган эди. Бир ойлик куёв Омонжонни урушга чақирдилар. Унинг кетар пайтида бутун маҳалла гузаргача эргашиб борганди.

...Келинчаги ёмон куйди. Олти ойгача ўрнини йиғмади. Гоҳида деразасидан аста мўралардим. У қалин солинган шоҳи кўрпалар устида тиззасини қучоқлаганча ўтирар ва юм-юм йиғларди. Деразанинг ортида эса унинг ҳолига мен йиғлар эдим. «Эй худо, ҳеч йўқ, унинг Омонжони қайтсин», – дея тилардим... Кетганларнинг кўпи қайтди, Омонжон қайтмади. Ўртоқ-жоним Омонжон-а», – деб худди уни кеча кузатгандай дийдалари эриб йиғларди онам...

Тоифамдан минг айланиб, минг ўргилиб айтаманки, дунёда энг гўзал, энг маъсум ва энг Буюк мавжудот – йўл қараган аёллардир!

* * *

Онамнинг онаси – Тухфахон энам қўли гул аёл эди. Чарх йигириб ўтирганлари, кашта тикканларини эслайман. У кишим мен ўн ёшлигимда қазо қилганлар. Ўша пайтдан то тўйимгача онам ҳар сандиқ очганларида қизил сатинга қайтарма чок билан нақшлар тикилган жойнамозни авайлаб олар ва силаб-силаб: «Энанг сенга атаб тиккан, болам», деб қўярдилар.

Энам нега менга чойшаб ёки кўйлак эмас, жойнамоз тикиб қолдирди, дея ўйлайман. Илмли аёл эди энам, оғиркарвон, майиздек аёл эди... Энам қолдирган фалсафани уқишга ҳаракат қиламан: қўлларимнинг изи боламнинг боласи пойида турсин дегани эканми! Набирамнинг бош қўядиган жойига гуллар тикиб қўяй деганми ё! Сўрасанг, Аллоҳдан сўрагин, бош урсанг,

фақат Аллоҳга юкингин дея жойнамоз қолдириб кетганмикан?! Ё «Худони таниган ўзини танийди» ишорасини бериб кетдими, дея хаёл қиламан...

* * *

Бир ўртоғимнинг онаси эрта оламдан ўтди. Ўн боланинг учтаси жойланиб, еттитаси хом қолди. Оталарини фарзанд кўрмаган ёшгина аёлга уйлаб қўйдилар. Болалар ичлари тўкилиб турса ҳам, чеҳра очиб кутиб олдилар. Аёл ҳам уларнинг ўтидан кириб, кулидан чиқиб, бу хонадонга қовушди-қолди.

...Ҳар борганимда, барибир, бу аёлни зимдан кузатаман ва баъзан танг қоламан. Эски қадрдонлар келди дегунча, ўртоғимнинг отаси (менга устоз бўлар эдилар) қазо қилган аёлини эслаб кўзёши қиларди. Янги аёли эса ёнида ўтирганча жимгина тинглар ва эридан кўра кўпроқ ёш тўқар эди. Гўё ўлган аёл унинг эгачиси ё онасидай!

Уйининг тўрига эри билан кундошининг катта суратини илиб қўйган. Баъзан холис суҳбатлашиб қолсак, суратга имлаб: «Ўрнини менга бўшатиб кетган мард ойим-да, бу! Болам йўқ, деб йиғлайверма, эагингни болага тўлдириб юбораман, деб камимни тўлдириб, роҳатини менга ташлаб кетган ойим-да, бу!» — дейди-ю, кўзининг ёши юзини ювади.

Қолган етти болани жойлашда ҳам туққан онасидай куймаланди. Ҳар тўй, ҳар маъракада фарзандлар оналарини эслаб, хомуш тортсалар, мумдай оқиб: «Ўлмай юрса бўлмасмиди», деб кўрмаган кундошига йиғи солиб ўтиради.

Аллоҳ шу болалар билан овунтирсин уни! Ҳазрати аёл бу.

* * *

Улғайиб қолган бир киши кўз ёшларини арта-арта ҳол сўраган одамга ҳасрат қиляпти эмиш: «Эй, биродар, турмушим бекаму кўст, фарзандлар солих, емак-ичмак

етиб-ортади, фақат, фақат, — дермиш у ва бош чайқанча шипга ишора қилармиш, — чироқ йўқ фақат, чироқ!»

У кишининг аёли қазо қилган экан. Йигитларжон, ҳеч бир эркакнинг чироғи ўчмасин!..

* * *

«Отаси яхши — биттаси яхши, онаси яхши — ҳаммаси яхши», деган гап бор. Жами фазлу афзаллик аввало аёлдан бошланмоғи шарт.

Мардлик, тантилик, лафзда туриш каби хислатлар аёл тоифасида кучлироқдир: севгисини яширин асраш — мардлик; шайтоннинг йўлига юрмай, шарму ҳаё билан туриш — мардлик; ҳамиша ўзини камтар ва синиқ тутиш — мардлик: биринчи бўлиб кечириш, оиладаги пасту баланд ишларга ўзини жавобгар ҳис қилиш, ҳаммага парвона бўлиш — ўн марта мардлик ва тантилик; боласини кўрмай кетган, боласини ҳатто соғинмайдиган эркак сон мингта, аммо бир боладан тортиб, ўнта болагача бўлган юкни аёл жони билан якка ўзи кўтариб яшаш — олий даражадаги мардлик ва тантилиқдир! Лафзи ҳалоллик ва мардликни эркаклар аёллардан ўргансин!

* * *

Аёлнинг бахти нимада? Бола эмизиб ўтирган аёл дунёда энг бахтли аёлдир. Дарвозадан кириб келаётган эркак аёлнинг жуфти эмас, мисли йўқ толеидир! Берилиб қўйлакча тикаётган, куймаланиб кулча ёпаётган аёлнинг наздида ўзидан саодатмандроқ киши йўқ. Аёл атрофидагилардан катта харажат, улкан фидойиликни сўрамайди: унга меҳр билан тикилиб қўйсангиз ва «борлигинг қандай яхши-я», деган лутфни астойдил деб қўйсангиз бўлди. Аёл чор тарафга меҳрини, меҳнатини, ҳуснини, жонини аямай сочиб боради, аммо ҳаргиз таъна қилмайди, қайтим сўрамайди. У бутун дунё унга мукофот тутиб турса қарамаслиги, унинг шаънига олтин ҳайкаллар

ўрнатсалар севинмаслиги мумкин, аммо у юракларининг ўртаси билан фақат жуфтидангина совға кутади, битта тароқчалик бўлса-да эътибор кутади. Эркагининг қўлидан совға олаётган аёл, ҳайитлик олаётган боладан-да бахтиёрдир! Аёлига бир дурра ёинки арзон кавуш бўлса-да совға қилган эркак унга жаҳон банкини берган каби ризолик олади. Шундай, азизим, АЁЛ ўзининг асил баҳосини билмай ўтаётган *БУЮКЛИК*дир...

* * *

Унинг исми ва мижози аёл, унинг бахти ўша иқлимни асрай билишида. Дунёга аёл бўлиб келиб, аёлдай яшаб ўтишида! Тани-жони соғ бўлса, олов ёқадиган ўз ўчоғи, бошидан чакка ўтмагудай ўз бошпанаси, бир кафт бўлса-да унга ненидир илиниб, унга интилиб эшиқдан кириб келадиган эркаги, қиздир, ўғилдир, ёқасига чирмашиб турадиган бир жон парчаси бор бўлса, бўлди, аёлнинг вужудини тўлдириб, тиндириб турадиган бахти шу! Аллоҳ ҳар бир аёлга шундай яшаб ўтиш имконини берсин!

Аёл аёл эмас, рўзғор деган ғор ичида, оила аталган довулли, чақинли фасл ичида ҳамиша титраб тургувчи, шунда ҳам муаттар бўйларини сочавергувчи, тўрт томонга эгилиб, букилавергувчи, аммо негадир ҳеч синмагувчи бир гулдир! Ҳаргиз «керак эмассан» дея кўрманг унга! «Ким бўлиб қолибсан?» деб юборманг! Бир қадди ниҳоли билан пойингизга чаман файзини тўшаб турибди, ногаҳонда товонингиз билан эзиб қўйманг уни! Сизнинг хатоларга тўла шу туришингиздан бахт куйини яратаман деб қошингизга келди, унинг янгроқ торларини узиб қўйманг яна! «Мен чиройлимасман, бегим», — деса, ёлғондан бўлса-да, «Ундоф дема, ойимсан», — денг! «Сизни рози қилолмаяпман», — деб уқаланса, «Йўқ, аввал мен сен рози бўладиган ишлар қилай», — дея фидойи кўрсатинг ўзингизни! Унинг дунёга сиғмас бахти шу! Унинг сиздан сўраб тургани шугина, холос!

* * *

Бугунги аёлнинг аҳволи яхши эмас. У эркақдан бир қадам илгарилаб кетди. Ҳали кетмонга, ҳали игнага, ҳали бозор халтасига осилиб, рўзғор юритиш дардида қолди. Эркагидан илгарилаб кетиш ўзбек аёлига ҳеч қачон роҳат бағишлаган эмас. Биз болаларимизга отасини устувор кўрсатиб, унга эргаштириб тарбия бериш билан рўзғорни бутун ушлаб келганмиз. Бугунги эркак аёлию боласига муносабат борасида ҳам, тирикчилик қилиш борасида ҳам сушт кетди. Натижада аёлда зўриқиш пайдо бўлди. Ўқитувчи аёлми, шифокор аёлми, уй бекасими, эътибор билан қарасангиз, ҳаммаси жисмонан толиққан. Емак-киймаклари етарли бўлганлари ҳам руҳан чарчаган. Ўзбекнинг эркаги ориятли, бир сўзли, ғайратли, қўли гул, рўзғорпарвар бўлгучи эди, аслига қайтиши шарт! Ахир, оила тутиш маънавияти деярли йўқ бўлди! Эри суямаган, ўғли асрамаган аёлнинг кими бор? Аёлни асраш ҳам сиёсатдир. Ҳар галги гапимни яна айтгим келади: миллатнинг сифат белгисини аёл таъминлайди. Унинг жисмини ҳам, кайфиятини ҳам бутун асраш лозим.

* * *

Менга бот-бот «Сиз қандай аёлни замонавий деб биласиз?» — деган савол билан юзланадилар. Ўзи яшаб турган замон ва маконнинг афзалликлари ва камчиликларини илғай олган, ўзига ва фарзандларига унинг хайрли ўзгаришларини тездан юқтириб, қусурларидан сақлай билган аёл замонавий аёлдир.

Инсонда ген (ирсият) деган нарса бор. У ҳар бир миллатга Аллоҳдан берилган яшаш тарзидир. У бизнинг ички қўрғонимиздир, ташқи таъсир бостириб келаверади, тинмай сизга урилаверади. Аммо у фақат бир-икки қават этингизни забт эта олади холос, ундан ичкари киролмайди. Ҳалиги ген деганимиз вужудингизда доимий ҳимоячи бўлиб яшайди. Яратганнинг ўзи

инсонга жуда керак бўлган, юриш-туришини мувозанатга солиб турадиган бундай неъматларнинг йўқолиб кетишига асло йўл қўймайди, бандаси унга қарши минг уринсин, «султон суягидан тонмас»лиги исбот бўлаверади. Масалан, шўролар давридаги ҳолатимизни эсланг. Руслар билан бирга юртимизга оврупоча тутум, оврупоча юриш-туришлар кириб келди. Ўзлигидан тонмаган ҳолда янги тил ўрганиб, маърифатини янада оширмоқчи бўлганлар яшасин! Аммо янгиликларга бошқачасига асир бўладиганлар ҳам бўлади ва улар ҳамма замонларда учрагандай, бизда ҳам топилди — бундайларга ўзбекча гапириш, ўзбекча кийинишлар ҳам қолоқлик белгисидай туйила бошлади. Озчилик бўлса ҳам, ҳатто ота-оналарини ўрисча чақириб, она тилларини унутиш даражасига борганлар бўлди! Аммо геннинг яшовчанлигини қарангки, обдан ҳаракат қилинган ҳолатда ҳам ўзбекдан ҳақиқий рус ясаб бўлмади! Ўз қавмига ўхшашдан воз кечган бундай инсонлар ҳаётда жуда кўп қийинчиликларга учраши аниқ.

Кишининг ёшига ёш қўшилган сари, чиқиб олган ҳамма чўққингдан тушиб, аслинга қайтгинг, яъни ота-бобонгнинг тутумини тутгинг, кенг уйларда, миллий кўйлақларда юргинг, қадимий куй-қўшиқларни эриб-эриб эшитгинг келиб қолар экан. Бу ўша — қонингдаги уйғоқ ген чақириқларидир!

Хулоса шуки, фарзандларининг ўзига ўзлигини таниттира олган, уларни асрлардан бери ўлмай келаётган, демак, йўқ бўлиб кетиши мумкин бўлмаган миллий кўникма, урфу одат ва қадриятларга садоқат руҳида тарбиялаган аёл ҳам энг замонавий аёлдир!

* * *

Гоҳо ўз аёллигимнинг ёқасидан тутаман-да, ўзимни ўзим суд қиламан. ... Яқинда Самарқандни қайта зиёрат қилдим. Ҳазрат Имом Бухорий, Амир Темур бобомиз, Улуғбек Султон, Хожа Аҳрори Валий, Маҳдум Аъзам-

ларнинг пойида сел бўлиб ўтирдим. Улуғбек расад-хонасига кириб ўтиргач... бўғзимга бир фарёд келдики! Ўзимни тутолмай қолдим. Бу фахр йиғиси, ҳайрат йиғиси эди! Бу қарздорлик, бу бурч йиғиси эди! Бир томирдан шунча улуғ унса, қандай томир, қандайин насл экан менинг аслим-а, дейман! Шундай зотларни берган изларни босиб турибман, ўша шажаранинг давомиман, деб турибман. Аммо қаерим уларга ўх-шадию қай ишим уларга ярашиқлик деган андиша ёқамдан олади. Бу улуғлар изига арзон қадамларни солиб қўйдим. Туққан болаларим қай баҳоли бўлди... каби изтироблар ичра қолдим. Миллат озод бўлди, миллатнинг қўлидан, дилидан кишан тушди. Энди ухлоқ томиримизни уйғотгин, Аллоҳ, дейман! Тафак-куримизни қўзғатгин, вужудларда ўзлик ҳужай-раларини бодрокдай очилтириб юбор! Миллат бола-сининг бармоғини авж пардага сур, деган илтижолар тўкилади дилимдан. Ва худодан тилайманки, йигирма биринчи аср миллат аёлларини аслига қайтарувчи, аслидан-да ўздирувчи аср бўлсин!

Ўзбек ойим, мен уддаламаган ишни сиз қилинг, менинг бўйимдан сизники баланд бўлсин, овозингиз адл бўлсин, ўтинаман сиздан, XXI асрда ҳеч йўқ битта Улуғбек туғиб беринг! Ҳеч йўқ битта Беруний, битта Навоий, яна битта Тўмарис туғиб беринг! Бу тупроқлар уриб қўймасин бизни! Бу улуғларнинг руҳи суд қилмасин бизни. Ўзингизга айланинг энди, ўзбек ойимлар!

ҲАЗРАТИ ЭРКАК

Ўғил фарзанд ота-она учун ушалган орзу, юрак бутунлигидир. Қолаверса, жон кушандаси ҳам, мол кушандаси ҳам ўғли бор уйдан ҳайиқади.

Ўғил кўрмадим деб, ширин рўзғоридан ажралиб кетганлар бор. Бу армонларни ичларига ютиб, умр бўйи юраклари йиғлаб юрганлар қанча! Аммо ноқобил ўғилларнинг дастидан пушаймон билан ўтаётганлар, улар туфайли хонавайрон бўлган тақдирлар қанча! Нафсиламрини айтганда, бутунги йигитлардан кўнглимиз андак тўлмайди.

Ўғли борларнинг кўнглида бир таскин бор — энди мени беминнат кўмадиганим бор, дейдилар. Дарвоқе, киши кексайганда гўдаксифат бўлиб, кимгадир суяниб қоларкан. Ўғли йўқлар эса ўзларини гўё етим қаригандай ҳис этарканлар. Бир қиз ўнта ўғилнинг муруватини кўрсатса ҳам, ўғлим йўқ деб, ота-онанинг кўнгли суст кетаверади...

Ота-онамнинг менгача ва мендан кейин туғилган олти фарзанди оламдан ўтган. Отамнинг эллик саккиз ва олтимиш ёшида, онамнинг қирқ уч ва қирқ беш ёшида Аллоҳ икки ўғил берган ва минг шукрки, улар тирик қолдилар. Укаларим вояга етиб уйландиган бўлганда отам саксон, онам етмишга етиб қолди. Бош фарзанд бўлганим учун ҳам уларни уйлаб-жойлаш менинг бурчим эди. Бу мен учун ҳаргиз малолли эмас, аксинча чексиз фараҳли ва ширин бир ташвиш эди. Ота-онамни хурсанд қилиш-

нинг, фарзанди сифатида бўй кўрсатишнинг ягона йўли шу бўлиб туюларди.

Биринчи укамда-ку, тўйига атаб нима топсам, доналаб ташиб оймнинг сандиғига йиғавердим. Иккинчисига келганда кўнглимга худбинлик тушди — қилган ишларимни яхлит кўрсатгим келиб қолди, йиққан нарсаларимни тўйга яқин қолгандагина, учта катта тугунга жойлаб олиб бордим. Отам билан онамни ўтқазиб олиб, ички бир фахр билан, сеп-сидирғаларни номма-ном айтиб олдиларига ёйиб ташладим. Мен ўйладимки, ҳозир улар чексиз қувонадилар ва онам хурсандчиликдан йиғлай бошлайди, отам мамнун дуо қилади... Йўқ, ундай бўлмади. Шу қадар серзавқ, шундай сўзамол онам... тиниб, тиниб қолди. Дадам деворга суюнган кўйи, тиззасини қучоқлаганча, ўйчан қотди. Шу кундан бошлаб онамни гоҳ айвон қирғоғида, гоҳ жойнамоз устида бир нуқтага термулганча ўтириб қолганини кўриб қолардим. Авваллари биттагина рўмол совға қилсам ҳам, кўринганки қўшнига болам олиб келди деб мақтанадиган онам шунча нарса ҳақида ҳеч кимга лом-мим демади... Мен эса ўксиниб юрдим (гумроҳлик-да!), бир марта «рахмат, болам» дейишмади-я, деб, ичим йиғлади... Водариф! Мана энди улгайган ёшим билан, юрак тўла армон тоши билан ҳув ўша тўйни изтироб билан эслайман. Ўз ҳовлисида тўй бўляпти-ю, дадам қовушмайгина юрибди. Келган-кетганларни четдангина кутиб-кузатиб турар, кўзларида эса ёзилиб кетмаган мунг...

Бу ҳолатни беихтиёр укаларимнинг ёшлигидаги суннат тўйига қиёслайман. Дадамнинг ишлаб, пул топиб юрган маҳали эди. Ўшанда дадам ҳовлимизда ўктам юрар, амри фармон билан дастёрларни турли юмушларга ундаб, бош-қошлик қиларди.

Манов туриш-чи? Э-воҳ, дадажоним-а! Мозорларга чироқ ёқиб, гирён бўлиб ўғил топсаму, аммо жарақлатиб пул санаб тўйни ўзим қилолмасам-а, деб синдингизми ўшанда?! Ё нега бош фарзандим ўғил бўл-

мади, тиланиб етган тўйимни куёвнинг қўлига қаратдимми, деб тиниб қолдингизми, дадажоним-а!

Кейинчалик ҳам қанчалик мурувват қилмайин, дадам мамнун бўлишга бўларди-ю, барибир, чарақлаб очилиб кетмасди. Ота-онамни укаларим улгайиб, уни-буни кўтариб келадиган бўлганда кўринг энди! Ҳар гал «э, баракалла, ўғлим» деганда, дадамнинг юзидаги ҳамма ажинлари ёзилиб кетгандай бўларди...

Шундай гаплар, йигитларжон, сизнинг ўрнингизни ҳеч ким босолмайди. Ота-она учун ўғилдан кўрилган роҳат ҳақиқий роҳат, қолгани миннатлидай туйиллаверади... Ўнта бўлса ўрни бошқа, дейди халқ. Акаларим ё укаларим қараяпти, деб гофил бўлманг. Улар ўша келмаган боласига умидвор бўлаверадилар. Ўн ўғлон бир нонвойдан биттадан нон олиб келтирса, билинги, ота-онангиз бу нонлардан ўн хил маза туйиб ейдилар.

Ўғлоним, ўғилни ўтиб кетсам уйимни чироғи ўчмайди, деб ҳам тилайдилар. Падарингиз уйи авлодингизнинг руҳлари-ю, тириклари тўпланадиган жой. Имконингиз етганича у ерни обод қилишга интилинг. Жами дунёингизни сотсангиз ҳам, уни сотманг, йўқотманг. Ёки мерос илинжида у ерни жанжалхонага айланторманг. Ота-онамизни тириклигида баъзиларимиз куйдирганимиз етади, уларнинг руҳини ҳам чирқиратиб қўймайлик.

Улар руҳини шод этишни жуда истасангиз, мол-қўй сўйишнинг ўрнига улардан қолган амаки-тоға, амма-холаларни йўқланг, дўсту қадрдонларини, улар ёқтирган кишиларни зиёрат қилинг. Ота-онангиз ўтгандан кейин, ўзингизни синамоқ учун ҳам, уларни танийдиганлар билан бир суҳбатлашиб кўринг — тамоман янгиланасиз, юрагингиз сув ичгандай бўлади...

Авлодингиз номи «фалончизода» дея аталиб, эркакнинг исми-шарифи билан барқарор бўлиб қолади. Шу боис, авлодингизнинг яхши ном олиши сиз, эркакларнинг фазилатларингиз ва ориятингизга боғлиқдир.

Борди-ю, бобонгиз ёки отангиз эл назаридан қоладиган бирор иш қилган бўлса, агар улар содир этган хатоларни сиз такрорламасангиз, муборак бўлсинким, сиздан бошлаб, авлодингиз покланади.

СИЗ КУЁВ БЎЛДИНГИЗ

Тўйингиз бўлди. Елкангизга қўйилган бу юк рўзгордир. Бу юз ор ва юз кор демақдир. Бир томонга қарасангиз — севикли жуфт. Бир томонда сизни умрларидан узиб ясаган ота-онангиз. Бир ёқда жигарбандлар. Сиз учун уйлар қурилди, пуллар сарфланди. Ота-онангиз сиз туфайли келинли бўлдилар. Улар учун сиз шу бугундан бошлаб «катта» бўлиб қолдингиз. Бу «катта» бўлишингизни туғилган кунингиздан то тўйингизгача кутдилар. Уларнинг сизга аталган дуоларини китоб қилса бўлади. Ул дуолар ота-онангиз наздида тўйингиздан бошлабоқ ижобат бўладиганга ўхшайверади. Атрофдагилар сизни жиддий кузата бошлайдилар, ҳар бир ҳаракатингизни тарозуга соладилар. Бироқ, сиз ҳамиша ҳам зийрак эмассиз: «Ота-онамнинг кечаги боласиман-да, улар менинг ҳамма феълимни кўтараверишади», дейсиз. Тўйгача қандай бўлсангиз, тўйдан сўнг ҳам ана шундай тута берасиз ўзингизни — дарз кетиш шундан бошланади.

Ота-она уйланиб, «улғайиб» қолган боласидан катталардан кутадиган вафони кутади. Салгина гапингиз оғир ботиб, салгина ишингиздан ранжийдиган бўлиб қолади. Бунинг устига, сиздаги жами салбий жиҳатларни (аввалдан шундай бўлсангиз ҳам) келиндан кўра бошлайдилар. Қарабсизки, бегуноҳ келин ҳам хунук кўринади. Бу сатрларни ўқиб, сиз ёмон ота-оналар ҳақида ёзибсиз, дейишингиз мумкин. Йўқ, асло. Ўғилқизи турмуш қурган ота-оналарнинг ҳаммаси шу тарзда нозик тортиб қолади. Бу табиий ҳолдир! Яна қизиги шуки, келинни ўз қизидай авайлаган энг яхши қайнона ҳам кўнглининг бир чеккасида уни имтиҳон қилиб

туради. Агар ота-онангиз орзу қилгандай, бирданига яхши томонга ўзгара бошласангиз, ҳаргиз, бу ҳолатга келиннинг ҳам таъсири бўлгандир, демайдилар. Фақат ўзингиздан мамнун бўлишаверади. Буни ҳам уларнинг фарзандга бўлган муҳаббати, деб уқмоқ жоиздир.

Ўғлоним, кўксимизда уриб турган юрак учун, бу ёруғ дунёни кўриб турган кўзимиз, тутиб турган қўлимиз ва босиб бораётган оёқларимиз учун ота-онамиз қошида қарздормиз. Тақдиримиз учун уларнинг қўшган ҳиссалари эса бебаҳодир. Ўзимизни-ю жуфтимизни қўйинг, бола-чақамиздан ҳам аввал ўшалар олдида бурчлидирмиз. Улар энг омонат, қўлдан кетиши яқин бўлган неъматларимиздир. Агар уларни рози қилишга улгурмас эканмиз, умримиз кўргуликлардан холи бўлмагай.

Тўғриси айтганда, одам кексайган сари ё асаби бўшашади, ё тили аччиғлашади, ё соғлиғи чўкади. Бундай одамлардан ҳар доим ҳам рисоладагидай муомала кутиб бўлмайди. Шундай ҳолда дўст-ёрон, қўни-қўшни ундан узоқлашиши мумкин. Фақат фарзандгина безмаслиғи шарт! Мана шундай пайтда бизга сабр, уларга эса меҳр, эътибор ғоят даркордир. Оилали бўлгач, айниқса, бу ҳақда кўпроқ ўйланг, ўғлоним ва ишонингким, сиз билан ота-онангиз орасида қандай иқлим бўлган бўлса, эртага сиз билан болангиз ўртасида ҳам шу такрор бўлғусидир.

Сиз шуни уddалашга уринингки, ота-она сизга мослаб муомала қилмасин, сиз уларга мослашинг. Мослашиш ёшларга осондир. Кексаларнинг шу туриши ҳаётнинг минг бир чиғириғидан ўтган ҳолатидир.

Сиз ўзингизни шундай тутингки, болам бари эътиборини менга қаратаяпти, деб ишонсинлар. Сиз шундай кўринингки, боламиз биздан ҳеч нарсани аямайди, деб билсинлар.

Сиз уларга шундай меҳрибон бўлинг, токи шундай қобил боламизнинг дилини оғритиб қўймайлик дея ўзларини қоидага солишга уриниб қолсинлар...

Инжиқ, бемор ота-онани кўз устида ардоқлай билган фарзанд ҳақиқий фарзанддир. Аллоҳ унинг ўзига ҳам шундай фарзанди солиҳлар ато қилгусидир.

ЖИГАРЛИК ҚАРЗЛАРИ

Маълумки, ўғил бола кўчада катта бўлади. Учта-тўртта ёки ундан ортиқ ўғилни кўчага чиқариш учун ота қодир феъли бўлиши керак. Отанинг оталик салобати бўлмас экан, бу ёғи чатоқ...

Отангиз бўштабиат бўлди дейлик, онангиз ундан ройиш. Хўш, энди беш ўғил беш томонга йўрғалайверсинми? Ота-онадан кейин-чи? Ҳамма ўзига хўжайинми?

Бундай ҳолатда хоҳлайдими, хоҳламайдими, бошқарувчилик катта ўғилда бўлади. Агар у ҳам аросат феъли бўлса, фарзандлар ичидан эслик, шудлик ва ориятлик биттаси ўртага чиқиши ва умрбод шу оиланинг маънавий бутунлиги учун жавобгарликни бўйнига олиши лозим. Фарзанди солиҳлик — шу.

Бошқарувчи фарзандга умр бўйи қийин бўлади. У бошқалардан хато қилмаслиги, назари тўқлиги, холислиги, жигарларига меҳрибонлиги билан ажралиб туриши керак. Унинг фидойилиги эса ҳеч қачон қайтимсиз қолмайди. Аллоҳ унга у кутмаган томонлардан мурувват етказди. Энг буюги шуки, ўзининг фарзандлари бир-бирига куюмли бўлади.

Тамизли жигар холис туриб ака-укалар ўртасидаги оқибатни асрайди, орадаги гина-кудуратнинг олдини олади.

Ота-онадан кейин тўзиб кетиш ўзингиздан кейинги авлод занжирини узиш демақдир. Укамнинг болалари билан менинг болаларимнинг иноқ бўлишини истасам, ўзим укамга узлуксиз меҳрибончиликлар қилишим ва буни унинг ҳам, менинг ҳам болаларим кўриб туриши керак. Ўзимиздан кейингиларни ҳам кўзимиз тирик-лигида боғлаб қўймас эканмиз, зотсиз кимсага айланиб қолиш ҳеч гап эмас.

Йигитларжон, эсингизда бўлсин, эр йигит бўла туриб, ҳеч қачон, ҳеч қаерда ўз жигарингиздан шикоят қилманг, гина қилманг. Акангиз ё укангизда гина қиладиган ишнинг содир бўлганини ўзи сизнинг гуноҳингиздир.

Шуни ёдда тутинг, ота-она ўз жону жаҳонини ҳамма боласига баробар бўлиб беради. Қай биримизга тикан кирмасин, барчамизнинг жонимиз бир хилда оғрийди. Ота-онамизга чиңдан меҳрибон бўлсак, аввало улардан тарқалган жигарларимизни авайламоқ керақдир. Ўз манфаати атрофида овора бўлмоқ жониворлар ишидир. Фақат қодир инсонгина бошқаларга ортинади. Дейлик, жигарим, яъни сиз туриб сиздан эмас, етти ёт бегоналардан меҳр-саховат кўрсам, бу — сиз учун уятли гуноҳ, мен учун бир умр армон эмасми?

Сингилга берилган озор онага берилган озор билан, ака-укага ўтказилган ранж отага қилинган бевафолик билан тенгдир. Биз ҳеч қачон ака-укаларимизнинг қошимизга мустар бўлиб келишини кутмайлик. Улардан аввалроқ огоҳ бўлиб, зийраклик кўрсатайлик.

Яна айтай, сизнинг уйланишингиз оға-инилар орасига ҳам нозиклик солади. Ҳар бир ҳаракат ўлчамли бўлгани яхши. Асло аёлингиз олдида опа-ука, ака-сингилларга қаттиқ тегманг, мулзам бўлмасинлар. Келининг олдида уларнинг беобрў бўлиши кейинчалик кўнгил совишига олиб келади.

Нима яхшилик кўрсатган ё кўрсатаётган бўлсак, бир жондан бунёд бўлган жигаримиз учундир. Бу ҳимматларни уларга писанда қилмоқ, юзига солмоқ гуноҳи азимдир. Жигаримиз ҳатто ноқобил чиққан тақдирда ҳам, унинг ноқобиллигидан койинайлик, хафа бўлайлик, лекин «фалон вақтдаги фалон яхшилигимни билмадинг» демайлик, ҳаргиз демайлик. Алқисса, қилган ҳамма савобимизни ўзимиз ювиб юборамиз.

Ўфлоним, сиз оилали, катта одам бўлиб қолдингиз. Энди укаларнинг ҳамма муаммолари сизга ҳам масъулият юклайди. Уларга асқотишдан ташқари, оға-инилар

орасидаги муносабатни назорат қилиб турасиз. Керак бўлса, улар ўртасида кўприк бўлишга ҳам яраш керак.

Бу заҳматлар ҳеч қачон ҳавога учмагай. Сиз оғанингизга нима қилган бўлсангиз, фарзандларингиз ҳам бир-бирларини худди шундай қадрлайдилар.

Бу — қайтимли дунёдир!

ЖУФТЛИК МАСЪУЛИЯТИ

Эркак мағлубиятининг яна бир сабаби мавжуд. Бу «кучли» тоифанинг етмиш-саксон фоизи шу кўргиликка учрайди. Йигитларжон, келинг, ошкора гап-шайлик, яхшилаб бир эсланг ва таҳлил қилинг, ака-укаларингиз, қўшинингиз ёинки дўстингизни, ҳаттоки ота-онангизни ёмон кўришингиз қачондан бошланган? Тўқсон фоиз ўринда қулоғингизга илинган яхши-ёмон гаплар туфайли эмасми? Сизни совитадиган бу гапларни эрталабда, кечқурунда қулоғингизга қуйиб турган аёлингиз эмасми? Ҳа, худди шундай! Ахир сиз аёлингизнинг бир оз ёлғон гапириши ёки саёз ўйлаб қўйиши мумкинлигини, гоҳида тўғрини тескари тушунишини ҳам билиб турасиз. Аммо эшитганимни кузатиб, таҳлил қилиб кўрай демайсиз, кечирасиз-у, лаққа тушасиз. Бу сиз учун даҳшатли ютқазишдир!

* * *

Аёлнинг эркақдан устуворлиги шуки, эшитган нарсасига таҳлил билан ёндашади. Уни бир эътиқод қўйган нарсасидан айириш, совитиш қийин.

Аёллар воқеа-ҳодисаларга нисбатан келган тўхтамларида эркақларга қараганда собитдирлар. Сизга малол келмасин учун, далил билан гапирай: аёлингизнинг онасини йил-ўн икки ой ёмонланг, қариндош-уруғини минг айбини айтиб исботланг, сизни ёмон кўриб борса борадики, онасидан тонмайди, яширинча бўлса-да уларни йўқлашни қўймайди. Бирорта аёлнинг эри туфайли яқинларидан кечиб кетганини ҳеч кимса

эшитган эмас. Аммо хотинининг гапи билан онасидан меҳри совиган, ака-укасидан воз кечган эркаклар сон мингта!

Бу — эркак зотининг минг бир фазилатини ювиб кетадиган заифлигидир. Оиладаги мувозанатни сақлаш учун сиздан от билан туя кетмасди, аёлингизга-ю, яқинларингизга икки хил муомала топа олсангиз бўлди эди. Сиздан яна бир ранжийдиган жой шуки, оилавий муносабатларда мавжуд бўлган фарзандлик ва жигарликнинг нозик чегара чизиқларини топталишига йўл қўяяпсиз.

* * *

Онангиз ёки ака-синглингизни қаттиқ ҳақоратлаб, сизни ранжитган аёлингиз қорнингиз оч пайтида оғзингизга ёққан таомни тайёрлаб олдингизга қўйса, илжайиб тушираверасиз, гинангизни унутасиз. Аёлингиз яхши билади — бундан кейин ҳам яқинларингизни хоҳлаганча атаб чақиравериши мумкин, чунки битта ширин овқат билан сизнинг ғазабингизни даф қилса бўлади. Биродар, бу ҳолат фарзандлик ва қардошлик бурчингизга хиёнатдир. Шу ўринда яна сизга аёлни таққослайман: ўша ёмон кўрган қайнонангизни, дейлик, ўн йил деганда тушундингиз, унга мурувват қилдингиз, катта оқибатлар қилиб аёлингизни ҳам зарга ўрадингиз. Аммо танг қоладиган ҳолатни кўрасиз — аёлингиз кўзи тўла ёш билан миннатдорчилик билдиради. Аммо шу миннатдорчиликнинг ичида қулоғингизга аламли пичирлайди: «Ўн йил бурун онамни нималар дегансиз-а!» — деб. Қойилмисиз, бу билан у «онамнинг дилини оғритадиган бўлсанг, бошимдан тўккан зарларинг бекор», деган ишорани бермоқда. Сиз бу ёғига муомалани эҳтиёткорлик билан қиладиган бўласиз. Аммо ўзингиз аёлингизга: «Нима учун яқинларимни ундай ҳақоратладинг, бор овқатингни ўзинг е», — дея олмадингиз. Агар бир марта важоҳат билан шундай норозилик билдирганингизда аёлингиз ўрмалаб чиқиб елкангизга ўтирмас эди...

* * *

Ўғлоним, умрингизнинг охиригача сиздан асло нари кетмай, фақат сизнинг парвонангиз бўлиб яшайдиган — аёлингиздир. Аёлсиз ҳаёт — дўзах, уй — уй эмасдир. Сиз минг бой бўлинг, минг олиму маш-хур бўлинг, аёлингиз бўлмаса, ғарибдирсиз. Яна қай-тариб айтаманки, эркак зотини Аллоҳ мард яратган, аммо мўрт яратган. Шу мўртлигингиз боис сизга бизнинг тоифани қўшиб яратган. Аёл сизни синишдан асрайди. Аёл ўз файзи билан рўзгорнинг ҳамма жаб-ҳасини нурлантириб турсагина, эрлар мард бўладилар, чўнг бўладилар. Аввало, жуфт танлаганда ақлу закоси, наслу насабига эътибор бермоқ зарур. Қуш уясида кўрганини қилади. Қолаверса, келиннинг ёшлик ва тажрибасизлик қилиб йўл қўядиган хатоларини тузатишнинг бир чеккаси ҳам эркакнинг зиммасига тушади. Рўзгорнинг биринчи кунидан бошлаб, сабру тоқат билан, гоҳ ҳазил, гоҳ ҳазинлик билан аёлингизда сезилган қусурларни йўқотмоққа тутиниш керак. Дунёда қанча одам бўлса, феъли ҳам турфа хилдир. Ҳар қандай жуфт бир-бирига машаққат билан мослашади. Айримлари буни вазминлик билан ўтказадилар. Ўзини бошқара билмаганлар уйлари уй бўлгунча бир неча бор ўт чиқариб, атрофни ўзига қаратадилар. Бир рўзгорнинг йўлга тушиши учун у ёқ-бу ёғи ўн йил керак. Шу муддатни тамизли ўтказган эру аёлнинг эртаси порлоқдир.

* * *

Ўз аёлининг соғлиғини асраган эркак тадбиркор кишидир. Чунки, аёл қанчалик асралса, ўшанчалик ихлос билан жуфтига хизмат қилади. Аёлнинг асаби, кайфияти тинч бўлса, болалар чарақлаб, эр ярақлаб юради. Оиланинг ҳақиқий бахти шудир, ўғлоним! Оила тарбиясини уддалаган, ўз умрини азиз биладиган одам аёли билан тил топишади. Рўзгорнинг бу муш-

кулотига чидолмай ичкиликка берилсангиз, жигару ошқозондан ажрайсиз, чекишга берилсангиз, ўпкангиз ишдан чиқади — энг ёмони, фарзандларингиз яроқсиз туғиладилар. Қиморга аралашсангиз, болаларингизнинг ризқини кўчада мусодара қилган бўласиз. Эри ичадиган, чекадиган, қимор ўйнайдиган аёл энг бахтсиз аёлдир. Бундай отага фарзанд бўлган болалар дунёда энг ўксикдир.

* * *

Етимлик — ярим ғариблик. Отаси бўлса-ю, ичувчи, қимор ўйновчи бўлса, ўша болалар ҳақиқий бебахт ва ғарибдилар. Вафосиз, қатъиятсиз эркак бутун авлодни айнилади.

Ўғлоним, дилозорликнинг яна икки тури бордир: тилнинг ва қўлнинг касри. Тилингизни ёмон сўздан тийинг — бир марта айниган тил яна айнийверади. Қўлингизни биринчи шапалоқдан тийинг — бир бор югурган қўл югураверади.

Илоҳо, ҳар бирингиз буюк Шарқнинг орийтли, ҳамиятли, юксак оилавий маданиятга эга бўлган, шарпаси кўчага чиқмайдиган, номуси қаттиқ йигитлардан бўлингиз.

* * *

Ўғлоним, энди қулоғингизни тутинг. Келинларга эшиттирмай, айрим махфий гапларни айтиб қўяй: биласизми, қандай қилиб энг зўр оила тутадиган рўзгорбоши бўлиш мумкин? Аввало, чимилдиқдаёқ келинчагингизга:

— Мен ота-онам, жигарбандларимнинг, дарвозамиздан кириб келиши мумкин бўлган яқинларимнинг қандай эканлигини ўзим яхши биламан. Улар ҳақида бирор марта ёмонлаш оҳангида гапирсангиз, сиздан рози эмасман. Қўлингиздан келса, менинг ёмонларимни яхши қилиб беринг, шундай бўлингки, мен сиз туфайли ҳеч кимни ёмон кўриб қолмай, — деб олинг.

— Мағрур бўлинг — хафа бўлишни билмайдиган, орияти сушт эрларни аёллар суймайдилар.

— Аёлингизнинг кўнглига қаранг, аммо у нима деса, «хўп» дейишга дарҳол шошилманг. У сизнинг кўниш ёки кўнмаслигингизни хавотир билан кутсин. Хоҳишини бажаришга ҳамиша тайёр эканлигингизни билган куни аёлингиз учун сизнинг қадрингиз ўлади.

— Аёлингиз билан орада гап қочиб турган бўлса ҳам, унинг учун азиз бўлган сана ва воқеаларни унутманг, ҳеч йўқ деганда битта тароқ ҳадя этинг, унга ҳам имконингиз бўлмаса, гулзордан бир дона чечак узиб, қутлаб қўйинг: жуфтнинг совғаси аёл учун осмондаги ой билан тенг.

— Онам раҳматли айтардилар: эркакнинг бети иккита бўлиши керак деб. Аёлига бошқа, бошқаларга бошқа. Шу гап сизнинг ёдингизда бўлсин.

— Рўзгорнинг бошидан бошлаб, сиз аччиқланиб турганингизда, аёлингизни сиз билан баробар даҳанаки жанг қилишига йўл қўйманг.

— Рўзгорда эркак қўли билан битадиган ишларни ўзингиз бажаришга ҳаракат қилинг. Арзимаган юмуш олдида ожизларча мўлтираб, кўчадан одам ёллаб ишлатадиган эрларнинг аёллари афсус билан ўтадилар ва зимдан ўзгаларнинг яхши эрларини ҳавас билан кузатадилар.

— Инсоннинг нозик бир жиҳати бор: интилган, орзу қилган довонига етишган заҳоти унга бўлган қизиқиши камаяди, яна янги довонлар сари бўйлагиси келади. Эсингизда бўлсинки, ҳеч қачон аёлингизга кўнглингизни тугал очманг. У сиз учун жон қадар суюмли бўлса ҳам, изҳорни тилингизга чиқарманг. Мен жуфтимга ёқаманми, йўқми деган гумон аёлни ҳамиша безовта қилиб турсин. Ана ўшанда у фақат сизга ёқишга ҳаракат қилади...

Рўзгорингиз, илоҳо, тафтли, шарофатли бўлсин, ўғлоним!

СИЗ УЙНИНГ РАҲБАРИСИЗ ...

Аёл эркақдан ўзини пастда тутмоғи лозим, дея ўргатади ислом одоби. Мен эр кишиман, ҳурмат қилишга мажбурсан, деб кўкрагига уради эркақнинг ўзи. Биз Шарқмиз — эрларни ҳурмат қилиш биз учун фарз дея ниқтаб гапирувчилардан бири — мен.

Хўш, эркақ нима учун бу қадар ҳурматли? Уларга Аллоҳ буюрган қандай юмушлар бор?

Шарқда аёлларни қизғанганлари учун эмас, аяганлари туфайли кўча юмушларидан озод қилишган. Минг эгилиб, минг букилишни талаб қиладиган рўзғор ишлари аёл учун етарли заҳмат эканлигини, улар бажарган ишларни эркақлар асло уддалай олмаслигини тан олиб, баҳосини берган авлодларимиз аёлларга ғоят марҳаматли бўлганлар. Оилани боқиш, унинг муҳофазаси, иморат солиш, деҳқончилик қилиш, ўтин ёриш, сув ташиш каби куч талаб қиладиган ишларни эр кишининг мажбурияти деб билганлар. Аллоҳим минг йил аввал эркақ билан аёлнинг куч-қувватини қай ўлчовда яратган бўлса, ҳозир ҳам шундай — эркақлар кичрайиб, аёллар йириклашиб кетгани йўқ. Аммо бир фожиа юз берди: аёллар зиммасидаги юклари ортгандан-ортиб, эрлар оқбилак бўлиб қолдилар. Бунинг устига ойнаи жаҳонда ҳам, радиода ҳам, газета-ю журналда, тарбия масканларида нишон битта — аёл шўрлик! «Қизларни оилага тайёрлаш керак. Она бундоқ бўлиши керак, келин ундоқ...», «Шоира опа, маҳалланинг аёлларини бир йиғиб берай, қишлоғимизнинг аёлларини бир тўплаб берай, таъзирини бериб қўйинг!» деяверадилар. Исломни таниган айрим кишиларимиз бугунги аёллар кўнгилдагидай эмаслигини тинмай писанда қиладилар.

Хўш, бугунги эркақлар қандай? Оилада аёл билан эркақ орасидаги мувозанатнинг бузилишида, аёлларда аёлларга хос бўлмаган унсурларнинг пайдо бўлишида асосий сабаб эркақлардаги манфий ўзгаришлар эмасми?

Агар миллий тарбияни эркаклардан бошламас эканмиз, уларни ҳақиқий шарқона қиёфага қайтаришга шошилмас эканмиз, аросат феълли бўлиб қолаверамиз.

Келинг, оилаларга кириб бугунги йигитларни яқинроқдан кўрайлик.

Йигитларнинг биринчи ютқазishi замоннинг зайли билан, уларнинг «бир йигитга қирқ ҳунар оз» ибратидан йироқ бўлиб қолишларидир. Ёки «мен меҳнатда эзилиб катта бўлдим, у заҳматни болам кўрмасин», қабилдаги хатоларимиз ўғлонларимизни оқбилак қилиб қўйди. Боримизни сарфлаб, болаларни бўйи баланд ўқишларда ўқитдик. Биргина касбга суяниб қолсангиз ҳам чатоқ экан, бу дунё — чархпалак, гоҳ у косага сув қуяди, гоҳ бу косага. Ишингизда синиш бўлди. Бола-чақа қўлингизга қараб турибди. Сиз суянган тераклар қуриб битган, бошингиздан офтоб уриб, бемадад қолдингиз. Мардикорлик сизга уят, савдога уқувингиз йўқ. Ота-онангиз ҳам, ўзингиз ҳам ҳунарни писанд этмагансиз бир пайтлар. Қарабсизки, ўқишдан ташқари йигит кишига бир ҳунар шарт. Ҳунарманд киши ҳеч қачон оч қолмаган.

Кузатиб юраман. Маҳалламизда бир оила бор, ҳамиша бирдай тўкин, ҳамиша ишлари тамизли. Эркаги тажрибали шифокор. Бир этак боласи бор, аёли ишламайди. Мана неча йилдирки, кечалари ҳам уларникида тўқиллаган товуш эшитилиб туради — косибчилик билан шуғулланишади. Давлатнинг ишини ҳам қўйишмайди. У одам кексалик нафақасига чиқди, ўйладим — энди бир оз тортилиб қолишса керак деб. Йўқ, ўшандай тўкис ва текис яшамоқдалар. Энди ўғиллари отасининг ёнига киришган: кўчада зиёли, уйда ҳунарманд.

Бир йигит билан мактабда бирга ишлаганман. Физикадан кучли муаллим эди, уйда суқингиз кирадиган бешиклар ясарди. Шу ҳунарнинг орқасидан кўшқдай иморатлар қурди. Катта укам математика соҳасида олим (унга қатнаб сабоқ олган ўнлаб ёшлар собиқ СССРнинг энг йирик техника институтларида

ўқишга эришдилар). Шунинг билан бир пайтда у ўзи яшайдиган маҳалла-қўйнинг қўлбола устаси ҳамдир. Кимдир электр асбобини тузаттиргани олиб чиқади, кимдир айвонимнинг полини қоқиб беринг, деб чорлайди, кимдир уйига жавон қилдиради. Қодир кишилар ҳақ берса олади, имкони йўқларга эҳсон тарзида ёрдамлашади. Муҳими — у энг керакли одам. Ҳамиша йиғинларнинг тўрида, кўчага чиқса, бўйи баландлар ҳам эгилиб салом беради.

Кичик укам — иқтисодчи. Нуфузли идорада ишлайди. Аммо шанба-якшанба кунлари лип этиб йўқолиб қолади. Ҳа, десангиз, «фалончининг зинасини қуриб бердим, фалон жойда печка қурдим», дейди. Ҳеч бўлмаса, бир қоп ун ишлаб келади уйга...

Оила сизнинг тўкис савлатингизга эмас, қўлингизга қарайди. Ёшингиз қирқда бўлса ҳам қўшимча ҳунар ўрганинг, биродар. Пешона тери билан тебратилган рўзғор энг хотиржамдир, хосиятлидир. Бировнинг дўпписини бировга кийдириб, ундан ундирганини бунисига пора қилиб узатиб, жарақ-жарақ пул топганларнинг ҳолини кўринг: Аллоҳ уларнинг тўйларини ҳам татиттирмайди...

Нафақат пул топиш учун, балки ҳақиқий эркакнинг вазифасини бажариш учун ҳам йигитнинг ўнта бармоғи ўнта ишни билиши шарт. Дейлик, қўшнингиз уйини ўзи оқлайди, ўзи ер чопиқ қилади, ҳали қозонга қоққоқ ясаётган, ҳали томга ўтин тахлаётган бўлади...

Атрофдагиларни миннатдор қилган одамгина хурматга сазовордир. Одамнинг мукаммали йўқ, анчамунча хато, адашишларни кечириб юбориш мумкин. Фақат сизда ўзингиздан хижолатлик сезилса, қоқилишларингиз мукаммалликка эришиш йўлидаги табиий ҳолатлар тарзида намоён бўлса, кўзимиз устига. Аммо онгли ва беписанд тарзда гуноҳлар содир этаверсангиз, номим эркакми, тамом, елканг товонимнинг тагида туриши керак деб, калондимоғлик қиладиган бўлсангиз, Аллоҳ бизни кечирсину: онангиздан туғилмасангиз ҳам

майли. Бундай қараганда, энди сиз ойнаи жаҳон қаршида узала тушиб ётаверсангизу аёлингиз нариги маҳалладан сув ташиса, уйда дарахтлар капалаб, гулзорлар ичи ўт босиб ётса, ҳовли ўнқир-чўнқир, ошхонангизнинг тоmidан чакка ўтган, қўрада қўйлар белидан ботиб ётса, сиз чойхонада тинмай гап сотиб, ош еб, ароқ ичиб ўтираверсангиз ёки қизу келинларнинг олдида оғзингиздан боди кириб, шоди чиқаверса, ёки Набигул читтақдай у ерда бир ой, бу ерда бир ой ишлаб, тўрт тангангизнинг тайини бўлмаса, аёлингиз болаларига қўшиб сизни ҳам боқаётган бўлса, айтнинг-чи, энди сизнинг отингиз ким?

Шарқда оила юкини филдай тортгани, ҳар балага қалқон бўлгани учун эркакларни юқори баҳолаб келинган. Сиз худбин, оилавий бахт нималигини билмайдиган, «бола-чақа бўлса бор, уйимда гаҳ десам қўлимга қўнишади, кўчада эса бойваччаман», деб юрадиган маънавияти камбағал экансиз — бўлганингизча бўлаверинг, сизга ачиниш йўқ! Аммо чаёндан чаён кўпаяди, илондан илон — сизнинг хонадонингиздан бутун одам чиқмайди, шуниси даҳшат! Қизингизни яхши одамлар олмайди, ўғлингизга тушган қизнинг бахти кемтик. Аёллари бошини ҳам қилиб чиқадиган оилалар бор экан, жамият соғлом бўлолмайди.

Биродар, ўз миллий ахлоқ меъёрларини феълида жам қилган одам ҳақиқий маданиятлидир. Пул топиб, мол топиб, овруполикларга тақлид қилишни етуклик ҳисоблаб, миллийликни қолақлик деб, миллатдошларига беписанд бўлганлар ҳам топилади.

Масалан, аёлу эркакнинг ўғил-қизлари билан бирга спиртли ичимликлар ичиб ўтириши, фарзандларнинг ота-онага бемалол гап қайтариши, ота-она ўтирган жойда оёқ узатиш ёки узала тушиб ётиш бизнинг феълимиз эмас.

Кайф ақлни ўғирлаб, киши инсонийлик қобигидан чиқади. Айниқса аёлнинг, гарчи фақат аёллар даврасида бўлса-да, қўлига спиртли ичимлик олиши ўша

аёлнинг ва унинг жуфти ёки ака-укаси бўлмиш эркакнинг иймони сустигидир!

Уйда аёлнинг устувор туришига елкасини қисибгина кўнган, ўғил-қизларига сўзини (ўринли сўзини, албатта!) ўтказолмаган эркак ҳам бизники эмасдир! Бозор ишлари, умуман, оилага тегишли кўча юмушлари аёл зиммасида бўлиши шу хонадон эркагининг ғоят билимсизлиги ва иймонининг сустигидир.

Турмуш қуриш борасида ҳам ўзимизга хос миллий анъаналаримиз бор. Жуфт танлаш ҳуқуқининг ўғил-қизнинг ўзига бериб қўйилиши ёинки фарзанднинг кунлардан бир кун мен фалончи билан турмуш қурмоқчиман, деб эълон қилиши ва бунинг оилада оғриқсиз қабул қилиниши бизнинг миллий одатларимизга хос эмас.

Миллий феълимизда *ОРИЯТ* ҳар қандай манфаатдан юқори туради. Кейинги ўттиз-қирқ йил шу муқаддас орийат хор бўлмоқда. Аёлини қалқон қилиб иш битирувчилар учрай бошлади, «сен пишиқ иш қиласан» деб, ўзини аёлидан кўра ночорлигини тан олиб, бозор ва турли-туман идораларда битадиган ишларга хотинларини юбориб, ўзи уй пойлаб қоладиган эркакларнинг борлиги ўзбек йигити ва миллати учун доғдир.

Ота-она сифатида ўғил тарбиялашдаги хатоларимиз бизни мустар ҳолатга олиб келди: йигитларимизнинг учдан бири жисмонан бақувват эмаслар. Жисмоний иш кам бўладиган хонадон ўғил болалари, албатта, спортнинг бирор турига қатнашиши керак.

Биз, аёллар, сабру қаноатда, меҳнат заҳматларига филдай чидамлимиз. Рўзғор ҳурмати, фарзанд юзи деб ёнингизда бирга-бирга ўтиб бораверамиз. Биз сизга достонлардаги қаҳрамонларга, чақмоққа-ю бўронга айланиб бер, деяётганимиз йўқ, инсоний қоидада йигит қандай бурчларни бажариши керак бўлса, шундай бўлишингизни тилаб турибмиз, холос. Иншооллоҳ, Шарқни шарқона йигитлар тиклайдилар, дуоларимиз ижобат бўлсин.

Сизга тоғларга суянгандай суяниб яшайлик, йигитларжон!

СИЗ ОТА БЎЛДИНГИЗ...

Сиз ота бўлдингиз. Назарингизда атроф бирданига ёришиб кетгандай бўлади. Юрсангиз бўйингиз баландлашиб қолгандай, оёқларингиз ҳам ерга тегмаётгандай туюлади. Гўё шу биргина болангиз билан дунё тўлиб қолди, ҳамма каму кўстингиз битгандай бўлди. Юрагингизни таг-тагидан бутун жисмингизга бир ширин яйраш таралади. Қўлингиздаги бир парча эт сизнинг такрорингиздир. Битга эдингиз иккита бўлдингиз. У улғайиб ўзидан кўпайса, учта бўласиз, тўртта бўласиз... Қарабсизки, иншооллоҳ, сизнинг номингиз билан аталадиган авлодингиз карвони пайдо бўлди. Бу беқиёс бахтнинг бошланиши. Муборак бўлсин, ўғломим!

Уйингизда фарзанд отлиқ ширин «душман» пайдо бўлди. Юрагингизнинг ўртасига бир ип боғланди-ю, иккинчи учи болангизга уланди. Кўксингизнинг шу қисми энди ҳеч ухламайди. Қаерда бўлсангиз ҳам, шу ширин оғриқ сизни уй томон тортаверади, тортаверади. Бу ип энди умрингизнинг охиригача жонингизни қўйиб юбормайди. Ўғломим, шундай онда бир дам ўзингизга келинг: сиз туғилганда ота-онангиз ҳам шундай кўйга тушганини тасаввур қилинг. Уларнинг бағридаги ўша оғриқ сиз эканлигингиз ва шу кунгача ҳам улар бу дарддан озурда эканлигини ҳис этинг ва аввало, қалбан уларга таъзим этиб, сўнггина болангизга юзланинг.

Болангизнинг ширин тили ва ширин ҳаракатларидан симобдай эриган пайтларингизда, у бемор чоғлари ҳали у, ҳали бу нажотнинг кетидан сарсон бўлган кезларингизда ота-онангиз ҳам сиз туфайли худди шу ҳолга тушганини ёдлаб юринг ва уларнинг остонасига бош уриб, узрларингизни айтишга шошилинг.

...Дадам раҳматли марҳум синглим Зумрадхон ҳақидаги бир воқеани такрор-такрор эсларди. Синглим тўрт ёшда (шу воқеадан кейин кўп ўтмай вафот этган), мен етти яшар эканман. «Бир куни сенга пўстинча олиб келдим. Укангга йўқ эди (Дадам ҳар сафар шу

жойни айтаётганда лаблари титрар, укангга қўшиб олгани пулим етмаганди, дея олмай азобланаётгани кўриниб турарди). «Буни опангга олиб келдим», дедим унинг кўзига қарамай. У пўстинчани кўриб, чапак чалиб, чунон суюнди. «Вой, дада, мунча чиройли, опамга олиб келдингизми, ҳозир топаман, ҳозир айтиб келаман, опа, опажо-он», деганча югура кетди».

Дадам ҳар сафар ҳикоя қилиб туриб йиғлаб юборар, «Менга қани» демади-я ўшанда, воҳ болам-а, воҳ болам-а», — деб тиззасига шап-шап урарди.

Сиз ҳам ота бўлдингиз, гоҳо болангизни кўнглингиздагидай кийдиrolмай, кўнглингиздагидай еди-ролмай, ичу бағрингиз зил кетган пайтларда болаларингизни ўшандай пасту балаңд йўлларини ва ота-онангизнинг сиз дея неча озиб, неча тўзганини хотирлаб қўйинг.

Дунёда энг ёмон ғариблик боланг боласи билан овора бўлиб кетиб, бир чеккада эътиборсиз қолишингдир. Қадим ўзбаки феълимизда ёнларида ота-оналари турганда, болаларини умуман эркалатмаганлар. Ўйлаб қарасам, бунинг остида катта фалсафа бор экан: қаранг, жонимизнинг бир парчаси боламизга ўтди, бу жоннинг оғриғи-алами битмай туриб, боламиз биз берган жондан узиб ўз боласига ўтказди. Айтинг-чи, бир азоби иккита бўлиб, яна бу азобларга тиланиб етиб, парчаланиб турган ота-онага орқа ўтирилиб, уларни унутиб, ҳадеб кеча тухумдан чиққан болангизга гиргиттон бўлаверсангиз, одилликми, ўғлоним!

Фарзандингизни Аллоҳ яратди, аммо унинг неларга яраши сизга боғлиқдир. Қани, биродар, болангизни қандай одам бўлишини хоҳлар эдингиз? Илми дейсиз, катта мартабали дейсиз ё пулдор бўлсин, дейсиз, шундайми? Фаришталар омин, деди дейлик ҳам. Юз саъй-ҳаракат билан, юз уриниб, юз букилиб, болангизни ўша маррага етказдингиз ҳам. Лекин, кўнглингиз энди ўсганда фожиа юз беради. Болангизни топган топилдиқлари татимай, дунёси нурай бошлайди:

Гўдак жами яхши-ёмон, гўзал ва хунук нарсани дастлаб ота-онасида танийди. Энг қалтиси шуки, болалар дунёсида ота-оналар хато қилмайди, уларнинг ҳамма иши тўғри деган тўхтаб михланиб қолган. Сиз эса аввал қандай бўлган бўлсангиз, фарзандлик бўлганингиздан кейин ҳам ўзингизни шундай тутаверасиз. Оталикка номуносиб қусурларим бордир-ов, дея хавотир олмай-сиз! Тегрангиздаги молу давлатнинг, дастурхонингиздан таом еб турган мавсумий жўраларнинг даврасида ўзингизни шер сезасиз ва «болам менга ўхшаса, ёмон бўлибдими?» дея кўкрагингизга урасиз. Шу аснодан бошлаб ғафлат босди, кулфат босди сизни! Орзу қилганингиздай, болангиз ўқимишли бўлди, аммо чекувчи зиёли бўлди. Бу чекиш ва ичишлар уни қирчиллама ёшида хароб қилди. Уни шу кўйга солган сизсиз. Чунки уни чекиб юриб боқдингиз. Андоза ўзингиз бўлдингиз.

Болангиз мартабали бўлди, дейлик... аммо элнинг назаридан қолди. Топаверди, аммо топгани тўкилиб кетаверди. Бунга ҳам сиз айбдор. Чунки сиз иш битириш учун кимларгадир хиёнат қилгансиз. Оқибатда бунинг заволи ўзингизни эмас, болангизни тутуди. Қолаверса, болангиз сизда қандай тутум кўрган бўлса, ўз мансаб курсисини шундай бошқаради. Энди ўз навбатида болангизнинг заволи набирангизни тутуди.

Баъзан ўн бешидаёқ айниб кетган болангиздан куйиб юрасиз. Урасиз, сўкаси, муаллимларни айблайсиз, йўлдан оздиради, деб ўртоқларини қарғайсиз! У эса бу кўчадан қувсангиз, нариги кўчага ўтиб саёқлигини қилаверади. Нега шунақа бу деб, дод соласиз! Ўзингизни босинг, дардингизни ютасиз энди! Қани айтинг-чи, ўзингиз кимсиз?! Қанча сирли қозонларни очилмайдиган қилиб ёпиб юрганингиз ўзингизгагина аён. Ўнг келса, гувоҳ йўқ жойда ҳозир ҳам гуноҳ қилишга тайёрсиз. Сиртингиздан шундай зиёли, шундай одобли кўринасизки, «Шундай одамнинг боласини қаранг-а», дея ачинадилар баъзан. Йўқ, биродар, ҳамма ишингизни Аллоҳ кўриб боради

ва ҳеч нарсани қайтимсиз қолдирмайди. Олманинг тагига олма, беҳининг тагига беҳи тушади. Ота-она қонида яшириниб қолган баъзи айблар болада кўпчиб чиқади.

Ота бўлдингизми, дарҳол барча гуноҳларингизга тавба келтиринг. Шу фурсатдан бошлаб, ишингизда ҳам, емишингизда ҳам, демишингизда ҳам яхшилик, тўғрилиқ ва поклик бўлсин. Иншооллоҳ, болангиздан бошлаб, наслингиз тозариб кетади!

Яна бир гап. Аёлингиз жисму жонидан йўниб бола ясайди. Жони ҳалак бўлиб ясаган боласини «фалон-чизода» деб сизнинг исмингиз билан атайди, бунинг устига, яна бу яримта жон билан болани боқиши, оёққа турғизиши ҳам керак. Ота бўлгач, сизга ҳар вақт ҳам ёқадими, йўқми қатъи назар, аёлингизни парвариш қилинг (айниқса, бола туғилгач бир йил). Бу пайтлар аёл учун энг чорасиз йиллардир. Она бўлгач ёки бўлиш олдида турган аёлнинг табиби ҳам, ҳабиби ҳам унинг жуфтидир. Бу муқаддас бурчингизни англамас экансиз, яна заволга учрайверасиз.

Мендан кейин ота-онамнинг фарзандлари турмай, онамнинг қирқ уч, қирқ беш ёшида кетма-кет икки ўғил кўришди. Ўша кезларни эслайман. Ўзимиз қўл учида яшаймиз. Мусофирчилик ҳар борада ўзини эслатиб туради. Аммо дадам қиш чилласига қарамай, ҳар куни қоронғи азонда Тошкентнинг Кўкча бозоридан сут ва бир пиёла қаймоқ олиб келади. Онам кунда дадамнинг зўри билан сутли таом ерди. Сандалнинг устидан емак аримасди. Дадам озгина-озгина бўлса ҳам қуруқ меваларнинг ҳамма туридан тинмай ташир эди. Ва ҳар гал «олинг энг, икки жон саломат бўлади», деяверарди. Ора кунда қўйнинг бир парчагина жигари-ни келтирар, «Турсунбиби билан мана буни икки бўлаккинадан қовуриб еб олинглар, вақтинлар чоф бўлади», дерди. Укаларимнинг соғлом қоматларига қараб туриб, узоқларни кўрган доно дадам-ей, дейман юракларим сизиб.

Сиз ота бўлдингиз... ҳаққа жонида болалари учун ёнғоқ кўмиб ғамлайди. Олмаҳон-чи! Чумолининг заҳматини қаранг! Қалдирғочнинг, чумчуқнинг боласи учун парлар тўшашини қаранг! Сиз эса ҳазрати Инсонсиз! Чумолининг олдида сизни дев деса бўлади. Хўш, ота бўлиш учун ўзингизни қандай тайёрладингиз?! Бола-чақа боқишга ярайсизми? Аёлингизу болангиз сизни *НАЖОТ* деб биладилар – *НАЖОТ* бўлмоққа шаймисиз?

Сиз буюк Шарқ ўғлонисиз! Болани оёққа турғазиш, хунарли қилиш Отанинг бурчидир. Бу ишларни аёлга юклаб қўйиш сиз учун *ХОИНЛИК* бўлсин!

Оёлингиз юриб, қўлингиз тутиб турган пайтда аёл пули билан қозон қайнатиш сиз учун *ОР* бўлсин!

Аёлингизнинг бозордан сабзи-пиёз ташиши сиз учун *НОМУС* бўлсин! Боланинг ризқидан қийиб қиморга бериш, ичиш, ноқобил йўлларга юриш сиз учун *ШАРМАНДАЛИК* бўлсин!

Сиз ОТА бўлдингиз, пок бўлсангиз, бутун авлоднингиз тозадир, йўқса ота-буваларингизнинг нурли руҳлари ҳамиша чирқираб ётади, хушёр тортинг, ўғлоним!

ҚИЛМИШ-ҚИДИРМИШ...

Бир жойда саксон ёшга бориб қолган одам ҳақида гап кетди. Маълум бўлишича, бу одам ёлғиз яшар, беш ўғли бор экану, лекин биронтаси ҳам унинг ҳолидан хабар олмас экан. Сўз олган одам борки, бу бевафо фарзандлардан ранжиб гапирдилар.

Отанинг ҳоли ғариблиги ўғилларининг эса бағритошлиги рост. Лекин шу ўринда кўнглимдан кечган гапни аччиқ бўлса ҳам айтай – мен шу мўйсафидга юрак-юрагимдан ачинмадим. Бешта ўғилнинг ҳаммаси қачон ёмон бўлиб улгурди? Очиғи, бағритошлик уларга ё наслдан ўтган, ё улар бағритошларни кўриб, андишасиз ҳаётни симириб катта бўлганлар, ё ҳарқалай бу уйда уларни ота безор, уй безор қилган, фақат ўзлари

биладиган нохуш вазият мавжуд. Залда мунозара кетяпти-ю, миямга бир фикр урилаверди. Нима учун ҳаёт бу кишига шу хилда тақдир берди? Бу ниманинг жавоби-ю, ниманинг акс-садоси? Ё ўзи ҳам ёшлигида ота-онасига бемеҳр ўтганмикан? Болаларини ҳалоллик билан боқмадимми ё?

...Мушук ҳам боласини боқади. Бу буюклик эмас, ҳақиқий ота-оналик бурчи **фарзандни меҳр ва ихлос** билан улфайтиришдир. Ота-она бўлгач, ибратли ҳалол йўлни тутмас эканмиз, эртанги кунимизда хатар бўлади. «Экканингни ўрасан», «Қилмиш-қидирмиш» деган халқ ҳикмати бежиз эмас. Дарҳақиқат, дилозор одамнинг фарзандлари вафодор бўлганини, бировларнинг ҳақи ҳисобига бойиган кишининг уйида хотиржамлик бўлганини, айёр мансабпарастларнинг узоқ вақт эл ҳурматига сазовор бўлганини ҳеч кўрмадим.

Заиф одам хатони бошқалардан излайди. Қўли, оёғи, кўзи, боши омон туриб, кўз ёшини шашқатор тўкиб, ҳаётдан, омадсизликдан нолийверадиған, ҳаммадан ранж кўрдим, менга ҳеч ким шафқат қилмайди дея, ўзини энг ғариб, энг бахтсиз санайдиганлар ачинишга лойиқ эмаслар.

Ҳазрат Навоийда ҳар биримизнинг ҳаёт дастуримиз бўлишга лойиқ шундай гап бор: «Сен ўзингнинг бировларга қилган яхшилигингни унут, бировнинг эса сенга қилган ёмонлигини унут. Ўзингни бировга қилган ёмонлигингни, бировларнинг сенга қилган яхшилигини унутма». Ҳадеб қилган яхшилигимизни пеш қилавермай, хатоларимизни тузатишга тутинсак, асосий вазифамизни кўнгил олиш деб билсак, ҳаётий исбот шуки, фарзандларимиз, албатта, солиҳ бўлгай!

ЁМОННИНГ КАСРИ

Ота-онанинг касри ўзига урмай, кўпинча болаларига уриши афсусланарли. Нега кўпчилигимиз ишда таранг турамизу, уйга келгач — озодлик, хоҳлаган кўйга тушавериш мумкин деб ўйлаймиз. Бизнинг

асосий ишимиз болалар эканлигини баъзан унутиб қўямиз. Болалик уйда ота-онанинг иши ғоят мураккаб. Ҳар бир ҳаракат, ҳар бир калом ўлчамли. Болалар дунёси чиннидан қурилгандай нафис — салга дарз кетади. Биз эса «Жаҳл устида сўкиб юборибман», — деймиз. Эрга «сенсираб» бақриб, хотинни кўчага қувиб чиқариб, болани ҳақорат қилиб, ҳушимиз ўзимизга келгач, ялиниб-ёлвориб кечирим сўрашга тушамиз. Улар эса синган кўнгил, ўқ еган юрак билан ноилож бизга илжаядилар. Жаҳл устида билмай қилгандим-да, мана, улар кечирдилар, деб ўзимизни юпатамиз. Аммо... бир айланиб қарасакки, фарзандларимиз ҳам ғазабдан кимгадир қўл кўтаряптилар, алаmidан ўзларига ўт қўяяптилар.

Ҳатто, хотин қўйиб, хотин олиб ва буни оддий ҳол деб тушунадиган, эркак номи билан юрган миждов кимсалар ҳам бор. Уларнинг юз хил кўйга тушиб, тамом бўлган хотинига: «Чидайсан! Онам отам билан эллик йил шу тариқа яшаб, ўлиб қолгани йўқ!» — дейдигани ҳам бор. Жамиятнинг баданига тушган қурт булар, ўз палагини ўзи айнитган жоҳиллар булар!

Ўзини ўзи бошқара олган, ўзига кучи етган одам ҳақиқий қахрамондир. Бундай одамларни иродадилар, саботдилар деймиз.

«Ёмон ишларнинг тескарисини қилиб, яхши бўлдим», деган экан Луқмони ҳақим. Ота-онанинг хатоси, гуноҳини такрорламаган фарзанд ҳақиқий инсондир. Ўзининг оқил бўла олгани бир қутлуғ иш бўлса, ота-онанинг номини ўз яхшиликлари билан поклаб қўйгани унинг икки карра улуғлигидир.

* * *

Ногирон деганда кимни тушунасиз дейсизми? Соғлом инсонлардаги ногиронлик энг оғир ҳолатдир. Уйи тўла юмуш, иш жойи тўла иш, аммо соатлаб, кунлаб соғ қўлини осилтириб юрган бекорчидан баттарроқ ногирон борми?

Ҳатто соқов одам имлаб юриб ўз меҳрини изҳор этади, аммо булбулдай сайроқи тилини ишлатмай, газаблини юмшатадиган, ғафлатлини уйғотадиган, ҳас-ратлини юпатадиган икки оғиз керак каломни айтмай, муомаласини қулфлаб юрадиган одамдан ортиқроқ ногирон борми? Оёғи юрмай ётиб қолганлар: «Юриб қолсам, фалончини зиёрат қилардим, фалон даргоҳнинг тупроғини ўпиб қайтардим, гулларга, булоқларга етишсам, пойига юзимни қўярдим», дея орзиқади, аммо соғ оёғи билан ҳадеганда онасини бориб қўравер-майдиган, опа-сингилларини ойлаб йўқламайдиган, ватанининг қайси жойлари муқаддас, бу озод юрт нималарни қайтадан бунёд қилди, ана бу ҳайбатли музейнинг бағрида нималар бор, бу боғнинг ичига бир кирай демаган, юраги тошмаган одам ҳақиқий но-гирондир, Аллоҳ асрасин, асрасин — дид кўрлиги, юрак карлиги, завқу шавқнинг ўлишидан асрасин! Атрофга нафи тегмайдиган мингта соғдан, ҳаётни севадиган, ҳеч йўқ яхши дуолар берадиган битта бемор чандон афзалдир.

* * *

Ҳар кимнинг қисмати Яратганнинг ўзидан, деб гапни чўрт кесиш ҳам мумкин. Аммо бу томоша ҳаётни кузатар экансан, унинг турфа таъмини гоҳ йиғлаб, гоҳ қувнаб тотар экансан, нима учун ҳаммага ҳар хил қисмат буюрилишини тушунгинг, таҳлил қилгинг ва савоб йўлида ортингдан қоладиганларингга уқдириб кеттинг келиб қоларкан.

Ҳаёт-ку, ўзи «экканингни оласан», «қилмиш-қидирмиш» деган шартларини тинмай рўкач қилиб туради. Биз эса уни кожлик билан четга суриб, хатолар содир этаверамиз: ёлғон гапириб қўямиз, мақтаниб қўямиз, дилозорликка, ғийбатга, ҳаром луқма ва нопок йўлга юз тутамиз ва бу билан ўзимизга кулфат чорлаймиз. Биз нафс туфайли шундай бўлдик. Бу ғийбат, хиёнат, ёлғон, емак-ичмак нафси, мулку

давлат, шуҳрату мартаба нафсидир, шаҳвоният нафсидир.

Гоҳида бирор қадрдоннинг йўлиққан қайғусига ўта ачиниб, жон ҳалак қилсам, онам мени қаттиқ койир: «Қўлингдан келган яхшилигингни қил, аммо бунақа ўртаниб кетма, унга Худонинг раҳми келсин», дердилар.

Қисмат ноқис келдими, дарҳол ўзимни тафтиш қилай: мен ё ўз хатоим, ё ота-онамнинг қайсидир хатоси учун жавоб беряпман экан.

Сендан хоҳ жонли, хоҳ жонсиз нарсага зиён етдими, жазо кутавер. Бировга безарар тарзда, ўзингни билибгина яшаш ҳам кифоя эмас. Ўзингдаги жами афзалликни бошқага ҳам юқтиришга уриниб, ўзингни қандай эҳтиёт қилсанг, атрофга ҳам шундай балогардон бўлсанггина завоЛ кўрмас экансан.

* * *

Уйингдаги исрофгарчилик, тутумингдаги нопоклик, сув қуймаганинг учун қуриётган ана бу дарахт. Экин эксанг, боғ бўлиши мумкин бўлган, сендаги гафлат туфайли ахлатхонага айланиб, йиғлаб ётган ҳовлинг, кўчанг ё чорбоғинг, сендан ҳурмат кўрмаган аёлинг ёинки эркагинг, сени туғиб, озорларинг ичра тўзиб бораётган онанг, сендан етарли оталик ё оналик меҳрини ололмаётган бағрингдаги боланг ёки кунингга, умрингга яраб, озуқа бўлиб турган неъматлар, имконлар учун шукрона айтмаслигинг, қувонмаслигинг... бари, бари қисматингнинг қандай бўлишини белгилайдиган омилардир. Пешонангдагини Аллоҳдан эмас, ўзингдан кўр экан...

* * *

Эркагу аёлдаги бугунги сакталикларни шўронинг асорати деб ўзимизни юпатиб турибмиз. Аслимиз тоза, иншооллох, қаторда асил йигитларимиз йўқ эмас, деб ҳаминқадар ўзимизни юпатиб турибмиз. Аммо андишани йиғиштириб айтай: аёлга юз хил талабномалар қўйилади ва ҳар сафар синчковлик билан фалон банди

бажарилмади, деб писанда қилинади. Аёл ишлаб келади, аёл туғади, аёл бола тарбиялайди, аёл уйда хизматкор. Хизматки, нон ёпиш, овқат қилиш, кир ювиш, касал боқиш, молга қараш, супур-сидир, дазмол ва минг ҳоказо! Шунча меҳнат — азиятнинг устига: «Аёлмисан, шу вазифанг, улгуришинг шарт», деб туриш худобехабарлик эмасми?!

* * *

Агар аёл бугун эридан бир қадам илгарилаб кетган бўлса, бу бугунги эркакнинг беҳунарлиги, ношудлиги ёки ориятининг суст кетганидандир.

Эркак оиланинг қўрғони, ҳам моддий, ҳам маънавий устуни, қўриқчисидир. Шариатда ҳам, дунёвий тарозуда ҳам шундай белгиланган.

Хўш, бугунги эркак ўз бурчини удалаяптими? Нега аёллар бозорда? Нега аёллар қурилиш ашёлари ташийди? Идораларда юмуш билан югуриб иш битираётганлар — аёллар. Сиз қанисиз, эркаклар? Аёлингиз пул топиб, қозон қайнатса, соғ бўла туриб, ориятингиз оғримай, уни қандай ҳазм қиляпсиз?

Қўлингизга пул тушса, улфатчилик қиласиз, машина олиб минасиз, сизнинг рўзфорингиз дастидан озиб-тўзиб кетган аёлингиздан кўнгил совишларни айтмайсизми! Иккинчи, учинчисига қараб оғиб ҳам кетасиз! Уятни ҳам унутасиз-да, мусулмончиликни пеш қиласиз.

Аммо аёлнинг яхшиси ҳам, ҳатто сизу биз ёмон кўрган ёмони ҳам топганини чумолидай уйига ташийди, рўзфорига чаплайди. Қани айтнинг-чи, ким номардроқ?

Азизим, пулингиз йўқ бўлса, қўлингиз билан, тилингиз билан мурувват қилинг, муомалангиз парвариш ўрнида бўлсин. Бойиб кетсангиз, машина олмасангиз олманг, аммо аёлингиз тузга зориқмасин. Рўзфордаги оғир юмушларга ҳақ тўлаб ёрдамчи ёлланг. Болаларингизга илми тарбиячи чорланг. Соғлиғини асранг унинг, ютқазмайсиз. Аялган аёл — эркакнинг захирадаги бойлигидир. Аялган аёл — миллатнинг афзаллашувидир.

Аёл кўпроқ уйда эмас, кўча-жамоат иши билан машғул бўлиб қолди. Аммо замоннинг рангига, ҳолига қараб иш кўриш ҳам бурчимиздир. Юз йиллар аламинизни ичга ютиб етишган Озодлигимиз ўспирин ёшда. Унинг камолини кўриш ҳаммадан ҳам оналар учун, аёллар учун керақдир! Бугунги кунлар сабрдай оғир, аммо тикланишдай табаррук кунлар! Бугунги қийинчиликни малол олиш гуноҳи азим, ки бугунги меҳнатим эртанги ўз болам учундир. Либосимиз Шукрона, ширимиз Сабр бўлмоғи, эркақдир, аёлдир Мустақилликни елкамизда опичлаб, мушкулликлардан омон олиб чиқишимиз шарт!

Мустақилликни боламдай асрай деб турган Ўзбекистон аёллари бугун бўй баравар орзу-ҳавас гадоси эмаслар. Улар ўз яқинларидан бир нарса сўрайдилар — жиндек эътибор, чимдим кайфият, холос! Унга муҳаббат керак, кўнглига монанд биргина сўз керак. Шўро оила мувозанатини изидан чиқарди, дедим. Қўштирноқ ичидаги «тенг ҳуқуқлилик» эркак-аёлнинг бир-биридан кўнглини қолдирди. Рўзғорда сендан мен зўр қабилидаги шармандаларча рақобат юз берди. Назокат, кўнгил олиш, бир-бирига маъқул келиш учун ҳаракатлар, илиниш, ота-оналик салтанатини биргаликда шарқона бошқариш тобора сусайди. Ота ҳам, она ҳам, бола ҳам кўчада силлиқ, илғор, уйга келгач, ёввойи манзара: тил хоҳлаганини гапиради, оёқлар — бош, бошлар — оёқ! Ичиб келиб махлуқдай бўкиришлар, идиш синдиришлар, аёлини болалари олдида калтаклаш, сўкиш, ўфилларнинг ҳам шу йўлдан кетишлари... маънавий инқирозимиз бўлди. Шўрога шу керак эди... Оилавий муносабатларнинг пароканда ҳолати ичида туриб, эркагу аёл жами миллий афзалликларимизни ўзида жамлаган оила учун курашмас эканмиз, кўчада бошқа, уйда бошқа гапирадиган, бетайин, иккиюзламачилар бўлиб қолаверамиз.

Эркакларга мурожаатим шуки, йил ўн икки ой сиз ҳам ишлаб келасиз, аёлингиз ҳам. Сиз остонадан кибрибоқ тинасиз, аммо аёлингиз меҳнатнинг авжига энди киришади: кир-чир, овқат, дазмол, уй хизмати, бола ташвиши, сигир-бузоқ, ҳатто ҳовлидаги гулу райҳонга ишлов ҳам унга. Яна тез-тез ундан шикоят ҳам қилиб турасиз! Энди унинг юмуши билан ўзингизнинг жисмоний ҳаракатингизни тарозуга солиб кўринг. Қилча жони билан филни тортмаяптими у? Яна индамай тортади, шикоят ҳам қилмайди. Нега у ўз ёшидан катта кўринади?

Нега юзларига доғ тушган, нега у ориқ? Феълидаги тарангликлар ҳам зўриқишдан эмасми? Аёл — дарё, аёл — тоғ, аёл — нима ясаса бўлаверадиган кулолнинг лойи. Аёл меҳнатдан ўлмайди, жонининг мингдан бири қолса ҳам уйи, боласи, жуфти учун қайта жонланаверади, ўлолмайди.

Аммо эътибор кўрмаган аёл, меҳр туймаган она, аялмаган сингил Аллоҳнинг суюб-суюб яратган неъматларидир. Унинг даҳшатли ҳисоб-китоби бордир! Рўзгорли эркакнинг аёлига хиёнат қилиши оилага фалокат келтиради, эркаги ичадиган аёлнинг афти одам, холос, ичи тўкилиб бўлади. Унинг шу синиб туриши эркакнинг бошидан қуйилаётган лаънатдир. Қўли, тили югурик эрнинг аёли титраб турган барг — салга чирт узилади, Худо буни жавобсиз қолдиради дейсизми?

Аёлини аяган эркак, аввало билимли, тадбиркордир. У бирламчи миллатпарвардир. Чунки аёл миллатнинг сифат белгисини белгилайди. Кенг аёлдан кенг, тор аёлдан тор фарзанд дунёга келади. Ўз оиласига куюмли эркак, билингни, ватанпарвардир. Оиласини асрайтими, демак, ватанни ҳам шундай орият билан асрайди.

Андижонда Абдуғани ака исмли одамни биламан. Ёшлари етмишдан ошиб боряпти. Кўп нуфузли ишларда ишлаганлар. Лекин ҳеч қачон бурунлари қонамаган, элнинг назаридан тушмаганлар. Яқинда шу одамнинг оналари 111 ёшида вафот этдилар. Эшитиб

юрардим, Абдуғани ака ҳамиша, қаерда, қайси вазиятда бўлса ҳам етиб келиб тушликни оналари билан бирга қиларканлар. Худо берган ҳар куни волидаларини оёқ-қўларини уқалар, суҳбатларига қулоқ солар эканлар. Қўлларида кўтариб, елкаларига ортиб сайргоҳ ерларга тинмай олиб борар эканлар.

Мен ўйлаб айтаманки, аввали Аллоҳку-я, аммо бу аёл меҳр, эътибор ичида бўлгани учун ҳам узоқ яшаганмикан? Онасини рози қилгани учун ўғиллари ҳам назардан қолмай келяптими? Сен қобил фарзанд бўлдинг, шунинг учун то мўйсафид бўлгунингча онангни ёнингдан олмайман, дедими Аллоҳ?!

Аёл ҳеч қачон тил келиб меҳр сўрамайди, мени аянг демайди. Сўрамагани учун ҳам асрайлик. Унинг томирида эртанги миллат етилаётир, жон-жаҳдимиз билан уни авайлайлик.

МЕН ЖУФТИМНИ ҚАНДАЙ АНГЛАДИМ?

* * *

Умр йўлдошим ғоят камгап, хокисор одам. Инсонийлик илми қандай бўлишини шу кишида кузатдим, уқдим. Ўнта бармоғи ўн ҳунарга мойил. Меҳнат деган нарсанинг, ғайрат деган нарсанинг сурати қанақа бўлади деса, шу одамни кўрсатса бўлар.

Мубтало бўлиб мутолаа қилишни ҳам шу одамда кўрдим. Уйимиздаги йиғилган бари китобни келтирган у. Болаларимнинг ҳамма саволларига жавоб топадиган ҳам у. Болалар уйда катта бўлгани, рус тилида ўқигани учун, ўзбек адабиётидан тўқис хабардор эмас, аммо рус, Оврупо адабиётини, дунё тарихи, Осиё тарихини астойдил, бурро билишидан ҳамиша ҳайратланаман. У киши ҳеч қачон билган нарсаси ҳақида оғиз очмайди, ўрни, кези келганда ўзингиз фаҳмлаб қоласиз. Аммо энг яхши одам шу экан ҳам деманг. Унинг ботиний бутунлигига гап йўқ, лекин зоҳирида менинг тилим билан айтганда, «муздаккина»! Назокатли сўзларни, лутфни билмайди. Бетоб бўлсангиз, сизга қараб сарғайиб кетиши мумкин, аммо ҳол сўролмайди, совға олиб келишни билмайди...

Келинг, яхшиси, аёл кишининг ўз жуфти ҳақида бировга айтадиган ва айтмайдиган қандай кечинмалари, ўйлари бўлишини бир айтиб кўрай...

* * *

Дейман, ўзим ҳам шоир бўлганим учун ғалати-роқманми, тўйдан олдин, иккиланиб турган бир пай-

тимда, бу одамнинг айнан ўша йўнилмаган, совуққина жиҳатларини кўргач, розилик билдиргим келган. Биз бир-биримизни танимас эдик. Яхши одамлар ўртага тушди, совчилар қатнови бошланди, куёв қаердадир мени кўрибди эмиш. Аммо мен куёвни кўролмай доғда эдим. Элчилари кўз очирмайди, ўзи йўқ. Бир куни журъатимни тўпладим-да, ишига қўнғироқ қилдим. Залворли овозда жавоб келди. Энди мени эшитсангиз: «Мен Турсунойман. Сиз ҳақингизда эшитдим, билдим, яхши одам экансиз. Мен қидирган одам бўлса, сизчалик бўлар. Аммо бир нарсага қойилмасман. Сиз кимга уйлансангиз барибир экан-да! Мен бошқа шаҳарда беш йил ўқиб келган бўлсам, тўғриманми, эгриманми, яхшиманми, ёмонманми, гапим қанақа, фаҳмим қанақа сиз учун аҳамияти йўқ экан-да! Бошингиз иккита бўлиб қолса бўлди экан-да!» ва... яна нималардир деб юбордим. Узоқ сукутдан кейин, овози титрабгина нима дейди денг?! «Э, мен... мен борар эдим, шу... шу десангиз, иш кўп (!)», — дейди! Ўша заҳоти юрагим тиниқлашди, бу ёмон одам эмас, дейди кўнглим ва хўп деганим бўлсин, деб қўйдим. Сабаби, бу гап покиза одамнинг — ҳали сийқалашмаган, аёллар билан ҳеч муомала қилмаган, уларга ёқишни ҳеч машқ қилиб кўрмаган, тоза одамнинг муомаласи эди...

* * *

Умр йўлдошим совға келтирмасди, дедим. Худди шундай. Мавриди келса, ҳеч йўқ сўз билан ҳам табрикламасди. Тўғрироғи, табриклай олмасди. Аммо ҳеч қачон ичимда ҳам, ташимда ҳам ортиқча ўксиган, хафа бўлган эмасман.

У киши маош олса, маълум бир жойга қўйиб қўяр ва тортинибгина: «Ана у ерда пул бор», деб менга огоҳлик берарди. Ҳозир ўйласам, биз ҳеч қачон бир-биримиздан қанча ойлик олдингиз ёки оласиз, деб сўрамаган эканмиз.

У киши байрамлар арафасида, айниқса, безовта бўлиб қолар ва йўғон овоз билан қўполгина қилиб: «Пул борлиги эсинглардами?» деб қўярди... Аёл ҳеч қачон совға сўрамайди, сўрагандан кейин келтирилган совға эса яйрайдиган жойга сингмайди. Аммо у бир умр арзондир, қимматдир жуфтнинг совғасини ёш боладай яшнаб қабул этади ё унинг илинжида яшайди. Ўшанақа истаклар менда бўлмабдими дейсиз! Менинг ўрнимда бошқа аёл бўлса, кўнгли офриниб ўтарди эҳтимол. Менинг эса бундай қилишга ҳаққим йўқ эди. Эру аёлликда ҳамиша холис таҳлил жоиз – у шўрлик етимхонада ўсган бўлса! Ҳақиқат шуки, меҳр кўрган, меҳрибонликнинг мазасини тотган одам меҳр кўрсата олади, меҳрибончилик қила олади. Мана, тўрт фарзанд катта қиялпиз, лекин бирон марта дадасининг болаларни ўганини, «ундоқ болам, бундоқ болам», деб овоз чиқариб эркалатганини кўрмабман. У бу ишни қандоқ эпласинки, ўзи ота ардоғини кўрмаган, она эркалатишларига тўймай ўтган бўлса!

Унинг табрик, совға борасидаги ҳолатини ҳам тушунаман: совға олсаму аёлим кутганидан арзонроғини ёки номуносиброғини олиб қўйсам-чи, деб олмаса керак. Шунинг ўзи менга аталган буюк меҳр эмасми? Ҳеч йўқ пулини қўлимга тутмаганига сабаб, кутганидан кўра кам бериб қўйсам, ранжиб қолармикан, деб андиша қилса керак. Бу ҳар қандай совғадан аъло эмасми?

Мана бу кўйлагингиз ярашибди, мана бу совға сизга, ё сиз учун мана бундай фидоликларга тайёрман дейишни бир эмас, минг марта хоҳлаётганини, лекин уни изҳор этолмаётганини сезиб турибман. Бу менга очилмаган хазина билан тенг эмасми?!

Шуни англадим – мен жуфтими умр бўйи тинглаб эмас, уқиб келдим ва уқиш билан бирга унинг шугина туришига ўзимни кўндира олиш ҳам қўлимдан келди.

* * *

Ёлгон бўлмасин, кам бўлса-да, совға олганман. Бошқа шаҳарга қариндошларни йўқлаб боряпмиз. Йўлда бозор қилмоққа тўхтадик. Мен болаларим билан машинада ўтирибман. Бир пайт دادаси қоғозга ўроғлик нарса келтириб узатди. Қарасам, қизил гулли селон халат. Борадиган жойимиз учун совға деб ўйлаб: «Ажаб қилибсиз, қувонадиган бўлишди», дедим. У: «Йўқ, бу нарса сизга», деган ишорани берди. «Ростдан-а? — дейман, — менгами?» дейман устма-уст уни силай-сила! Ҳадеб 3-5 ёшли тирмизак болаларимга кўрса-таман: «Қаранглар, дадангиз нима олиб берганини!» Унинг ўзини қувонганини кўрсангиз! Ҳаракатлари енгил, ҳазил-ҳузуллари кўпайган, шодон эди!

Меҳмонга борибоқ халатни кийиб олдим, назаримда шу кунгача ҳеч бир кийим менга бунчалик ярашмагандай. Ойнага пайт пойлаб қарайвераман. Бу халатни ювсам ҳам яйрайман, дазмол қилсам ҳам! Дадамизнинг совғасини қаранг, деб неча кишига кўз-кўз қилганимни айтмайсизми? Ўшанга ҳам 25 йил бўлибди. Халат уриниб қолгач, иккита ёстикча қилиб қўйдим. У ҳам чарчагач, битта ёстикча туширдим. У ҳам эскиргач, чойнакка қалпоқ қилиб қўйдим. Ҳар куни хонтахтама устида туради. Жим турсам ҳам майли-я, «Дадангнинг совғасидан тикилган қалпоқ қани, даданг олиб келган нарса-я, эҳтиёт қил», деб жаранглатиб эслатганим-эслатган. Ва ҳар бор эслатганимда дадасининг яйраши, миннатдор кайфиятини кўрсангиз!

Қандай яхши, бировга ненидир илиниш! Қандай яхши, сенга илинганлари учун яйраганингни уларга сездириб, уларни ҳам яйратиб яшаш!

* * *

Мен шу кунгача билолмайман, жуфтимга кўнгиладимми ё қўёлмадимми? Ё у менга содиқ дўст тарзидами? Ишонган, суянган тоғимми? Унга сингилдай суяниб яшайпманми ё мени отадай паноҳига олганми?

Ким у мен учун?! Баъзида кўргани кўзим йўқ, у йўқ жойга эса, мен ҳам сифмай қоламан. У менинг соямми ё мен унинг сояси? Билмадим, билмадим?

Аммо бир нарсани аниқ биламан: агар умр йўлдошимни омбир билан ҳаётимдан шундоқ суғуриб олсалар, менинг фақат пўчоғим қолади!

* * *

Оила, рўзгор муқаддас ўқувхонадир. Гоҳида эр — устоз, аёл — шогирд, гоҳида аёл — устоз, эр — шогирд. Ва бу умрнинг охиригача давом этажақдир.

Ташқаридан қараганда, у кишим одамлар эътиборини тортавермайди. Янги кийим кийдиrolмайсиз, кўчага ясантириб чиқаролмайсиз. Аммо хокисорликни яшаш тарзи деб билган бундай одамлар ҳадеганда топилавермайди, деб ўйлайман. Ўз нафсини қул қилиб олиш осон бўлибдими? Бу одам шундай — иродали.

У — меъмор, ўз касбининг устаси. Масъул жойларда ишлади ва ҳамиша унинг хизмат машинаси бўлгувчи эди. Лекин у машинани ҳеч кутиб турмас, пиёда жўнаворар, ҳайдовчи уни йўлдан-чўлдан териб кетарди. Олти-етти бекат оралиғидаги юмушларга ҳамиша пиёда кетарди. Саломатлик учун шундай қиладиганлар ҳам бор, аммо бу одам у ҳақда ҳам ўйламас, назаримда, машинада юриш мартабасини ўзига эп кўравермас эди. Балки шу жиҳатлари меңда ихлос уйғотгандир...

У узоқ йиллар Андижон шаҳрида бош меъморлик қилди. Шаҳарнинг остию устини ёд биларкан. (Ўзидан эшитиб бўлмас бундай гапларни, бировларнинг таърифи бўйича айтяпман.) Бу мансабдан, яъни бош меъморлик юмушидан чарчади ва озод бўлиб олди. Собиқ ҳайдовчининг ҳикоя қилишича, нима бўлибди-ю, шаҳарнинг энг асосий йўли тагидаги қувурлар ишдан чиқибди. Ўша жойни топиш керак. Бир неча нуқтани кавлаб очадилар, мўлжал нотўғри чиқади. Кимдир: «Буни фақат фалончи топади» деб, дадамизни айтади. Илтимос қилиб, олиб борадилар. У индамайгина қадам

билан ўлчаб бориб, кўчанинг бир жойини чизиб: «Шу ердан кавланг», дейди. Бузилган қувур нақ ўша ерда экан. Одамлар хурсанд, мансабдор шахслар раҳмат айтиб қўяйлик дейишса, дадамиз алақачон жўнаб қолган экан. Мен унинг ўрнида бўлсам, ҳеч йўқ: «Қалай, хурсанд бўлдингларми, айланайлар», деб қўярдим-да!

Балки у шу феъллари билан менга ёқиб қолгандир...

* * *

Ота-онамнинг бошпанали бўлишига шу одам сабабчи бўлди. Менда ака йўқ, ўша пайтда ўғил укаларим саккиз, ўн ёшда эди. Хизматдан қайтгач, эски кийимларини кияди-да, гувала, фишт қуяди, ўзи девор кўта-ради, ўзи сувайди. Отам етмиш ёшдалар, ёрдамчи йўқ. Кунда шу ҳол, бир неча йиллаб шу ҳол. Ишхонада амалдор, ота-онам уйда эса мардикор. Уни ҳеч ким бу ишга қистамайди, одати шу — бир ишга уринса, охирига етмай қўймайди. Бу анча-мунча яхши одамнинг қўлидан келиши мумкиндир, лекин бошқа бир жиҳатга эътиборингизни тортаман. Ўша ишларга ўттиз йил бўлди. Ўттиз йилдирки, мен умр йўлдошимнинг оғзини пойлайман. Ўша меҳнатларини писанда қилиб қолармикан дейман! Йўқ, тил келиб гапирмади. Мен бош бола бўлиб ўғил бўлмаганим учун умр бўйи ич-этимни еб ўтдим. Агар жаҳли чиққанда ё ширакайф ҳолатда ота-онанга, укаларинга яхшилиқ қилганман, деб бир марта айтганда ҳам вайрон бўлардим, тамом бўлардим. Ҳеч йўқ яхши маънода ҳам, масалан: «Сиз учун, сизни хурсанд қилиш учун шундай қилдим», дейиши мумкин эди-ку! Йўқ, ундай ҳам демади.

Шу феъллари билан мени мот қолдиргандир балки!

Жуфтимнинг зеру забарсиз муомаласидан андак ранжиб қолган пайтларим ўзимни-ўзим уялтиришга тушаман: Сендан кўра тўрт тарафи тўқис қизга уйланганда, унинг жони бу қадар қийналмасди! Ҳали ундан қарзинг кўп, дейман ўзимга-ўзим.

* * *

Онам узилиш олдидан беш дақиқача тилдан қолди. Шу орада менга кўзи билан ненидир бетоқат ишора қиларди. Охири тушунгандай бўлдим: «Куёвингизни чақирайми?» дедим. Онамнинг юзи ёришди. У ҳам дарҳол онам ёнига чўқди. Онажоним кўлларини юзига олиб бормоқчи бўлади, кўлидан ҳол кетган, кўтарилмайди. Билдимки, умр йўлдошимга дуо бермоқчи. Лаби қимирлай олмас, кўзининг икки четидан тинмай ёш оқар, аммо нигоҳи унга термулганча нималардир дерди. Кўзида илтижо мўлтиради. Бу – ризолик сўраш, бу – қарздорлик, бу – узр видолари эди эҳтимол! Онам менга, ўфилларига ундай қилмади, фақат кўзлари билан охирги гапини куёвигга айтди!

Онам чарақлаб юрган пайтларида ҳам тез-тез: «Ҳой қиз, агар шу етимнинг дилини оғритадиган бўлсанг, у дунё, бу дунё розимасман», деб қўяр, қайнона-куёв ҳамиша бир-бирини ёқлаб муносабатда бўлишарди.

Онамга ёққани, унга малҳам бўлгани учун ҳам, умр йўлдошимнинг изларию озорларини кўзимга суртиб юргандирман...

* * *

Рашкчи эркакнинг аёли энг озурда аёлдир. Ўзига келмай, очилмай, яйрамай юради. Эркак рашк қилмасачи?! Буни қарангки, бунда ҳам аёл ўзини хор сезар экан.

Уйимизда рашк йўқ эди, бошидан шундай бўлган. Таниш-билишлар кўча-кўйда сўрашишса ҳам, синфдош-курсдош дўстларим уйга меҳмон бўлиб келишса ҳам, турмуш ўртоғим очиқлик билан, югуриб-елиб муомала қилар, ортларидан ҳам илиқ таассурот билдирарди. Ҳеч қачон улар ҳақида хижил саволлар бермас, ўзи ҳам ғашланмас эди. Аёлликнинг ғалатилигини қарангки, бу менга ёқмай бошлади: рашк муҳаббатдан туғилади, демак, менга кўнгли йўқ экан-да, дейман. Мен рашк қилишга арзимабманми, дейман.

Ўз аёлини бировдан қизғанмаган эрнинг баҳоси неча пул, дейман. Худо урган бўшанг одамга учрабман-да, дейман. Яна, яна... ичим чексиз «дейишлар»га тўлиб кетди. Охири: «Нега мени рашк қилмайсиз?» мавзусида катта жанжалга тайёрландим. Бир ҳафта давомида энг кучли гапларни ёдлаб, қуролландим. Ва бир куни уришни бошладим. Чунон бехато, чунон зўр гапирдимки, ҳатто орада бир-икки нозикроқ гап ҳам ўтиб кетди. «Эҳ, энди сапчиб кетмасайди», деб қўрқиб ҳам турибман. Ёдлаган нутқим тугаб, жавоб кутяпман. У нима қилди денг? Шу дақиқагача газета билан юзини тўсиб, ўқиётгандай бўлиб ўтирганди. Газетани юзидан туширди-да, босиқ овозда: «Хўш, гапингиз тугадими, юринг энди, бир чой ичамиз», дейди! Энди алам қилишини кўринг: рашк қилмаганига эмас, энди зўрға йиққан гапларимнинг бекор кетганига йиғлардим! Аёл руҳиятининг мураккаблигини қаранг: норозилигим кучаяверди. Бир куни: «Менга бефарқ қарар бўлсангиз, бу уйда ўтиришдан не ҳожат?» деб яна хуруж бошладим. (Ёшликнинг гўрлиги-да!)

Шунда у киши столни зарб билан бир чертди-да: «Билиб қўйинг, ҳали рашк қиладиган иш йўқ. Мабодо бўлгудай бўлса, нима қилишимни ўшанда кўрасиз!» деди. Бу гап паст овозда айтилган бўлса ҳам, шундай жарангладики, суякларимгача етиб борди. Бир зум қотиб қолдим. Сўнг... бир синоат бўлди. Бутун жисмимга яйраш таралди. Ўтим ўчди, тутуним тарқалди. Бирам тиниқ, бирам ёқимли роҳат ҳиссини туйдим.

Демак, яхши кўраркан дейман, демак, керак бўлса, юрагида рашк бўлади. Демак, турмуш ўртоғим ҳамма нарсага йўл бераверадиган бўшанг, орсизлардан эмас, шукр, минг шукр, дейман... Ана сизга аёл! Тавба, тавба, жуфти сийласа ёқмади, ўта ҳурмат қилса ёқмади, кечирса ёқмади. Бир зарда қилиб эрди, ипақдай юмшади ва эркагига аввалгидан зиёд боғланиш сезди...

Ким ўзи аёл?

Дейлик, эртага оғриб қолмаслик учун бугун эҳтиёти-мизни қиламиз. Бу бир жон ташвишидир. Бир неча йил кейин берадиган меваси илинжида бугун кўчат экамиз. Бу нафс ташвиши. Келажақда яхши одам бўлсин деб, боламизга муштдаклигидан тарбия бера бошлаймиз. Бу келинники ё куёвники бўлиб кетадиган бола учун қилинган тадбиркорлик. Унинг олдида рўзғор деган, эру аёллик деган нарса — катта уюшма ва элик-олтмиш йилга мўлжалланган буюк битим-ку! Ҳамма тайёргарлик, зийраклик ва тадбиркорлик шунга бағиш-ланиши ва оила руҳияти деган нозик муҳит синдирилмай сақланиши лозим!

Пайғамбаримиз жаноби Расулуллоҳ бир ой оилаларига бормаи идда сақлаб, масжидда ётиб юрибдилар. Бир куни аёлларидан бири тамадди кўтариб хабар олгани келибди. Ул жаноб аёлларини дарвозагача кузатиб қўймоқчи бўлибдилар. Худди шу аснода ёнларидан икки одам ўтиб қолибди. Шунда жаноби Расулуллоҳ уларни тўхтатиб: «Биродарлар, кўнглингизга келмасин, бу аёл ўз рафиқам Умму Салама бўлади», дебдилар.

Хўш, ул зот нега ундай қилдилар? Эру аёлни бири-бирига ишониб туришининг ўзи кифоя эмасми? Ул Ҳазрат эл ичида ўзлари ҳақида гумонлар тарқалишининг олдини оляптилар, биргина гумон ҳам оилани зилзилага солади... Дунёнинг жами тирик мавжудоти ташқи таъсир остида ёки яхшиланади, ё ёмонлашади. Оилага путур етказадиган нарса — гапдир. Ва у ташқаридан келади. Яхши-ёмон гаплардан нафақат бугунимизни, бундан кейинги йилларимизни ҳам асраш ҳаракатида бўлишимиз керак. Буни докторлар касалнинг олдини олиш дейдилар. Гапни айлантириб олиб келиб, шундай демоқчиман:

Оиламизда рашкнинг йўқлигига, ўйлаб қарасам, ўзим сабабчи эканман. Ҳар гал хонтахта атрофидаги суҳбатларда, кези келса жойини топиб, энг яхши дўст-

ларим, танишларим ҳақида, уларнинг қайси хислатларини ҳурмат қилишим, менга қилган яхшиликлари ҳақида гапираверар эканман. Уларнинг ўзи ва оиласи хусусида гапириш жараёнида ҳаётга, одамларга бўлган ўлчов, баҳоларимни ҳам билдириб, ўз дунёқарашим билан жуфтгимни огоҳ этарканман. Нафақат эркакларга, аёл танишларим, қариндош-уруғларим ҳақида ҳам худди шундай сингдириш ишларини олиб борарканман. Мен бундан қандай мақсадларни кўзда тутардим:

1. Жамоат ичида юрадиган аёлман. Бекатларда, йиғинларда танишлар билан суҳбатлашиб қолишим, бир бекат, ярим бекат йўлда кимдир ёнма-ён сўзлашиб бориши, йигит дўстларим йўқлаб келиши ёки телефонда ҳол-аҳвол сўраши мумкин. Шу вазиятларга жуфтни тайёрлаш керак.

2. Билдимки, умр йўлдошимнинг феъли оғир, ҳар кимга ҳам, ҳар ҳачон ҳам очилавермайди. Эшигимдан ҳам ҳаминша ёқимли одам кириб келавермайди. Шунинг учун ақлим етганча атрофдагиларнинг фақат фазилатларини қулоғига қуярдим. Уларнинг унча-мунча камчиликларини кейинчалик билиб қолса ҳам, мен берган биринчи таассурот уни совутмай турганини сезардим. Ва бу билан жуфтгимни ширин муомала қилишга сошлаб қўярдим.

3. Бу киши етимхонада ўсгани учунми, одамовироқ, тўғри-ку, деб қаттиқ гапни ҳам тикка айтаверадиган, мулозаматни билмайдиган одам эди. Унинг устига камчилигини айтсанг, оғир оларди. (Ҳамма эркаклар ҳам шундай!) Шунинг учун бировлар ҳақидаги суҳбатларни атай айлантириб айтаверар, айтаверар эдим. Токи у аёлим бундай одамларни ҳурмат қиларкан, мен ҳам ўшалар каби бўлиб олишим керак экан-да, десин деб! Қолаверса, харидор бўлган йигитлар қандай одамга турмушга чиқди экан деб, қизиқиши аниқ. Жуфтгимнинг кўриниши билан эмас, катта қалби, мени тушуниши, оиламизнинг самимийлиги билан улардан устун

келишини жуда-жуда истардим. Ва минг шукр, худо ниятимга етказди ҳам!

4. Энг асосийси, шу тарзда оилада рашкка ўрин қолмас экан. Вазиятни шу даражага олиб келибманки, қадрдонларим келса, сиз Акромсиз, сиз Пўлат ака, сиз Ортиқбой деб чехра очиб кўришарди. Сафарларда бўлса, мен тайинламасам ҳам, ўша ердаги курсдошларимни кўриб келар ва буни фақат мени хурсанд қилиш учун қилаётганини билардим.

Аёл хоҳласа, уйида булбул бўла олади. Инсонни инсонча гап зериктириши мумкин, лекин булбулни жон деб эшитади. Сўзни куйга айлантириб айтса бўлади: яхши кишилар ҳақидаги яхши гаплар, одамларнинг ибратли ишлари, эркакнинг ўзи ва авлоди ҳақидаги мақтовлар, ҳар бир қилган яхши иши ҳақидаги тан олишлар... Куй бўлмай, нима! Бу эркакка ўнгланиш, яхшиланиш, ғайрат беради ва энг кераклиси — уни ўша булбул аёлига мубтало қилади...

* * *

Эркак аёлига астойдил ишончда бўлса, аёл шунчалик таранг тортиб, ўзини қарздор ҳис қила бошларкан. Бу ишончни нима билан тақдирласам экан, деган безовталиқ билан яшаркан. Навбатдаги шеърый тўпламим чиқадиган бўлди-ю, Тошкентга қўлёзмани умр йўлдошим олиб борадиган бўлди. Қоғоз ўрамини қўлимдан оларкан, «Нега буни чўғи кам?» деди. (Мен муҳаббат ҳақидаги шеърларимни ажратиб қолдирган эдим. Жуфтимнинг ҳурмати учун шундай қилгандим. Нимаики ёзсам, биринчи шу кишига ўқийман, шеърни нозик тушунади. Аммо муҳаббат мавзусида ҳам ёзаяпсизми ёки ёзганингиз қани, деб сўрамаган.) «Ёшим катта бўлиб боряпти, муҳаббат ҳақидагиларини қўшмадим», дедим зўрға. «Бекор айтибсиз, қани дарров қўшиб қўйинг-чи, шунча меҳнат қолиб кетадими?» — деди ва уларни ҳам олиб кетди. Маълумки, шеър ошкору пинҳон дард, армону истак

дегани. Ҳамма малоли шу кишига бўладиган гаплар бўлиши мумкин.

Китобларим чиқади, у кишининг бир оз синиб, ўйчан бўлиб қолганидан биламанки, уни ҳижжалаб ўқиб чиққан. «Қандай бўлипти, дадаси?» дейман. Китобнинг ҳамма жиҳатига кўнглимни кўтарадиган изоҳлар топади, аммо муҳаббат мавзусидаги шеърлар хусусида лом-лим демайди, гўё уларни ўқимагандай.

Ана ўшандай пайтларда менинг ич-ичимдан изза бўлишимни кўрсангиз.

Аёлнинг феъли жумбоқ: айна шу кўнгил хусусида эркаги тергайверса, уни ёмон кўриб нари бўлавераркан. Агар бепарво бўлса, жуфтига талпиниб келавераркан...

* * *

Одатда мен шеърларимни бирор қўшиқ оҳангида хиргойи қилиб тўқийман. Куй шеър вазни, сўзларнинг жарангдорлигини яшашимда қулайлик беради... Шундай қилиб, муҳаббат ҳақидаги ҳали қоғозга тушмаган шеърларимни минғирлаб хиргойи қилиб келаётган эдим. Роса қалин қор ёққан. Қўлимда нарсалар. Шу пайт худди биров итаргандай оёғим тойиди-ю, бўй баравар гурсиллаб йиқилдим. Сумкам у ёққа учган, зонтик бу ёққа. Қаттиқ тушганим учун нима бўлганини ҳадеганда билавермадим. Бирдан вужудимга ўт тушди — одамлар қараб турибди, тезроқ туриб олай, деган ўй келиши керак аслида, йўқ, миямга бошқа бир андиша тиқилиб қолган: «Муҳаббат ҳақида шеър ёзмай мен ўлай, мен бекорга йиқилмадим, ёшим бир жойга борганда муҳаббатни эшлашга бало борми. Худога хуш келмади», дердим фақат. Эпланиб базўр ўрнимдан турарканман, юрагимда бир баланг овоз эшитилар ва у бутун жисимимни қоплаб олган эди. «Худо жазолади мени, бу шеър болаларимнинг дадасига хиёнат бўлди, ишқ ҳақида шеър ёзишнинг ўзи фирт хиёнат, шунинг учун йиқилдим, шу сабабли йиқилдим», деб жаранг-

ларди у овоз. Атрофга қаролмайман. Гўё гапимни ҳамма эшитиб тургандай.

* * *

«Уруш ва тинчлик» романининг бир жойи бор: «Биз бировларни бизга қилган яхшилигига қараб эмас, ўзимизнинг уларга кетган яхшиликларимизга қараб яхши кўрамиз», дейилган.

Рўзғордаги эру аёл шунинг учун ҳам бир-бири билан киришиб, пайвандлашиб, бориб-бориб бири кетса, иккинчиси ҳам эргашиб кетадиган бўлиб қоларкан. Бу ҳам бўлса худонинг мўъжизаси.

Биласизми, аёл зотининг йўқдан бор қилиш, ўз қўли билан ўзини тиклаш, ўзига-ўзи табиблик қилиш имкони қонида борлигига ўзимнинг мисолимда кўп гувоҳ бўлганман.

Изтироб бўларди ҳаётимда, муаммолар, чорасизликлар бўларди. Аммо уни ҳеч кимга айтмасдим, айтсам каттариб, кўпайиб кетаётганга ўхшарди: юрагимдагини тилим эшитиб иккитага, қулоғим эшитиб учтага, рўпарамдаги одам эшитиб, бир нечтага кўпайтиришнинг нафи не? Фаҳмлаганмисиз, биров сизга ачинган сари дардингиз оғирлашади, кўпайгани шуда! Мен эса, аксинча, тескари бир иш қилардим. Жуфтимнинг битта яхши ишини ўн кишига таърифлаб берардим. Таърифлаш жараёнида тилим, дилим яйрарди, қулоқларим яйрарди. Эшитаётган одам: «Қаранг, қандай яхши инсон экан-а» деса, «Ана кўрдингми, унинг яхшилигини ҳатто бошқалар бияпти. Сен эса нуқул айбини топасан», деб ўзимни ғазаблашга тушардим... Аёл зоти шу тарзда ўзини-ўзи эритиб, рўзғор деган мушкул тақдирга ўзини-ўзи кўниктириб, иситиб бораркан.

* * *

ШУКРОНА

Гуллик қаён, бу боғ аро кўртак-ниш эдим,
Меҳрингизнинг тафтларинда гул бўла қолдим.
Хуш ва нохуш куйлагувчи оддий қуш эдим,
Сизга келгач, сайроқи булбул бўла қолдим.
Тоғим десам, тоғлар каби вулқонингиз йўқ,
Сокинлик-ла қаддимни тик тутиб турасиз.
Денгиз десам, гирдобингиз, ўпқонингиз йўқ,
Аммо сўнгсиз хатоимни ютиб турасиз,
Ҳали ишқнинг баҳосини топмади дунё,
Сиз ишқдан-да баланд, ишқдан покиза бир тахт,
Кимман ахир? Асли сизга буюклар раво,
Ушоққина елкам узра Сиз кўп оғир бахт...

РЎЗФОР СИРЛАРИ

* * *

«Қуш тилини қуш билади», дейдилар. Муҳтарам тоифадош, келинг, бир аёлчасига кўнгил ёзайлик...

Кўринишга ҳар биримиз оддий аёлмиз. Аммо шу оддийгина бирликда минг битта рангли олам мужас-самдир. Гоҳо ўзимиздаги қудратнинг адоғига етолмай ҳайратдамиз, гоҳо эса, энг нотавон кимсадай талай хатоларга йўл қўямиз. Ўзимизга ўзимиз ҳайрон бўлиб ўтаяпмизми, бизни тушуниш йўлида сабру иродасини букмай келаётган йигитлар омон бўлсин! Гарчи эркак зотини-да Аллоҳ жудаям текис, бегуноҳ яратмаган бўлса-да, мен бугун уларни беозоргина четлаб ўтиб, фақатгина ўз тоифамиз ҳақида сўз юритмоқчиман. Қолаверса, бизнинг йигитлар зийрак, «қизим сенга айтаман, келиним сен эшит» иборасини яхши биладилар.

* * *

Рўзфорддан койиниб ёзилган мактубларни ўқиб, ўзлари хоҳлаб турмуш қурган, бироқ кейинчалик осонгина ажрашаётганларни эшитгач, киши кўнглини ғам босади. Икки ўртада болаларнинг сарсон бўлаётгани эса... фожиадир! Бундай турмуш ота-онанинг зўри билан бўлганда-ку, ҳаммасини уларга тўнкардик-қўярдик. Энди эса, «Олтин дея танлаганим мис чиқиб қолди» деб, барча гуноҳни жуфтимизга ағдаряпмиз. Киши бир йил киядиган кийимини ҳам обдан кўриб, чамалаб олади. Жуфт танлаш кўйлак танлаш эмас-ку! У умрининг сўнгги нуқтасига қадар бирга борувчи

иккинчи қалбинг, иккинчи қўл-оёғинг, иккинчи кўзингдир. У сенинг болаларингнинг отаси 20, 30, 40, 50, 60... ёшингнинг ягона елкадоши ва ҳомийсидир! Сен жуфт танлашда унинг қадди-бастига, ота-онасининг молу давлатига ёки унинг ваъдаларию бийронлигига қараб баҳо бердингми? Ва бунинг оти «севги» бўлдимми? Дейлик, танлаган одаминг сен орзу қилган эмас экан. Сен қандай ўйлаган эдинг? Мукаммал, қуйма инсонлар онадан тайёр яралмайди-ку.

* * *

Шундай, азизим. Рўзғор — бу истироҳат боғи эмас. Унда фақат гул кўтариб, рози дил айтиб, қўлтиқлашиб юрмайдилар. Халқ ҳақни айтади: рўзғор — бу ғор! Ўзингни йўл-йўлакай худди шам мисол ёқиб борсанггина, атрофинг ёришиб шаклга кириб боради. Рўзғор эркакка ҳам, аёлга ҳам бир-бирига муносиб бўлиш учун бир умр ўзини ўзи қайта тарбиялайдиган майдон!

* * *

Элда «Аёл кишининг ҳийласи қирқ туяга юк бўлади», деган нақл бор. Буни ижобий тушунмоқ керак. Бу бизнинг ўзлигимизга нисбатан айтилган айни ҳақиқатдир: айтинг-чи, ҳийлани ақли бор ўйлаб топадими? Демак, ўшанча ҳийланинг замирида аёлнинг қирқ туяга юк бўлгулик ақли ҳам мавжуд экан-да! Агар ўша ақлни ҳар сафар фақат эзгулик йўлида сарф қилсак эди, неча-неча рўзғорлар тўзимаган, неча диллар ўксимаган бўларди.

* * *

Пароқанда оилаларни қовуштирган — биз. Бўш-баёв эрларни қаторга қўшган ҳам, ноиттифоқ ака-укаларни бирлаштирган ҳам — биз! Суягувчи тоғ бўлган ҳам, яйратувчи боғ бўлган ҳам — биз аёллар, бу биздаги ўша яхши маънодаги «ҳийла»нинг шарофатлари. Аммо, холис айтайлик, бизни деб, биз туфайли чекувчи бўлиб

кетганлар қанча, ичувчи бўлиб кетганлар қанча! Бизнинг ханжар тилларимиздан абгор бўлиб... ювшроқ жуфтни орзулаганлар қанча! Атрофга астойдил разм солсангиз, шу нарса аён бўладики, аёлларга қараганда, эркак зоти ишонувчанроқ, соддароқдир. Мана шу самимиятни биз суиистеъмол қилмаслигимиз керак. Эрларнинг ишонувчанлигини ўзимиз учун катта мукофот деб билмоғимиз ва бу самимиятни яхши ишлар сари йўналтирмоғимиз жоиздир.

* * *

Кўнглинг бировдан озор еса, уйинг нотинч бўлса, бўғилиб тутақишдан аввал, шу ишларга ўзим сабабчи эмасманми, деб бир карра ўйладингми? Одамнинг заифи айбни бошқалардан излайди, деган гап бор. Малоҳат, нафисликни табиат бизнинг тоифага берган. Биринчи бўлиб зарба бериш, чегарадан биринчи чиқиш аёллик иқлимига хос эмас...

* * *

Шўро ҳукумати кўзлаган мўлжалига адашмай урди: кўплаб эркакларни ҳақ йўлидан чалғитди — ичкиликка ва фаҳшга мубтало қилди. Улар бешафқатликни аввало ўзларига қилдилар. Ки ҳар бир инсон Аллоҳнинг неъматини, бу неъматни ҳаромга аралаштирдилар. Киши ароқни ҳеч қачон яхши ниятда ичмайди, камида мастлик баҳона кимнидир чаппараста қилиб сўқиб олиш мақсади бўлади...

Сурункали ичадиган ёки ора-орада ичса ҳам инсонлик қиёфасидан чиқиб кетадиган эркакнинг аёли дунёда бахтсизларнинг бахтсизидир. Бу эркак Она аталган неъматга озор бераётгани учун, онасининг калтак ейишидан қўрқиб, отасига кўзлари косасидан чиқай деб жавдираб турган гўдакларнинг жувонмарг болалиги олдида, оиладан кўтарилаётган файз, барака қошида у дунё-бу дунё гуноҳқордир. Бундай оилада туғилган бола, минг афсуслар бўлсинки, эртага зарарқунандадир.

Боиси, у меҳр кўрмай ўсди, бировга меҳр кўрса-толмайди.

* * *

Рўзғор — муқаддас даргоҳ. Унга махсус тараддуд кўрмай яқинлашиб бўлмайди. Эр-хотиннинг бир-биридан андак кўнгли қолдими, тамом, оилада синиш бошланади. Бизни доим бир ғофиллик банди қилади: турмуш қурган заҳоти эр аёлни, аёл эрини энди ўз-ўзимники бўлди деб хотиржам тортади. Аксинча, шу кундан бошлаб хавотири бошланиши керак. Гап шундаки, киши-кишига яқин бўлган сари олдин кўринмаган камчиликлар сезила бошлайди. Бир-биридан совиш содир бўлмаслиги учун доно эр-хотинлар бутун умр давомида ўз каму кўстларини тузатиш ва жуфтига ёқиб олиш учун тинимсиз ҳаракат қилиб яшайдилар.

* * *

Эридан кўнгли тўлмаган аёл-ку армонларини кўксига кўмиб, туғилиб қолган «фалончизодалар» ҳаққи тошдай андишага тишини босиб индамай яшаб бораверади. Аммо хотинидан кўнгли қолган эрнинг аксарияти — хатарли! Чаппа қадам ташлашга ҳамиша фурсат ва қулайлик кутиб яшайди.

Эр тутиш ва аёл асраш ҳам санъатдир. Ким бу санъатдан бебаҳра бўлса ва ё хабардор бўлишни истамаса, бу рўзғорда ёруғ кун бўлмас.

«Ёш ва гўзал маҳбуба» топган эркаклар хусусига келсак, асосий айбни мен эркакка эмас, ўша «маҳбубалар»га қўйган бўлардим. Эркак чандон суyoқ бўлсин, иштиёқи чандон баланд бўлсин, аёл киши изн бермаса, эркак ниятига етолмайди.

* * *

Бировларнинг эрларини йўлдан ураётганларни ҳаргиз қарғашнинг ва қасд билан болаб қўйишнинг ҳожати йўқ. Улар Аллоҳни танимасалар ҳам гуноҳ

эканлигини билиб туриб гуноҳ қиладилар. Ўзларининг номлари Хиёнат эканини ҳар дақиқада ёдлаб турадилар! Шу аҳволда улар яйрайди дейсизми! Сиртдан ялтираб кўринишади, холос. Эр ижара, қувонч ижара. У одам қиёфасини ҳам ижарага олган махлуқ. Шўрликнинг на у дунёлиги бор, на бу дунёлиги! Бировнинг рўзғорини бузиб, бахтли бўлган бу дунёда йўқ!

* * *

Эркак нечун бошқа чорбоққа мўралаб қолди? Ғазаб отига минишдан аввал бу ҳодисанинг сабабларини излаб кўриш лозим. Меҳнаткаш аёл бўлиш, пазанда ёки чиройли аёл бўлиш кифоя эмас, эр-хотиннинг бир-бирига берадиган кайфияти, кўчадан топиб бўлмайдиган гапи, кўнгилпарварлиги бўлиши керак.

* * *

Яна бир гапки, «берсанг ейман, урсанг ўламан», дейдиган ройиш, керагидан ортиқ кечиримли аёл ва шу хилдаги эркак билан яшашнинг қизиғи йўқ. Ўрни келганда ориятни ҳимоя қилишни, *ХАФА БЎЛИШНИ ҲАМ БИЛИШ ДАРКОР*.

Эру аёл муомаласида ҳамиша ҳисоб-китоб зарур. Кўчада, ишда, жамоада унча-мунча эҳтиётсизликка йўл қўйиш мумкин, аммо энг нозик муомала уйда бўлиши шарт! Миллатнинг келажаги кўчада эмас, асосан, оилада шаклланади. Инсон ҳуқуқларини поймол қилиш ҳам, қадрини тиклаш ҳам дастлаб оилада содир бўлади. Шу боис ҳар юмушда аввал миллат боласини *ОИЛАГА ТАЙЁРЛАШ КЕРАК*.

* * *

Сабр аёлдан, кечириб аёлдан, фарзанд бериш аёлдан, тарбия аёлдан, рўзғор иши аёлдан, миллатнинг келажаги аёлдан деб, икки қўлини баробар чўзиб турган эр, фарзанд, жамоа ва давр андак хижолат чекмоғи лозим. Аёлдан олаётганини ўлчамоғи ва

истиҳола билан ўзини-ўзи суд қилмоғи лозим, мен ўз онамга, синглимга, аёлимга, миллатнинг онасига нима бердим демоғи, ахир тинмай еганга тоғ чидамайди, аёлнинг аёллик захираси, қуввати, мағзи уммон эмас-ку, дея ўйга толмоғи лозим.

* * *

Аёл борини анордай сиқиб, боласининг томирига қуйиб турган бўлса, унинг пучайиб бораётган илигини ким тўлдиради? Аёл жамиятга вужудда борини беради, йўғини беролмайди-да. Паловнинг аълосини еб бақувват бўлишни хоҳласак, масаллиқни муҳайё қилишимиз шарт-ку, ахир. Одам ва олам аёлнинг меҳр-муруввати билан кўкарар экан, нега дастлаб уни етарли масаллиқ — ором, озуқа, илм ва меҳр билан таъминлаб қўймаймиз? Нега бер, бер деяверамиз? Аёли ориқ юртнинг миллати ориқ, аёли ўксук юртнинг миллати яримдур. Мен онамдан оладиганимни олиб, тинкасини қуритиб бўлдим дейлик, энди уни чеккага суриб, бошқа бақувват аёлга томиримни улаб қўйишининг иложи йўқ-ку. Ёхуд менинг аёлимни муҳофаза қилиб бер деб, четдан нажоткор ёлламайдилар-ку.

Аёл сифатида қуйиниб айтаманки, миллатдошим, сафдошим, ўғломим, асрай олинг бизни. Сўрамасак ҳам сийланг, биз кутмаган яхшиликларни тортиқ қилинг. Ҳаргиз бизни хурсанд қилиш учун эмас, ўзингиз бутун бўлишингиз учун, ақлли қизли, соғлом ўғилли бўлишингиз учун.

* * *

Оналикка маънан ва жисмонан тайёр бўлмаганларнинг она бўлаётгани, рўзғор билимини билмай рўзғорга қадам қўйиш кўпаяётгани миллат ўғлонларини зийрак торттириши керак.

Ҳурматли эркак, аёлингиз сизнинг қулингиз бўлиб жимгина ўтиб бораётганидан, сиздан шикоят қилмаганидан ҚЎРҚИНГ. Сизни ғафлат босмасинки, аёлин-

гиз биттагина жонини қирқтага парчалаяпти — у қандай бутун ҳомила берсин? Хавотирга тушинг, биродар.

* * *

Ҳаммамиз ҳам онамиз. Фарзандларимиз бахтли бўлишини жуда-жуда хоҳлаймиз. Ҳозир қизларни жуда ёш узатиш урф бўлган...

Бугунги қирқ ёшли аёлга биз қандай илм беролдик. Эр тутиш, уй тутиш, қайнона бўлиш ҳам санъат эканлигини ўргатдикми? Бировга ёқиш, бировни ёқтириш сирларини ўрганмагунча рўзгорнинг ҳалқасини тутиб бўлмаслигини биладими улар? Ўздан ўтганини ўзи-ю худо билиб турибди-ю, улар туққан 16-17 ёшли гўр қиздан нимани кутиш мумкин. Мана шу соҳада «тандир кийган Матмуса»нинг ўзи бўлиб қолмаяпмизми?

* * *

Оила қуриш остонасида турган сингилжонларим, шуни ҳаргиз унутмангки, рўзгор бу эр билан хотиннинг давомли иттифоқидир. Уларнинг бир-бирига нафи тегмаса, руҳан тираклиги, кераклиги бўлмаса, турмушнинг чироғи ёнармиди? Яхшилиқни, мурувватни, аввало, бир умр бирга яшайдиган кишингга қиласан. Гар шундай экан, эр хотиннинг бир-бирига «фалон вақт сенга у қилганман, писмадон пайтда сенга бунни олиб берганман» дейиши, ҳар гал жами яхшиликларини санаб кўрсатиши ўз юзига қора тортиш билан тенгдир. Бу — оиладаги энг нозик торларнинг узилишидир. Энди булар эр-хотин эмас, душманлардир. Чунки улар бир-бирига миннат қилди. Миннат — заҳар. Заҳарни эса фақат душманларгина бир-бирига раво кўради! Биз она бўлишдек буюклик, фидойилиқнинг уддасидан чиққан аёллармиз. Гоҳ эр-какларимиз адашиб, шу қусурга йўл қўйганлари тақдирда ҳам, биз миннатга тил урмайлик. Қилган яхшиликларимиз жуфтимизга татисин.

* * *

Рўзғор — икки кишининг қўли, икки кишининг ақли билан тўқиладиган занжирдир. Бир масала юзасидан икки хил фикр бўлгандан сўнг, турган гапки, баҳс, мунозара бўлади. Бундай пайтларда **кимнинг кимдан устун келиши эмас, рўзғордаги ишнинг тезроқ битиши** аҳамиятлироқдир. Ишнинг битганини тан олиб туриб, нега бу иш менинг фикрим билан эмас, сенинг фикринг билан битаркан деб, ҳафталаб, ойлаб тўнини тескари кийиб, юрадиганлар бор. Эру хотинлик икки ёрти — бир бутунликдир! Биримиз калаванинг учини тополмаётган пайтда жуфтимиз жонга ора кирса, бунинг нимаси орият? Қайтага, шукр қилиш керак-ку!

* * *

Инсон умри бир тутам асли! Бориб-бориб фарзандлар ҳам ўз йўлларига тарқайдилар. Жигарбандларнинг қайнайдиган ўз қозони бор. Оталар ўтадилар, минг оҳ, оналар ўтади! Ёнингда охирги йўлинггача ҳамроҳ бўлгучинг — шу умр йўлдошинг. Шундай экан, юрагимиздаги жами меҳримизни жуфтимизга изҳор қилиб улгурайлик. Токи, «сендан олдин мен кетай» деб, жуфтидан айрилишдан кўра дунёдан олдинроқ кетишни афзал кўрган чол-кампираларнинг ширин тортишувлари ўзимиздан ортиб, болаларимизга ҳам насиб этсин...

* * *

Оилани бутун сақлайдиган омиллардан бири **кечиримли бўлишдир**. Кечириш бу — оний ютқазиш, аммо яхлитни ютиб қолишдир. Дейлик, оилада мени қаттиқ ранжитишди, демак бир инсон қаттиқ койинди. Шунинг ўзи қанчалик нохуш ҳолат! Энди, мени ранжитганлари заҳоти мен ҳам ўша кўнгилни синдиришим шартми? Битта қурбон етмаяптими? Кечириш биздан, аёллардан бошлангани маъқул. Бояги айтилган, «қирқ туяга юк бўладиган ақлимиз» билан

жойини топиб, ранжиганимизни изҳор қилиб ул-
гурамиз...

* * *

Аммо «кечириш» — бетаъсирлик деган сўз ҳам эмас. Шундай оилалар бор: уларникидан эшитилаётган шовқин-сурондан ҳар гал, мана энди ажрашиб кетишади, деб ташвиш чекасиз. Оғизларидан чиқаётган гапларга илон пўст ташлайди. Бир-бирларини дунёдаги жамики хунук номлар билан атаб чақиривади. Стуллар ирғитилади, идиш-товоқлар синади. Болалар зор қақшаб, ота-оналарининг орасида югуриб юришади. Эртасига... эртасига қарабсизки, эр-хотин илжайишиб бозордан қайтаётган бўлишади! Бу қандай гап? Эр-хотинлик бола катта қилишу бир эшикдан кириб-чиқиш деганими? Улар ўзларини «Эр-хотиннинг уриши — дока рўмолнинг қуриши», деб овутсалар керак. Йўқ, асло! Бу — ориятнинг, ғурурнинг, андишанинг қуришидир! Бу — инсоний фикрлашдан тўхтаб, табиатда ўрмалаб юрган жониворлар қабилида яшашга ўтишдир!

* * *

Улуғ Навоийда шундай гап бор: «Кишининг олдида қўл уриш уят бўлган ишларни, айтиш ножоиз бўлган гапларни киши йўқ ерда ҳам қилмаса, демаса, ўша одам донодир!» Маданият дастлаб оилада яралади. Оилада ўзини ҳалигидай тутиб, кўчада назокат билан юриш — қабоҳатнинг ўзидир!

Мактабларда йиллаб гўзал хулқ сабоқларини болаларнинг қулоғига қуямиз, олийгоҳларда уқтирамыз, матбуот орқали ўргатамыз, аммо издан чиққан оила бу меҳнатларнинг барини зое кетказар экан. Қуш уясида кўрганини қилаверар экан: мана ўша бир-бирини аямайдиган эр-хотиннинг фарзанди — олий маълумотли, ташқарида гаплашсангиз гапларидан роҳат оласиз. Кеча шу ёш келиннинг бир ярим ёшли қизчасига бақирганини эшитиб қолдим: «Ўл, ўл итнинг

боласи! Йифлайверасанми?» Қолган гаплари ундан баттар... Маънавияти носоғлом бўлган рўзфорнинг касри боладан ўтиб, энди набирани ҳам домига тортмоқда. Бу хавфли, ғоят хавфлидир. Тўқсон фоиз касалликнинг бошланиши асабдан. Асабларнинг асосий кушандаси эса тилдир! Тилга эҳтиётсизлик ёшу қари, яхшию ёмоннинг нақ юрагини мўлжалга олиб, аралашига ўққа тутиш билан тенгдир. Кўнгил синдириш, бемаврид дилозорлик ҳам жиноят!

* * *

...Баъзан жаҳл аралаш ғайрихитоблар қулоққа чалинади: «Ҳукумат бизга изн берган, эркаклар билан тенг ҳуқуқлимиз!» Сизнингча тенг ҳуқуқли бўлиш нима ўзи? Эркак билан аёлнинг барабар айтишишими? Ё аёлларнинг оғир тўрхалталарда бозордан картошка, пиёз ташишими? Синглим, «тенг ҳуқуқ» эркакнинг аёлга, аёлнинг эркакка айланиши эмас! Ҳамма нарса ўз ранги, ўз шакли-шамойилида бўлгани маъқул. Эрингнинг белидаги фартукни ечиб, қўлидан супургини ол. Жуфтинг-ку сен учун ёрдамга кўнибди – раҳмат! Аммо эркак киши минг уринсин, аёлнинг ўрнини босолмайди. Ўзимиздан қўймасин! Эрлар билан барабар ишлаб келамиз, кела солиб ошхонага югурамиз. Жуфтимиз меҳрибон бўлса, дарров ёнимизга киради, у юракдан сенга ёрдам беришга тайёр, аммо на хамирга қўли келсин, на идиш-товоққа! Бу – бирми? Энди иккинчиси: меҳмон келди, ҳеч қачон сен гаплашиб ўтириб, эркак киши овқат қилмайди – одобдан эмас! Яна ўзинг балогардонми? Нақ ярим тунда боланг йиғлаб уйғонди ёки у бетоб. Отаси минг алдаб чорласин, бола унга бормади. Фақат сен билан овунади. Яна сен бедор... ҳоказо ва ҳоказо.

* * *

Эскиларнинг «Аёл киши эркақдан андақ пастроқ туриши керак», деган нақли бор. Буни ҳам мен ижобий

тушунаман. Нафис овозимиз, нозик қаддимиз, майин табиатимиз билан оилага биз сардор бўлгандан кўра, бу иш норғул, қатъиятли, кескин табиатли йигитларга ярашиқлидир. Бу — бирламчи. Иккиламчи, эрдан паст туриш дегани хокисорлик, қуллик дегани эмас. Бу — шарқона одоб! Учинчидан, бола тарбияси нуқтаи назаридан ҳам жуфтларимизни албатта, оила сардорлиги мавқеига олиб чиқишимиз керак. Аёнки, аёлнинг фикри, юрак қўри қўшилмагунча, рўзгорнинг араваси ўрнидан жилмайди. Одатда, эркаклар ошқора, дангал, аёллар эса сездирмай, синиқлик билан бошчилик қиладилар. Аммо шунга эришиш керакки, болаларимиз ҳал қилувчи овоз отамизда деб билсинлар. Ҳар бир ишда отанинг рухсати бўлсин. Нафсиларини айтганда, оталарнинг омон бўлгани, болаларига бош бўлиб юрганига нима етсин!

* * *

...Эркакларни уйдан бездирадиган асосан икки нарсадир. Бири — тилимиз. Иккинчиси — уй тутишни билмаслигимиздир. Бундай аёллар бор оиланинг ҳаловати бўлмайди. Тили ёмон аёл қотилдир. Бу — мазкур уйдан энди бутун одам чиқмайди дегани!

Асли табиати тоза аёл эса ёш боласи бўлса ҳам, соғлиғи ёмон бўлса ҳам, покиза бўлаверади. Шароит қисман халал бериши мумкин, аммо асли покиза аёлни мутлақо ивирсиққа айлантириб қўймайди...

* * *

Марҳабо исми қўшни келин бўларди. Ҳозир улар Тошкентда яшашади. Унга ҳар дуч келганда баҳорга йўлиққандай бўлар эдим. Энди ўйлаб қарасам, уни ҳамиша табассум чарақлаган ҳолатда кўрарканман. Қўни-қўшнилари ҳар доим ихлос билан эслайдилар. «Барака топкур, бебаҳо эди-да», — деб алқайдилар. У ортиқча гўзал ҳам эмасди. Аммо унинг ажиб оҳанрабоси бор эди: сочлари ҳамиша ораста, уйда ҳам кеча

тушган келиндай ловуллаб, ороланиб юрарди. Қачон қарасак, кир ёйган, қўлида супурги. Бир эмас, икки шўхтой боласининг усти-бошига гард ҳам юқмасди. Уйига кириб қолсанг, покизалиқдан, дастурхондаги антиқа пишириқлардан, унинг қўнғироқдек қувноқ овозидан қўнглинг яйрайди. Унинг тиккан зар дўппилари, самарқандча кашталарига қараб кўзингиз қувнайди.

Эрни ҳурмат қилишни шу ёш келинчақдай ўхшата олмай, биз қаторилар гоҳо тоза изза тортган пайтларимиз бўлган... У икки боласи билан тиббиёт билим юртига ўқишга кирди ва уни имтиёзли диплом билан битирди. Мана, мен ҳозир уни эслаяпману, таъбим равшанлашиб боряпти. Ширин ўй сураман: бир кунмас-бир кун келин олсам, Марҳабога ўхшаса, қанийди...

Хуллас, рўзғор тутиш бу ғоят мураккаб санъатдир. Уни уқмай туриб, пасту баланди ҳақида тасаввур ҳосил қилмай туриб, турмушга чоғланиш панд бергусидир.

* * *

...Қўшни хонадонда тўй тараддуди. Келин бўладиган қизнинг қулоғига аста айтаман:

– Сингилжоним! Эсингда тут, ҳовли супурар бўлсанг овсининг томонидан бошлаб супур, бу – сизни ҳурмат қиламан деганинг бўлади...

Унга яна нималар дейману, ўзим эса... олис келинлигим арафасида қўшни момонинг менга қараб, урғу бериб айтган ўғитларини эслайман:

– Жон болам, бировнинг уйига кетяпсан. Ўша ерда унай, ўсай десанг, оғзингга тош сол. Куёвнинг остонасини ҳам «сиз»лаб босгин. Борган жойингнинг бирини икки қилмасанг, қайнонангнинг ҳам, онангнинг ҳам меҳнати зое, болам...

Бу гапларнинг маъносини умр бўйи ечиб боряпман...

ҚАЙНОНА БЎЛИШ ИЛМИ

* * *

Одам Ато билан Момо Ҳаво бир-бирларини кўрдилар ва ўзаро маъқул келдилар. Аммо Жаброил алайҳиссаломга «никоҳ ўқилмагунча кўришмай турсинлар» деган ваҳий келди. Сўнг инсоният тарихида биринчи никоҳ ўқилди ва уни Жаброил а.с. ўқиди. «Гувоҳликка эса Ўзим ўтаман», — деди Ҳақ таоло. Демак, ёдимизда бўлсинки, ҳар бир никоҳда Яратганнинг Ўзи гувоҳдир.

Яна Ҳадиси шарифда «Ўзи рухсат берган ишлар ичида Аллоҳнинг энг ёмон кўрадигани талоқдир» дейилган. **Оила Аллоҳ тузган муқаддас уюшмадир.** Шунинг учун ҳар бора талоқ сўзи янграганда Арши аъло ларзага келар экан. Бу — Яратган безовта бўлди, норизо бўлди деган гап. Бу — бандаси у дунёю бу дунёда бунинг учун жавоб беради деган гап. Бундан ҳар кимни Ўзи асрасин.

Қўйнимиздан эндигина учирма бўлган, ҳали юрагига шайтон гулу солиб турган гўр болаларимиз бу нозикчиликни қандай ҳис қилсинлар! Янги оила янги кўчат эканлиги, унга зийрак боғбон даркорлиги, боғларнинг пайҳон бўлмаслиги парваришга боғлиқ эканлигини бу жавдираган ёшлар қайдан билсин? Худди шу жараёнга жавобгар, оталик-оналик мартабасига сайланган бизлармиз-ку! Ўша боғбон биз-ку! Ва бу боғбонликка йиллаб дуолар қилиб, зўрға етишдик-ку! Агар бизнинг гувоҳлигимизда, кўз ўнгимизда оилалар бузилар экан, гуноҳи айниқса, биз — оналарнинг бўйнидадир, биродар!

* * *

Фарзанд деган буюк неъмат саодатманд киши-ларгагина насиб этади. Одамдан одам бино бўлиши такрори йўқ инқилоб! Қошу кўзи, феълу атвори, ҳаттоки овозигача ўзинга ўхшаб турган бу мавжудот жонингнинг парчасидир. У ёнингда турса, жисму жонинг бутун. Нар и кетса, яримтасан! Фарзандлик оилалардаги ажрим уларнинг келажаги учун дунёнинг тўфонга тўлиши, қуёшнинг кўқдан ағанаши, юракларнинг ўртасидан дарз кетишидир! Бир-биридан айрилган бу кишилар энди умрларининг охиригача нур кўрмай, совқотиб яшайдилар. Бир шоира айтганидай, доимо юракларига ёмғир тўлиб туради. Боласи гулларнинг бўйини эмас, отасининг ҳидини соғиниб яшайди. Отаси эса буюк-буюк мақсадларни эмас, боласининг кўзларини қидириб ўтади! Боласидан кетган отанинг ҳеч қачон қадди баланд бўлмагай, тирик етим ўсган ўғлон ёки қиз ҳеч қачон чимилдиқда бахтли ўлтирмагай! Она бўлса, алласи ғариб, оталикка етса, ҳамиша юрагини бир қуш чўқиб туради!

Қайноналикка етиб, бу фожиаларнинг олдини оломмасак, ўз боламизнинг инини ўзимиз бутун сақолмасак, Аллоҳнинг олдига қай юз билан борамиз? Боласининг уйи бузилишига сабаб бўлган она ўз боласининг уйини ўзи куйдирган қотил эмасми, мажнун эмасми?! Бу қисматга ҳеч қайсимизни йўлиқтирмасин, илоҳим!

* * *

Қиз бола туғилганидан бошлаб, ҳеч қайси ота-она: «Катта бўлса, мени боқади ёки менга у қилиб беради, бу қилиб беради», демайди. «Болам Худо хоҳласа, ақлли, энг чиройли қиз бўлади, энг яхши одамларга узатамиз, ўша ерда бахтли-тахтли бўлади», дея тилайди. Шу тарзда йигирма йил муттасил унинг ақлига ақд, жонига жон қўша-қўша, ўзлари бўрдай тўзиб борадилар. Бир қўллари билан фарзандни парвариш қилсалар, бир

қўллари билан сандиққа сеп йиғадилар. Ва буни завқу шавқ, минг ризолик билан қиладилар.

Бировнинг қизини келинликка олиб кетар экансиз, билинги, ота-онанинг йигирма йиллик ижодини, шунча йилги умрини олиб кетяпсиз, уларнинг орзу-умидларини, фарзандига ўтиб қолган жон томирини олиб кетяпсиз. Қизлари вояга етгунча ота-онаси унга қўшлашиб хизматкор бўдилар. У энди улғайиб хизматга яраб қолганда, ўроқда йўқ, машоқда йўқ, хирмонда ҳозир бўла қолдингиз-да, бировнинг бебаҳо боласини қайтиб бермасликка, умрбодга олиб кетяпсиз.

Биродар, бир зум тўхтанг-да, менга бир жавобни айтинг: онасидан айри тушиб кетаётган шу гўргина қизга она бўла оласизми? Камини кечирасизми? Яхшисига қувонасизми? Шу жавдираб турган ниҳолнинг катта дарахт бўлишида боғбон бўлиш қўлингиздан келадими? Келади десангиз, қўл чўзинг. Гумон қилсангиз, аввал ўзингизни боғбонликка тайёрлаб олинг. Токи билиб-билмай гуноҳга ботманг, токи қиз боққаннинг оҳига қолманг...

Яхши ёки ёмон қайнона бўлиш ёшу қарилик, кўп туққан, оз туққанлик, ўқиган ёки ўқимаганликка боғлиқ эмас. У аёлнинг феълида чўкиб ётган аслига, иймонига, ниятига боғлиқдир.

Агар сизнинг аслингизда йиллар тагида кўмилиб кетган уятли ишингиз бўлса, яъни сиздан ёки ота-онангиздан хато кетган жойлар бўлса, тинмай тавба жоиздир. Боиси бу қайтимли дунё — онангизга қилганингизни болангиздан, қайнонангизга қилганингизни келинингиздан кўришингиз аниқдир. Аллоҳ ҳеч нарса-ни жавобсиз қолдирмайди.

Қуръони каримнинг деярли ҳар саҳифасида «Аллоҳ кечиргувчидир», деган жумла такрорланиб туради. Ҳаж сафарига яхшиларнинг орасида курмаклар ҳам аралашиб қолаётганига кўнглим хижил тортар, у ёққа фақат муносиблар бориши лозим, деб қоврилар эдим. Аммо бу ҳам Яратганнинг чексиз марҳаматларидан

бири, даргоҳининг кенглиги экан. Ҳаж ибодатини ўтаган киши онадан қайта туғилган каби покланар экан. Мана сени тозартиб қўйдим, энди у ёғига адашмасанг ажаб эмас, дер экан.

Аллоҳнинг иши бандасига маёқ бўлмоғи лозим, **қайнона бўлиш дегани янги туғилган оилага муаллиф бўлиш деганидир.** Ажаб эмаски, шу баҳона яратган эгам сизнинг бор гуноҳингиздан кечиб юборса! Ният қилинг, бу ёғига сиздан атрофга озор етмасин, хатоларингизни болангиз такрорламасин. Илоҳо, келин келган кундан бошлаб ўзингизга ҳам қайта янгилашиш, афзалашиш насиб этсин!

* * *

Катта фалсафани қўя турайлик, оддийгина итнинг феълени кузатинг. Агар майинлик билан емак тутиб, бир бора бошини силаб қўйсангиз, ҳар кўрганда талпиниб келаверади, овқат бермасангиз ҳам бошини силашингизни кутиб суйкалаверади. Агар овқатни зарда билан ирғитиб берсангиз, берган нарсангизга сиз кетганингиздан кейингина яқинлашади. Борди-ю, уни турткилаб, оёғингиз билан нуқиб кўринг-чи, ёнингизга келармикин? Келмайди! Қўполингиз такрор бўлаверса, сизни кўрганда, «вов!» дейдиган ва нари қочадиган бўлади.

Келин эса инсон! Унинг итчалик ҳам орияти бўлмасинми? Бездирсангиз, нари кетади-да! Келин тобе, сиз каттасиз. Ишора каттадан бошланади, тобе киши эргашувчидир!

* * *

Келинчагимнинг шарпасидан уйғониб кетсам, андиша босади: саҳарлаб шунча ишни қилибди-я, ўзимнинг қизим ухлаб ётибди. Онасиникида бўлса, бу гўдаккина ҳам эркаланиб ётарди ҳозир. Дарвоқе, ёшлигимда ўзим қандай эдим, шу келинчалик тутумим бормиди ё йўқ, дея ўзимни солиштираман.

Юзимни ювар-ювмас: «Айланайин-а, кўп ҳам қўлингизни совуқ сувга ураверманг», — дея алқашга тушаман.

Гоҳида ухлаб қолса, шоша-пиша қайнотасига: «Сиз сув сепинг, мен супураман», дея имлайман. Ишга тушиб кетамиз. Келин бечорани минг хижолатлик билан уйдан чиқишини, «Аяжон, ўзим қилардим», деб типирчилашини кўрсангиз! «Сизга шугина ёрдамни ҳам қилмайликми!» дейман юмшоққина!

Келиннинг узр сўраб турган шу ҳолати гўзал, қайнонанинг самимий муносабати ундан ҳам гўзал!

* * *

Қуръони каримда «Ҳамма нарса ниятга боғлиқдир», деган жойи бор. Келинга: «Бу келин эмас, ўзимнинг болам бўлиб қолади», деб қарасангиз, кўзингиз фақат ютуғини топиб келади. «Бу келин, ҳеч қачон эл бўлмайди, бошидан ҳушёр туриш керак», деб ётсирасангиз, унинг фақат камчилиги кўринаверади.

Ютуғини топиб, шукрона айтганингиз сари, келиннинг чеҳраси очилаверади, сизнинг чарақлаган кунларингизни Аллоҳ кўпайтираверади. Келинни хафа қилгач, соғлигингиз ёмонлашса, кўнглингиз қоронғу бўлса, билинги, бу Аллоҳнинг жавоби. «Берма мўминимга озор», деган жойи бор. «Келинимга она бўлиб қоламан», деб ният қилинг. Болага кўкрак тутганда етмиш икки томирингиз ийиб келгандай, Худо ниятингизга яраша кўнглингизга шафқат эшигини очади. Келинга суюмли бўлиб яшаш гашти ўз боланга ёқиб яшашдан минг бора роҳатлироқдир!

* * *

Ўғлингизни келиннинг олдида асло, асло сўкманг, камчилигини айтманг (Умуман, бола борки, кичикдир, каттадир, бировнинг гувоҳлигида танбеҳ бериб бўлмайди). Эр йигитга аёлининг олдида ота-онадан гап эшитишдай оғриқли нарса йўқ. Бу ҳаракатингиз билан,

биринчидан, ўғлингизни ўзингиздан совутасиз. Иккинчидан, ўзингизда одоб йўқлигини кўрсатасиз. Учинчидан, келиннинг тарбиясини бузасиз.

Нафақат бу, балки бу ёш оиланинг фариштасини ўз қўлингиз билан кетказасиз, энди сиздан андоза олган келин ўғлингизга дағдағага тушади. «Қандоқлигингни онанг айтди-ку», дейди! «Нимангни ҳурмат қиламан», дейди! Тадбиркор келин бўлса, сиз ҳар гал ўғлингизга қўпол гапирганингизда, у юмшоқ гапиради. Сиздан топмаган эъзозни болангиз аёлидан топади, қараб-сизки, онамдан кўра аёлим яхши деган хулосага келади. Хўш, бунинг оғриғи қалай?! Аммо алам қилмасин: экканингизни оляпсиз!

* * *

Биров сўраса, сўрамаса, келинини осонгина ёмонлайдиган қайнона, билинги, ўз даврида қайнонасини учраганга ғийбат қилиб келган номард келиндир.

Келинини мақтаган қайнонанинг келини эмас, аввало ўзи яхшидир! Ёшлик дегани ғуж-ғуж хато дегани, хатосини яшириб, яхшисини ошираяптими, бу қайнонага, иншооллоҳ, келинидан астойдил буюргусидир!..

* * *

Сиз ўғлингизни келиндан қизғаняпсиз. Шу рашк сизни тобора безовта қилади. Боиси шуки, сиз табиатан худбинсиз, ўз келинлигингизни ўйлайверасиз. Жуфтингизга онасини дедирмай қўйганларингиз, эт билан тирноқни ажратиб юборганингиз эсингизга келаверади. Келиним ҳам мени ўғлимга ёмонлаётган бўлса керак, ўз томонига буриб олаяпти-ёв, ўғлим бугун очилиб гаплашмади, келиннинг касри бу... деган ўйлар исканжасида қоласиз. Келин пайтингизда ўзингиз гуноҳ йўлидан боргансиз... Рўпарангиздаги қўш-каптардай келин-куёвга гумон кўзи билан қараб, гуноҳингизни яна икки қилманг. Тавба денг ва булар мен қилган хатони қилмасинлар, деб тиланг! Йўқ,

айтганим айтган, деб бездираверсангиз, ўғлингиз ҳам отаси қилган номардликни қилиб қўйиши, яъни сизга терс ўгирилиб олиши ҳеч гап эмас!

* * *

Айтинг-чи, келин фарзандингиз қатори фарзандми ёки хизматкорми? Агар фарзанд бўлса, нега қизингизга буюрмаган ишни келинга буюрасиз? Нега қизингиз бажарган ҳар бир ишга шукр келтириб, дилингиздаю тилингизда миннатдор бўласизу, келиннинг бажарган ишини кўрмай, бажара олмаган ишини санаб юрасиз? Қизингиз хато қилса кечирасиз, хафа бўлса юпатасиз. Нима учун келинни кечирмайсиз, кайфияти билан ишингиз йўқ? Келин қилган овқатни ейсиз, у супуриб-сидирган жойларда елиниб ётасиз, аммо тилингизда тинмай унинг ғийбати бўлади? Бир эркакни эпақага солиб юриш ўзи ғурбат. Уйнинг хизмати, эрнинг хизмати, бола инжиқлиги дастидан чўзилиб-чўзилиб узилишга келган келинга тинмай кесатиқ қиласиз?

* * *

Бир инсофга келинг-да, тасаввур қилинг: сиз келинга қилган пичинг, зардаларни биров қизингизга қияпти. Шу торлигингиз билан чидаб тура олармингиз? Келинингизнинг онаси шу кунгача бир оғиз индамади. Танангизга ўйлаб кўринг, нега у сизни бошлаб қўйишга шошилмаяпти? Боласи ўғайми ёки келиннинг онаси онамас, тошми сизнингча? У сизни авайлагани учун, ҳурматингизни сақлагани учун ўзини босиб турибди. У сизнинг инсофга келишингизни Аллоҳдан тинмай тилагани тилаган!

* * *

Келинингиз билан ўғлингиз иноқ бўлса, титрайсиз. Келини билан ўғлининг суҳбатини пойлаб юрадиган худобехабар аёллар ҳам йўқ эмас. Бунинг отини ғайир-

лик, ўғилни қизганиш дейилади. Бу кундошлик билан тенг нарса. Бу она шаъни учун шармандалик, бу уятдан ўзингизни эҳтиёт қилинг, биродар!

* * *

Ўғлингизни қизганишингизни боласидан узоқлашиб қолган онанинг алами, деб тушуниш мумкиндир. Аммо сиз келиндан қайнотани ҳам қизғана бошладингиз. Келинингиз қайнотага ҳурматни оширсан ҳам, уйда чиройли кийиниб юрсан ҳам гашингиз келади. Кўзингиз изидан қолмайди, нима деди, нима қўйди — олазараксиз. Табиатан ота қизга, қайнота келинга меҳрибон бўлади. Эрингиз шўрлик дастингиздан келинга одатий гапларни айтишга ҳам қўрқади. Чиройли келин олиб бошқалар бахтиёр бўлсан, сиз келинингизнинг айнан шу чиройини кўрган кўзингиз йўқ. Тўхтанг, ойим, мана шу жойда ўзингизни аслида ким эканлигингизни очиб қўйдингиз: демак, аёл сифатида сизнинг ўзингизга ишончингиз йўқ. Ёшлигингизда лов этиб кўринган эркакка тез берилгингиз келиб турган, яъни табиатингиз енгилроқ бўлганидан, эҳтимол, гуноҳдан ўзингизни асрашга кучингиз етмай, умр бўйи армон қилиб юрган жойларингиз бордир. Кўзингизни очинг, биродар, гуноҳдан қўрқмайсизми?

Аллоҳдан бу аёлга мен иймон тилайман. Токи у жисмидаги аёллик баднафслигини енгсин, тийсин. Токи ундан тарқалаётган авлодга бу қусури ўтиб қолмасин.

Дунёда энг ёмон кўрганим — аёлпараст эркагу эркакпараст аёлдир! Булар ҳамиша гуноҳ қилишга тайёр, хатарли инсонлардир.

* * *

Келинини нари-бери қилаверган қайнонага дейиш-япти: «Ўйингизни ораста ушласан, овқатингизни қилсан, сиз капкир ушламасангиз, супурги тутмасангиз, бир оғиз раббат сўзига ярамайсизми?» «Қилган бўлсан, унинг вазифаси!» — терс жавоб қилади у.

Бу аёлнинг виждонидан сўрагинг келади: келинлигингизда ўша вазифани ўзингиз бажарганмисиз, деб! Келин фидойи меҳнатни асосан қайнона-қайнотага ёқиш учун қилади. Аксари ҳолатларда қайнонасини куйдириб адо қилган келинлардан ёмон қайнона чиқади. Ҳалиги қайнона ўз даврида ихлос билан келинлик қилган бўлсайди, қўли кўсов, сочи супурги бўлган бўлсайди, бировнинг кўнглини олиш роҳат-азобларини ўз баданида туйган бўлсайди, келинига бундай тошбағир бўлмасди!

Бу аёлга икки ёқлама увол бордир: уни роҳат кўрмай ўтган қайнонасининг охи бир томондан тутса, қўлида озорланиб яшаётган келиннинг армони иккинчи томондан тутгусидир!

* * *

Бир гап қулоқларимизга миҳланиб қолган: «Қизинг тушган маҳалла итига ҳам эгилиб салом бер», эмиш. Бу бизнинг кўникмамиздаги нотўғри жиҳатларимиздир. Адолат қилинса, аслида менга қизини берганларга юкинмоқ жоиз. Боласини жонидан узиб олиб келганим учун, қизимни меҳмон қилиб ўтқазиб, келинни хизматга солаётганим учун, унинг ҳатто отаси исмини ўчириб ўз номимга кўчириб олганим учун улардан умрбод қарздорман. Ўғилни онаси қийналиб туққан бўлса, қиз бозордан сотиб олинмаган. Онам раҳматли айтардилар: «Туғилдиган қизнинг тўлғоғи ҳам аччиқ бўлади», деб! Қиз бола ўз жойини топиб кетгунча, ота-она игнанинг устида яшайди. Келиннинг унча-мунча камчилиги учун унинг онасига хўмрайиш ёки бепи-санд бўлиш иймонли одамнинг иши эмас. Керак бўлса, уни ўзингиз боп қилиб ўзгартириб оласиз. Ўзингиз ҳам шу кунгача кимдандир ниманидир тинимсиз ўрганиб келяпсиз-ку! Келиннингиз ҳали сизнинг ярим ёшингизда, билганидан билмагани кўп. Бейб Парвардигорнинг ўзи!

Энди ўғлингиз ҳақида гапирайлик. Хўш, қани айтинг-чи, унинг ҳамма иши текисми? Баъзи хомлик-

ларидан ичингизни ит тирнаб юради-ку! Буни келин тараф билмайди ва юраги увушмайди дейсизми?

Аслида ҳар икки ёш рисоладагидай йўлга тушиб олгунча қудалар хуфияю ошкор бир-бирларига мас-лакдош, ҳасратдош бўлмоқлари керак. Ўғил туққанним учун, камчилигим бисёр бўлса-да, мен зўрман, хоҳ-ласам салом бераман, бўлмаса йўқ деб турсангиз, жабр ўзингизга бўлур. Ҳадиси шарифда шундай дейилган: «Ҳар бир қўпол, қуруқ, гердайган, беқаноат ва димоғдор одам аҳли дўзахдир».

* * *

Келиним кўп андишали, ҳалол, меҳнаткаш қиз, аммо таом пиширишларга жуда уста эмас. Уни овқатга уринаётганини кўраман-да, эҳ, яна ўхшамай қолса-я, дея безовта бўламан. Шу аснода қўшни чиқиб қолади-ю, ошхона олдидан ўтар экан, келинимга: «Ҳа, овқат қилияпсизми?» деб луқма ташлайди. Пайтдан ютаман-да, дейман: «Болам келиб, қўлларим узайиб кетди, оч қолсам, боқадиганим бор энди! Ҳали кўрасиз, опаси, қизим шунақа пазанда бўлиб кетадики, маҳалланинг ҳамма келинлари менинг қизимдан ўрганишга чиқади!..» Шу гап билан келинчагимдан кўп яхши ишлар кутаётганимни у билди ва кўп ўтмай қўшним: «Келин-нингиз яхши, қизиқувчангина экан, меңдан фалон таомларнинг тавсиясини ёзиб чиқиб кетди», деди. Бир қувониб қўйдим. Демак, иш жилди.

Каттадан ботмайдиган бир ишора бас, кичик у ёғига ўзи филдираб кетаверади.

* * *

Келин — бола. Ҳаётга эндигина кириб келаётган жавдираган жон. Ҳеч вақт уни ота-онаси дарвозангиздан зўрлаб киритиб, шуни олсанг ҳам, олмасанг ҳам оласан демагандир. Харидор бўлиб, қўйлар бериб, тўйлар бериб ўзингиз олиб келгансиз. Энди бу ёғи Фармонбиби айтганидай, сизнинг мактабингизда ўқий-

ди. Лекин ҳаётда озурда ҳолатларни кўрган одам сифатида қулоғингизга шуларни айтай: келиннинг бир иши сизни ранжитса, аввал икки-уч яхши ишини эслаб, миннатдорчилик изҳор қилиб, сўнггина шундай яхши ишлар қилган одам, шуни чатоқ қилибсиз-да денг, оғриғи енгил бўлади.

* * *

Ҳаргиз пичинг, кесатиқ ишлатманг, у душманнинг усулидир.

* * *

Келиннинг ота-онаси ҳақида салбий гапларни келинга эшиттириб айтманг, сиз билан уни боғлаб турган нозик ип узилади. Мусулмончилиқнинг асосий белгиларидан бири Ҳалимлиқдир. Дилозор минг ибодат қилсин, барибир кофир қавмидадир.

* * *

Қизидан кўнглингиз тўлмаса ҳам, қудаларга марҳаматли бўлинг — сиздан қувонса, қизини сизга эгиб беради.

* * *

Аёлнинг яхши-ёмонлиги келин олганда маълум бўлади.

* * *

Тилингизда доимо дуо бўлсин. Йилдан-йилга орқага кетаётган жонмиз, келинларга малолимизни келтирмайдиган ягона малҳам уларнинг ўзига эшиттириб қилинган дуодир.

* * *

Ўғлингиз билан келинингизнинг иттифоқлиги вашингизга тега бошлаган заҳоти, билингки, шайтоннинг йўлига кирдингиз, тезда ўзингизни ростланг.

* * *

Етим йигитлар эмас, кўпроқ ота-онаси тирик йигитлар оиладан кўп сиқилади. Кўпроқ шулар юрак ва асаб касалига мубтало бўладилар. Уларнинг бағри бутунлиги қаерга борди?

«Хотининг ундоқ қилди, хотининг бундоқ қилди», деб она сиқиштиради. «Онанинг мени мана бу жафоларга қўйди», деб аёли минғирлайди. Иккаласини келиштириш гўр йигитнинг қўлидан келадиган иш эмас! Йиғлаб-йиғлаб ёзилиб олай деса, у эркак! Тишларини гижирлатиб, ютишдан бошқа иложи йўқ, қарабсизки, ичи бевақт тўкила боради...

* * *

Келинни ўғлингизга ёмонламанг, сочингизнинг оқи билан унга сиз чора тополмайсизу гўр йигит нима қилолади?

* * *

Ўғлингизни келинга мақтанг, уни эшитиб ўғлингиз сизга янада яқинлашса, иккинчи томондан, жуфтнинг олдида боши баланд бўлади.

* * *

Ўзимдан кейин қизларим хор бўлмасин десангиз, келиннинг кўнглини овланг. Эшигингизни очиб, чирогингизни ёқиб қоладиган, қизларингиз келса, кўрпача солиб, сизнинг ўрнингизга қозон осадиганлар шулар!

* * *

Ўзингиз тўнғилаб турсангиз ҳам, қизларингизни келинларга ҳиммат ва меҳр кўрсатмоққа чорланг, ҳатто мажбур қилинг. Биздан кейин жигарларни бир-биридан жудо қиладиган ҳам, бирлаштирадиган ҳам шу келинлар.

* * *

Қайнона одил бўлмаган уйда ҳар куни қиёмат.

* * *

Келин олиб гапини ташқарига чиқармаган аёлга қиз беринг.

* * *

Келинингиз қовоғи уюлиб, очилмай қолса, энг яқинда турган сиз айбдорсиз — совуқ ҳаво тегаверса, тегаверса, шифил мева қилган дарахт ҳам кўсовга айланади-да.

* * *

Эрингизнинг уруғи ҳам, келинингиз ҳам, ўғлингиз ҳам, қудангиз ҳам кўзингизга ёмон кўринаверса, демак, гап ўзингизда экан. Қуръони каримда шундай дейилган «...Аниқки, то бирон қавм ўзларини ўзгартирмагунча Аллоҳ уларнинг аҳволини ўзгартирмас».

* * *

Куни кеча ўзингиз ҳам келин эдингиз. Мустарлик билан жавдираб турардингиз — қайнонамнинг нега қовоғи солиқ, қайси ишим ёқмади экан? Қайнэгачим хомуш кўришди — билмай гуноҳ қилиб қўйдимми, деб безиллаганингиз безиллаган эди.

Эрталаб ҳаммани еб-ичириб, кийим-бошини ялаб-юлқаб чиқаргунингизча анча вақт ўтади. Уйни йиғиштираман дегунингизча тушлик таомнинг ҳозирлиги бошланади. Қўлингиз капгирдаю хаёлингиз тўпланиб қолган кирда. Таомни ҳам чала ейсиз-да, кирга тушасиз. Кеч киради, яна қозон. Ораликда униси келиб, буниси кетиб туради. Кейин дазмол, яна ошхона... Бунинг устига сизга ёққан, ёқмаган одамларнинг барига бирдай илжайиб туришингиз керак! «Яхшилаб овқатланинг», демайди қайнонангиз. Астойдил овқатлангани тортинасиз, қимтинибгина еб туриб кетасиз.

Оғир иш бўлмаса-да, бир-бирига уланиб, давом этаверган ҳаракат, ҳаммага маъқул тушаман деб, асабларнинг таранг туриши зўр келади, тинкангиз қурийди. Дам олгани эса ҳаққингиз йўқ. Ишдан келган

күёвингиз ёнбошлаб ётади, ўқишдан келган қайнсингиллар бир-бир ухлаб чиқишади. Сиз келинсиз, ишдан келсангиз ҳам, ўқишдан келсангиз ҳам бирдай ҳовлининг у бошидан-бу бошига бўз қўйиб юришингиз шарт! Болаларим чарчайди, нега бу чарчамайди, демайди қайнонангиз!..

Бугун эса ўзингиз қайнонасиз, бир ширин жон қўлингизда худди шу аҳволга тушиб турибди, кўрган кунларингизни бир эсланг-да, унга раҳмингиз келсин.

* * *

Қўшни аёл қўш келинини кечки дастурхон йиғиштирилганидан кейиноқ «кечгача чарчадинглар, қани уй-уйларингда дам олинглар», деб киритиб юборади. Сизнинг қайнонангиз ундай эмас, то охирги одам кўчадан қайтиб, дарвозани қулфламагунча, телевизорнинг томошаси тугаб, биринчи хўроз чақирмагунча, сизга ухлашга рухсат йўқ. Тунги 12 бўлди. Судралиб кириб кетасиз, ичингиз йиғлайди, онам бўлса ҳозирги ҳолимни кўриб, у қиларди, бу қиларди дея ўксинасиз. Зирқираган суякларингиз тўшакка шундоққина тўкиладу қотади.

Яна саҳар туришингиз керак. Кеч ётганингиз учун бир оз ухлаб қолсангиз, кўринг томошани! Қайнонангиз қаттиқ гапирмайди, таъна қилмайди, аммо нигоҳларнинг совуқлиги, алик олишларнинг оҳанги, идиш-товоқларнинг бир-бирига урилиши нақ юрагингизни чақади...

Сиз жуда тарбияли эдингиз — «хафаман» демасдингиз. Сиз жуда ориятли эдингиз — «чарчадим» демасдингиз. Қайнонангиз яраяпти-ю, деб иш буюраверарди. Индамаяпти-ю, деб тошбағирликда давом этаверарди...

Ичингизга сола-сола эрта қаридингиз. Юта-юта дард оширдингиз. Мана бугун ўзингиз ҳам қайнона бўлиб турибсиз. Келиндай яйраб ўтмаган келинлигининг армонларидан энди чиқинг. Рўпарангиздаги келинни ўзингиз деб билинг. Унинг сиздан яшириб

турган дардларини, истиҳола қилиб айтолмаётган чарчоқларини уқиб турунг. Ўзингиздай бир онаизорнинг ширин жони у. Салга сўлиб, салга эгилади. Дунёга келганига эндигина йигирма йил бўлган новда у. Эликка, олтмишга кириб биз адашамиз-у, у адашмасинми?

Ота-онасининг иссиқ бағрини ташлаб, боғингизни кўкартиргани келди у!

Аёлликнинг дўзахий азобларини бўйнига олиб, ўғлингизни ўзидан кўпайтиргани келди у!

* * *

Ютқазган қиз томон. Қудаларингиз ойда-йилда бир кўринадиган куёвга эга бўлса, сиз умрингизнинг охиригача, кечаси-кундузи хизматингизни қиладиган қизлик бўлдингиз!

Қизларингиз уйи билан овора бўлиб кетади. Кучқувватингизни ҳам сизга боғлаб қўйган эмас. Очиқсангиз ош, чанқасангиз чой тутадиган, бошингиз ёстиққа етса, тонггача ухламай чиқадиган шу — келин. Қизларингиз келса, қўлига тугун тутадиган ҳам шу — келин.

Илоҳо, ҳар кимки фарзанд кўрибди, ошини ошаб, ёшини яшаб, болаларининг фароғатини кўрсин. Аммо кунлар келиб, бу фоний дунёдан кетар бўлсак, орқамиздан эшигимизни очиб, чироғимизни ёқиб қоладиганлар ҳам шу — келинлар!

* * *

Қизимиз келин бўлди, ўша ерда униб-ўссин, орқасидан раҳмат эшитай десак, қудамизни бошимизга кўтарайлик, бир яхши ишини икки деб кўрсатайлик, ёмонини яширайлик. Унинг яхши одам эканлигига ўзини шу қадар ишонтирайликки, уялганидан феъллари эриб кетсин.

* * *

...Ўғлимиз куёв бўлди. Келинимизнинг ота-онасини шу қадар қадрлаб, кўнглини шундай топайликки, токи қизини бизга қуюмли ва вафодор қилиб эгиб берсин. Бунга катта куч кетмайди — озгина зийраклигу ширин тил бўлса бўлди. Агар ота-оналар тўйдан кейинги икки йилда шу зайлни ташкил қилолсалар, ҳаммаёқ обод бўлгай...

* * *

Гоҳ ҳалол, гоҳ ҳаром аралаштириб териб-туғиб тўй қиласиз, йигирматалаб кўрпа қолайсиз — захлар чиритади, сичқонлар ейди, дошқозонларда ошлар дамлайсиз, қўш тандирларда нонлар ёптирасиз — ортганини моллар ейди! Биродар, бу тиришиб-тирмашишингиздан, жижванак бўлишингиздан муддао не? Ўзингиз неча йил яшамоқчисизки, ё қирқта жонингиз бормики, ярмини ҳавога сарфласангиз! Ўзингизнинг биттагина жонингизни қачон ўйлайсиз? Дам олиш жойлари нималигини биласизми, неча марта санаторийга бордингиз? Ўзингизни аянг, биродар! Ўзини аяган, бировни ҳам эҳтиёт қилади. Ўзимизга ҳаммиша шундай савол бериб юрайлик: бугун неча кишини кўнглини олдим? Неча одам менинг ҳузуримдан юраги яшнаб чиқиб кетди.

Навоийда шундай байт бор:

*Кимки бир кўнгли бузуғнинг хотирин шог айлагай,
Онча борким, Каъба вайрон бўлса, обод айлагай.*

ҚАЙНОНАЛИК УСТОЗЛИҚДИР

«Устоз» деган сўзнинг маъноси жуда кенгдир. Бу ёруғ дунёда нимаики бунёд бўлган ва бўлаётган бўлса, устоз-шогирдликнинг мевасидир. Ниманидир қўшнингдан ўрганасан, дўстингдан, оилангдан, китобу матбуотдан, табиат, ҳаттоки жониворлардан-да нимадир оласан. Баъзан фарзандингдан ҳам бир нарсалар

ўрганиб, тананг яйрайди. Тўрт тараф сабоқ ва ўшанча шогирд.

Қайнона-келинликни олайлик. Энг нозик устоз-шогирдлик шу эмасми! Рўзгор деган муқаддас уюшманинг бугунги ҳолатига разм солиб, юрагим увишади. Ҳар бир оила жамиятнинг бир фишти. Аммо бу фишtlарнинг бутунидан синиғи кўпайиб кетаётгани, оилавий ажримларнинг катта қисмига қайнона-келин низолари сабаб бўлаётгани ҳаммага аён.

Касбига ноқобил ўқитувчи ўқувчисидан шикоят қилади. Келинини ёмонлаб юрадиган қайнона ҳам худди шундайдир. Аввало, худо ёрлақан одам келинли бўлади – шунинг ўзи давлат. Оила иқлимига келиннинг, яъни янги бир ҳавонинг кириб келиши катта воқелик! Ҳар қандай воқелик содир бўлганда эса ўзгаришлар, силжишлар, янгиланишлар бўлиши табиийдир.

Янги фарзанд кўрсангиз, ҳеч қачон уни уйлар қуриб, сеплар ясаб, ҳовлиларгача башанг қилиб кутиб олмайсиз, лекин келин келса, шундай қиласиз, ўзингиз паст уйга сурилиб, келинни баланд уйга жойлайсиз. Буни ҳаяжон ва ризолик билан қиласиз. Сабаби, келин авлодимизни кўпайтиргани, боламизнинг ёнида бола бўлиб, толсак суягани, кетар бўлсак, чироғимизни ўчирмаслик учун келади.

Шундоқ воқелик содир бўлади-ю, нега таранг тортмайин! Келинга бўлган лутф ва марҳаматларим аввало унга бўлган ҳурматим изҳоридир. Қолаверса (мана шу устозликнинг бошланишидир), ҳаммаёқни сошлаб кутишим – келиннинг кўзи бошидан бошлаб орас-талиққа ўргансин деганим, уст-бошимни саришта тутишим – келин мени кўриб уйда рўдапо бўлиб юрса бўлаверар экан демасин, деганим. Айб иш қилган оилам аъзосига овозимни кўтармай, бепошна гап айтмай, имо-ишорали танбеҳга ўтишим – келиннинг тилию этини қотириб қўймай, қолаверса, онаси бўла туриб, ўз болаларимни шу қадар юз-хотир қиляяп-

манми, келиннинг уларга ҳурматсизлик қилишига йўл йўқ деганимдир.

* * *

Фарзандлар аксари айтганимизни эмас, қилганимизни қиладилар. Келин менинг уйимга четдан кириб келди, то шароитни уққунча хатолар қилиши бор гап. Мен унинг адашишларини маржонга тизиб санамай, аввало, тўғрисида ўзим қилиб кўрсатишим зарур. Буни ҳалимлик билан, устозларча беминнат бажаришим керак. Худо берган тўрт келиним бор, қўшганлари билан қўша улғайсинлар. Онамдан кейин онам, фарзандларим ҳам билмайдиган сирларимни айтадиган ишонч тоғларим, ҳақиқий меҳр ва иззат кўрадиган манбаларим — шу келинларим, у дунё-бу дунё улардан розиман...

Агар уларнинг янгилигида биронтасининг уйига бепарволигини сезсам, билдирмайгина кириб йиғиштириб чиқардим. Қизариб-бўзариб узр айтишга тушса: «Вақтим бор эди, сизга ёрдам қилдим-да», деб қўя қолардим. Шу кифоя, кейин унинг ўзи жонсарақ бўлиб қолади...

Янги келин давлат имтиҳони топшираётган, қалтираб турган талабага ўхшайди. Оиланинг ҳар бир аъзоси уни зимдан кузатиб туради. Шунча ҳаяжон ва изтиробини менинг кулбамга бағишлаб турса-ю, бу жиндаккина жонга нега она бўлиб раҳмим келмасин, нега унга қўрғон бўлмайин?! Хатосини ёпишим, камини тўлдиришим, юпатиб туришим унга мадад беради, қолаверса, менга меҳри тушади, яна қолаверса, меҳнатини розилик билан қилади. Ҳатто онамизнинг сути бизга қарз бўлади-ю, келиннинг менга хизмати қарз эмасми! Розилик бўлмас экан, уйимизда барака бўлмагай!

* * *

Келиннинг гуручдай яхши ишини ҳам сезганимни билдиришим керак. Мақтовга ҳали лойиқ бўлмаса, ҳеч

Йўқ дуо тарзида рағбатлантириш жоиз. Орамизда шундай қайнона бўлгучилар бор. Биров туққан, биров боққан бир инсон келиб, ўз эгасига эмас, етти ёт бегона, яъни сизга овқат қилиб, уйингизни тозалаб, ўтингиздан кириб, кулингиздан чиқиб турса-ю, бир оғиз: «Барака топ», демайсиз-а! Қўша-қўша шолча, гилам ювиб, меҳмонга борсангиз, сават-сават пишириқларни қўлингизга тутса, яна ҳадик билан кўзингизга жавди-раб турса, бир оғиз: «Қизим, чарчаб қолмадингизми, еб-ичиб олинг энди», дейишга ярамайсиз. Ваҳоланки, бирданига шунча ишни қизингиз ҳам, ўзингиз ҳам қилмайсиз. Нега мамнунликни билдирмайсиз, иши битаётган уй сизники-ку! Келинга очиқ чехра бермай, кибр сақлаб нимани ютдингиз? Келиннинг юраги синди, сизга бўлган ихлоси музлади, норизо бўлди, оилада нимадир чирс этиб дарз кетди!

* * *

Яна шундайларингиз бор: ўз қизингизнинг кўрган тушидан бошлаб, кечаги еган овқатигача сўраб-суриш-тирасизу сизга тўшак солиб, оғзингизга кунда иссиқ чой тутаётган келиннинг соғлиғини, уйига бориб келса, ота-онасининг тинчлигини, ишларининг боришини тил келиб сўрамайсиз-а! Янги кўйлак кийса, кўрмаганга оласиз, бировлар уни мақтаса, эшитмаганга соласиз. Буларни келин кўриб туради. Юрагининг сингани энди унинг юзида ҳам кўрина бошлайди. Табассуми ўчади, қадамида хорлик сезади, бу навжувон новда гуллашнинг ўрнига сарғая боради. Унинг устига тилингизда тизгин йўқ. «Фалончининг келини ундоқ кулиб тураркан, пистон-чининг келини кучоқ очиб кўришар экан, йигит бўлмай ўласанми, хотин тергаш, хотин сўкишни ҳам билмайсан», дея маҳаллага эшиттириб шовқин соласиз. Келинингиз сайроқи булбул эди, гунг қилган сиз; очилган гул эди, кул қилган сиз; олов бўлиб кириб келганди, ўчирган сиз. У резина қўғирчоқмики, эзиб ташласангиз ҳам, тишлаб отсангиз ҳам бирдай илжайиб тураверса!

Сиз ҳам, келин ҳам Аллоҳнинг неъматларисиз. Ҳақ яхши ниятда берган тил, дилни кибрга, бировга озор беришга сарфладингизми, жавобини берасиз. Рўпарангиздаги неъмат — келинни хор қилдингизми, гуноҳингиз икки баробар ошди.

* * *

Яна шундайларингиз бор: келинингиз чиройли бўлиб, ўзига қараб юради (бу аслида — омадингиз, этаги сўкилиб, қоши ўсма кўрмай, Саид Аҳмад ака ёзганидай, ёнингиздан ўтса кир совуннинг ҳиди келиб турса яхшими?!). Юрагингизда шайтон уйғонади, нега ишга чиройли бўлиб кетяпти, бирортасига илакишмадими, дея қайнотага гап едиришга тушасиз. Фафлатий эрингиз унинг изидан пойлаб ҳам кўради. Бу тинмаган жағингиз айбномалар тўқийверади. Ўйлаб-нетиб ўтирмай бир куни шартта: «Нега кечикиб келдингиз, ким билан юрганингизни биз қаёқдан биламиз», деб юбордингиз. Худо беҳабарлик бу!

Балки келиннинг авлод-аждоди ўта покдомон сулоладир. Балки келинингиз покларнинг поки, не-не жойлар орзу қилиб етолмаган бир малақдир. Балки шаън, орият келинингиз ва унинг ота-онаси учун икки дунё нархидан қимматроқ турар! Ҳали гуноҳ йўқ, ҳали гувоҳ йўқ. Ўзингиз пул сарфлаб, онасидан қозоғга ўралган қанддай қабул қилиб, оқ шоҳига ўраб олиб келган келинингизни биров эмас, ўзингиз булғаб чақиряпсиз, уйингизни ўзингиз портлатяпсиз. Уй бузар сиз эмасми?! Ўғлингиз довдирайди, келин-куёв бир-бирига мўлтирайди. Кетай деса, куёвидан ёмонлик кўрмаган, боласи бор. Қолай деса, энг хунук гап айтилди, орият жисми жонини узади. Келиннинг ота-онаси у ёқда вайрон. Дил бузар сиз эмасми?! Қилмишнинг қидирмишидан кўрқмоқ жоиз. Сиз бировнинг асраганини аямадингизми, Худо сизнинг асраганингизни уриб қўяди.

Мана шу мен санаган қайноналар ҳам карвон эргаштириб бораётган устозлар. Уларни қанча-қанча ёшлар

кузатиб бормоқда. Қисқароқ ўйлайдиганлари уларнинг изидан кетса, доғ қолгани шу. Ёмон ишларнинг теска-рисини қилиб борсалар, ортимизда боғ қолгани шудир.

* * *

Бир улуғ ёшдаги қайнонанинг кўлдай ивиб йиғлаётганининг гувоҳи бўлдим. Набираси обдан куйдираётгани, олтишдан ошиб қолган ўғлининг бундан адоий тамом бўлганини айтиб бўзларди. «Бунга мен айбдорман, — дейди у, — келинимнинг менга озорлари ҳаддан ошгач, «илоҳим, болангдан тортгин», деб юборган вақтларим бўлган, воҳ, демасам бўлар экан», — деб ўз бошини ўзи муштлар эди!

Қайнонага озорлик бўлган у келиннинг ўзининг биттагина келинига қилган адолатсизлигини ҳам кузатганмиз. Яратган унга дилбар келин берди — ораста, пазанда, чевар, муомалали, чиройли. Аммо у ҳамиша иддаода, қачон кўрманг, келинга ҳамлага тайёр туради, ўқланган қуролдай ўқ ёғдиргани ёғдирган. Кўринганга тинмай ёмонлаб чарчамаганини айтмайсизми! Бир ёшли, уч ёшли набираларига «ҳамма ёмон ишларинг онанга ўхшайди!» деб бақариб-чақиришларини айтмайсизми! Келин эса сукутда. Шу ҳолатнинг ичида ўн йилдан ортиқ яшаб келаётган бўлса-да, бу баттол қайнонанинг юзига ҳаргиз тик қарамади, жавоб тошини отмади...

Бугунги кунда эса уни биттагина ўғли нақ оловгинага ўтқазиб қўйди! Кулфатдан қандай қутулишни билолмай қарахт! Бу аёлнинг қайнонасига бериб келган азоблари, энди эса биттагина келинини қон йиғлатишлари жавобсиз қоладими дейсиз! Аллоҳ бор ва ҳеч бир бандасининг яхши-ю ёмон ишини жавобсиз қолдирмайди. Аллоҳдан ҳеч ким қочиб қутулолмайди!

* * *

Бир ширин холапошшага: «Устозингиз ким?» дея савол бераман. «Худо раҳмат қилгур қайнона ойим-

лар, — деб жавоб беради. — Келин бўлиб келганимдан кейин, қўлимдан ушлаб рўзғорни айлантирдилар. «Мана бу супургининг ини, мана бу хокандознинг ини. Мош бу ерда қопқоғи ёпиқ туради, гўшт анови ерда докага ўроғлик туради. Хуллас, шу ерда нима бўлса, энди сизга топширдим. Шундоқ тартибда сақланг, яхшилансинки, ёмон бўлмасин. Ўзимни ҳам сизга топширдим — берсангиз ейман, бермасангиз ўламан», дедилар. Ерга урса кўкка сапчийдиган асов той эдим. Раҳматли қайнона онам силаб-сийпаб мени одам қилганлар», — деб ёшларини артади холапошша.

Яхшиликка чорлаш — устозлик! Яхши амалларни ўзинг қилиб бировларга ўргатиш — улуғ устозлик. Ҳар биримиз қайсидир даражада устоздирмиз ва жамиятнинг покланиб бориши учун масъулмиз.

Сўзимиз сўнгида ҳар доимги тилагимни яна тилга оламан: ҳар биримизга ўзимиздан кучлироқларни уйғотиб кетиш насиб бўлсин ва улардан: «Устозинг ким эди?» деб сўраб юрсинлар.

* * *

Қиз бола узатилар экан, куёв бор хонадонни Эрам боғи деб боради. Зухрога айланмоқ учун боради. Атласу шойилар ичида Ой бўлиб, балқиб боради, сукунатга тўла ҳовлингизга баҳорий жаранглар ва баҳорий ранглар билан ҳаётнинг энг ширин қўшиқларини бошлаб, маликалардай кириб боради.

*Орзулари ушалсин унинг!
Ихлослари синмасин унинг!*

Тоҳирини топсин шу даргоҳдан! Мажнунини топсин шу боғдан!

Онасидан ҳам меҳрибон онани, отасидан ҳам аъло-роқ отани шу ердан топсин!

*Ўз уйим деб жойлансин уйингизга,
Ўлан тўшагим деб жойлашсин!*

Қайноналик имтиҳонларидан ёруф юз билан ўти-
шингизда Аллоҳ мададкор бўлсин!

* * *

*Сиз келдингиз, эртакларни туйдим, қизим,
Жоним тиниб, ором тўнин кийдим, қизим,
Ҳеч кимнимас, сизни сизлаб суйдим, қизим.
Келин қизим, атиргулдай сўлим қизим.*

*Қийғоч қошлар қалам билан чизилмаган.
Ҳеч бир кўзлар бу кўзлардай сузилмаган,
Кулгичингиз аъло турар минг тиллаган,
Келин қизим, тўлин ойдай тўлин қизим.*

*Тилла қошлар қошингизда жилоланар,
Бошингизда зар дўппилар тиллоланар,
Ифорларга тўлиб кетди остоналар,
Остонамни чаман қилган гулим қизим.*

*Эвоҳ, сизни онам кўрса бўлмасмиди,
Йиғлаб юриб, кўзмунчоқлар илмасмиди,
Сизни кўргач, яйраб, балки ўлмасмиди,
Келин қизим, бағрим тилим-тилим қизим.*

*Энди онам ўлди дея йиғламайин,
Ҳолим сўраб турибсиз-ку онамдайин,
Сиз келдингиз, умрим узун бўлар тайин,
Келин қизим, тўлин ойдай тўлин қизим,
Остонамни чаман қилган гулим қизим.*

КЕЛИНЛИК ИЛМИ

* * *

Жисмингизнинг жами аъзоларини Худо ҳурликда яратди, яъни кўз, қулоқ, қўллар, оёқлар... бари эркин. Аммо, таассуфки, тил деган нарсага кўп ҳадик билдирди. Даставвал унга тиш аталган тошлардан икки қатор қўрғон қўйди. Ҳадиги ортавергач, лабларни дарвоза сайлади. Бу ҳам хавотирли бўлавергач, тафаккурни унга соқчи тайинлади. Аллоҳки қўрққан нарсадан бандаси қўрқмасинми? Тоғ кўчиб ўлмаган, ўққа учиб ўлмаган одам бир оғиз сўздан тугаши мумкин. Ёмон тил хоҳлаган кишини бемор қила олади. Яроғ билан одам ўлдирган кимсанинг оти қотил ва ундан умрбод сесканиб ўтадилар. Лекин эру фарзандларнинг асабларини, кайфиятини, юрагини кунда бир неча бор ўлдириб юрадиган аёлга ким деб қараш керак? Унинг жазоси нима?

Меҳрибонлик уйларига назар солинг. Она ҳам жонга тегиши мумкинми, она-я?! Тўшакка қадалиб ётган она ҳам ҳеч йўқ бир оғиз маслаҳати билан боласига дармон бўлади. Онаси юзга кириб ўлганлар, тўймадим деб йиғлайдилар, яна юз йил яшаса бўларди, дея бўзлайдилар.

Фарибхонадагилар эса, Худо мени кечирсину, болаларини тиллари билан, феъллари билан зада қилганлар-ов! Сени туғиб қўйдим, сени боқиб қўйдим, деб таъна қилганингиз заҳоти Аллоҳнинг қаҳри келадир. Фарзандни сизга Худо берган. Таънани унга қил-япсизми? Ҳамма эътиборинг менга бўлсин, топганинг

менга бўлсин, ҳали мендан қарзинг кўп дедингизми, ҳамма савобингиз куяди! Ахир она-бола кўчадаги йўловчими, қўшнимики бирга-бир қилиб ҳисоблашса! Бола бизнинг танимиздан, жонимиздан ўсиб чиқади-ку?! Бола бизнинг ўзимиз-ку! Аслида, онанинг энг ёмонини ҳам фарзанд қўлида кўтариши керак. Бу унинг бурчи! Аммо ўз боласини тинимсиз яралаб, тили билан наштар санчишга қодир онадан қандай қилиб меҳрибон бола туғилсин? Буғдойдан буғдой, курмақдан курмак унади!

Демак, келин ойим, ҳали бағрингизда бола деган гунча тугилмай туриб, ният қилинг, феълингиз созлансин, токи сиздан ҳеч ким озор емасин, отингиз МЕҲР бўлсин, одатингиз ҲАЛИМЛИК бўлсин. Тақдирнинг ҳукми шу: тили ширин онага бола — РОҲАТ, тили ёмонга эса боласи — ўзидан чиққан ЖАЗОдир!

* * *

Жуфтингиз билан нонушта қиляпсиз. Шу пайт қайнонангизнинг овози келди: «Яхши бор, болам. Албатта, тушлик қилгин, оч юрмагин, бўптимиз?!» «Ойим укангизни кузатяптилар, омон бўлсинлар, жуда меҳрибонлар-да, — дейсиз чой узатаётиб ва кулиб туриб юмшоққина қўшиб қўясиз, — лекин сизга унақамаслар, сиздан унча хавотир олмайдилар».

Эркагингизга бу гап малол келади. Онам менга жонини ҳам бериши мумкинлигини сен қайдан биласан, дейди ичида... Бу гап ўтди-кетди.

Бир куни ўғли чарчаб турган пайтида онаси битмай келаётган бир чала ишни эслатади. Ҳар сафар хижолат чекиб «Эсимда, онажон» дегучи ўғилнинг кўнглига бу гал «Нега энди шу ишни фақат мен қилишим керак?» деган зардали ўй келади. Бу ҳам ўтди...

Кунлардан бир кун яна онаси бир оз гинали гап қилиб қолади. Онанинг кўзига бирор марта кўз қадаб қарамаган ўғил бирданига: «Нима, мен ўгайманми, ё бошқа ўғилларингиз осмондан тушиб, мен ердан

чиққанманми?» деб бақриб юборганини билмай қолди! Ўзининг ўшқириғидан эркакнинг ўзи ҳам карахт қотди. Хонадонни гўзал қилиб турган нафис қобиқ жаранглаб синди, нозик бир тор узилди. Онанинг бошидан бамисоли қайноқ сув қуйилди. Йўқ, йўқ, бошига эмас юрагига қуйилди — «жаз-з-з» этди бир нарса кўксида!..

Хўш, келин ойим, энди нима бўлади? Шу ҳолат маъқулми сизга? Ўзингизнинг ҳам рангингизда ранг қолмабди. Ҳовлига илон киргандай бу совуқ вазият сиз туфайли содир бўлди. Эшилибгина чой узата туриб, тилингиздан кетган хиёнатнинг ҳосиласи бу! Эт билан тирноқнинг орасига ниш уриш бу!

Тоғни талқон қилишга қурби етадиган эркакнинг бир ожизлиги бор, дунёни ҳушёр қўриқлашга қодир эркакнинг бир гофиллиги бор: ки у аёлидан эҳтиёт бўлмайди! Аёлнинг бир ишораси билан инсонийликдан чиқади, аёлнинг бир гугурт чақиши билан дунёсига ўт қўйиб қараб ўтиради.

Таъкид: Сиз бу нотавон эркак қошида ёмонлик келтирадиган ишоралардан тийилинг! Кўрдингизми, тилингизнинг қилдай гуноҳидан филдай кўнгилисизлик бино бўлди. Ҳали бунинг қайтими бўлмайди дейсизми! Фақат унинг болангизга қайтгани ёмон, келин ойим!

* * *

Келин ойим, сиз чиройли гапирасиз, жуфтингизга ёқадиган қилиб гапирасиз. Эркак зоти мақтовга бесуюяк бўлади, бу сизга қўл келади. «Онам сизни ундоқ суюдилар, опам сизни буңдоқ мақтайди. Акам сизга мана бу кўйлакни бериб юборибди, ҳурматингизнинг баландлиги-да бу!» деганингиз сари эркагингиз сари-ёғдай эрий кетади. Қарабсизки, ҳайит-арафаларда аввал сизнинг онангизни йўқлаб, кейингина ўз онасиникига келади. Сизнинг опа-укаларингизни тўрт-беш йўқлагандан кейин, ўз эгачи-синглисиникига бир бора кириб қўяди. Сизга бу ҳол хижолатлик туюлмайди, ҳатто

ёқади. Туппа-тузук йигит қўлингизда манқуртга айланди. «Мен камолга етгунча, онамнинг икки кўзи қону йирингга тўлган, аввал ўша муштипаримни кўрай», демайди. «Хотинимнинг уруғи уч-тўрт марта кўнглимни олган бўлса, жигарларим мени улғайтирди, емай едириб, киймай кийдирди. Шу товусдай товланиб турган хотинни ҳам шулар олиб берди — изларини ўпиб, аввал шуларнинг кўнглини олишга шошилай», демайди! Чунки у сизнинг етовингизда.

Эркагингиз фақат сиз томонга юкиниб, ота-она ва жигарларидан нари бўла бошладими, огоҳ бўлингки, у эрта туриб индинга сиздан кечиб, сизга орқа ўгириб, хотинининг этагида намоз ўқийдиган, сизни зор қақшатадиган ўфил бўлиб тақдирингизга қайтади!

* * *

Сиз эркагингизга оға-инисини ҳеч қачон ёмон демагансиз. Улар келса-кетса жонингизни садақа қилиб кутасиз. Ҳатто бировларга улардан миннатдор гапирасиз. Эркагингиз ўктам йигит, қўлидан келса, ҳаммага яхшилик қилса! Жигарларидан ҳеч нарсани аямайди. Аммо бу кетаётган сарф-харажатлар баъзан юрагингизнинг тагида ғашлик пайдо қилади. Эрингиз эса тинмай яхшилик билан банд! У ҳеч қачон буни раҳмат эшитгани ё атрофга кўрсатгани қилган эмас — унинг феъли шундай.

Келин ойим! Орага яна сиз ораладингиз:

— Укангизга олиб берган костюм роса ярашибди-я, акаси борларнинг бахти бор-да, — дедингиз.

— Синглингизга ясаттириб берган жавонингиз уйини яшнатиб юборибди. Қизи тушмагурнинг оғирбосиқлигини қаранг, ўрнида бўлсам, бўйнингизга осилиб раҳмат айтардим, — деб қўйдингиз!

— Мана икки ойдан бери акангизнинг ишини қилаяпсиз. Раҳмат сизга. Кимнинг укаси ўз тирикчилигидан қолиб акаси учун ўлиб ётибди. Сизларга жуда-жуда ҳавасим келади, — дейсиз ниқтаб тезда-тезда...

Бундоқ қараса, гапларингиз ширин. Ҳеч кимни қарғамаяпсиз, мана бу иши хато демаяпсиз, яхшилиқни тўхтатинг ҳам деганингиз йўқ. Фақат юрагига сездирмай тариқдеккина гумон уруғини солиб қўйдингиз. Эркак мўрт-да! «Дарвоқе, ўлиб-тирилиб уларга илинаман. Демак, атрофда мендақаси кам. Нега жигарларим хурсандлигини менга билдирмайди? Хўш, қани улар менга нима қилиб бердию мен нима қилдим», деган ўргимчак тушади ўйларига. Ва миясида айланаверади, ақли унинг тўрига ўралашади. Қарабсизки, бир куни акаси келса... муздай сўрашади ва унга норизо тарзда тикилиб қўяди: «Ишингни қулдай қилиб қўйдим, раҳматинг қани?» дейди у кўз! «Уринтириб қўймадимми, ҳолинг қалай, дейишга ярамаяпсан-а!» дейди у нигоҳ.

Келин ойим, ним қочиримларингиз иш берди – оғанини орасидаги жаннатий кўприкка ўт кетди! Жигарларнинг қийғос гуллаган, уларни яйратиб, яшнаган таётган баҳорига қор уфурдингиз! Миннат фасли бошланди! Эрингиз оға-инисига қилган яхшилигини ҳисоб-китоб қила бошлади! Бу орқага кетиш, бу таназулдир! Бир-бирини рози қилган жигарларни Аллоҳ ёрлақайди. «Кимки ризқим улуғ, умрим узун бўлсин деса, қариндош-уруғларига меҳр-оқибатли бўлсин», дейилади Ҳадисда (Ҳадис. 4-жилд, 12-боб, 82-бет).

Миннатни қўзғатиб, дуо олиб турган боғингизга гармсел чорладингиз. Водариф!

* * *

Манман деган эркак ҳам аёлнинг гапига лаққа тушади. «Хотинидан қўрққан эркак эркакми», дейди кўксига уриб айримлари. Ҳақиқатан ҳам аёли ундан зириллайди. То кўчага чиқиб кетгунча атрофида бўз қўйиб югуради. Кўзлари ҳадик билан унга жавдираб туради. Шунинг учун эркакнинг кўнгли тўқ – «гаҳ» десам, аёлим кўлимга қўнади, уйда хўжайин менман, дейди! Аслида эса, асосий ишлар аёлининг хоҳиши билан бошқарилади: аёли кимни мақтаса, эркак ўшанга

илжайиб қарайди, кимни ёмонласа, ўшани ёмон кўради. Икки оғизгина хезлаб қўйса, қўшни билан уришиб чиқади, озгина гап едирса, хотини айтган одамни бориб мукофотлаб келади...

Келин ойим, мен бу ўринда эркақдан ғазабланмаяпман, уни лақмага ҳам чиқармайман. Балки Аллоҳ уларни бизнинг фойдамизга яратгандир. «Мана сенга зўр, аммо гўр зот. Сенга берганим — тафаккур билан ундан ЯХШИЛИК ЯСАЙСАН», дегандир. Бундай ўйлаб кўрсангиз, кучга тўлган билаги, ихтирога қодир ақли, юрагида шердай шиддати билан эркак ҚУЙМА ОЛТИН. Аммо уни шу туришда на пул қилиб бўлади ва на чакканга қистиргани гул!

Аёл эса ЗАРГАР! Умр бўйи эркагидан оиласи учун керакли нарса яшаш билан уриниб ўтади.

Келин ойим, илоҳим, инсофли заргар бўлинг!

* * *

Келин ойим, оилангизга узоқ-яқин бўлган кишилардан озорлансангиз, ичингизга ютиб туринг. Обдан мулоҳаза қилгачгина эркагингизга сездиринг. Йўқса, сизнинг гапингиз билан бир совиган кишисига у қайта исимай қўяди. Кейин чандон ўт ёқсангиз ҳам ўрнига келмайди. Жуфтингизга у эгачи-сингилдир, тоға-жиян ёки онадир, ё сизнинг қавм-қариндошингиздир, ҳар эҳтимолга қарши, улар ҳақида эркакка фақат яхши ахборотларни айтиш лозим.

Дейлик, сиз жуфтингизга яқинлари ҳақида ҳеч ёмон гап айтмайсиз. Лекин бу сиз учун ҳали ютуқ эмас, бу билан ҳали сизнинг номингиз яхши эмас. Боиси, уйланган эркак учун аёл таянч нуқта, иқлим яратадиган манба бўлиб қоларкан. Аёл бамисли дирижёр — қўлидаги чўпи қаёққа қимирласа, оиладаги куй шу ёққа ўзгараверади. Балки бу табиийдир, шундай бўлиши керақдир. Демак, эрларимиз ғофил қолса, биз айбдор! Одамгарчилиги сушт кетса, бизда хато! Жуфтингиз опасини ёки синглисини йўқламай қўйди. Сиз борманг демадингиз, фақат

эслатмадингиз. Ўзингиз эсладингиз, лекин бормаса бормас, харажат камроқ бўлади деб, атайин айтмадингиз ёки ёдингиздан кўтарилди. Гоҳида эслатсангиз ҳам бормаслиги мумкин. Баъзан шундай гапларни эшитамиз: «Менда нима гуноҳ минг марта опангизникига боринг, боринг дейман, ҳатто йиғлаб ҳам ундаб кўрдим, бормади», дейди! Демак, ўша жигарнинг бир гапи ё у яшайдиган муҳит уни итариб туради, у томоннинг юрак тортадиган илиқлиги кам. Келин ойим, мана шу ўринларда жуда хушёр туриш керак: эркакка очиқ хитоб, сўшпайган таклиф сингмайди. Энг яхшиси, сиз жойини топиб, ўша қайнсингил ёки қайноғангизнинг яхши ишларидан гап ташлаб боринг. Уларнинг эркагингиз ҳақидаги яхши гапларини қўшиб-чатиб эслатиб турунг. Яна шундай гапларни ҳам деб турунг:

– Эшиқдан акангнинг ё укангнинг кириб келиши қуёшнинг келиши билан тенг бўларкан, тунов куни акам келганда чунон яйрадим-да!

– Қайнонам сизларни яхшиям ўғил-қиз қилиб туғибдилар. Акасини кўрганда қиз боланинг ҳамма гами унутилади.

Ёки:

– Худо хоҳласа, ҳайит келса, опангизнинг уйига саҳарлаб кириб боринг. Дадаси тирилиб келгандай бўлсин. Биласизми, эрнинг уйи жаннат бўлса ҳам, аёл киши остона пойлаб жигарини кутади!

Ёки:

– Бугун тушимга синглингиз кирибди. Сал хомушроқ кўрдим-да, тинчмикан?

...Ва ҳоказо! Шундай гаплар асносида жуфтингизнинг жигарига мойиллашаётганини, исиб бораётганини шундоққина сезиб, мазза қила борасиз. Дунёда узилганни улашдай, яримларни яхлитлашдай фароғат борми?! Келин ойим, эсингизда бўлсинки, жигарлар ўзлари ҳеч қачон бир-биридан совимайди, уларни орага кирган бегоналар ажратади. Бундай ҳолларда ҳамиша ҳадик ва гумон келиндан бўлади. Ўша ёмон ном сиздан соқит бўлсин.

Яна ўйларсиз, шунча заҳмат бир келинга кўп эмас-ми, боламни боқаманми, жигарларни топиштираманми деб! Узоқни кўзласангиз, шундай қиласиз. Сизнинг номингиз топиштирувчи бўлсин, яхшиликларни уюштирувчи бўлсин. Жавобига ўфилларингизга ўзингиздай инсофли, иймонли, жон озиғи келинлар келажак!

* * *

Ўғил болалар оналарига суйкалувчан бўладилар. Она сифатида айтаманки, ўфилларимга кўпроқ боғлиқ-лигимни, ҳар сафар улар ҳақида ўйласам, юрагимда тоғлар юксалаётганини сезаман. Аёл борки, мен ка-бидир.

Келин келгач, бир булбулинг иккита бўлгандай, икки ой, икки қуёш уйинга барабар тушгандай бўлади. Хонадонинг камалак рангига беланади. Сурурдан бошинг айланади. Лекин шу билан бирга, ўғлингнинг сендан аста-секин узилаётгани ва келин томонга боғланаётгани сезила бошлайди. Яхши она «ўғлим ўз жуфтини топди-да, ҳали булар ёш-да», дея ўзини юпатади. Калтабин она эса «кеча келиб, ўғлимни ўзига қаратиб олди-я» ёки «ўғлим келинни мендан аъло кўрди-я», дегиси келади. Биринчи она юрагида мунг турса-да, ўзини бу ҳолатга осон кўндиради. Кейинги баттол она эса, шу ондан бошлаб, келинчакнинг хатоларини излашга тушади. Нафақат она, опалар ҳам, сингиллар ҳам ниҳоятда яширин ҳолда, сал бўлсаям келинчақдан жигарларини қизғанадилар. Буюк Шарқ одобида келинлик илми катта илм ҳисобланган. Келин оила мувозанатини сақлайдиган ўқ томирдир. Унинг ҳар бир хатти-ҳаракати ҳисобда туради ва момоларимиз бу борада шундай йўл тутган эканлар:

1) келинчак оила аъзолари қошида куёвига ҳеч қачон юзланмаган;

2) куёв ҳам уйдагилар эшитадиган жойда келиннинг отини атаб чақирмаган, ҳатто умр бўйи эру аёл бир-бирларини фарзандларининг номи билан чақирганлар;

3) атрофдагилар қараб турганда, келин-куёв бири бири билан пичирлашиб гаплашмаган;

4) келиннинг оила аъзолари олдида куёвга ноз-истигно қилиши ёки куёвнинг келинга атойи лутф қилиши уят ҳисобланган.

Келин то оилага киришиб, куёвнинг хонадони уни фарзанддай суюб қолгунга қадар, юқоридаги усул муолажа ўрнида бўлган ё айтиш мумкинки, ўшандай йўл билан келин куёвнинг яқинларига ботмайгина сингишиб борган...

Келин ойим, шу куёв сизники — умрингизнинг охиригача минг айланиб, минг ўргилиб яшайверасиз. Фақат ўзингизни шундай тутингки, куёвга ҳам обдан ўргатингки, гўё ўғиллари сиздан кўра ота-онасини, ака-укаларини кўпроқ яхши кўради ва шунинг учун уларга доим эътибор беради. Ана ўшанда сиз малол келмайсиз, оиладагилар хотиржам яшайдилар, ўзингизга ҳам келинлик татийди.

Нафсиламрини айтганда, опа-сингиллар учиб кетадиган қушлар, ота-онанинг йўли эса дарвозага яқинлашиб қолган. Уларни кўриб қолиш, суҳбатлашиб, эркаланиб-яйраб қолиш ҳам ўғил учун ғанимат! Ота-она бола боқиб эмас, келин кўриб, қиз чиқаргач, кўпроқ азият чекадилар. Уларнинг кун ботарида дуосини олиб қолинг, келин ойим!

* * *

Қуш уясида, келин онасида кўрганини қилади. Уядаги ишларнинг хато бўлганлигини англаб туриб ҳам, уни такрорлаб қўяверар экан бандаси...

Камолга етгач, кейинчалик оилалик бўлганимдан сўнг ҳам, онамнинг баъзан жаҳл устида айтиб юборадиган айрим сўзларидан офринар, бундай қаттиқ гапни айтманг, деб норозилик билдирардим. Йигирма бешга кирдим — ундай гапдан ўзимни тийдим. Ўттизга кирдим — айтмадим. Ўқиганман-да, онамдан кўра маданийроқман, дейман ўзимча! Ўттиз бешга кирдим,

болаларим авжи тўполончи бўлган, кетма-кет оғрийди, ҳеч нарсага улгуролмайман, асабим қақшаган. Бир куни тўс-тўполоннинг ичида ўша мен ёмон кўрган хитоб жаранглаб эшитиляпти-ку. Ва уни айтаётган ўзим эдим! Ана сизга «уя»нинг таъсири!

Келин ойим, ҳатто мусаввир ҳам бола кўчиргандай нусха кўчиролмайди. Катта бўлаверсин, тўғрисини ўргатиб қўяман, деб гофил бўлманг. Болани биров деб ўйланг ва айбга саналадиган ишларни унинг олдида қилманг. Яшириб юрган хатоларингизни кун келиб, болангиз ўзининг мисолида ошкора қилади. Бола она-нинг тили билан айтганини ёки уриб-сўкиб ўргатганини эмас, унинг қилганини олади. Ошхонангиз тўла ювуқсиз идиш, кунда шу. Ошхона шунақа бўлади, деб кўникяпти қизларингиз. Оилангиздагилар нарсаларни хоҳлаган жойига қўйиб кетаверади, чунки уйингизда ҳеч нарсанинг ўз жойи йўқ! Кеча тиктирган кўйлагингиз ювиладиган кирларга араллашиб ётади — бу қизингиз учун ҳам андоза. Кийим жавонингизни очишингиз билан ичидаги матоҳлар бошингиздан қуйилиб тушади. Токчаларда чанг босган буюмлар йиғлаб ётади... Қайнонангиз келадиган кун ҳаммаёқни жон талвасасида бир қатор қараб қўясиз. Бошқа кунлари эса, ахлатнинг ичида нон еб, ахлатнинг ичида ухлайверасиз! Шунинг ичида қизингиз ҳам улфайяпти!..

Сизга энди гапиришнинг фойдаси йўқ. Сизнинг суягингиз шундайлигича қотди энди. Фақат бу беҳосият тутум қизларингиз билан бошқа хонадонларга ҳам ўтажаги учун йиғлайман. Сарфланган пулни-ю қўяверинг, бировларнинг қизларингизга бағишлайдиган умрлари увол бўлажаги учун йиғлайман.

Келин ойим, дунёда дуолар сон мингта! Аммо сизга фақат покизалик тилайман. Покиза бўлмасангиз, уйингизга бойлик келмайди. Келса ҳам барака бўлмайди! Барака бўлса-да, тинчлик бўлмайди.

Аллоҳ, аввало, аёлнинг таъбини покласин экан...

...Бир куни эшик очсам, қўшни эркак юзида хижолат билан турибди. «Айбга буюрмасангиз, бир илтимосим бор, — дейди қизариб, — уятли жойга кетаётгандик, ўртоғингизни уйингизга туширай, соч-почларига бир оз эътибор қилиб қўйинг». Кетидан чимирилганча аёли чиқди: «Кўрмайсизми, бу эркакнинг олифталигини! Бежаниб, ўзимни бозорга соламанми?» — дейди. Кўп ҳам уринмадим, унинг қулоқларини шундоққина сочи тагига олиб, рўмолини ўхшамлик қилиб ўратдим. Қош-кўзига қаламни ҳази- лакамига бир-икки тегизиб эдим, ойдай бўлди-қолди. Ҳуснини ўзи кўмиб юрар экан. Бу аёл содда эмас, камтар эмас, бориб турган эринчоқ ва гофилдир. Билинги, ўзига қарамаган аёл уйига ҳам яхши қарамайди. Боласига ҳам худди шундай! Бундайлар билан яшаганлар эса ҳеч қачон бахтли бўлмаслар. Аёл бўла туриб завқи бўлмаса, гўзалликдан яйрамаса, уйдагиларга ҳам тинмай малоҳат улашиб турмаса, ҳаммаёқ кул рангига кириб, унинг боққан болалари ҳам тўнка табиат бўлиб қолмайдими?!

Аввало, аёл ўзи учун бежанади. Ойнага қараб, «Хайрият, кўринишим ёмон эмас, худо хоҳласа, ҳали яхшиман. Қариб кетганим йўқ», деган юпанч топиш илинжида ўзига оро беради. Қолаверса, атрофдагиларнинг кўзига ботмаслик, бўлар-бўлмас кўриниш билан кайфиятларини бузмаслик учун ўзига қарайди. Ярашиқсиз тикилган кийим билан, йиртиқ ё этаги сўкилган кўйлак, ёки ўнгиб ер ранг бўлиб кетган рўмол, ёинки хунук турмакланган соч билан юриш ён-веридагиларга, айниқса, ёшларга ёмон таъсир қилади, уларни дидсизликка кўниктиради.

Бир куни боғча боладан сўраяпман:

- Сен нимани жуда-жуда хоҳлайсан?
- Аяжонимни чиройли бўлишини.

Ана сизга кичик боланинг катта орзуси! Гўзаликка эҳтиёж бола билан бирга дунёга келаркан. Унинг кўзини шу пайтда тилаган нарсаси билан бойитилса,

дунёда дидсиз одамлар қолмайди. **Гўзаллик сабоғини оилада фақатгина аёл беради ва ўзининг мисолида!**

* * *

Сиз келин бўлдингиз. Онангиз сизга бўлган муҳаббати туфайлими ёки қудаларга ўқтамлигини кўрсатмоқчи бўладими ҳайтовур, кунда, кун орада тугун жўнатаверади. Ота-онангизнинг топиши яхши. Унинг устига сиз ҳам телефонда буюртма беришни қўймайсиз! Бир неча йилки, шу аҳвол.

Келин ойим, шу ўринда ақлингизни йиғинг ва таҳлил қилиб кўринг:

Биринчидан, атрофдаги келинларнинг орқасидан ҳар кунда тугун келяптими? Келмаётган бўлса, нима учунлигини ўйлаб кўрдингизми? Овсинларнинг ўқсиб қолиши мумкинлигини ҳам ҳисобга оляпсизми?

Иккинчидан, ота-онангиз кон эмас, эрта ўтиб индига имконияти торайиб қолса, тинмай оқаётган ариқ тўхтаб қолса, унга ўрганганларнинг мувозанати қандай бўлади?

Учинчидан, тушган жойингиз ўзига тўқ оила. Нега улар қуданинг озиқ-овқат ташишидан ор қилмаяптилар? «Безовта бўлманглар, бир келинни эслаб боқиб оламыз», демаяптилар?! Уларнинг орияти қани? Ва яна бир хатарли томони бор: «Қуда бекорга оғзи-бурнимни мойлаётгани йўқ, бошқа қудалари менинг даражамда эмас шекилли, демак, мен қудачиликни зўр қиляпман, қолаверса, ўғлимга қизидан ўн марта чиройлироғини олиб беришим ҳам мумкин эди-да, шунинг учун пойи-патак бўляпти», деган гумроҳ фикрлар туғилиб қолиши мумкин.

Яна бунинг устига бора-бора куёвингизнинг ғурури суст кетади. Қайнотанинг кафтидан дон ейишни ўрғанади. Ва худо кўрсатмасинки, кунлардан бир кун «бойвачча отангга айт, у олиб берсин, бу олиб берсин» ёки «бор, отанг боқиб олсин», деб қолиши ҳам ҳеч гапмас!

Қиз бола тушган жойи ёғ еса ёғ ейди, тош еса тош! Борига шукр қилади, йўғига сабр! Рўзғорнинг қизиги шу ерда!

Куёвнинг остонасига қудаларнинг кунда-кун орада илжайиб кириб келавериши ҳам ўзбекчиликдан эмас. Ўрни келади, қолаверса, эл қатори ҳайит-арафалар, маросимларда ярашиги бўлаверади.

Келин ойим, «кўп берма, кўнгил қўйма» деган гап куйганларнинг гапидир. Бировга керагидан ортиқ изҳор қилинган меҳр-мурувват хорлик келтиради. Шу қулоғингизда бўлсин...

* * *

Жуфтингиз бозор қилиб келганда чеҳрангиз ҳаминша очиқ бўлсин. Чунки оломоннинг ичида савдо қилиш, юкни уйгача келтириш азиятли иш! Эркагингиз нима олиб келган бўлса ҳам, ўша нарсалар тугагунча кўнглингиз тўлмаганини билдирманг. Қилган яхши савдосини бот-бот мақтаб туринг: «Олган картошкангиз бирам яхши-я, чойни зўридан олибсиз-да, гуруч танлашга устасиз-да» каби лутфлар эркакни тарбиялайди, унинг кўнгли ўсади, кейинги гал янада астойдил бозор қиладиган бўлади. «Нега қолган нарсалар ҳақида индамайсиз, улар ёқмадимми?» — дейди у. «Йўқ, улар ҳам яхши», — деб қўясиз қисқагина. Ўша ёмон нарса тугаб жуфтингизни яна бозорга йўллаётгандагина ётиғи билан: «Ўтган сафар гўшт ёки сабзининг фалон айби борлигидан олиб қўйибсиз. Энди ўша томонларига эҳтиёт бўлинг», — десангиз кифоя.

Умуман, келин ойим, рўзворга илиниб қимматми, арзонми, қўлида ниманидир кўтариб келганки эркак **ЯХШИ**дир! Уларга рағбат бериб, зукко бозор қиладиган, олиб келган буюмларини бошимизга қўйиб юриб, рўзворга қайишадиган, болаларни чуғурлатиб раҳмат айттириб юриб, болам-чақам дейдиган қилиб оламингда!

* * *

Эркакнинг яна бир заифлиги бор. Пули тугаб қолса, қовоғи тушиб, тегманозик бўлиб қолади. Шундай пайтларда сизга тинчлик керак бўлса, унга нохуш

гапларни айтмай туринг. Дунёнинг пулдан кўра минг марта гўзал неъматлари борлигига, уларни кўриб, туйиб маза қилишга чорланг. Болаларнинг яхши иши, ширин гапидан, атрофдаги чиройли ишлардан гапириб чалгитинг, тор дунёсини ёритинг.

Куч кетадиган, вақт, кайфият кетадиган, маблағ кетадиган муаммо ва маслаҳатларни жуфтингизнинг пули бор пайтига тўғриланг. Ўшанда кайфияти яхши бўлади. Ишингиз осон битади.

«Аёл юрагига қил сифмай турганда ҳам, ҳамма ишга балогардон-ку», деманг, «эрлар нега бундай», деб сиқилманг. У кучли салоҳият Аёлга берилган, эрқақда йўқ. Инсондан имкониятида борини талаб қилиш керак. Каптардан булбулик, олчадан ўрик сўролмаймиз-ку!

«Эрни эр қилиш» машаққати шу бўлса керак...

* * *

Келин ойим, оила, рўзгор дегани ҳамиша бир неча фикр ва феълнинг тинмай тўқнашуви, мунозарага киришуви демақдир. Гоҳида бир онадан туғилганлар бир-бирига сингмай қолади-ю, четдан келган келин анча-мунча илғаниши турган гап.

Гап қайтариш беодоблик! Аммо ҳар гал индамай қўяверсангиз, аста-секин елкангизга ва бошингизга оёқ қўйиб юборсалар, вазиятни енгиллатадиган жавоб топинг, сизда ҳам ўтиш мумкин бўлмаган чегара борлигини озгина сездингиз. Лекин, хафа бўлсангиз, жаҳлингиз чиқса, жаҳлингизни чиқарган охириги нарса ҳақидагина гапиринг. Ҳаргиз эски-туски гиналарни санаманг, озор берганни қарғаманг, атаб чақирманг, овозингизни кўтарманг! Чунки бу тўқнашувдан кейин, хайрлашиб чиқиб кетолмайсиз. Яна ҳаёт бор. Шу уйда бир неча йилдан бери яшаяпсиз. Қанчадан-қанча яхшиликлар, чиройли кунлар албатта бўлган. Нега уларни унутасиз, ҳамма хато ёки ёмон ишларнигина хотира халтангизда тўплаб юрасиз?! Кўнгли, феъли қора одам шундай қилади, ёдингизда бўлсин!

Бировни ёмонлайдиган одам аввало ўзини қаритади. Ғийбатчилик, гиначилик ёмон электроннинг ичида яшаш демакдир. Ғайбулла ас-Салом «Толибнома» китобида: «Деворнинг ҳам қулоғи бор, у одамларни тинглаб яшайди. Ичида кулгу, меҳр-муҳаббат шевалари, куй-қўшиқ янграган иморат нурамайди. Аммо ҳақорат, йиғи, жанжал бор хонадон зимдан тўкилиб боради», дейди. Келин ойим, сизнинг шевангиздан нафақат кишиларнинг, балки сизга қулоқ солиб яшаётган иморатларнинг ҳам бағри бутун бўлсин.

* * *

Мана ўзингиз келин бўлиб кўрдингиз. Келин ўзидан ўтганини ўзи билади-ю, худо билади: бировлар учун хизмат, ҳар бир қадамнингга қатор назоратчи, қисиниб овқатланиш, қисиниб гапириш, бир пайтнинг ўзида ҳаммага «тез ёрдам» бўлиш... осонми? «Рўзғор» деган синоату «бола» деган ширин душман ушлаб турмаса, ҳар дақиқада учиб кетнинг келади бу даргоҳдан...

Келин ойим, ўз уйингизда қайсингил ёки қайн-эгачи тарзида келинингизга берган озорларингизни энди ювинг. Ўзингиздан кичик қайсингилнинг сизга тепадан қараши, ҳатто танбеҳ бериши жонингизни оғритганда, ким эдимۇ ким бўлдим деб, ичингиз йиғлаганда келинойингиздан хаёлан узр сўраб қўйинг. Унинг юрагига ўзингиз санчган тиканларни олиб ташлашни ният қилиб қўйинг.

Агар онангизни ҳақиқий севсангиз, унга садоқат кўрсатмоқчи бўлсангиз, онангизнинг келинларини эритинг, уларга ёқиб олинг. Чунки, катталар ёшига ёш қўшилган сари эскириб, феъллари торая боради. Бундан бу ёғига ота-онангизнинг ёқадиган ишидан ёқмайдиган иши кўпайиши аниқ. Ва уларнинг ҳамма иши келинга тушиб туради. Ота-онангиз айтмаган миннатдорчиликни келинга сиз айтиб туринг, улар илинмаганини сиз илиниб туринг. Ораларига кўприк бўлинг, икки тарафни бир-бирига тушунтирувчи, иситувчи бўлинг.

Бировга ёмонлик қилиб ҳеч ким роҳат топган эмас. Сиздан миннатдор бўлган келинингиз сизни рози қилиш учун ҳам ота-онангизга муҳаббат билан хизмат қилади. Сизнинг бу «ямоқчи», бу «сувоқчи»лигингиздан ҳамма манфаатдор: ота-онангиз меҳр ичида, келинингиз хурсанд, ўзингиз хотиржамсиз.

* * *

Сенга кўз, қулоқ ва тафаккур бердим, эҳтиётингни ўзинг қил, дейди Аллоҳ. Кўринг, эшитинг ва танангизга ўйланг: аканинг хотинига қаттиқ дилозорлик қилиб келган бир аёлни биламан. Бир қизи бебахт бўлди, иккинчи қизининг фарзанди турмади, учинчи қизи касалванд. Бир набираси ногирон туғилди, иккинчиси яна айбдор...

Шаҳарни вайрон қилишдан кўнгилни вайрон қилиш ёмон. Дилозорга Аллоҳнинг жавобини кўриб турибсиз.

* * *

Онам раҳматли дангал аёл эди. Ўзи билган айрим хонадонларнинг тўйига ҳам кирмасди. «Уй тутмай ўлсин шу аёл, умр бўйи тўшаги оқармай ўтди-я», дер эди астойдил куйиниб. Келиннинг чатоғи кўрпачасидан маълум бўлади.

Уйимизда каму кўст кўп эди, аммо ҳеч қачон кир тўшак бўлган эмас.

* * *

Тўй кечаси чимилдиққа кириб кетаётган ўғлини бир бор чақириб ўзига қаратиш удум эмиш. Токи она-сининг чорлаб турган овози қулоғига, нигоҳи нигоҳига ёзилиб қолсин учун, токи аёлнинг пойига мук тушмасдан, ортига бот-бот қараб, онасининг кўзини излаб туриши учун...

Келин ойим, яхши келин аталай десангиз, жуфтингизга ортда қолган онасини тез-тез эслатиб туринг...

ҚУТЛУФ ИСМЛАР

ҲАЗРАТИ НАВОЙНИ ЁД ЭТИБ...

(«Тафаккур» журнали мухбири билан суҳбат)

Савол: Маълумки, Алишер Навоийнинг буюклиги исботгалаб гап эмас. Лекин, фаразан, исботлаш талаб этилса, Сиз қандай далиллар келтирган бўлур эдингиз?

Жавоб: Ҳеч ким айтмаган фикрни айтиш, қадам етмаган чўққини эгаллаш, фанда янгилик яратиш — бу ҳали буюклик эмас, бу — ҳайратли жараён, бу — ноёб воқелик, холос! Буюклик — ўша ихтиронинг яшаб қолиши! Фақатгина яшаб қолиши эмас, балки ўзининг ҳаётбахшлигини даврлар давомида сақлаб қолишидир. Инсоният тарихида не-не «боши олтин»лар келиб кетди. Не-не теша тегмаган гаплар айтилди! Аммо буюк иш қилганларнинг ҳаммаси ҳам буюк бўлиб қололмади! Нега?!

Ҳазрати Навоий ўтганларидан бери неча хоқон, неча султон ўтди. Уларнинг бири кенг бўлса, бири тор эди. Қай бири Навоийни суйса, бирови куярди, эҳтимол. Уларнинг қўлида ҳукм эди, уларнинг қўлида муҳр эди! Лекин ҳайрон қоладигани шуки, Навоий ҳамма асрда ва ҳамма шоҳлик фаслларида бирдай буюк саналиб келаврилди! ... 1941 йил. Ўрис учун икки дунё бир тутам бўлиб турибди. Ленинград устига ёмғирнинг ўрнига бомба ёфилади. Аммо шу тумонат, шу аросат ичида Алишер Навоийнинг 500 йиллиги нишонланяпти! Бу балки самимиятдан холидир, мазкур тадбир шўрога сиёсат учун керак бўлгандир. Аммо шунча миллат, шунча элат туриб, уларнинг хазинасида неча азизлар туриб, нега ўриснинг эсига айнан шу зот тушди?

Бейхтиёр онам такрорлаб юрадиган бир нақлни эслайман: «Ҳақ азиз қилган кишини бандаси хор айламас!»

– Навоийни Ҳақ азиз қилди! Аллоҳ қатор бандаларига истеъдод беради ва шу неъмат ичида уларни имтиҳон қилиб ҳам боради. Имтиҳондан эса бири ўтиб, минги тўкилиб қолаверади. Азизликка эришмак учун истеъдоднинг ўзи кифоя эмас, катта истеъдодни кўтаришга қодир шахсият бўлиши керак. Истеъдод – илоҳий нур, шоир шахси эса шу муборак нурни қабул қилиб олувчи макондир. Нур бирдай тушаверади, аммо гул ёки тикан униши маконга боғлиқдир. Макон шикаста бўлса, макон қусурли бўлса, истеъдод улғаймас! Улғайса-да, Аллоҳ уни эл назарига туширмас! Боиси, у муборак нур – истеъдодни ғуборли феъли билан нопок қилди. Яъни унда ҳасад, кибр бор ёки у хасис, дилозор, ёлғончи ёки ношукр ва бесабр. Бундай шахсият истеъдод учун малолдир ва истеъдод ҳам ўз навбатида ундан хун сўрайди. Ки шоир ғоят жарангдор сўзлар айтаверади, аммо тангри тўсган деворга тегиб қайтаверади, қайтаверади, орага минг даллол тушса ҳам, элга етмайди, етолмайди!

ТОЗА ШАХСИЯТ, яъни тил, дил, феъл поклиги билан *ИЛОҲИЙ НУР*, яъни истеъдод қовушган жойда *БУЮКЛИК* бунёд бўлади. Бу – илоҳий инъом. Бу комиллик нури билан илоҳий нурнинг пайвасталиги. Мана шу сазоворликнинг номи Ҳаққа етишмақдир! Алишер Навоий шу неъматга эришган зотдир. *БУЮКЛИК* нур манбаига ўхшайди – Навоийнинг номини зикр этганингиздаёқ сизга ҳарорат келган каби бўлур! *БУЮКЛИК* замон ва маконга дахлсиз, қуёш нури каби беминнат – «мен қуёшни севмайман» деганларга ҳам нур сочаверади, эҳтиёжманда ҳужайраларни ўзи топиб тирилтираверади.

Савол: Навоий ижоди жаҳон адабиётида юксак мақомга муносиб бўлгани ҳолда, ҳали шунга яраша тарғиб этилмаган, қадрланмаётгандек туюлади. Бу борада адолатни тиклаш – Навоийни бутун дунёга тани-

тиш, асарлари, ғояларини кенг тарғиб қилиш учун нима ишлар қилиниши лозим?

Жавоб: Биринчидан, Навоий шу миллатнинг дарди билан оғриб ўтган шоирдир. Миллатнинг ақли расоси борки, шоир ижоди мўъжизаларини жон-жонига сингдирмас экан, Навоийнинг руҳлари гирён урғай! Аввало, ўзиники ўзига буюрсин халқнинг! Бугун эса Навоий бамисоли балад тоғ, кенг китобхонлар оммаси унга етолмай пойида мўлтираб турибди.

Иккинчидан, қўлида қалами бор, истеъдодли ёшлардан танлаб, дунёнинг етакчи тилларига ўқитиш керак, иложи бўлса, ўша мамлакатларнинг ўзида малака ошириб келсин. Улар қадим туркий тилни ҳам обдан ўргансинлар, ўзлари ҳам миллий руҳ, миллий қадриятлар бағрида ўсган бўлсинлар ва Навоийни тўғридан-тўғри жаҳон тилларига таржима қилсинлар. Қанийди, қанийди-я шундай бўлса!! Қани эди, шу ишга фидойи ўфил-қизлар ўртага тушса! Қани эди, уларга ҳимоя бўладиган ҳомийлар пайдо бўлса!!

Учинчидан, дунёдаги элчихоналаримиз қошида «Навоий уйи» номли жойлар очиш зарур. У ерда Навоийга бағишланган адабий кечалар ташкил этилса, Ўзбекистондан борган санъат ва адабиёт аҳли иштирокида бот-бот гўзал мажлислар тузилса, ниятлар олдинга жилса, ажаб эмас.

Тўртинчидан, Республика Президенти номидан тантанали саналар муносабати билан чет элларнинг юқори мартабали шахсларига топшириладиган Алишер Навоий номидаги совға-мукофот таъсис этилса.

Савол: Навоий асарлари ва ул зотнинг шахсан намунаси руҳият ва маънавиятнинг ҳаётбахш чашмаси, таълиму тарбиянинг беқиёс манбаси бўла туриб ёш авлод, айниқса, талабаларимиз бу чашмадан деярли бебахра қолмоқда. Аҳволни ўнглашнинг чораси борми?

Жавоб: Бир мухбирнинг саволига жавобан армонларимни бир-бир санай туриб, «энг катта армоним —

кўзим очиқ туриб, отим ўзбек бўла туриб Навоийни луфат билан ўқиётганим», дея жавоб бергандим.

Навоий дostonлари, илмий, тарихий асарларини бугунги ўзбек тилига тезда ўгириш керак. У халққа аталган неъматлардир, бизнинг айбимиз билан эгасига тўкис етолмай турибди.

Навоий газаллари, рубойлари, қитъалари, фардларининг шарҳлари учун танловлар эълон қилиш керак. Энг чиройли шарҳларни ярим, бир, икки тобоқ ҳажмли китобчалар тарзида чоп этилса, халққа тез тарқайди.

Россиянинг иқтисодий аҳволи, кўриниб турибди, чапак чаладиган даражада эмас, аммо болалар учун чиқарган китобларининг сифатига ҳавас қиласиз. Бугунги кунда телевизорнинг тагидан кетмай қўйган болани унча-мунча нарса билан эътиборини тортиб бўлмайди. Аммо бола тарбияси жон қадар керак, мустақилликнинг илдизини маҳкамлай десанг, болангни тарбиялаб қол! Бир танишим ҳикоя қиляпти: касалхонада ўн ёшли қизини олиб ётган экан, улар билан бир рус аёли ҳам қизини даволатяпти экан. Танишларимизнинг муолажаси тугабди, аммо қизи «кетмайман» деб диққат қилармиш-да! Сабаби, ҳамхонасидан олган китобни ҳали ўқиб тугатмабди. У «Библия»нинг болалар учун чиқарилган нусхаси экан. Шундан ҳисса чиқариб айтамикки, Навоий асарлари ислом динининг пок ахлоқ-одобга чорловчи даъватларининг синтези, гўзал тақдимиدير. Инсонийлик илмининг халқчил ифодаси бўлмиш бу хазинани чиройли муқова ва шаклларда, кўзни қамаштирадиган қилиб болаларимизга тутқазайлик. Чиқими деймикки, бозор иқтисоди деймикки. Аммо мутолаа, бола тарбияси борасида баҳона кетмайди, ахир инсон ўзи емаганини боласига едиради-ку! Гуноҳ бўйнимизда бўлур!

Савол: Навоий сизнинг шахсий ҳаётингиз ёки ижодингизда қандай ўрин тутади?

Жавоб: Ҳазрати Навоий қошида ҳамиша ўзимни шифо илинжида турган бир бемордай сезаман. Шоир ёзганларини уқишим керак дея бетоқат бўламан. Уққан сарим, албатта, тугунимга ечим бўлади, руҳимнинг очиққан жойлари қониқади деб ишонаман. Ва юрагимга битиб юраман: Навоийни варақма-варақ ўқиб улгуролмасам, уқиб улгуролмасам — бу дунёдан қашшоқ кетишим шудир!

Гоҳида дарс ўтар эканман, шоирнинг битта шоҳ байтини тўқсон минут давомида шарҳласам ҳам, ичида яна гавҳарлари қолиб кетаётгандай бўлади. Бу дарсларни кўпроқ тингловчилар учун эмас, ўзимнинг роҳатим учун ўтаётганимни сезиб қоламан — сўзлар қатига кирганим сари қулфи дилим очилаётганини, руҳим қанот ёзаётганини туяман. Тингловчиларнинг ҳам кўзларида маънолар ўзгариб боради, Навоийнинг тафти уларга ўтаётганини кўриб тураман.

*Эй Навоий, дарглиғ назмингни дарг аҳли билур,
Даргсиз доғи бўлур они ўқуғоч аҳли дарг,*

дейди шоир. Ўқиган нарсангдан сенга «дард иниши» кўзингнинг ўзинга тушишидир. Ўзингдаги дил, жон жуда нозик ва ширин неъмат эканлигини бирдан билиб қоласан! Юрагинга қамалган булбулни топиб оласан! Ана энди унинг нолонлари билан дардлашишми! Бу ўз-ўзини кашф этишдир!

*Навоий ўзни хуш тутким, кишига даҳр иши бордир,
Агар мушкул тутар — мушкул, ва гар осон тутар — осон,*

дейди яна. Бу байтни руҳимга бамисли асо қилиб олганман. Неча суҳбатдошни ҳам шу мисраларнинг талқини билан қаддини тиклагандай бўламан. Жами бечораликнинг чораси Яратганнинг қўлида. Ўзига таваккал қил ва ихлос билан юкун! Ихлос билан ҳаракат олиб бор, «ва гар осон тутар — осон», Ўзига ишонсанг, мушкулингни ҳам осон қилади. «Агар

мушкул тутар — мушкул», борди-ю фингилайверсанг, бесабр ва ношукр бўлсанг, осонингни ҳам мушкул қилиб юборади. Ёки бу — «йиғи йиғини келтиради» дегани, ёинки «торга тор, кенга кенг дунё» дегани шудир!

Фунчадек бўл қон ютиб кулмакка монанд, эй кўнгил.

Шугина қудратим бўлса, дунё юки менга ўйин-чокдир, дейман ўзим ўзимга. Қонга тўлган бағир билан кулиб тура олишнинг номи *ИРОДА*, *САБОТ*. Аммо иродали, саботли бўлиш ҳаргиз ҳусн ёки фазл эмас, *БУРЧ*дир. Боиси, Яратганнинг ҳукми билан дилинг доғ бўлди. Забунликнинг ўзи сенга бесабаб келмас, экканларининг меваси бу. Ишора борким, Аллоҳнинг жавобини очиқ чехра билан кутиб ол, балки унинг ҳиммати ила енгилроқ жазо олаётгандирсан. Агар уни шукрона билан қарши олмасанг, бундан баттарроғи келиши мумкин!

Қуръони каримда «зарб тушган пайтда чиройли амаллар билан чиқиб кетган бандам — суйган бандамдир», деган жойи бор. «Фунчадек бўл қон ютиб кулмакка монанд, эй кўнгил» мисраси юқорида келтирилган «чиройли амал»нинг гўзал суратидир...

2000 йил

ОҲОРИ ТЎКИЛМАЙ ЎТГАН УМР

Халқда «аслига тўғри», «айнимаган палак», «оҳори тушмаган софлик» дейишлар бор. Файбулло устоз ана шундай — миллатнинг афзалликларини, наслу насабини ўзида мужассам этган фарзанди солиҳ эдилар. Халқда яна «буюк шайхлар даъват пайтида узилади», деган гап бор. Устоз минбарда, нутқ ижро этаётиб, халқнинг кўзига кўзларини қўйиб туриб, ўзи суйган ва уни суйган ана шу халқнинг қўлида жон берди.

Бу хабардан вужудимга яшин тушди, юрагимнинг ўртасини тиф олди! Устознинг соғлигидан ҳамиша

хавотирда юрардик, аммо ўлим деган балони бу қадар тез келишини, воҳ, бу қадар тез содир бўлишини ким билибди дейсиз! Вужудимга тушган ўт оғзимдан отилган каби, бир фарёд янградик! Мен отамдан кейин, онамдан кейин бу қадар гирён йиғламаган эдим! Маъни боғининг кумуш ранг кабутари учди-да кетди! Самимият инжуларини ёғдириб, одамларнинг ғуборини ювадиган ул оппоқ булут олис самоларга кўчди-да кетди! Қўлидаги асо билан қаддини эмас, орийат, ғурурини адл тутган, феъли ҳалим, аслида шер ўтди-да кетди! «Дунё» дея аталган бу эски дўконнинг яна бир чети ғариб бўлди! Қалами бодомдай ғуж гуллаганда, ижоди ларзон-ларзон мевалаганда, тиллари булбулга айланганда, яъники авж пардасига етганда, биз, мухлисларнинг эса ул киши боис кўнглимиз ғоят ўсганда, Файбулло олимдан, Файбулло муаллимдан, Файбулло навосоздан айри тушдик!

Файбулло ас-Салом тилшунос, менинг эса адабиёт олаמידан эканлигим боис, ҳаёт бизни ҳеч рўбарў келтирмаган. Аммо атрофдан ва шогирдларидан у киши ҳақида кўп эшитардим. «Бебаҳо одам!» дея таърифлардилар. Республика Маънавият марказига ишга келганимдан кейин, умрларининг охирги тўрт-беш йилидагина бир неча суҳбатларини олишга муяссар бўлдим. Икки-уч бор бир гуруҳда халқ билан учрашувларга бордик. Ҳавас билан айтиш мумкинки, устоз худо азиз қилган киши эди. Эл орасида машҳур эди, қаерда қандай гап айтса, ҳаммага манзур эди. Бу эски дунёнинг ҳамиша янги ҳақиқати шуки, ҳеч кимса Ҳақнинг амрисиз элга манзур бўлолмайди! Бўйи баравар китоб ёзиб, юз маддоҳга ўзини олқишлатиб, «мен фалон ихтироларни қилган фалонийман» деб кўкракка урган билан номи ўсмагай, назарга тушмагай! Аллоҳ тили билан дили монандга мўътабарлик бергай! Аллоҳ камолни камтарга бергай! Устоз умрининг сўнгигача ана ўшандай мартабада кетди.

У ҳаммадан яхшилик қидирар, яхшилик топар, зарра ютуфингизни осмонларга кўтарар, сизга рағбат, вайрат бағишларди. Файбулло домла, мен ва яна икки-уч олим суҳбатда эдик. Жойи келди-ю, устоз бирдан жиддийлашди ва сўзларини ниқтаб-ниқтаб: «Биродарлар, гувоҳдигингизда айтиб қўяй, агар Турсунойхон маънавият бўйича ёзганларини тартиблаштириб, илмий иш тарзида ҳимоя қилиб қўймаса, мен бу кишидан у дунё, бу дунё рози бўлмайман!» — деди. Биров учун бу қадар кенглик кўрсатишни кўринг! Домла олдин ҳам бу хусусда бир-бир гапириб ўтган, лекин мен уни лутф деб билгандим. Шугина гап юрагимни неча кунгача нурлантириб тургани эсимда... Устози азиз, бундай дилпарварликлар учун сиздан Аллоҳ рози бўлсин!

Бу одам кези келганда, болаларча содда ва самимий ҳам эди. Суҳбатларнинг бирида у киши чуқур хомуза тортди-да (айтишга қийналаётгани шундоққина кўришиб турарди), дил ёриб қолди: «Мени менга жуда қадрли бўлган кишим қаттиқ хафа қилди. Кимлиги сир. (Рўмолчаси билан кўзларини артиб қўйди.) Мен унинг бу озорига лойиқ эмас эдим. Унга талай ёрдам ва мурувватлар илингандим. Бу оғриқдан ҳануз ўзимга келолмаяпман-да», — деди. Қарасам, қоврилиб боряпти. Дарҳол руҳий муолажага ўтдим: «Домлажон, шогирд сифатида сиз билан озгина мунозарага киришишга ҳаддим сифадими, — дедим аста, — наҳот даҳр ишига эътибор қилмасангиз? Бандасининг кишининг хатосидан гина қилишлари, койинишлари ўринли эмас. Чунки сизни яралаган заҳоти у дилозор билан Яратганнинг ҳисоб-китоби очилган. Бугун бўлмаса эртага унга аталган жазо етиб келади. Сизнинг исмингиз ўртага тушиб, энди у кўргулик тортади. Бунинг устига сиз ҳам мана бундай қаттиқ гина қилиб турсангиз, худо урганни Худоберди ҳам қўшиб уриши шу эмасми? Бу мусулмончиликдан эмас, бу — бир! Қолаверса, шогирдга қилинган ҳамма мурувват эҳсондир ва пийса-

биллодир. У эсдан чиқиб кетиши керак. Биласизки, миннат — ёмон гуноҳ, «яхшиликларимни билмади», дейишингизнинг ўзида андак миннат бор-ов, дилингиздаги оғриқ шу миннат туфайли эмасмикан, домлажон!» Устоз қошларини керганча ўй суриб қолдилар... Ўша куни кечқурун уйга қўнғироқ бўляпти, гўшақда устознинг овозлари янграяпти: «Баракалла, Турсунойбегим, баракалла! Неча муддатдан бери елкамни эзиб келаётган юкни шундоққина тушириб қўйдингиз-а! Сиз энг тўғри гапни айтдингиз. Бу яхшилигингиз учун худо хайрингизни берсин, назаримда дилим билан бирга дунё ҳам ёришиб кетди-я, раҳмат сизга, раҳмат!» — дедилар. Овозлари бамисоли ҳайитлик олган бола каби хушнуд эди...

Файбулло домланинг ҳар бир иши ибрат эди, ҳикмат эди. Бир ҳангомани эшитинг: устоз бир одамга, назаримда, ота ўрнида оталик қилган ва у деб кўп азият ҳам чеккан шекилли. Шу йигит улфайиб, камол топиб, мартабаси ҳам кўп ўсибди. Йиллар ўтиб, бир куни домлани қидириб келибди. Обдан дийдорлашиб, маза қилишгач, кетар пайтда меҳмон қоғозга ўралган бир нарсани «бу сизга» деб қолдирибди. Очиб қарасалар, бир дунё пул эмиш! Энди бу ёғини домланинг ўзидан эшитинг: «Аввалига орият қилдим. Кетидан шайтон алайҳиллаъна мени юпатди — ундан пул сўрабманми, ўзи олиб келди-ку, рад қилсам ҳам, зўрлаб ташлаб кетди-ку, дедим ўзимга! Ҳамма бало шундан бошланди! Авваллари кўчага чиқсам, бир четгинадан ҳассамнинг учига қараб, кўзим ерда қадам ташлардим. Анови пул уйга киргач, ҳадеганда кўчанинг ўртасида бошимни баланд тутиб кетаётганимни, қадамим ҳам гурсиллайдиган бўлиб қолганини сеза бошладим. Саломларга майингина алик олар эдим, энди овозим жаранглаб чиқадиган бўлиб қолди! Олдинлари яхшими-ёмонми, уйимга етиб келганимда ором топиб, роҳатланардим. Энди эса атрофим энсамни қотира бошлади. «Анови тандир мунча хунук бўлмаса, шартта бузиб, зўрини

қуриш керак, пул бор-ку!» дейишга тушдим. Буни ҳам қўяверинг. Умр бўйи бола-чақани яёв юриб боқиб, ҳамма мушкулотимни югуриб юриб ҳал этаётганим учун, оёқларимдан минг ўргилиб яшар эдим. Буни қарангки, бир куни ичимдан: «Ҳой, Файбулла, шу аҳволингда ўтиб кетаверасанми? Оёқларингга раҳминг келмайдими? Фалончилардан қаеринг кам, ахир номингни айтиб кўр, жаранглаши зўр-ку! Яхшиси, уйдаги пулга машина ол», — деган овоз эшитилди! Шундагина хушёр тортдим: бу нафс-ку дедим! Ўзимни йиғиштирдим. Менга пул бериб, шайтонга ошно қилиб кетган қадрдонимни зудлик билан чақиртирдим. Келди. «Мени тинчимни қайтар, мана бу омонатингни ол», — дедим. У қаттиқ хафа бўлди, ҳатто кўзига ёш ҳам олди. Аммо унга «агар қайтариб олмасанг, тескари дуо қилиб юбораман», деб қўрқитдим. Кейингина, ноилож олди болафақир!» Бу гапларни устоз хандон кулгу, офтобли юз билан чарақлаб ҳикоя қилар эди...

ФАЙБУЛЛО УСТОЗ!

Туфлаб қўймадингиз қалам, созимга,
Сиз каби ростини битмоғи учун.
Туфлатиб олмабман болам оғзига,
Сизнингдай иймонли ўтмоғи учун!

Асомас, сизни ғоз тутган илм эди,
Дўшингиз дўшпимас, орият, гурур.
Бағирда лахта қон ютган дил эди,
Сиз — шу хаста дилни сайратган сурур!

Китобларингизда чах-чах уради
Дилингиздан учган булбулларингиз.
Жаннатга еткурсин, Ҳақдин сўрадим,
Сизни олиб кетган дулдулларингиз!

2003 йил

ДЎППИГА ҚЎНГАН МУСИЧА

Мен учун Турғун Алиматовдай инсонларга замондош бўлиш, бармоқлари синоатига ҳайрат билан гувоҳ бўлиб юриш ҳам фахр, ҳам сазоворликдир. Бу киши ҳақида кичкина кўрсатув қиладиган бўлдим, хонадонларига бориш насиб этди. Бошда дўппи, елкасига ялангқават тўн ташлаб олган, полвон келбатли, саксонлардан ошган бу одамнинг салобати ўзидан олдин юрар экан. Кўзингизга асло қарамай, чертиб гапириб, ўлчаб куладиган, аммо ҳамсуҳбатини вужуди қулоқ бўлиб тинглаётган бу одам шундоққина Шарқнинг сурати, Шарқнинг ўзгинаси эди. Умрининг ҳали у, ҳали бу бекатига тўхталар экан, юрагида фақат боғ бўлиб ёки доғ бўлиб қолган жойларинигина эслар, кам гапирса ҳам, катта руҳият билан гапирарди. Ўзбек санъатининг тирик тарихи, бетакрор хазинаси рўпарамда турганини ва бу дақиқаларнинг ғаниматдан ғаниматлигини билиб турибман. Қани энди, бу киши гапираверса-ю, хотирам ўзига муҳрлайверса! Аммо тилимдан илиниб, қовун тушириб қўйишдан қўрқаман, жимгина ўтираман... Астагина дутор чалиб беришларини сўраб юкинаман. Чап қўл пардаларда, ўнг қўл бармоқлари ёзиқ ҳолатда дутор ишлари узра пасту баланд тебранади, «Дутор навоси» янграйди, чандон тикиламан — панжалар ҳеч букилмайди, ҳатто ипга ҳам ё тегади, ё йўқ! Аммо уй тўрғай овозига тўлиб кетади. Руҳинг кўксингдан чиқиб, гоҳо отда чопаётгандай, гоҳ бамисли учаётгандай сайраётган тўрғай ортидан қувлайди, тўрғай бўзлаб чарх ураверади. Ватаннинг жами гўзаллиги бағринга кириб келаверади. Чўлпоннинг тили билан айтганда «бидратиб чалинаётган» дутор ҳам яйратади, ҳам йиғлатади!

«Ўргилай, дутор, — дейман, — айланай, дутор! Бағримни қонатганинг учун, жон озиғи дардларимни ёдимга солганинг учун!» Дуторнинг бўйнига осилиб олиб йиғлаётган юрагимни эшитиб тўймайман, шунақаям чиройли юрагим бор экан-а! Ҳар бир парда бағ-

римнинг оғрийдиган жойини топиб тегинади, куй теккан жойки бирдан олча бўлибми-ей, бодом бўлибми гуллаб юборади! Яна, яна оҳанг тегаверади, дардларим ифорга айланаверади. Фикратимни титишга тушаман: бу синоат қандай бошланган, аслида куй дегани қачон пайдо бўлган, дил оғриқларига қараб куй тўқилганми ё юраклар чолғу пардаларидан ўзига ҳамоҳанглик қидирганми?.. Эҳ, биродар, қушларнинг садоси учун, чолғулар навоси учун, куйларга ошно қилган дил яроси учун яратганга шукрлар қилайлик!

Магнит тасмадан «Эй, сабо» куйини эшитаман. Дуторда ҳам, танбурда ҳам, сатода ҳам Турғун аканинг ўзлари чалганлар... Ёзувчи Саид Аҳмаднинг сўзларини эслайман: «Турғун Алиматов – бетакрор истеъдод, у виртуоз созанда!»

Бир машҳур бастакор умри поёнига етай деган пайтлар атрофда шунча куй туриб, қанча созанда туриб, фақат Турғун Алиматов ижросидаги «Эй, сабо»ни қайта-қайта эшитаверар ва юм-юм йиғлайверар экан...

Оналари Турғун акага юклик эканлар. Оталари бир туш кўрибдилар: эмиш осмондан Ой узилиб, уларнинг дарвозахонаси олдидаги дарахт ичига тушиб кетибди. Кейин бу киши теракка чиқиб, Ойни олибдилар-да, қўйниларига солибдилар. Уйғониб, тушларини оналарига айтиб берибдилар. «Ўғлим, сиз бир ажойиб фарзанд кўрар экансиз, – дебди оналари, – у боладан бутун атроф нурафшон бўлар экан, иншооллоҳ!» Ўша туғилган гўдак Турғун ака эканлар.

...Турғун Алиматов биз, асрдошлари учун, ёнимиздаги бахтларнинг бири. Унинг бармоқлари ёғдусига беланиб яшаётган эса биздурмиз.

* * *

Турғун аканинг аёллари ҳикоя қилади: «Жуда мўъжаз ҳовлимиз бўларди, шундай бўлса-да, бир қулочгина жойига албатта райҳон, жамбил экардим. Экканларим эндигина барг чиқариб, тўрт энлик бўй чўзган. Уларни

кунда кўзим билан парваришлаб, меҳрим билан суғо-
раман. Худди шу кунларнинг бирида қизимизга совчи
келди. Қоидаси билан кутдик, кузатар пайт бўлди.
Меҳмон дарвозахона томон юрар экан, эгатчаларга кўзи
тушди, «вой, буни униб қолганини қаранг», деди-ю, мен
гап қистиргунимча чаққон эгилиб, эндигина иккита
қулоқ чиқарган райҳон тупини шартта бўғзидан
узди-да, димоғига босди! Назаримда, менинг ҳам
ичимда бир нарса узилгандай бўлди. Меҳмонни эшик-
дан чиқардигу дадасига: «Бу аёлга қиз бермаймиз,
бешафқат инсон экан, норасида райҳонга юраги
ачишмади-я», — дедим. Ва шугина сабаб бўлиб, қизи-
мизни уларга бермадик».

Яхшиларнинг ишини таҳлил қилайлик. Икки қулоқ
райҳон сабаб, тақдирлар қовушмади. Гул ҳам Аллоҳнинг
неъматини, у бевақт узиди. Унинг охи тутди ва кимдир
ниятига етолмади! Раҳм-шафқат пок инсонларнинг
феълдир. Бераҳмлиқнинг, озорнинг катта-кичиги йўқ.
Одам эмас, фил эмас, ўлса бир чумоли ўлибди-да ёки
биргина барг сўлибди-да, деб бўлмагай! Жами борлиқ-
нинг ЭГАСИ бор ва адашмай ҳисоб-китоб қилади!

* * *

Турғун аканинг аёллари яна ҳикоя қиладилар: «Бир
куни қайнэгачим билан болаҳонада кўрпага пахта
соляпмиз. Турғун акангиз пастда танбур чалиб ўтир-
гандилар. Нима бўлди-ю, ўша томонга кўзим тушди.
Ҳайратдан қотдим. Қайнэгачимни туртиб имлайман,
унинг ҳам нафаси ичига тушди — шу десангиз, бир
мусича Турғун аканинг бу елкасида, яна бир мусича
иккинчи елкасида, бир мусича эса дўпписида қўниб
турарди! Куй чалиняпти, улар ўтирибди. Куй авжига
чиқяпти, улар ҳануз ўтирибди. Оҳанг охирлаяпти, улар
жилмаяпти. Куй тугади, энди нима бўлар экан, деб
биз бу ёқда илҳақ! Турғун ака уларни чўчитиб юбор-
маслик учун шунчаки «динғир-динғир»га ўтдилар.
Куйдан маъни чиқмагач, мусичалар учиб кетишди».

«Куйдан маъни чиқмагач» деган жойига эътибор беринг. Мусича қаёқда-ю, куй қаёқда-ю, маъни қаёқда! Лекин шу ўринда мусичаларнинг куй эшитгани келгани — ҳужжат! Мўъжизани қаранг, шу тобда **инсон ва қуш бир тилда, куй тилида гаплашди, дардлашди!** Балки бу уларни бирлаштираётган илоҳий шевадир? Атрофимизда ҳаракатда турган жами тирик мавжудот бизнинг замондошлардир. Улар билан бир-бирларимизнинг тақдирларимизга таъсир қилиб яшаб борамиз. Яхшилаб қарасангиз, қушлар, жониворлар, дарахтларнинг ўзига хос илму фалсафаси борлигини кўрасиз. Ҳаттоки инсонлардан кўра ақлироқ ҳаракатларини ўқийсиз. Чумолиларнинг яшаш учун ҳаракатлари, арғимчоғини узмай кетаётган турналарнинг интизоми, ҳар йили дунёнинг нариги четидан инини адашмай топиб келаётган қалдирғочнинг хотираси нега бизни уялтирмайди? Ўз мақомида ғоят собит ва ҳалол бу майда жонзотлар биз — забардаст инсонлар устидан кулмаяптимикин? Тўрт тараф улкан томошахона, тўғрироғи, улкан ўқувхонадир! Ўз навбатида бизни ҳам, инсонлардан ташқари, гир атроф кузатиб турадир. Сочилиб, фаромуш, атрофга беписанд яшашга ҳаққимиз йўқ! Яна қушларнинг чуғурлари бизни қарғаётгани бўлмасин?! Ҳашаротларнинг чириллашлари, дарахтларнинг шивирлари бизга айтилаётган норизоликлари бўлмасин!?

Аллоҳ инсонни инсонлар билан бахтиёр яратган, аммо инсон инсонсиз қолган ҳолатда ҳам уни улкан елкадошлар билан ўраб, ҳимоялаб қўйган. Булар дарахтлар, қушлар ва жониворлардир. Ўшаларнинг розилиги бизнинг омонлигимиздир!

Андижоннинг Хонободини обод қилган, худо раҳмат қилгур Солижон ака: «Мен дарахтлар билан гаплашаман, тўғрироғи, дарахтлар мен билан гаплашади, — дерди. Ўзи эккан қайинзорларни алқаб: — Буларнинг кўксига қулоғингизни тутинг-а, юрак уришларини эшитасиз», — дерди дарахтларни маҳкам қучганча кўзларини юмиб!

Онам ҳаётлигида қаердадир лат еб, оёғи қинғир бўлиб қолган мусича бўларди. Ҳар ер-ҳар ерга ўшанга атаб дон сепиб қўярдилар.

Бизга ҳам писанда қилардилар: «Бу ўзимизнинг мусича, чўчитманглар!» Бир кун-ярим кун кўринмай қолса, бетоқат бўлардилар. Пайдо бўлса, одам билан гаплашгандай росмана гаплашардилар: «Келдингми, қадрдон, кам есанг ҳам, шу ерда юриб тургин. Мушук-пушук илиб кетдими деб хавотир қилдим», – дердилар. Мусича ҳам нақ онамнинг этаклари атрофида айланиб юраверар эди. Бу Ҳақ замондош қилиб яратган икки неъматнинг мулоқотидир.

1996 йил

МУҲАММАД ЮСУФ БИЛАН ИККИ СУҲБАТ

Биринчи суҳбат

Савол: Турсуной опа, биласиз, мен ўқувчилик йилларимдан буён шеърларингиз мухлисман. Кейинроқ, талабалик йилларим, юпқагина илк китобчангизни чўнтагимда олиб юардим. Бугун сиз элга танилган шоирасиз. Лекин жамоат ишларида ҳам тиниб-тинчимайсиз. Турсуной опа, ҳам йиғинларда қатнашасиз, ҳам шеър ёзиш оғир эмасми? Айтмоқчиманки, жонингизни койитмай, фақат ижод билан шуғуллансангиз бўлмайдими?

Жавоб: Нимасини айтасиз, укам! Афсуски, жим ўтириш менинг иқлимим эмас экан. Шеърга сизга қолаётганга ўхшайвердим – бир талай насрий ёзмишларим дунёга келди. Улар қай сифатда битилди, билмадим-у, лекин ҳар гал ёзиб бўлгач, енгиллагандай бўламан. Гоҳида бағримда яна бетоқатлик бошланади, қоғозга эмас, энди элнинг кўзига қараб деб-деб олгим келади. Қарабсизки, саноғи йўқ учрашувлар, баҳсли анжуманлар содир бўлади...

Маънавият муаммоси — менинг қонаб турган ярам, бу дардни айтиб йиғлайвераман. Баъзан унга айтиб кўриб, бунга айтиб кўриб қўзғатолмасам, шартта енг шимариб ўша ишни ўзим қилишга киришаман...

Эсингиз, кучингиз етиб турса, Аллоҳ сизга даъватчиликдай неъматни берган бўлса, сиз туфайли ҳеч йўқ бир юрак уйғониб, бир киши яхши кўчага кирса, армонсиз кетганингиз шу-да, биродар!

Савол: Кейинги йиллар кутилмаган воқеаларга бой бўлди. Мана, сиз ҳам она юртингиз Андижонни тарк этиб, «мусофир»га айландингиз. Кечаги Турсунхон Андижоний бугун бир паровоз силкиниши билан Турсунхон Тошкандий бўлиб турибсиз... Умр ўртасида пойтахтга кўчиб келишга нима мажбур қилди? Ёки адабиёт етаклаб келдимиз?

Жавоб: Ҳазилдан ташқари айтсам, мен пойтахт излаб келмадим. Йигирма икки ёшга етгунимча мени шу пойтахтнинг ўзи катта қилган. Ички бир оғриқ билан айтаманки, ёшингиз эликка етиб, умрингиз кун ботарга оға бошлагач, ортга боққингиз, ҳаётингиздан узилиб кетиб бораётган нарсаларингизнинг охири шарпалари, эпкиларини кўриб қолдингиз келар экан... Болалигиму ёшлигимнинг ярқироқ бекатлари Тошкентда ўтган, ота-онамнинг ўттиз-қирқ ёшли навқирон йиллари Тошкентга тўкилган, пойтахтнинг қабристонларида сингилларимнинг хоки ётибди. Шуларга бир тўйиб кетай деб келгандирман балки... Ҳазил аралаш айтадиган бўлсам — андижоний феъл бу!

Қолаверса, шоир иним, бир гапни айтай: мени Андижон туққан демакки, Андижонийман. Ўзингизга аён, сизни ҳам бир чақирдим, юртга қайтинг деб, икки чақирдим — кўнмадингиз! Марказ сизларни севиб қолдимиз ё сизлар марказнимиз?.. Бу ёғига ҳушёр турасиз, менинг келишим бежо — кетсам жўн кетмайман, ҳаммангизни битта-битта териб, этагимга солиб кетаман!

Савол: Ҳаёт, шоир айтганидек, «бир бош узумни еб битирмак» каби осон иш эмас. Турмушнинг турли

кўчалари бор. Бироқ, барибир, бозор иқтисодиётини рўкач қилиб, ўзини савдо-сотикқа урган айрим аёлларни кўрганда одам ғалати бўлиб кетади.

Умуман, савдо-сотик аёлларга хос касбми, нима дейсиз?

Жавоб: «Савдо-сотик аёлларга хосми?» деб куйи-нишдан аввал жавоб берингиз: рўзғор тебратишни аёлга ҳам тенгма-тенг юклаш, эркак бажарадиган ишларни, бозор юмушларини аёлига суриб қўйиш Шарқ эркагига хосми?

Авваллари эрлар бозордан у-буни кўтариб-кўтариб келиш учун етгита белбоғ боғлаганлар. Ҳозиргиларнинг топгани ялтироқ чарм сумка, уни ҳам фасонга кўтариб оладилар. Туғиб-туғиб олиб келай деса (иқтисодий тангликни ўртага солманг), хунари йўқ, ўттиз куннинг якунига мўлтираб ўтиради. Шарқ аёли ҳеч қачон бундай ер чизиб ўтириб қолган эркакни кўрган эмас!

Момиқдай қўллари билан шойи галстуклар боғлагандан кўра кетмон, омбир, ранда, бигиз ушласинлар. Юмшоқ диван, креслолар эркаклардан зада бўлди. Эркакларнинг феълидаги синиш ва ўпиришларни тўлдираман деб аёлларда эркакча хусусиятлар пайдо бўлмоқда. Бу — кулфат!

Биз аёллар бугунлик кунда қомати, сўзи, мағзи йирик, ишлари ҳам яхлит, оилада сардор бўлишга ярай-диган, аёлини тузга ҳам зориқтирмайдиган, нафақат ўзининг оиласи, балки авлодимдан-да ёмон чиқмасин деб, бутун уруғ-аймоғининг орияти учун куюнадиган эркакларга зор бўлдик. Мана шундайлар ярайди миллат муҳофазасига. Айни даврда қирқта жонини мингтага келтириб яшаётган аёллар масаласини эмас, ҳақиқий Шарқ ўғлонини қандай тарбиялаймиз, деган муаммо ва мақсадни ўртага қўймоқ зарур!

Савол: Агар туғишган синглим шеър ёзиб: «Ака, шуни бир ўқиб беринг», деса, рости, энсам қотади. Бундан кўра рўзғор қилишни ўрган, турмушга чиқишни ўйла дейман. Аммо шоирликни ҳавас қилган бошқа

сингилларимга бундай деб айтолмайман негадир. Аксарият, жўнгина битилган шеърларни ҳам эгасига қайтараётиб, «ёмон эмас» деб қўяман. Қизлар шеър ёзмасин демайман-у, бу дард, агар чинакам бўлмаса, яхшиси, уй бекаси бўлишни орзу қилганлари тузук-микан?!

Жавоб: Шоирликнинг, машҳурликнинг азобларини ўзингиз тортганингиз учун уларни аяйсиз-да! Аммо, «аёл зоти қаёққача борарди» деган озгина эркакча беписандлик аралашаётган бўлмасин тагин! Агар аёлнинг пешонасига аёллик, оналик қисматини битмаганда, «фидойилик» деган илоҳий қудрат насиб этмаганда — Улуғбекнинг ихтироларини эҳтимол онаси яратган, Навоийнинг ёзмишларини онаси битган бўларди. Илм-закода мислсиз чўққи бўлиши мумкин бўлган аёллар рўзғору фарзанд туфайли ўзларида ким яширинганини билмай ўтадилар. Шунинг учун ҳам тарихда аёл алломаларнинг номи кам.

Шоирим, йигитларнинг йўлини Аллоҳим бирмунча текис яратган, аммо миллатнинг қизларига зийрак ва эҳтиёткор бўлмоқ даркор. Иқтидорли қизлар камоли учун елка тутмоқ — миллатни кўтаришдай гап.

Савол: Кўча-кўйда оқ рўмол ёпиниб юрган қиз-жувонларни кўрсам кўзим қувнаб, дилим яйрайди (Дарвоқе, мана, ўзингиз ҳам «отинча» бўлиб олгансиз). Айтинг-чи, бу бирор нимага таассубми ёки анчайин ҳавас?

Жавоб: Шоирим, «Султон суягидан тонмабди», деган гап бор. Эликдан ошиб бораётган ёшнинг ярашиғи шу, бу — бир!

Иккиламчи, тўрт-беш йил аёллар қўмитасида ишлашим жараёнида минг бир тоифа билан сўзлашмоққа тўғри келди. Ҳамма даврага йўл очиб берадиган яшил чироқ шу рўмол бўлди.

Қолаверса, табиий кўркин «бевафолик» қилгач, айбингни яшириб турган нарсани асрагинг келар экан, бу — уч!

Савол: «Кўнглим каби ой ҳам яримта».

Тунда ойга қарасам, шу сатрлар ёдимга тушади. Турсуной опа, бу шеърингизда биз билмаган, тушунмаган яна не кечинмалар бор? Қачон, қандай ҳолатда ёзилган у?

Жавоб: Йигирма ёшда эдим. Бўкага гўза чопиғига чиққан эдик. Чекка қишлоқ. Чивин шунча кўпки, ташқарида тезак тутатиб, чойшаб ёпиниб юриб жон сақлаймиз. Чироқ йўқ, яқин атрофда аҳоли ҳам яшамайди. Осмонни томоша қилишдан бошқа иш йўқ. Ўшандаги Бўка осмонининг нақадар пастлигини айтинг: гўё бошингизга тегиб турган қора бахмалдай! Шундоққина қўл чўзсангиз, юлдузлар узилаверади! Фақат яримта ой жуда безовта — тинмай юради... Орадан икки йилча ўтди. Ўша энг яқин келган осмон бот-бот эсимга тушаверади. Ҳалиги яримта ой эса изимдан эргашаверади. Бир куни уни шеърга солдим у қутулдим. Унда шундай сатрлар бор эди.

*Қалбимдаги ғашлигимсимон
Аста босиб келади оқшом.
Қуёшни йўқотиб осмон,
Қора либос кийибди, боқсам.
Юлдузлардан чодир ёпиниб,
Чиқдим туннинг ҳолин сўргали,
Кўнглим каби ой ҳам яримта,
Жой излайди ўзин қўйғали...*

Савол: Тўқсон ёшли момом бор. Сизнинг отдошингиз — Турсунбиби. Кўзойнаксиз газет ўқийди. Умрида бирон марта «Ватан» деган сўзни тилига олган бўлмасанда, ҳеч қачон уйдан бўлак жойда тунаб қолмаган. Ҳатто ўз фарзандлари хонадонида ҳам.

Момомдан сўраш ноқулай, иккала Турсуной учун ҳам ўзингиз жавоб берақолинг: Ватан нима ўзи?

Жавоб: «Ватан» сўзини айтишга мен ҳам кўрқаман. Шу мавзуда шеър битмаганман ҳам. Агар унинг отини

айтиб чақирсам, юрагимни ушлаб турган бир нарса
учиб чиқиб кетадигандай...

Ватан ҳақида гапиришдан кўра, уни томир-томир-
ларингиз билан туймоқ лаззатлироқдир!

Пул чўнтакни тўлдиради, омад уйингизни, дўст
атрофингизни, дейдилар. Аммо юракларингнинг қатла-
ригача сингиб, томирларинггача тўлиб, сим-сим жон
узатиб турадиган ёлғиз шу – Ватан! У – неъмат! Таъ-
рифи йўқ мавжудлик. У – илоҳий тухфа! Ватаннинг
катта-кичиги, хунук-чиройлиги бўлмайди. Шунинг
учун кимдир саксовул ва қумга пешона қўйиб, ким
шўр тупроқни ўпиб, ким музларга тиз чўкиб «Ватаним»
дея бўзлайди! Менинг ҳам қўлларим дуода, дейманки:

*...Мени шу ерда бор этди,
Ўларга шундай ўлдирсин...*

1997 йил

Иккинчи суҳбат

ЮРАККА ҚАДАЛГАН БАЙРОҚ

Муҳаммаджон, иним, Сиздан кейин китобларин-
гизни ёнимга қатор териб, сатрма-сатр ўқидим, обдан
ўқидим. Бағримнинг сўкилмаган чоки қолмади, варақ-
ларга кулдай тўкилдим, укажон... Мени қарангки,
газета-журналларда ўқибман Сизни, радио, телевизор
ва тиғиз йиғинларда чиқишларингизни бир зум-бир
зум эшитибман. Қўшиқларингизни тинглаб, фарах
олиб, фахр туйиб юраверибман, аммо бу номард опан-
гиз ёзганларингизни қидириб юриб, бирма-бир ҳам-
масини ўқимабди, излаб юриб суҳбатларингизда бўл-
мабди! Ғафлат босибди-да мени! Ҳамшаҳарлигим учун-
ми, қўйнимдаги ўз гавҳарим-ку, ҳали обдан кўра-
жакман дебман-да! Тошкентнинг Дархонида ёнма-ён
маҳаллаларда яшадик. Шунда ҳам ухлаб яшабман,
жигарим! Бир нарса илинсам, совимай етгудай жойда
турардингиз-ку, бирор марта ёнингизда ўтириб, бир

чайнак чайни бирга ичмабман-а! Киприкларим остида турганда тўйиб олмаган ғаниматим-а!

Фақат бир бора Сизни меҳмонга чорладим. Ҳаяллаброқ келдингиз. «Сиздай опамнинг қошига пиёда борганим бўлсин дедим, аммо қийналмай топдим, меҳрингизнинг ўзи йўл кўрсатиб келаверди», — дея лутф қилдингиз. Яйраб шеърлар ўқидингиз ва кетарда яна пиёда қайтдингиз. Ўша куни Пушкин ҳайкали ёнида хайрлаша туриб бирга кетган ҳамроҳингизга бир чапанича мутойиба қилибсиз:

— Ука, Пушкин бобо шу туришида нима деяпти, биласизми?

— Ака, нима деяётганини билмадим, аммо кўзи сизнинг уйингизга қараб тургандай, — дебди у.

— Унга яхшироқ қулоқ солинг-а, «мана бу уйда меҳдан ҳам зўр шоир яшайди» деяпти, — дермишсиз.

Ўх, ўх, ботинида кимлигини чандон туйиб, зоҳирида эса бошини адл кўтармай сўзлашиб, овозини баландалатмай шеър айтиб ўтган синиғим укам-а! Шеърларингизни ўқирканман, ҳақиқатан ҳам Аллоҳ Сизни ярақаганига, дилингиз булбул эмас, булбулзор эканлигига, сўзларингиз атиристонлиги, мағзингизда балки ўн, балки юз шоирга етгулик таъм, ранг ва қувват мавжудлигига амин бўлдим! Менинг назаримда ҳали жуда ёшдай туйилаверардингиз ва бот-бот «ҳали у улғайсин-а, оламжаҳон нарсалар битади, худо хоҳласа», деб қўярдим. Ўзингиз ҳам «ўйин боласи бўлиб юрибман-да, ижод курсисига ҳали астойдил ўтирганим йўқ» деб ўйлардингиз, эҳтимол. Сиз ҳақиқатан ҳам ёзишга ҳали муқим ўтириб киришганингиз йўқ эди. Аммо бугун юрагимга ботиб турган тугунларим ёзилиб кетди, йигит ёшингизда кетганингиз-ку чандон алам, лекин ижод бобида Сиз бир асрда, балки ундан-да кўпроқда ёзгулик гўзал шеъриятни яратиб бўлибсиз. Авж пардаларга алақачон етиб, ёзганларингизни мумтозликка сайлаб ҳам улгурибсиз. Дарахтнинг бўйи йиқилганда кўриниши рост экан, шоирим, нақадар дуркун

бўю бастингиз борлигини бугун бутун мамлакат кўриб турибди. Миллий адабиётимизнинг бир четини ўлмайдиган қилиб яшнатиб, шиғил мевали боғ қолдириб кетибсиз. Бу боғ аро юрибман-у, мана шоирнинг ҳақиқийси қандай бўлади дейман, шу ивирсиб юришимда мен ҳам шоир бўлдимми дейман ва бу ғариб қаламимни синдириб отгиларим келди, укажон!

Сатрлардаги юрагингизни қаранг, ниятлари биллурдай тоза ва осмонча баланд, лаҳжаси нақадар оддий, изҳорлари бунчалар оромижон! Бир шеърингизда «оламни эркалаб эрка сўз излаб ўтяпман» дебсиз. Мен аёл деган нафис зотдан бўлсам-да, бундай латиф таърифни билмабман, сўзни минг келишиқда турлаш мумкинди, аммо «эрка сўз» бўлишини Сизда кўрдим. Ва «оламни эркалаш» деган иссиқ таърифни ҳам Сиздан топдим. Таърифлашни ҳам дўндириб қўйгансиз, укажон! Сизни айниқса, ватанда туриб ватаннинг таъмини туймаганлар ўқисин, ватаннинг ҳидига димоқларини энтиқиб босмаганлар ўқисин! Она-Ер ҳақида гапираркансиз, юракларим ялпиз ҳидига тўлиб боради, ваҳ, ваҳ, бағрим лозазорга дўниб боради, Сизга қўшилиб капалакларни жониқиб томоша қиламан, ҳатто чумолининг бошини силаб қўйгим, лолақизғалдоқнинг пешонасидан ўпгим келади.

Мен Сизни ўқийман, Сиз мени ватаннинг қатқатига олиб кирасиз, ҳар бир гиёҳига опа сайлатиб, ҳар жониворига эгачи тутинтирасиз. Сиз ватанни шундай таърифлайсизки, жон ипларим унга янада қаттиқроқ боғланаётганини сезиб тураман. Онангизга, синглингизга, болангизга ёзганларингиздан, ҳатто муҳаббат ҳақидаги хонишларингиздан ҳам ватан ҳиди анқиб туради!

*У ёқда шотутлар
Тўкилар сувга.
Қовунлар ёрилар,
Сен йўл қарайсан.
Тупроқ кўчаларда,*

*Муштоқ кўчаларда
Ёз — мени соғиниб сарғайган майса.*

...

*Ўксимагин о, юрак,
Бўлма хомуш, бўлма лол.
Менинг отам оқтерак,
Менинг онам — мажнунтол.*

*Осмонда ой ёлғиздир,
Ёлғизман мен ҳам, ахир.
Менинг опам ялпиздир,
Синглим лола қонбағир.*

*Тўшагим шу шўр тупроқ,
Кўрпам кўкда булутдир.
Менинг акам Улуғ тоғ,
Менинг укам бургутдир.*

*Табассумим чақмоқлар,
Ёмғирлар кўз ёшимдир.
Арслон мени ардоқлар...
Қоплон қариндошимдир...*

Бу мисраларни ўқиркансан, бу замин менинг онам, мен унинг бағридан униб чиққан бир томирман дейсан киши, атрофдаги унганки, юрганки мавжудот бир бағирда яшаб бораётган жигарбандларинг эканлигини тан оласан!

Мана ўша «эрка» сўзларингиз:

*Ялпизлари
Кўкка туташ,
Тунлари зар,
Тонги маржон.
Юлдузлари — қотган қуёш,
Қуёшлари куйдирмажон.
Олтин тупроқ,
Зумрад далам,
Ипак карвон,*

*Олмос қалъам.
Кузда кетган қушлари ҳам
Баҳор қўмсаб қайтган айвон —
Ўзбекистон, Ўзбекистон!*

Бир жойда дебсиз: «Унутманг, бу кўҳна чархи фа-
лақда Ватандан бошқаси ҳаммаси майда». Айтган-
ларингиз нақадар ҳақ, нақадар одил! Хунук она бўлма-
гани каби, хунук фарзанд бўлмагани каби Ватаннинг
ҳам яхши-ёмони йўқдир! Ватанни ҳам болангни
суйгандай суюб, унга онангга куйгандай куясан. Аммо
оналар кечирсинлар, болалар маъзур тутсинлар —
Ватаннинг улардан-да қимматлиги ростдир! Онанг
йўлда ўлиб беради, боланг эгасини топиб кетади, аммо
фақат Ватангина товонинг тагида собит туради ва
сўнги дамингда ҳам биринчи бўлиб сенга кўксини
очади-ю, бағрига босади...

*Кўҳна тол бешиқдан
Бошланар олам,
Сенга идгаолар
Қилмай севаман.
Бир куни синглим деб,
Бир куни онам —
Ватан,
Кимлигингни
Билмай севаман.
...
Менга еринг суюк,
Осмонинг суюк,
Боқсам тенг
Тўрттала
Томонинг суюк,
Товонимга кирган
Тиконинг суюк —
Кафтдан зирапчанг ҳам
Олмай севаман.*

*Чўксанг,
Тур, синглим деб,
Сочинг силайман.
Сўксанг,
Опам дейман,
Умринг тилайман.
Сендан ранжимайман,
Гина қилмайман –
Хоҳ хўмрай,
Хоҳ жилмай,
Бирдай севаман.*

*Ватан –
Юрагимнинг
Оламаноҳи,
Бу дунё
Букри бир
Жийдангнинг шохи!
Кўзим ёши билан
Суғориб гоҳи,
Кўксимда ўстирган
Гулдай севаман...*

Бу тўқилган шеър эмас, бу йиғлаб айтилган розидил,
бу фидойи, лахча чўғ юракнинг сасидир!
Яна дебсиз:

*Сиз куларсиз, бу китобий сўзларни қўй деб,
Хитобларни тўкаверма, бола, липпанган.
Аммо рости, лабда болдек қотиб қолган шу –
Онам сути, онам сути экан-да Ватан!*

Ўзингиз таъбир қилган «мўмин ва соф Ўзбекистонни» яна шундай алқайсиз:

*О, ота маконим,
Онажон ўлкам,
Ўзбекистон, жоним тўшай соянгга.
Сенингдек меҳрибон йўқ,*

*Сенингдек кўркам,
Римни алишмасман бедапоянгга.*

...

*Кўрдим сулувларнинг энг фарангларин,
Ё худбинми мен, ё содда касман мен —
Парижнинг энг гўзал ресторанларин
Битта тандирингга алишмасман мен...*

Бу жон Ватан соясидагина ором олишини, Ватаннинг қиммати унда она сути таъми борлигида эканлигини бирданига билиб қолдим-ку! Бу заминнинг оддий бедапояси, мунғайган тандири ҳам юрагимнинг банд-банди эканлигини топиб олдим-ку! Оҳ, юрагимнинг қулфини очган Муҳаммад, тугик тилларимни ечган Муҳаммад!

*Гўёлар тилида сўзлаб ўтганим,
Энинг ризолигин ҳалол тотганим,
Марҳамат томондан тонггай отганим,
Ойлардан тушгоним эди Муҳаммад.*

*Куйларидан битар жоним яраси,
Ўланлари унинг куйлар сараси,
Анжоннинг қорамайиз боласи,
Қуёшда пишгоним эди Муҳаммад.*

*Оҳ урса, юлдузни уйғота билган,
Бўзласа булбулни йиғлата билган,
Кесак юракни ҳам чўғлата билган,
Сўзоним, хушхоним эди Муҳаммад.*

Ҳақиқатан шоир зоти машғал, шоир зоти йўлчи юлдуздир. У — мураббий, жонингнинг қатларига кириб микробларингни ўлдиради, иймонингни уйғотади, уят, андиша уруғларини экади. Инсон фақат билим билангина, куч билангина эмас, асосан, ОРИЯТИ ва ФУРУРИ билан шахсга айланади. Шеърият ўша томирингни тарбият қилади.

*Ўпинг, кўзингизга суриг тупроғин,
Ҳар сўзин муқаддас дуодай севинг.
Қаганг юракларга миллат байроғин,
Ватанни Нажмигдин Куброгай севинг.*

* * *

*Кўҳинурдан кўҳлигим,
Онам Ўзбекистоним.
Ўзбекман, ўзбеклигим
Менинг олий унвоним,*

деган сатрларингиз оғриган жойларимни оғритадир, укажон. Тўқсонинчи йилмиди, Андижон олийгоҳларининг бирида таниқли ўзбек санъаткорининг ўғли, машҳур эстрада хонандасига «Нима учун ҳеч ўзбекча куйламайсиз?» деб савол беришса, «Чунки мен ўзбек тилини билмайман», деб жавоб қилди саҳнадан. Йўқ, у тилни яхшигина биларди, лекин шундай жавоб бергиси келди. Чунки айрим иймони ухлаганлар учун она тилини унутиб, ўрисча сўзлашни қойиллатиш ҳам бир мартаба эди.

*Кимлар учун бизлар эдик бадавийлар,
Ўзбекни қон қақшатганни ўзбек сийлар,
Ҳолимизни қон кузатди Яссавийлар,
Топганимиз ҳандалакдай тилим-тилим,
Она тилим, кечир мени, она тилим ...*

деганларингизни улар ўқисин-да ишқилиб! Қизлари сочини майдалаб ўришдан, ўсма қўйишдан ор қилиб, ўғлонлари ҳеч йўқ чимилдиққа дўппи билан кирмай қўйган замонларни кечирдик.

Замон ёмон, замон тор эди...

*Хўш энди-чи, дерсиз, нима ғов?
Дўппи бошга ўрнашмаётгандек,
Тўним энди ярашмаётгандек,
Кийсам кулаётгандек биров ...*

сатрларингизни ўқиганда бу гапларни ўзинг айтаётгандай уялиб кетасан, заиф дунёингни биров кўриб қолгандай изза тортасан.

Гоҳида «миллий ғоя нима?», «миллий ғурур нима?» деб саволлар тузадилар, жавоб тарзида узундан-узун матнлар ясайдилар, жумлаларининг эга-кесимини топиб бўлмайдиган, изҳори оғир рисоалар битадилар, ўқитмоққа соатлар ажратиб, талай дарсларни бағишлайдилар, аммо тингловчининг кўзи сўроқ тўла қолаверади! Менинг эса миллий ғоя, миллий ғурур мана бу бўлади деб, Сизнинг мисраларингизни ўқиб бергим келади!

*Қадим юртга қайтсин қадим наволарим,
Қумлар босиб қуримасин дарёларим,
Алпомишга алла айтган момоларим
Руҳини шог этай десанг, халқ бўл, элим.*

*Кўз ёшларинг айланса ҳам денгизларга,
Қўрғонингни бермай десанг Чингизларга,
Улуғбек ном қўйиб кетган юлдузларга
Юзим босиб ўтай десанг, халқ бўл, элим.*

*Гўрўғлилар қонга ботса Ғиротларга,
Кўр ўғиллар юртни сотса хилватларга,
Бобуринг беҳабар ётса Ҳиротларга
Бориб мен уйғотай десанг, халқ бўл, элим...*

Халқ юрагини титратган гапга эргашади, Сиз титратиб гапирасиз, шоирим. Ору ғурурни уйғотиш мана бундай бўлади:

*Сен Машрабсан,
Халқда тумор,
Балхда дорга осилган.
Навоийсан, шоҳ ёнида
Фақирни дуо қилган.
Яссавийсан, меники деб,
Кўринган даъво қилган,*

*Минг бир ёғи очилмаган
Қўриғимсан Ватаним.*

*Сен Хўждансан
Чингизларга
Дарвозасин очмаган.
Темур Малик орқасидан
Сирдарёга сакраган.
Муқаннасан, қорачиғи
Оловларга сачраган,
Широқларни кўрган чўпон —
Чўлиғимсан Ватаним.*

*Ким Қашқарни қилди макон,
Ким Энасой томонда,
Жалолиддин Курдистонда,
Бобуринг Ҳиндистонда.
Бу қандай юз қаролиғ, деб
Ётарлар зимистонда,
Тарқаб кетган тўқсон олти
Уруғимсан Ватаним...*

Бу волалар шеърхонга ҳам ўтиб боради, юракларнинг ўртасига етиб боради, вой, минг ўлиб, минг тирик қолган юртим-а, деб инграб юборасан, мисралар ор ва ғурурингни расталашда давом этади:

*Эр бошига иш тушса ўт кечгувчидир,
Чидаймиз-га, бу заҳматлар ўткинчидир.
Ҳурлигинг ҳақ — қолган бари ўтаверсин,
Бу дунёда энг ёруғ бахт эл тинчидир!
Айирмасин беминнат нон-тузингдан-а,
Ўзингдан қўймасин халқим, ўзингдан-а!*

*Эрк водийси — заҳматларга сийловдир бу,
Той қоқилиб от бўлгувчи яйловдир бу.
Ранж чекмасанг, нурли-нурли тонглар қайда,
Синовдир бу, балки буюк синовдир бу.*

*Бош кетса ҳам қайтма энди сўзингдан-а,
Ўзингдан қўймасин, халқим, ўзингдан-а!...*

Бир шеърингизда «булутларга юзимни босиб йиғладим» деган эдингиз, Сизни «ойлардан тушгоним» дея отингизни қўйдим мен. Бир жойда «кўнглим гулдай эзилиб, кўзимга ёш тўляпти. Эҳ, қуёшга осилиб, ботиб кетгим келяпти» дебсиз. Яна дебсиз: «Кўчиб бораётир бу умр карвон, кунларнинг бўйнида юрак қўнғироқ». Юрагини қўнғироқ қилиб, йўлларимизга илиб, ўзи булутлар бағрига учиб кетган иним! Тўрғайдай чарх уриб, наволар сочиб, бизни уйғотиб, ойнинг айвонига кўчиб кетган иним! Ватан ғамини еб, элнинг камини деб, кўкка муножотлар айтиб ўтган иним! Оҳлари етмаса ул осмонга, қуёшга осилиб ботиб кетган иним!

Дарвоқе, ёзиб кетибсизки:

*Ўлса ўзи ўлар,
Сўзи ўлмайди,
Ҳамиша барҳаёт насл шоирлар.
Ҳақиқий шоирнинг қабри бўлмайди,
Юракка кўмилар асл шоирлар.*

Шу сўзларингиз билан Ўзингизни бизга қайтарганингиз учун Аллоҳ раҳматларини ёғдирсин Сизга! Марҳабо, юракларимизга хуш келибсиз, қимматлигим! Бугун наволарингизнинг бир пардаси ҳақида гаплашдик, холос. Ҳали Сиз бор юрагимни бағримга босганча такрор-такрор суҳбатлар қуражакмиз, хуморларни, армонларни ёзажакмиз, ассалому алайкум, шоирим!

2004 йил

ҲАЗРАТИ ИНСОН

Бир барги хазон учса, юрагинг зил кетади гоҳо. Кечагина ҳаёт тўла куртак эди-я дейсан. Бу ёғига ҳисобсиз баҳорлар келаверишини, гуркираган барглар унаверишини ва яна сонсиз кузакларга таслим бўла-

веришини, аммо қўлингдаги сарғайган баргнинг айнан ўзи энди ҳеч қачон такрорланмаслигини билиб турганинг учун абгор бўласан.

Айвонингдаги қалдирғочлар учиб кетса, юрагинг ҳувиллайди, гўё у энг ширин бир нимангни олиб кетгандай... Осмондан тизилишиб турналар ўтса, гўё улар эмас, сен кетаётгандай тўкилиб видолашасан...

Хонободдан эса БИР ҲАЗРАТИ ИНСОН кетди.

*Ангижоннинг Солижони битта эди,
Биттайди-ю жони доим ўтга эди...*

Шу байт юрагимдан ҳасрат бўлиб тўкилаверади. Ҳовлисига тўрттагина кўчатни ярашадиган қилиб эколмаган қанча! Экса-да, уни ўстириб эволмаган қанча! Гул билан қорин тўядими, аввал емиш керак деганлар қанча! Дарвозасининг ёнидан шарқираган сув ўтса ҳам, кўчасига бир туп райҳон экмаган қанча! Солижон Меҳмонов деган инсон эса **Ўзбекистонда ягона боғ шаҳар** яратиб кетди. Эркин Воҳидовда шундай шеър бор:

*Уфқларга қўйиб гулдаста,
Тоғ ортидан кўтарди-га бош,
Аста боқди чўққидан пастга
Олтин қалам тутган бир наққош.*

*Ҳар нуқтага сайқал бериб у,
Водий узра чизди зар лавҳа,
Сўнг қуёш деб имзо чекди-ю,
Тонготар деб қўйди сарлавҳа —*

деган жойини «Солижон деб имзо чекди-ю, Хонобод деб қўйди сарлавҳа», дея айтгим келади.

Солижон ака балки қўли билан бир кўчатни-да ерга суқмагандир, ҳамма ишни хонободликлар қилгандир. Аммо бир жонсарақ даъватчи бўлмаса, бу гафлатий дарвозалар одамларни ютиб тураверарди, бир олов

қўзғатувчи бўлмаса, тоғдай ғайратлар қобирғаларнинг остида мудраб ётаверарди.

* * *

Солижон аканинг таржимаи ҳоли жуда қисқа. Болалиги отасиз, ўксук кечди. Иккинчи жаҳон уруши, бу ёғи Берлин, бу ёғи Курил ороллари оралиғида неча бор яраланиб, неча бор тикланиб, ўлим билан ёнма-ён юрди. Қайтгач, Хонободдаги терига ишлов бериш заводига оддий ишчи бўлиб кирди. Кейинчалик, йигирма йил давомида шу заводга директорлик қилди ва яна йигирма йил Хонобод шаҳар ижроия қўмитасига раис бўлди. Меҳнат дафтарчасидаги ёзув шугина билан тугайди...

Ижроқўмда раислик жараёнида у тангри берган тафаккур билан, таваккалчилик, қайнаб турган ғайрат ва ҳамиша уйғоқ виждон билан ҳам меъмор, ҳам мироб, ҳам муҳандис, ҳам борбонга айланди.

Заифлигимиз шундаки, унинг тириклигида ўз баҳосини ўзига айтолмадик, бўйларини бутун Ўзбекистонга кўз-кўз қилолмадик! Бу одамнинг шахсияти қай даражада баланд бўлгани ҳали вақт ўтган сари обдан билинажақдир! Солижон ака ва унинг кабилар тарихнинг олтин варақлари, такрори кам воқелиқдир! Унинг феълда Мажнуннинг жунуни, Фарҳоднинг фидойилиги, Алпомишларнинг келбати, шижоати ва тоймасликлари бор эди. Бир сўз билан айтганда, беандоза одам эди...

* * *

Олтмишинчи йилларнинг охири. Кампирробот сув омбори қурилгандан кейин, атрофи адирликлар, бутазор ва тошлоқ билан ўралган, кўзга ташланмайдиган, кичиккина қишлоқ Хонободни шаҳарга айлантириш тўхтамига келдилар. Шу мақсадда Солижон акани ижроқўм раиси этиб сайладилар. Бу юмуш йўқдан бор қилиш деган гап эди. Унинг устига

сув омбори қурилишига собиқ СССР нинг ахлоқ тузатиш даргоҳларидан ишчилар чақирилгани, кейинчалик улар шаҳар қурилишига ҳам аралашгани ва бу турфа феъл одамларнинг бошини қовуштириш Солижон акага қанчага тушганини унинг ўзи билади-ю, худо билади! Йигирма йил жонини-ю хонумонини унутиб, бу ернинг ҳар бир қарич ери билан гаплашди, ҳар бир туп гул ва дарахтнинг таржимаи ҳолини ёдлаб чиқди. Ва йўл-йўлакай ҳар бир хонободликнинг юрагига гул ишқи, ер ишқини экиб борди. Ҳаммани боғбонга айлантирди! Сув ва ердан эмас, одамлар тўккан тердан бугунги Хонобод бино бўлди!

Хонободни таърифлаш қийин. Уни фақат бориб кўриш керак. Бу ердаги гул ва дарахтларнинг асосий қисми поезд ёки самолёт миниб келган. Солижон аканинг меҳнат таътиллари дам олишга эмас, кўчат билан уруғ ташишга сарфланар эди. Собиқ шўро республикалари билан шу хусусда тинмай ёзишмалар олиб борар, турли томонлардан катта-кичик қутичалару қоғоз халталарда гул уруғлари ва уларга кетадиган озуқалар узлуксиз келиб турарди. Турфа шаҳар, турфа миллат вакилларидан унинг апоқ-чапоқ бўлиб гаплашадиган боғбон дўстлари бор эди. Расмий йўл билан эпломаса, норасмий йўллар билан ҳам бир ёқлардан кўчат ташигани ташиган эди. Солижон аканинг бир ҳикоясини эшитинг: «Фалон шаҳардан фалонча кўчатни сотиб олдик, аммо ҳужжат масаласида биров бизга панд берди, вақтни бой бериш мумкин эмас. Ҳамроҳларимга таваккалига: «Қани, аэропортга юравер, биз бу ишни халқ учун қиялпмиз, йўлимизни худонинг ўзи очади», дедим. Аэропортнинг назорат нуқтасига етганда: «Ўртоқ, бу юкларингизнинг ҳужжати борми?» деб сўради текширувчи. «Бор!» дедим кўзига дадил қараб. «Қани?» демади! Кўпнинг ишини Аллоҳнинг ўзи ўнглайди дегани шу-да!» — дея завқ билан гапиради у.

* * *

...Ҳамма жойда адир адир бўлиб яшайди, аммо Хонободдаги адирларни бир кўрингу лол бўлинг! Бундай қарасангиз, бир адирни оқ атиргул, иккинчисини қизил, учинчисини пушти атиргул лашкарлари эгаллаб олган. Адирлар атиристонга айланган! У ерларга сув олиб чиқиш усули ҳам Солижон аканинг тўқимаси. Энг баланд адир устига мушфиқ она ҳайкалини ўрнатганлар. «Бу – хонободликларнинг оналари рамзи. Шу ердан қараб, уларнинг яхшисига суюниб, ёмонига куйиниб туради», – дейди Солижон ака. Пастдан ҳайкалгача кенг зина қилинган. Бу зина бўлгунча неча қурувчи, неча меъмор билан ёқавайрон тортишувлар бўлган, аммо барибир Солижон аканинг лойиҳаси ўтган!.. Зинанинг икки четига то ҳайкалга ета-етгунча гулсафсар экканлар, ана энди уни очилганда кўринг – бамисли сафсар рангли қўш ариқ сакраб-сакраб зиналардан тушиб келяпти дейсиз. Шаҳарнинг ичи ялпи боғ. Дарахтларнинг ичида пушти, қирмизи ранг барглилари ҳам бор. Хушқомат ўспиринлардай тизилишиб турган арчалар, гулзорлар, уларнинг шаклу шамойили, ювиб-таралган дарахтлар – дам олиш маскани!

* * *

Бу ернинг ўзига хос қонунлари бор. Шаҳарда писта сотилмайди, писта чақилмайди, гул узилмайди. Пиёдалар юрадиган жойга велосипедчи кириб қолса, жарима тўлайди ва ҳоказо...

Шўро пайтида вилоят партия кўмитасининг иккинчи котиби шаҳар ўртасидаги хиёбонда ижроқўм раиси билан гаплашиб турган экан. Ёнидан папирос олиб энди тутатишини билади, бир пионер қиз пайдо бўлиб, қўлини чаккасига қўйганча: «Кечирасиз, амаки, сиз тартибни бузаяпсиз, бизда хиёбонда чекмайдилар!» – дебди. Котиб ҳайрат билан қараган экан, «Худди шундай!» дебди Солижон ака ҳам жиддий. Меҳмон

шошиб-пишиб папиросини чиқинди қутига ташлаб келибди!

* * *

Биродар, бу ҳикоямиз биз билан ёнма-ён яшаган, ҳар доим ҳам учрайвермайдиган, миллати, ватани учун жигар-бағрини сарфлаб хизмат қилган, лекин биз ардоқлаб улгурмаган — юрт ўғлони ҳақида боряпти. Яхшилар ҳақида гапириш керак, яхшиларнинг ишларини одамларга тинмай эслатавериш керак. Ана ўшанда улар ўлмайдди, издошлари, ҳавасмандлари кўпаяди. Яхшининг шарофати — шу! Солижон ака билан уч-тўрт мартагина суҳбатлашганман, холос. Ўшанда ҳам умрининг поёнларида. У ўзи ҳақида кам гапирар эди, лекин тириклигидаёқ унинг қилмиш-қидирмишлари эл орасида афсона бўлиб юрарди. «Солижон ака яна бир иш қилибди...» деб бошланадиган ҳикоялар кунда, кун орада бўлиб турарди. Шу ғаройиб инсон ҳақидаги эшитган-билганларимнинг бир шингилени сизга ҳам илиняпман...

* * *

Ўғли машинасини пиёдалар ўтадиган жойга қўйиб қўйган экан. Солижон ака дарҳол милицияга айтиб, уни қаматиб қўйибди. Бир маҳал келини телефон қиляпти экан: «Дада, бола-чақалик ўғлингизни ҳам шундай қиласизми?» — дебди. «Аввал бола-чақага ўрнак бўлиш керак, бола берган ризқини ҳам қўшиб берган — ўзим боқиб тураман», — деб зарда билан телефон гўшагини қўйиб қўйибди у. Эртасига нуфузли икки жўраси кириб келяпти эмиш. Суҳбатни эшитинг:

— Э, Солижон, жуда хунук иш бўпти-ю!

— Хўш, нима бўпти?

— Ўз ўғлини қамаб қўйиш хунук-да!

— Мен тилимни етти қарич қилиб тартиб ўрнатсам, у ижрокўмнинг ўғлиман деб, ногўғри иш қилиб юрса хунукмасу, тартибга чақириш хунукми?! Ётади!!

Шундай қилиб, ўғлини тўрт кунми, беш кунми таъзирини бериб, сўнгра чиқарган экан.

* * *

Дейлик, бир туп гул синиб ётибди. Буни Солижон ака кўриб қолди. Дарҳол ўша атрофдаги одамларни йиғади. Кўриниши асраган нарсасидан ажралган каби аламзада: «Кўряпсизми, бир тирик жон ўлди! Сиз яратган бир гўзалликни қайсидир хунук одам ўлдирди. Дуо қилинг (йиғилганлар кафтларини очадилар) йўқ, — дея ҳайқиради у, — тескари дуо қилинг, унга худодан қайтсин!» — деб наъра тортади... Хонободда, албатта, яхши-ёмон инсонлар бордир, аммо гул узадиган одам йўқ...

* * *

Ижроқўм бува йил-ўн икки ой, ҳар тонг соат бешдан саккизгача шаҳарни пиёда айланиб чиқаркан. Бир уйқусиз кампирнинг ҳам саҳарларда дарвозасининг тагида ўтириш одати бор экан. Кампир уни бир кузатибди, икки-уч кузатибди, бу ҳол такрорланавергач, ахири бир кун: «Ҳой, Солижон, бу сенмисан? Жиннимисан нима бало, қишин-ёзин каллаи саҳарлаб нимангни қидирасан-а?!» — дебди. Бу гапдан Солижон ака таъсирланибди-да, аёлига келиб: «Менга қара, мен жиннига ўхшайманми?» — дебди. «Вой, дадаси, — дермиш аёли, — жинни бўлсангиз қанийди-я, уларни тузатса бўлади, сиз тузалмайсиз-да!»

* * *

Гуркираб турган бир арчани қўпориб кетибдилар. Излабдилар, излабдилар — йўқ! Ижроқўм бува ҳаммага эълон қилибди: ким шу арчани топиб келса, энг янги моделдаги мотоцикл — совға! Ўзи катта Ўш йўлига чиқиб олиб, ўтганки машинани тўхтатиб, шу эълонни айтаверибди. Қарангки, арча топилибди. Солижон ака ваъдасини бажарибди. Одамларни йиғиб, арчани

жойига ўтқазиб, мукофотни топширибди. «Совриндор» аввал ўғрини, кейин арчани топган бўлса-ю майли, аммо ўғри ўзи бўлса-чи? Ана, тарбиявий зарба! Ҳам арча топилди, ҳам ўғри сазойи бўлди!...

* * *

Солижон ака ўн саккиз йил ишлади, тақир тош-лоқни бўстонга айлантирди. Довруғи ёйилди. Яхши-ёмон нигоҳларни ўзига тортди. Бирданига қарабсизки, ижроқўм бува эскиргандай, у киши билан хайрлашадиган вақт келгандай туйилди. Ва бир бехосият кунда партбюро бўлиб, Солижон акани ижроқўм раислигидан олиб, кичикроқ бир ишга тайинладилар... Уни ишини олмадилар, ўн саккиз йил кўтариб юрган фарзандидан жудо қилдилар. Бошқа одам бюродан кейин абгор бўлиб қоларди, эҳтимол. Аммо не кўз билан кўрсинларки, эртасига саҳар у ўнта кетмончини ёнига олиб гул экиб юрибди эмиш! Мен савол бераман: «Солижон ака, ўшанда шунча йиллик курсингизни бериш оғир келмадимми, эртасигаёқ гул экиш кўнглингизга қандай сиғди?» Унинг жавобини қаранг: «Жуда қийинчилик билан олиб келган кўчатларим эди, ўша куни экмасам, сўлиб қоларди-да!» – дейди катта самимият билан...

Бу кенглик, бу покиза масъулият ҳаммамиз учун гўзал илм эмасми?!

* * *

Билмадим, орадан қанча вақт ўтган, шаҳар сессияси бўлади. Шаҳар ижроқўми раислигига икки номзод қўйилади. Номзодларнинг иккаласи ҳам етарли овоз ололмайди. Вилоят раҳбарларидан бири «оқсоқолнинг номзодини кўрсатиб кўрайлик-чи» деб, Солижон акани овозга қўйиб юборади. Қарангки, у 94 фоиз овоз олади! Шундан кейин яна икки йил ижроқўм бувалик қилади...

Ўша тўқсон тўрт фоиз овоздан айланай, ўша тўқсон тўрт фоиз овозга раҳмат! Бу овоз эмас, виждонлар садоси эди! «Ҳақ азиз қилган кишини бандаси хор айламас», деганлари шу...

* * *

Ҳаётим давомида шунга амин бўлдимки, ташкилотчилик ҳам шоирлик каби туғма иқтидор экан. Шоир-ку юрагини бошқаради холос, эл бошқариш, уларни қовуштириш худо берган катта иқтидордир! Бунга ўқиб, ўрганиб етишмайдилар, шундай бўлиб туғиладилар!

Солижон Меҳмонов ўшандай фазилатга эга эди. У заводга директор бўлган пайтларини эслайди.

— Сайланганимда завод ўтириб қолганди, — дейди у, — аммо мен режа деб дағдаға солмадим, мажлис-бозлик қилмадим. Ишни завод ҳудудини тозалашдан бошладим. Одамлар ўтадиган йўлкаларга, ошхона, таҳоратхоналарга эътибор бердим. Гул, дарахт экдим, иш ўз-ўзидан юришиб кетди. Йигирма йил ишлаган бўлсам, йигирма йил режа бажарилган.

Инсон ҳамиша гўзалликка эҳтиёжманд. Ёқимли муҳит инсонга рағбат беришига яна бир мисол айтай. Бир жойда ўқиб эдим, Америкада қолоқ бир цехни яхшилаб таъмирлабдилар, натижада иш унумдорлиги қирқ фоиз ортибди. Қўшни цехда эса йигирма фоизга кўпайибди. Улардан: «Нариги цехдагилар-ку хурсанд бўлиб яхши ишладилар, сизлар-чи?» дейишса, «Навбатдаги таъмирлаш бизда бўлар экан-да», деб жавоб беришган экан...

Буни ташкилотчилик илми дейдилар! ...

* * *

Дарвоқе, Солижон ака раҳбарлик қилган заводда унинг аёли ҳам ишлар экан. Бир куни фалокат босиб, у ишга беш минут кеч қолибди. Эртасига не кўз билан кўрсинларки, заводнинг эълон тахтасида уни ишдан

озод қилиш ҳақида директорнинг, яъни умр йўлдошининг буйруғи турибди эмиш!

Буни адолат илми дейдилар!...

* * *

Солижон ака шаҳарнинг нуфузли курсиларига номзод танлайдиган бўлса, суҳбати қуйидагича бўларкан:

– Хонободни ориятингдай асрайсанми?

– Ҳа.

– Ёлғон гапирмайсанми?

– Йўқ.

– Пора олмайсанми?

– Йўқ.

– Зино қилмайсанми?

– Йўқ.

– Виждонан ишлайсанми?

– Ҳа.

Кейин тортмасида ҳар доим турадиган қотган нонни оларкан-да, ўша одамнинг қўлига тутқазиб, «ушла, ваъдамда турмасам, нон урсин де!» деркан.

Бундан ортиқ руҳий муолажа бўладими?...

* * *

Шаҳар-ку ўзи боғ. Унинг ўртасида яна бир боғ бунёд қилинган бўлиб, бу боғнинг катта қўли ҳам бор. Эшитдимки, бу қўлга давлатнинг пули сарф бўлган эмас, ижроқўм бува ҳашар йўли билан яратган экан. Мен ундан бунга қандай эришганини сўрайман.

– Боғнинг ўртасида қўл бўлишини, қўлнинг ўртасида музқаймоқхона бўлишини, Хонободнинг болаларини бир яйрашини орзу қилардим, — деб эслай кетади у. — Ке, бир айёрлик қилай дедим. У пайтлар ижроқўмлар ихтиёрига сотиш учун енгил машиналар бериларди. Шаҳарда бир эксковаторчи бўларди. Ўшанга: «Мен сенга давлат баҳосида енгил машина бераман, эвазига сен хонободликларга бир яхшилик қиласан», дедим, тушунтирдим. Хурсанд бўлиб рози бўлди. Ҳар

куни ўз ишини тугатиб қайтади-да, боғда ишлайди. Бир неча кунда кўлнинг жойи тайёр бўлди.

Энди музқаймоқхонага навбат келди. Ишчи кучи керак, у керак, бу керак дегандай. Яна хитрлик қиламан! (Солижон аканинг битта қусури — ўрисча сўзни кўп аралаштирарди.) Қўл остимда ишлайдиган, аммо ишим тушадиган идора бошлиқларини кабинетимга чақирмасдим, телефон ҳам қилмасдим. Хокисоргина бўлиб иш жойига ўзим кириб борардим. Агар ёнида одам бўлса, қаноат билан қабулхонасида кутиб ўтираман. Котибаси бесаранжом бўлади. «Жим!» дейман. Бир пайт бошлиқ меҳмонни кузатаётди қараса, мен ўтирибман! Бу «камтарлигим»дан ҳаяжонланиб, чокидан чиқиб, эригандан эриб кетади! Қарабсизки, бир нарсанинг ўрнига икки нарса ундириб келаман. Бу жойлар шу тарзда бино бўлди-да, қизим, бизни худонинг ўзи қўллади, худонинг ўзи!

Солижон аканинг бу сўзлари ҳали ҳам қулоғимга бот-бот эшитилади. Ўшанда қиш. Кўлнинг ёнида турибмиз. Айтаётганлари йигирма беш йил аввал бўлган эса-да, Солижон ака бу ишни кечагидай қилиб завқ-шавқ билан гапирарди...

Бу дийдорлашув унинг вафотидан 4-5 ойгина бурун бўлган эди. Оғир касалга чалинганини эшитиб қолиб, фанимат дийдорини суратга тушириб қолиш учун телевидение мутахассислари билан бирга боргандим. Солижон ака ҳар сафар Хонободга ё баҳорда, ё кузда келишимизни тайинлайверарди. Чунки ана шу фасларда бу ер эртакка айланади!

Одати бўйича, эрта келиб қолганимиздан бир оз ранжиди. (Аммо кечроқ келсам, гулларни топиб, ўзини тополмай қолишимни бу одам қаердан билсин-а!) Февраль ойи бўлса ҳам, атроф ям-яшил эди. Арчаларку маълум, гулларнинг ҳам барги кўм-кўк турадиган навларидан экилган экан. Солижон ака касал бўлса-да, баланд бўйлари, устидаги пальтоси уни соғдай басавлат кўрсатади. Қўлларини шиддат билан силкиб,

эхтирос билан, муҳаббат билан атрофни таништиради. У шундай суюниб, эриб гапирадики, гўё бу ерларда яна минг йил яшайдигандай! Водариф!..

* * *

Ўша кунги шаҳар айланишда Солижон аканинг тез-тез телпагини ростлаб қўяётганини сезган эдим. У телпагини яна бир бор кўтарди-да, «жин урсин, янги-роқ деб ўғлимникини кийгандим, катгалик қиляпти», деб гудраниб қўйди.

Шу гап ҳам юрагимга зарбдай тегди! Умри Ватанни ўйлаб, Ватанни кўкартириб, атрофни янгилаш билан овора бўлган, Ватаннинг чиройини ўзига либос билиб ўтган содиқ инсон бу! Хонободнинг ҳар бир тошига сайқал бериб, ўз бошини унутган одам бу!

* * *

— Сиз туну кунингизни хонободликларга бағишлаб, ўзингизни ерга, Хонободни кўзга қўйиб ўтгансиз, уларга қандай дуолар берган бўлардингиз? — деб сўрайман.

— Менинг дуоимни қўя туринг. Уларни Аллоҳнинг ўзи кўриб турибди. Дафтарига ёзиб турибди. Йилнинг тўрт фасли борки, худо хайрингни бергурлар, кетмон, белкурак кучоқлаб юради. Якшанбада ҳам ишлайди, беякшанба ҳам ишлайди! Каттаси ҳам ишлайди, кичиги ҳам! Каттароқ қор ташлаб қолса, ярим кечада сўйил кўтариб, бир-бирини чақириб, уйларидан чиқиб келаверади, эрталабгача дарахтларнинг қорини қоқиб, синиб кетишдан асрайдилар. Номи хонободлик борки, гулпараст, боғпарастдир. Худо уларнинг меҳнатига яраша ярлақайди, иншооллоҳ! — дейди Солижон ака кўтаринки руҳда.

* * *

Хонободнинг таърифи тилга тушибдики, одам аримайди. Катта-кичик, нозик-нуфузли меҳмоннинг охи-

ри йўқ. Мезбончилик — қийинчилик дегани. Лекин ҳеч ким, Юсуфбекхожи айтганидай, бу ердан норози кетмаслиги керак. Меҳмон — азиз. Қолаверса, Солижон аканинг ижроқўм деган оти бор! Хонтахт деган тепаликда алоҳида сўлим жой қилиб қўйилган. Худонинг берган куни бу ердан меҳмон узилмайди. Ётиб еганга тоғ чидамас, деган гап бор. Аммо Солижон ака бу ҳолатдан ҳам жуда чиройли чиқиб кетаркан. Қизиги шуки, у иккита меҳмон келса ҳам, саккизта меҳмон келса ҳам ошга 650 грамм гуруч солдирар экан, тамом! Лекин ҳамма тўяркан! Нима қилар экан денг? Озроқ меҳмон келса, аввал ош тортиб, кейин мева-чева қўяр экан. Кўпчилик бўлса, аввал обдан ҳўл мевага тўйдириб, ошни кейин суздираркан. Таом доим етаркан, ҳатто ортиб ҳам қоларкан!

* * *

Қозоғистонлик бир киши хизмат юзасидан, Кампирробот сув омбори қурилаётганда, яъни йигирма беш йил бурун, бир келиб кетган экан. Шу бўйи 1996 йили яна келибди (айни пайтда у катта мансабдор экан). Атрофга қараб, ҳайратдан қотиб қолибди. Ҳўв ўша қишлоқ қани, дермиш нуқул! Кейин унга Солижон ака ва унинг ишлари ҳақида сўзлаб берибдилар ҳамда ҳозир қаттиқ бемор ётганини айтибдилар. У дарҳол Солижон аканинг ҳузурига келиб зиёрат қилибди. Қўлларини кўзига суртиб, ҳадеб раҳматлар айтгармиш...

— Орадан кўп кун ўтмай, бир юк машинаси келди, — деб ҳикоя қилади Солижон Меҳмоновнинг аёли, — ўша қозоғистонлик киши номидан катта қўй, ун, гуруч, қошларда картошка, пиёз келтирибдилар.

Бу суҳбат бўлаётганда Солижон ака ҳаёт эди, фақат тўшакдан туролмай қолганди. Аёли гапиряпти-ю, у хомуш ҳолда билинар-билинемас бошини сарак-сарак қилди, лекин сўз айтмади...

Юрагимни ҳануз бир тиф ўяди: ўша хомуш бош тебратишнинг маънисини нима эди-я?..

* * *

Бу одамни биринчи кўрганимда 50-55 ёш берган эдим, Ўшанда 65 да экан. Баланг бўйли, елкалари дуркун, юз суяклари кенг. Сочлари кўп, жингалак ва унча оқармаганди. Қарашлари шижоатли. Гапирганда қўлларини силтаб-силтаб гапирар, қўлларки, ҳар бири белкуракнинг юзидай эди.

Ёш кўринишинингизнинг сабаби нимадайкин? — деб сўрайман.

— Ёш кўринишининг сирини айтсам, — дейди у ним табассум билан, — баъзан шунақа дейдиганлар бор, «шу меҳнатнинг орқасида касал бўлдим, шу меҳнат сочимни оқартирди, меҳнатни деб асабим тугади» ва ҳоказо! Ёлгон! Ҳаммаси ёлгон (Қўлларини мушт қилиб столга уради у)! Одам ўз ишини севса, пухта билса, виждонан меҳнат қилса, у раҳмат олади! Мақтов олади! Мазза қилади! Бу ҳол, аксинча, уни кўнглини кўтаради, ёшартиради! Агар у дангаса бўлса, нўноқ бўлса, унинг устига, худога ҳам, бандасига ҳам ёқмайдиган ишлари бўлса, тинмай сўкиш эшитади, асаби қақшайди, хатоси очилиб қолишидан қўрқиб юради. Бундай одам албатта қарийди-да! У хароб бўлмай, ким хароб бўлсин?..

«Мардинг қани? Тадбиркоринг, ишбилармонинг қани?» деган шиор ташланган бугунги омон-омон кунларни Солижон ака кўролмагани армон! Мустақилликнинг бу имконлари ичида у шер бўлиб кетарди, лочин бўлиб кетарди!

Афсус, умрга бақо йўқ-да...

* * *

Солижон акани фильмга оляпмиз. У катта-катта одим билан қорни «ғарч-ғурч» босиб боряпти. Опера-торга нуқул «изларини олинг, изларини!» дейман пичирлаб. Қор эриси, излари кетади-ку, дейди юрагим йиғлаб! Дарҳақиқат, қор эриб, изларни олиб кетди. Йўқ, олиб кетмади, юракларга солиб кетди! «Солижон

ака» деган сўз уни билганки одамларнинг кўксига ботиб яшаяпти...

Ўша куни янги келин туширган шаҳар аёллар қўмитасининг раиси Мавлудахоннинг келинчагини қўглаб ўтгани кирдик. Солижон аканинг кириб келаётганини кўриб, хонадон эгаларининг бошлари кўкка етди. Таомилга кўра, келинчак саломга чиқди. Солижон ака келинчакнинг пешонасидан ўпиб, дуога қўл кўтарди. Юрагим яна сидирилади! Хонободнинг тарихи билан келажаги кўришиб тургандай!

Солижон ака овоз чиқариб тангридан бу оилага толе тилайди. Мен эса юрагим билан шивирлаб, келинчакка мурожаат қиламан: келин ойим, келин бегим, чиллалик остонангда туриб тилайин, рўпарангдаги одамнинг дуоларини юрагингга бос, шарофатли изларини ўпиб қол, илоҳим, тану жонинг соғ бўлсин-у, Хонободга, Андижонга, Ўзбекистонга, миллатга Солижон акадай ўғлонлар бергин, увишиб турган юракларимизни яна кўкартир, отлар ўрнини тойлар боссин!

Хўшлашиб чиқар эканмиз, Солижон ака «ана у ёққа қаранг» деди. Шом туша бошлаган, олтин товоқдай қуёш Хонободнинг уфқига оловланиб ботиб борарди.

Бу жуда гўзал якун эди...

2000 йил

ТУРСУНОЙ СОДИҚОВАНИНГ ИЖОДИ ВА ФАОЛИЯТИ ХУСУСИДА

Турсуной Содиқова 1944 йил 24 мартда Андижон шаҳрида хизматчи оиласида дунёга келди. У икки ёшлигида оиласи Тошкент шаҳрида яшай бошлади. 1961 йилда ҳозирги Шайхонтаҳур туманидаги 82-ўрта мактабнинг ўнинчи синфини тугатди. 1966 йилда эса Миллий Университетнинг (у пайтдаги ТошДУ) филология факультетини имтиёзли тамомлади. Дастлабки меҳнат фаолиятини Андижон шаҳрининг мактабларида бошлади, шаҳар ёшлар қўмитасида бир неча йил мактаблар бўлимини бошқарди, аммо ўқитувчиликни меҳр қўйган асосий касби деб билди. Етмишинчи йилларнинг бошидан бошлаб республика матбуотида унинг маориф ва тарбия муаммолари мавзусидаги мақолалари чоп этила бошлади. Шу йиллари Республика Халқ таълими вазирлигининг қатор Фахрий Ёрлиқлари билан тақдирланди.

1979 йилдан бошлаб Андижон Тиллар педагогика институтида катта ўқитувчи сифатида фаолият кўрсатди. Унинг маънавий тарбияга бағишланган «Андиша», «Меҳригиё», «Бахт нима» каби рисоалари шу йиллари чоп этилди. Худди шу йиллари Турсуной Содиқова «Эркин Воҳидов шеърлятида анъана ва новаторлик» мавзусида илмий изланишлар олиб борди ва унинг натижаси ўлароқ «Ўзбек шеърлятида анъана ва новаторлик» ва «Эл устозим» каби китоблари дунёга келди. Олий мактабдаги хизматлари учун 1986 йилда «Шавкатли меҳнати учун» медали билан мукофотланди.

У 1991 йили вилоят аёллар қўмитасининг раиси этиб сайланди ва шу йллари жамоатчилик асосида вилоят Болалар фонди раислигини ҳам бирга олиб борди. Унинг ташкилотчи сифатидаги имконлари шу даврда юзага чиқди: ўша йллари Андижон вилоятининг қатор йирик корхоналарида ҳомиладор аёллар учун меҳнати енгиллаштирилган алоҳида цехлар очишга муваффақ бўлинди. Жамоа хўжаликлари ва катта корхоналарда аёллар ташкилотчиси деган маошли иш ўринлари биринчи бўлиб Андижон вилоятида жорий этилди. Шу ҳаракатлари туфайли Турсуной Содиқованинг ўзи ҳам элга танилди. У «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими» унвони билан тақдирланди.

Шоира 1996 йилдан бошлаб Республика маънавият ва маърифат марказида бўлим мудури сифатида иш бошлади. Унинг жонкуяр тарбиячи, воиз ва публицист сифатида танилиши шу даврга тўғри келади. У маънавият ишлари ташкилотчиси сифатида республикада туман маънавият бўлимларини ташкил этишда қатъийлик кўрсатди, маънавиятни фан сифатида ўқитишлишини амалга оширишда жонбозлик кўрсатганлардан бири бўлди. Турсуной Содиқова маънавият соҳасидаги хизматлари учун 1998 йили «Шухрат» медали билан мукофотланди.

Унинг ахлоқ-одоб масалаларига, оила муомалаларига бағишланган илмий, бадий-фалсафий асарлари: «Меҳр қолур» (1997), «Ҳазрати аёл» (1998), «Ёнингдаги бахт» (1999), «Болам дерман» (2000), «Ўғлим сенга айтаман ва қизларга аталган сўзлар» (2002), «Келин бўлиш илми» (2003), «Куёв бўлиш илми» (2003), «Қайноналик илми» (2003), «Оға-инилик илми» (2003), «Ризолик излаб» (2004), «Яшаш тилсими» (2004), «Мураббий ким?» (2006), «Нозик савол» (2007), «Жаннатим онам» (2007) китоблари эл қўлида ўқилиб турибди, демакки, эътирофга сазовор бўлмоқда.

Шоиранинг 1976—1995 йиллар оралигида «Куй», «Гул фасли», «Дил гавҳари», «Иқбол», «Излай-излай топганим», «Гиря» номли шеърый тўпламлари чоп этилди.

Турсуной Содиқованинг шоира, адиба, педагог-олима, адабиётшунос ва жамоатчи ташкилотчи каби жиҳатларига тўхталиб ўтдик. Аммо бу ижодкорнинг халққа ёққан яна бир томони унинг воизлигидир. У ёзадиган китобларини аввал элнинг кўзига қараб айтиб олади. «Етмиш икки томирим ёзиладиган жой мин-бардир», — дейди шоиранинг ўзи ҳам. Воизлик санъати эл маънавиятини кўтаришда муҳим омилиги, юрти-миз буюк воизлар мамлакати эканлиги, воизлар мактаби ташкил этилиши кераклиги, шартлиги ҳақида куюниб гапиради. Республика радиосида бир неча йиллардан бери унинг «Шахс маънавияти», «Оила илми» мавзусидаги туркум нутқлари узлуксиз бериб борилади. Уни халқ билан энг кўп учраштирадиган сабаб ҳам унинг воизлигидир. Шоира нафақат мамлакатимизнинг барча вилоятлари, балки қўшни Қозоғистон, Қирғизистон ва Тожикистон Республикаларининг халқи билан ҳам бот-бот кўришиб, оила илми, ахлоқ-одоб мавзуларида суҳбатлар ўтказиб туради.

Бугунги кунда Турсуной Содиқова Республика «Маърифатпарвар аёллар» нодавлат уюшмасининг раисидир.

МУНДАРИЖА

Муаллифдан	3
Ризолик излаб	5
Ҳазрати аёл	158
Ҳазрати эркак	186
Мен жуфтимни қандай англадим?	216
Рўзгор сирлари	230
Қайнона бўлиш илми	242
Келинлик илми	265
Қутлуғ исмлар	281

Адабий-бадиий нашр

Турсуной Содиқова

АЁЛГА ҚАСИДА

Сайланма

Муҳаррирлар *С. Мирзааҳмедова, Б. Худоёрова*

Техник муҳаррир *Т. Харитоновна*

Рассом-дизайнер *Ҳ. Меҳмонов*

Мусаҳҳиҳ *Ш. Орипова*

Компьютерда тайёрловчи *Г. Қулназарова*

Нашриёт лицензияси АИ 158. 14.08.09.

Босишга 2013 йил 26 июнда рухсат этилди. Офсет қоғози.

Бичими 84×108^{1/32}. Таймс гарнитурда офсет усулида босилди.

Шартли б.т. 17,22. Нашр т. 16,95. 3000 нусхада чоп этилди.

Баҳоси келишилган нарҳда. Буюртма № 12-308.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг

«O‘zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйида босилди.

100129. Тошкент. Навоий кўчаси, 30.

e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz

www.iptd-uzbekistan.uz